de ezen és más szeretetre méltó tulajdonságaival csupán közönséges udvari ember törekedett lenni. Utolsó szempillantatig igyekezett a' szép nemnek tetszeni. Midőn egy asszonyság halála előtt 2 nappal azt mondá neki: hogy arcza még most is szép volna, azt felelé: hogy az asszonyság az ő képét tükrének tartotta. 8 Aug. 1788 halt meg éltének 93 eszt.

Richter (Aug. Gottl.), seborvoslás és gyakorló gyógyászság körül nagy érdemeket szerzett tudós, a' göttingai egyetemnél 46 esztendeig tanitó. Szül. Zörbigben Saxoniában Apr. 13 1742; doctori rangot nyert 1764, gyógyászság rendkivüli tanitója lett Göttingában 1766, rendes 1771, angol kir. udv. főorvos 1779, udv. tanácsnok 1782, mgh. Göttingában Jul. 23 1812. 8számos iratai közt fontosabbak; *Anfangsgründe der Wundarzneikunst* (Götting. 1782 — 1804 7 k.); *Abhandl. v. der Ausziehung des grauen Staares* (1783); *Abhand. v. den Brüchen* (Gött. 1778); *Chirurgische Bibliothek* (Gött. 1771 — 97. 15 k.) Hátra hagyott munkái közül kiadá fia: *Die specielle Therapie nach den hinterlassenen Papieren des verst. Aug. Gottl. Richter, herausg. v. G. A. Richter* (Berl. 1818 — 21, 9 k.)

Richter (Jean Paul Friedrich). E' lángeszü német humorista, szül. tavasz első napján 1763 Wunsiedelben, mgh. Baireuthban Nov. 14 1825. Közönségesen Jean Paul név alatt esmerteték. 1780 Lipcsébe mene hittudományt tanulni, de költészet iránti hatalmas vonzalma ezzel nem sokára felhagyni kényteté, kedves elemének élt hát előbb Schwarzbachban, utóbb Hofban, honnan gyujtó villámait egész Németotszágon szétrepitgette, ugy hogy már 1798 neve a' lipcsei tudósok közt fényleték. Bejárván Weimart, Berlint 'st., végre Baireuthban telepedék meg, hol a' sachsen-hildburghauseni herczeg maga jó szántából követség-tanácsnoki czimmel, a' herczegi primas pedig tetemes évi dijjal ajándékozák meg, mellynek fizetését utóbb a' bajor király vállalá el. Első humorist. iratai: *Grönländische Processe* (Berlin 1783); *Auswahl aus den Teufelspapieren* (1788); *Die unsichtbare Loge* (1793); *Hesperus* (1795); *Quintus Fixlein* (1796 és 1800); *Biogr. Belustigungen unter der Gehirnschale einer Riesin, Blumen-, Frucht- und Dornenstücke* (1796); *Der Jubel Senior; Das Campanerthal mit einem satyr. Anhang* (1797); *Palingenesien* (1798); *Briefe und bevorstehender Lebenslauf* (1799); *Titan* (1800 — 5); *Flegeljahre* (1803 — 5); *Katzenberger 's Badereise; Des Feldpredigers Schmelzle Reise nach Flötz* (1809) 'sat. 1804 fontosabb philos. tartalmu munkával álla elő; ez a' *Vorschule der Aesthetik* (másod. kiad. 1809) mellyhez 1825 jött a' *Nachschule mit Anhange von Recensionen* (Bresl.); utóbb *Levana; Fibel; Friedenspredigt* (1809); *Mars und Phoebus Thronwechsel im J.* 1814; *Polit. Fastenpred.* (1817) *Der Komet, od. Nic. Markgraf* (1820) 'sat. Halála előtt kevéssel, minden munkáinak kiadását elkészitette. *Quintus Fixlein* 7 lapján ezt vallja a' derék szerző: Arra, hogy boldogabb (nem boldog) legyek, soha sem tudtam három utnál többet kifürkészni. Első, melly fellelé megy: az élet fellegei felett annyira vergődni, hogy lábunk alatt a' kül világ farkasvermeivel, csontházaival és menykővezetőivel messzire csak mint egy összezsugorodott gyermekkertecske lássék. Második: épen a' kertecskébe leesni 's ott magát egy barázdában ugy megfészkelni, hogy midőn meleg pacsirtafészkünkből kitekintünk, hasonlólag ne farkasvermeket, csontházakat 's dorongokat, hanem csak gabonafejeket lássunk, mellyek közül a' fészkes madárra nézve mindenik élő fa, nap- és esernyő. Harmadik végre, mellyet legnehezebbnek 's legokosabbnak tartok: a' két elsőt változtatni. Ha ezekhez azt, mit a' 15 oldalon mond, hozzá adjuk, nem szenved kétséget, hogy fő czélja az utól kitüzött ut volt. (L. ön életrajzát: *Wahrheit aus Jean Paul's Leben* 3 füz. Breslau 1826 — 28).

RIEDINGER (Jan. Elias) szül. Ulmban 1698; állatfestő 's rézmetsző. Testvére Rasch nevü képiró tanitá. Állatfesteményei, kivált vadászdarabjai jelesek. Az állatok, kivált a' vad és vérszopók charakterét csudálatra méltó pontossággal ábrázolta. Tájai vadak 's románczosak, de emberi alakjai csak ritkán izletesek. Mgh. 1767. Fijai is, János Jakab és Márton Elias, mint képirók és rézmetszők, esmeretesek lettek.

RIEGO (Don Rafael del Riego y Nunez) spanyol ezeredeshadnagy volt, midőn 1 Jan. 1820 a' lázadás zászlója felüttetett az 1812-ki cortesek alkotmányáért. Tunában szül. 1785, asturiai faluban, 's attyától, Don Eugenio Antonio oviedoi főpostakormányozótól, kinek rendkivüli észtehetsége volt költésre, gondosan neveltetett. Mint Garde du Corps kir. szolgálatba lépett. Az aranjuezi lázadáskor, 19 Mart. 1808 éjjel, védte a' megbuktatott kedveltet, Don Manuel de Godoyt, a' nép dühétől. Murat parancsolatjára több testőrzőkkel együtt, mint amaz esetek részese, elfogatott; de kiszabadítá magát, kezet foga báttyával, D. Miguel kanonokkal, hazájának ügyében Napoleon nyomása ellen 's mint kapitány szolgált egy asturiai ezeredben. Egy megtámadtatáskor, midőn generaljának, Azevedonak, hogy megmentse magát, tulajdon lovát áltadta, elfogattatott 's Franciaországba vitetett. Itt hadmesterséget, historiát és statustudományt tanult. Béke után szabadon bocsáttatván, bejárta Német- 's Angolországokat, aztán honyába ment, 's ezeredes- hadnagyságra emelkedett. Ekkor történt éppen, hogy Minának, Porliernek és Lacynak a' cortesek alkotmányának visszahelyezésére czélzó iparkodásai, Ballesterosnak, Empecinadonak 's más érdemes férjfiaknak Ferdinand udvaránáli hátratétetése, mint a' statusgazdálkodás nevekedő hanyatlása 's az a' plán is, hogy az amerikai gyarmatok erővel is visszahajtassanak spanyol felsőség alá, a' Cadiznál öszvehuzott sereg szellemének veszedelmes irányt adott. A' politikai változások széditő szelleme a' tüzes Riegot is elragadta, ki, esmervén a' polgári társaságnak külföldöni kifejlését, az inquisiot gyülölte, melly Spanyolországban ismét gyökeret vert önkényességével. Már elkészitéték több főtisztek az országlási rend ledöntésére czélzó plánt 's a' sereg fővezére O' Donnel Henrik, abisbali gróf, elfogadni látszott azt, de 8 Jul. 1819 hirtelen leveté álarczát, a' seregnek egy részét lefegyverkeztette, a' szövetkezés fejeit, Quirogát, Rottent, Arco-Agueerot, San-Miguelt, O' Dalyt 's m. elfogatá. Riego szabad marada; de ő 's más hasonló érzetüek alattomban minden rendelést megtettek a' munka végrehajtására. 1 Jan. 1820 öszvegyüjté R. katonáit las Cabezas de San Juan faluban 's kihirdeté a' cortesek alkotmányát. Köv. napon Arcosban az Abisbal helyébe lépett fővezért, gróf Calderont, 's ennek vezérkarját elfogta. Több seregosztály engedett az alkotmány védésére tett felszólitásnak; az elfogott tisztek kiszabadittattak; Quiroga feje lett a' lázadásnak 's Isla de Leont elfoglalta, hol R. vele 6-ban egyesült. Ekkor itt még nem volt több ember fegyverben az alkotmányért 3000-nél. A' kir. sereg jóval felyülmulta a' lázadokét. Cadizt Campana generál tartá zablán; O' Donnel József (gróf Abisbal testvére) nehány ezereddel Isla de Leon ellen nyomult 's Freiere (Freyre) generál tizszerte nagyobb erővel kerité be a' szigetet. R. 27-ben 500-ad magával Algesirasba 's Malagába merészlett vonulni, honnan O' Donnel Józseftől szorittatván, Anteguerrán keresztül Rondába és Montillába huzódott, több megtámadást visszavert 's végre 330 emberrel Cordovát elérte. Itt is sok pártost talált az alkotmány; a' kir. seregek hidegvérü nézők maradtak, a' felsőségek semmit se mertek tenni 's R. kicsiny csapatja Sierra Morenába szerencsésen megérkezett. Itt szétbomlott 's mindenik (maga R. is) Isla de Leonba szándékozott visszamenni. Ezen vakmerő vonulás

olta Riegonak Algesirásban készitett hymnusa volt a' Spanyolok szabadságéneke. Azonközben az alkotmányért buzgás egész Spanyolországban elterjedt; midőn végre a' király is megesmerte azt. Quiroga visszatért hazájába Galiciába, hol követnek választatott, minekutána a' szigeten a' sereg vezérlését Riegonak adta volna által. Sept. 1820 tartá a' las cabezasi magasztalt vitéz Madridba bemenetelét. De nem sokára gyanuvá 's üldözéssé vált Riegora nézve a' csudáltatás. Minden alap nélkül azzal vádoltatott, hogy köztársaságot akar felállitani. Marquis de las Amarillas hadminister szétbontá Isla de Leonon a' sereget; R. Asturiába számüzetett, de nehány hónap mulva Aragonia főkapitánnyává neveztetett ki. Az itteni nyugtalan esetek felelet alá vonatták őtet. Hivatalát elveszté 's Leridába ment. Aztán majd követjévé választotta őtet Asturia a' cortesek gyülésébe; R. Catalonián 's Valencián keresztül vette utját, hol mindenütt nép ügyévé iparkodott emelni az alkotmányt. Febr. 1822 ért be Madridba, hol a' Comunerosoktól minden helyen imádott férjfiu igen szemérmesen lépett fel; csak fontos esetekben beszélt; rendkivüli ideákat soha se vitatott 's a' vad néppártnak nem hizelkedett. Mint gyülés elölülője is hasonló mérséklett charactert mutatott. A' király gyakran meghitt nyájassággal bánt vele; de R. mindég megmaradt legtisztelettel teljesebb helyzetében 's csak akkor használta tekintetét, ha a' pernép kicsapongásait akarta zabolázni. A' cortesek 5000 tall. (80,000 real.) eszt. jövedelmet hozó ajándékát se fogadta el. De midőn Jul. első napjaiban 1822 a' testörzők az alkotmányos rendszert semmisitni akarták, köz katona lett az alkotmányt védők soraiban. A' franczia sereg közelgetésekor (1823) R. a' király Sevillába utazására adta szavát. Itt Ferdinandtól a' Ballesteros alatt lévő seregnek m. odik vezérévé tétetett. De midőn Sevilla se adott elég bátorságot, azon rendkivüli végzet mellé állott, mellynek következésében az országlás Cadizba tétetett által, a' cortesek 's király hatalma addig eltöröltetett 's ideigi országlás neveztetett ki. R. most Cadizból 1500 emberrel Andalusia felé szándékozott menni, hogy a' népet fegyverre szólitsa; de nem volt hozá pénz. Végre megengedtetett neki Malagában, hova 17 Aug. jött, hogy az itteni seregek vezérlését (mintegy 2000 fő) általvegye; de Ballesteros már egyezésre lépett a' Francziákkal. R. nem fogadta el a' meghivást, annak aláirására 's a' malagai tisztviselőktől kivánta, a' mire szüksége volt. A' Franczia majd Malaga elhagyására kénszeritették őtet. Priegonál Ballesteros seregével találkozott. Nehányat ezek közül megnyert az alkotmánynak, de magát a' vezért nem birhatta reá. Erre Jaenbe vonult. A' Franczia'któl üzetve, gyakran szemben szállott ugyan, de a' nagyobb erőnek engednie kellett 's végre kevésre olvadt népe a' jodari ütközet után egészen szétoszlott. Maga a' partra szaladt 's Gibraltarba hajóra ülhetett volna, de eltökélé, hogy a' legnyilvánosabb veszély ellenére is Cataloniába megyen Minába. Hanem alig ért Sierra Morenába 's pihent nehány órát Arquillos falunál, midőn megesmertetett, a' parasztoktól 15 Sept. a' vele lévőkkel együtt, kik egy spanyol kapitány, egy piemonti ezeredes-hadnagy 's egy előbbi angol hadnagy *) voltak, elfogatott, az őtet kergető franczia katonaságnak áltadatott 's ezektől la Carolinába vitetett. — Az angoulémei herczeg parancsolatjára 21 Sept. spanyol tisztviselők kezébe adatott 's 2 Oct. Madridba vitetett. Itteni fogságában gróf de Torrealta felvigyázása

*) G. Mathewes R. segédje volt és spanyol tömlöczben ült 1824-ig; midőn az ángol ministerium elbocsátatását eszközlé. Tőle jelent meg Londonban 1824 *A narrative of the sufferings of general Riego and his aide-de-camp, Mr. G. Mathewes, in the dungeons of Spain, from Sept.* 1823 10 *April* 1824, *and of the latter events of the spanisch revolution etc.*

alatt igen keményen tartatott, rövid perfolyamat után akasztófára ítéltetett 's 7 Nov. 1823 nyilvánosan kivégeztetett. Hitvese, Donna Maria Theresa, Londonban halt meg 19 Jun. 1824 buvában. Ezen asszonynak sorsa valóban szánakozásra méltó. 1800 szül. Asturiában. Szüléit ifju korában elvesztvén, nagybátyja Don Miguel del Riego oviedoi kanonoktól neveltetett 's Napoleonnak a' félszigeten kóborlása alatt csaknem szüntelen futásban volt ellenségei előtt. 15 Oct. 1821 general Riegoval, nagybátyjának öccsével lépvén páros életre, politikai viszonyok által már Oct. 1822 örökre elszakasztatott férjétől. Nagybátyja és sógora vele 's testvérével déli Spanyolországból Gibraltárba 's innen Angolországba szaladt, hol Aug. 1823 Londonba elérkeztek. Itt hijában keresett hathatós szószólást szerencsétlen férjéért. Megérkezte után három hónappal hallá annak kivégeztetését. Ez eloltá életét. Végrendelésében megköszönő az ángol nemzetnek erántai nemes lelkü részvételét, 's igazolta férje érzéseinek tisztaságát, kinek szivét csak hazaszeretet hevité 's tetteit közjó vezérlé. L. Riego kanonoknak nevezetességeit general Don Rafael Riego életéről: *Memoirs of the life of Riego and his family, including a history of Spain, from the restoration of Ferdinand to the present time* (London 1824).

Riemer (Fridrik Vilhelm), szül. Glatzban 19 Apr. 1774, nagyherczegi könyvtárnok Weimarban. Eleinte theologiára, hanem később természeti vonszódását követvén, régiségtanulásra adta magát. 1801 Humboldt Vilhelm házában nevelő lévén, 1803 beutazta Olaszországot. 1798 olta Schneider görög szókönyvének kivonásával foglalatoskodik, melly olly tetszést nyert, hogy 1825 4-edszer adatott ki. Sylvio Romano név alatt *Blumen und Blätter* költői munka, 's 1826 tulajdon neve alatt alkalomversezetek gyüjteménye jelentek meg tőle.

Rienzi tulajdonkép Gabrini Miklós; szegény szüléktől származott; utóbb nép kedveltje lőn, 's olly hatalmas pártot szerzett, hogy dictátorságát nem csak Roma esmerné meg, hanem barátságát több fejedelmek is keresnék. Tüzes elméje a' történetirási és régiség tudományokban jártassá tevé, 's a' nyomás, mellyet hazája a' nagyoktól 's nemességtől szenvedett, azon ötletre vezérlék a' fiatal embert, hogy a' köz dolgokban változást eszközöljön. Mint közönséges jegyző szerénysége, részre hajlatlansága 's csaknem rajoskodó ékes szólása által annyira magához hóditá a' nép alsóbb osztályát, hogy azon követséghez, mellyet Roma lakosai VI Kelemen pápához Avignonba azt kérni küldének, hogy ez székét ismét Romába tenné, 's nehány hatalmas nagyok sanyargatásinak vetne véget, szónoknak választatnék. Igéretekkel tért e' követség vissza, de ezeknek foganatjok nem vala; igy mind sulyosabb lőn a' nemesség nyomása, 's nyilvánabb a' nép szava. R. lassanként gerjeszté beszédeivel az elméket, a' nélkül, hogy még a' nemességet egyenesen megtámadná. Végre gondolá, hogy terve kivitelére eljött az alkalmas időpont. A' legelső nemes házak részint csendes bátorságban szunnyadának, részint számos cselédeikkel jószágaikon mulatának. Ekkor 1346 összegyüjté az egész népet 's azt hatalmas beszédével feltüzelvén, magát Tribunusnak kiáltatá; akkor a' városbeli nemeseket, kik méltóságát elesmerni nem akarák, 's ellenállásra nem készültek, kikergeté. Most, mint az uj köztársaság feje, törvényeket hozott 's mindent ugy intézett, hogy vele nem csak a' Romaiak egészen megelégedének, hanem maga VI Kelemen és több külső fejedelmek is tetszésökről biztositák, sőt némellyek vele szövetséget is kötének. — Azon bölcsesség és igazságszeretet, mellyel R. munkálkodék, külföldön is olly hirt szerze nevének, hogy legfontosabb peres dolgok messziről is ítélete alá terjesztetnének, 's kevés korig ugy tetszék, mintha a' haj-

dani héthalmu város egyetlen egy ember vezérlése alatt ismét régi fényére emelkedni akarna. De szerencsétől, melly alacsony születése porából illy magasságra repité, elrészegülve, hamar megfelejtkezék azon mértékletességről 's okosságról, mellyel munkáját kezdé. A' pápát megvetni, a' népet itt ott nyomni próbálgatá, 's ennek szeretetét főkép poroszlói száma miatt elveszté. Nevekedő gőgje a' külső udvarokat is felboszantá. Könnyü volt igy az elkergetett nemességnek összeesküdni, 's a' csak hét hónapig uralkodót Rómából kiüzni. R. Németországon IV Károlynál kerese oltalmat: de Károly őrizet alatt Kelemenhez kisérteté. Alkalmasint örökös fogság várand vala itt reá, ha a' romai nemesség ujabb fenhéjazása sorsát meg nem változtatja. VI Kelemen időközben meghalván, követője VI Innocentius ugy vélekedék, hogy R. által a' romai nagyokat legjobban lealáztatja. A' pápától segittetve 's a' romai lakosok nagyobb részétől kedvezőleg fogadtatva, (1354) még egyszer elüzé a' nemeseket 's romai senatorrá nevezteték. De mivel előbbi kárán nem tanult, 's hiu pompázás és nyomás által a' nép hajlandóságát mind inkább elidegenité, ez uj urasága ismét kis ideig tartott, 's alig veté a' pápa hatalma alá Rómát, már a' nemesség ujra pártot ütött. A' város több helyeiből kiszorittatva, 's a' dühös nép által, melly most benne csak sarczolóját látá, üldöztetve, koldus ruhába illant el R., de utól éré 's körülvevé a' fegyveres sokaság. Ugy látszék, hogy védcsillaga még egyszer megmenti. Majd egy óráig beszéle a' csoporthoz, melly gyülölség és álmélkodás közt ingadozva körülfogá, 's nem tudá elhatározni, hódoljon-e neki, vagy semmivé tegye? azonban egyszerre előugrék a' hatalmas Colonna háznak egyik szolgája, 's keresztül szurá a' szerencsétlent, kinek holt tetemét a' felbőszült csoport irtózatosan szétszaggatá, 's akasztófára szórá.

Riepenhausen (Fridrik és János) két testvér és német mivész Rómában. Pausanias leirása szerint Polygnotusnak Apollo delphii templomában lévő hires festeményét ők álliták helyre (l. annak *Peintures de Polygnote dans la Lesché de Delphes*-ét Rom. 1826) 's 1829 az 1804 megjelent rajzolatokat ugyanazon czim alatt kiadták Rómában (XVIII lap). Nagy festmények, melly Barbarossa Fridriket adja elő, miként verekedik Péter piaczán Rómában a' romai néppel 1155, 's miként védetik Oroszlány Henriktől, melly 1826 Rómában kitétetett 's Hanoverben a' Gvelfrend teremébe tétetni rendeltetett, 22 l. széles és 14 l. magas.

Ries (Ferdinand) muzsikaszerző 's pianoforte-játszó. Atyja Bonnban hangász volt, 's hihetőleg elsőben ettől tanult. Utóbb Beethoven tanitványa lett, kinek vezérlése alatt 1804 — 5 Bécsben mint pianofortejátszó lépett fel. Majd Német-, Svéd- és Oroszországokat utazván be, Londonba tért, hol több éveket töltött, 's mint virtuos, tanitó és szerkeztető bő jutalmat nyert. 1817 az ottani philarmoniai concert igazgatója is lett. 1825 Bonnhoz közel Godesberget vevé meg, de télen némelly németországi városokat látogatott meg, 's uj miveivel lépett fel. Játéka gyökeres és csendes, de nem olly pompás mint Moschelesé, 'st. Szerzeményei inkább elmés és ügyes dolgozóra, mint lelkesült költőre mutatnak. Számos mivei 7 pianoforte-concertből, (mellyek közt a' Fismoll-concert különösen esmeretes), symphoniákból, (mellyekből nehány az e'nembeli legjelesbek közé tartozik), továbbá vonószerszámokra irt Quintettekből, Quartettekből, ugy jeles sonatákból, rondókból, variatiókból 'sat. állanak.

Riga, erős város has. nevü orosz kormánykerületben, vagy Liefiandban, a' Düna mellett, mellyen hajóhid áll, homokos tájékon fekszik, mellyet mulató házak és kertek ékesitnek. Külső városai az 1812-ki viváskor a' kormányzótól leégettettek, de nagyobbára ismét felépittettek. Rigának 1824 40,000 lak. (e' közt 23,200 Lutheranus)

és 2643 háza volt. 10 temploma, egy lyceuma, gymnasiuma, városkönyvtára természetmiv cabinéttel, számos ápoló intézete 's közhasznu egyesülete van. Kitetsző épületek benne: a' pompás tanácsház csinos tornyával, a' csász. palota, régi kastély, mellyben lakik a' kormányzó, csillagtoronnyal, a' liefiandi lovagság nagy vitézi háza 'sat. Lakói nagyobbára Németek vagy német eredetüek, kik igen gazdagok 's pallérozottak; czukor-, keményitő-, hajpor-, tükör-, kártya-, harisnya-, és tőfabrikáik vannak. Riga Pétervára után egy az orosz birodalom legfontosabb tengeri kereskedő városai közt. Dünamündénél lévő kikötőjéből viszik ki nagyobb részét az orosz gabonának; éppen illy fontos a' len és kender kivitele. Eszt. mintegy 1000 hajó evez ki és be. A' kivitel 1825 46 mil. rub. többet tett. 1812, 1813 és 1814 emlékezetére a' kereskedők 142.568 font. nehéz gránit oszlopot emeltek a' győzedelem istennéjének broncz képével. — 1521-ig ezen 1200 körül Albrecht püspöktől épitett város a' kardrendé volt a' német rend felsősége alatt; az 1561 Liefland utolsó nagymesterével kötött egyezés szerint lengyel uraság alá jött; 1621 Svédország nagy királya, Gustav Adolf foglalta el; 1710 XII Károly teljes megaláztatása után Oroszországé lett. 1814 jégtől sokat szenvedett, 400 háza rontatván le. 1830 vezér-hadnagy és senator, báró Pahlen, lett Rigának kormányozója.

Righini (Vinzenzo) a' legalaposabb olasz ujabb hangszerzők egyike, szül. Bolognában 1760, mások szerént 1758. Szülei a' helybeli conservatoriumba adák jeles szaváért, de mivel itt sokáig sopront kelle énekelnie, szava vesztett szépségéből, 's utóbbi tenora rekedt és tompa lett. Igy mint énekes, Bécsben nem nagy tetszést nyert, de annál inkább kedvelék énekmódját, ugy hogy csak hamar egyik legkapósabb énekmester lett. Szerkeztetésre, mint mondják, a' hires Pater Martini oktatá, de miveiben ennek különös nyoma nem igen látszik. Mint szerző, nehány kedvelt éneken 's concertarián kivül csak két vig operát tett közönségessé, midőn az utósó mainzi választó fejedelem 1788 karmesterének meghivá. Amaz operákban (*Il convito di pietra*, és *La vedova scaltra*) kitünék ugyan az elmés mester, kivált a' derék énekes; de az egész nem igen tetszett, mert a' comicum R. körébe soha sem tartozott. Félkomoly operája: *Il Demorgone* kimutatá már azon komoly irányt, mellyet szelleme vett, 's mellyre Mozart után sajátságos észtehetséggel törekedett. Egy müesmerő azt mondja, hogy R. operái: *Armida*, *Alcide*, *Arianna*, *Atalanta*, *Enea nel Lazio*, *Tigrane*, *La selva invantata* és *Gerusalemme liberata* tulajdonkép nem operák, hanem concertmuzsikák. Ezek nagyobb 's kidolgozottabb darabjai a' legdicsőbb mivek közé tartoznak, mellyek vala énekes concertre irattak. Különösen a' terzettet, quartettet, quintettet nálánál jobban igen kevés, a' sajátképi bassusariát pedig egyetlen egy hangszerző sem dolgozta derekabban ki. Játékszinre nézve charakterei nem elég határozottsággal 's ridegséggel birnak, általánfogva irásmódja igen tág; a' nevezetesebb jelenések különben derék kivitelei is egymástól nem eléggé különböznek, 's nincs beunök az, mi őket egymás alá rendelné 's mint egy játékszini egész fő csoportozatit egyesitné. De ha operái concertmuzsika gyanánt tekintetnek 's hangász- és énekeskar által helyesen adatnak, ugy leirhatlan gyönyört szereznek. Fő darabjaikban minden egyesül, mi csak e' nemben kivánható: folyó és még is mesterséges, pompás és mégis természetes, szépen összeszőtt 's még is mindig világos ének; a' hangszerszámokkal mesterileg bánás; mindig illendő, nemes és nagynemü 's hathatós bassusok biztos alapjára épitett harmonia 'sat. Charakteröknél fogva szerzeményei inkább a' német mint olasz muzsikához tartoznak; egy olasz hangszerző sem áll Mozarthoz olly közel mint ő. Németországon az éneklés körül nagy érdemeket

szerzett nemcsak holtig folytatott alapos tanitásával, hanem jeles gyakorló darabjaival 's dalszerzeményeivel is. — Ki jó énekes kiván lenni, szükség, hogy R. Solfeggioit (1803) mulhatlanul esmerje; ezek alaposak, tanuságosak 's mégis izléssel teljesek, bennök a' hajdani mesterek komolysága korunk kellemével 's jobb izlésével párosul. Dalait, canzonettjeit, duettjeit 'sat. mellyeket pianoforte kisérettel irt, mindenkor kifejezéssel teljes, kecses és gazdag énekü melodia 's folyó harmonia bélyegzi; ezek egyszerüek 's nem keresettek, még sem szárazak 's egy a' természet által kedvezőleg alkotott és kimivelt énekhangzatra rendkivül érdekesek. A' német és olasz charakternek egybeolvasztása ezeken is kitetsző. — Templom számára csak azon misét irá, mellyet mint mainzi karmester, császár koronázáskor Frankfurtban 1790 előadatott, 's egy Te Deumot Luisa porosz királyné születése napjára 1810. Legszebb miveit a' porosz király szolgálatjában irta, kinél 1793 karmester lett. 1812 hazáját meglátogatván, itt egy szerencsétlen orvosi munkálat következésében mgh. Aug. 12.

Rigi (mons regius vagy regina montium) minden oldalról szabadon álló magas hegy a' schwizi cantonban, a' zugi, luzerni és lowerzi tó közt, egy Schweiznak leglátogatottabb magas pontjai közt. Tekintete főképpen nyugotról és keletről gyönyörü. Tövén számos falu 's tetején 150-nél több kunyhó van, mivel a' környéken lakók ide szokták barmaikat legelni hajtani. A' zugi tó felé lévő csucsai kopaszak, puszták 's meredekek, a' déliek kevésbé 's édes gesztenyét, sőt mandolát és figefát is lehet találni rajtok. A' gyalog ut Arthon, a' lovasaké Lowerzen megyen keresztül. A' hegy lejtőségén mindenik egyesül. A' vendéglőnél, hol nehány Capucinus lakik, 4 vendégház van. Itt 22 Jul. igen népes innep tartatik, hol a' pásztorok mindenféle gymnasticai játékokat adnak. Meleg évszakaszkor a' vendégházakban azok laknak, kik téjjel orvosolják magokat a' Rigin. A' vendéglőtől (hospitium) a' legmagasabb csucsokhoz lehet menni. Legemelkedtebb az éjsz. lévő Rigikulm (5676 l. tenger felett). Innen egész kel. és éjsz. Schweizot be lehet látni, egész Schwabenig, továbbá láthatni a' Jurát Bielig, a' magas havasokat a' berni cantonban lévő Jungfrauig. 14 tó van rajta. Legszebb nézeteit adták Füszli és H. Mayer e' cz. a. *Der Rigi in Zeichnungen* (Zürich 1807.) A' Rigi gazdag havasi növényekkel, sőt déli tájékok növényeivel is, főképpen déli oldalán.

Rigorismus erkölcsi tekintetben jelenti az emberi cselekedeteknek bizonyos keménységét, mellynél fogva az erkölcsi kötelezetések annyira kiterjesztetnek, hogy azokkal semmi indifferentismus öszve nem férhet. Rigorismusnak nevezik a' moralban az erkölcsiség természete felett tett abstract vizsgálatokat is, mellyek az ember szabadságát elölik a' törvénycategoriái alatt.

Rim, két v. több szónak egyformán hangzó végzete, p. o. jó, szó; itt a' rim csupán a' magánhangzókban áll, de ha mássalhangzók következnének utánok, ezek is tökéletesen mindenben megegyezzenek, p. o. tökéletlen rim volna: kapott hatot; mert a' végső t egyikben kettőztetve lévén, kiejtése különböző. Ha a' rim csak egy szótagból áll, him; kettőből, nő; ha háromból, sikamló rimnek nevezik. Az illyeknél még sokkal nagyobb vigyázat kell, hogy mind magán-, mind mássalhangzók teljesen egyezzenek. Honni nyelvünkben legszebbek az olly rimek, hol a' beszéd külön nemü részei illettetnek egybe, mint kebleinket, minket; érzetünk, lelhetünk; gyomor, komor 'st. Untatók valának a' hajdan kedvelt 4 soros rimes versek, mellyekben gyakor az egész rim nak, nek,- tatott, tetett-ből állott. A' régiek nem rimeltek, noha Ovidiusnál lehet találni egyes rimelt verseket; de ugy látszik, ezek által csak a' jelentésnek akart nagyobb

fontosságot adni. Sokan azt tartják, hogy a' rimelés az Arabok által jött volna szokásba a' Provençáloknál; azonban a' rimelés eredetileg azon homályos érzésben fekszik, melly mindenben, tehát a' hangban is összeillést 's egyformaságot keres. A' szerelemdalnokok kezdének legelőször tarkaságot adni a' rimelésnek sonettoik, canzoneik 'st. által; az Olaszok 's Spanyolok, kiknek nyelve teljes hangu magánhangzókban igen gazdag, legnagyobb tökélyre vitték, a' rimes formákat. Általjában a' rim kis dalokban, énekekben nem csak kedves, de szükséges is, de nagy költeményekben, hol miatta a' gondolat szabad röpte nem kissé gátoltatnék, untató lenne.

Rimay (János) régi magyar nemes nemzetségből eredt, tudománnyal és vitézséggel ékeskedett reformata vallásu ur, 1540—1550 szül. 's nagy időt ért: mind magyar mind latin nyelven sok szép éneket irt. *A' táborba menő vitéz dallja* által már 1565 magára vonta Báthory Sigmond erdélyi fejedelem figyelmét, 's annak kegyelmét megnyervén hadi szolgálatjába állott. Később Bocskay hadi szolgálatjában volt, ki 1606 meghalván, eltemettetése Rimayra, Pécsy Simonra és Deák Pálra bizatott. Bethlen bizodalmát olly nagy mértékben birta, hogy az ezen ősz vitézt és költőt 1621 Konstantzinápolyba küldötte a' török császártól nyerendő hadi segitség végett, 1622 pedig meghatalmazta, hogy Lipthay Imre követtársával a' soproni országgyülésen a' magyar rendekkel békét kössön. Nem tudatik, hogy mikor halt meg. Szerencsés tanitói és egyházi ének költő volt. Báró Balassa Bálint szentelt vitéz holta után annak, és tulajdon számos énekeit és dalljait egy kötetbe foglalva Nagyváradon kiadta. A' magyar nyelv diszének neveztetett sokáig Balassával együtt, mindenektől köz kedvességgel olvastatott, 's mostanig 14-szer nyomatott ki.

Rimaszombat Kishont várm. a' Rima vize mellett, tágas völgy közepén kies helyen fekvő mező-város; éjszakról magas hegyek, szőlők, nyug. szép tölgyes erdők, délre téres rétek veszik körül. Monda szerént ezelőtt mintegy 600 eszt. hét faluból eredt, mellyek egymáshoz közelebb szaporodván, idővel a' mostani várost formálták. Utszái egyenesek, kővel kirakattak, 's a' házak olly sorban épültek, hogy az utszák egyik végétől a' másikig minden épületet lehet látni. Lakosai szorgalmatosok, 's mind kézi mesterségekre, mind kereskedésre nézve hiresek, különösen jó nyereg, guba, pakrocz, csutora 'st. készitők; kenyeret hireset sütnek nőjeik, vászonnal, borral, marhával, szürrel, gubaccsal 'st. kereskednek. A' város a' régi magyar királyoktól szép kiváltságokat nyert, mellyek közt nevezetesebbek: hogy vérhatalommal bir; mag nélkül kiholt polgárjai után a' város örökösödik. Lakosai többen Reform. kiknek itt gymnasiumok van, Kath. és Evangelicusok, Magyarok, kevesen Németek is; számok 8027. Földes urai herczeg Szász-Coburg és gróf Forgács nemzetség. Postahivatal van benne.

Rimini (Ariminum), város az egyházi statusban, az adriai tengernél 's a' Marecchia folyónál, 2500 h. 17400 l. E' folyó torkolatjánál kikötőt formál, de a' melly a' hegyekről lehozott föveny és kövek miatt haszonvehetetlen lett 's most csak halászsajkáktól látogattatik meg. A' tenger fél mf-re visszavonult a' régi világító toronytól, mellyet most kertek vesznek körül; a' hajdani kikötőnek csak kevés nyomai látszanak. S. Giuliano kapunál a' városba pompás és szépen ékesitett hidan mehetni, mellyet Augustus és Tiberius az Apenninek legszebb márványából épittettek ott, hol a' két consuli országút, via Flaminia és Aemilia, egyesül 's kétség kivül a' régi világnak legjobb állapotban lévő illy nemü emléke. Másik kapu előtt, mellyen elhagyhatni Riminit, még áll egy Augustus tiszteletére felállitott diadali kapu. A' székes egyház, melly Castor és Pollux templomának omladékain áll, mint más templomok is, a' régi

kikötő márvány falaiból épittetett. Legszebb izléssel diszlik S. Francesco 15 száz. közepén felállitott temploma. Pandolfo Malatesta, kinek nemzetsége a' középkorban sokáig uralkodott Riminin 's a' várost szép közönséges épületekkel diszesitette, alkotta e' templomot. A' Piazza del Communen szép szökő kút van 's V. Pál pápa réz szobra áll, ugy a' vásárpiatzon egy talpkő, mellyről tartotta buzditó beszédét Caesar, a' Rubiconon áltjötte után, seregéhez. A' Capucinusok klastromában lévő 9 ivhajtás egy Publ. Sempronius által épitett amphitheatrum maradványának tartatik. Emlittetést érdemelnek gróf Gambalonga könyvtára, 's D. Bianchi feliratok és más nevezetes régiségek gyüjteménye.

Rinoceros egy a' szoptatók seregébe a' vastag bőrűk rendébe tartozó, a' forró éghajlat alatt lakó állatnem, mellynek orrán egy vagy több hátrafelé hajlott szarv találtatik, mellyből különbféle szerszámok, sőt a' jó remény fokánál méregellenes poharak is készittetnek, vastag bőrök is sok haszonra fordittatik.

Rinteln, fővárosa azon résznek, mellyet a' hesseni választóság a' schaumburgi grófságban bir, főtörvényszék 's consistorium helye, a' Wesernél, melly itt fogja fel az Extert 's hegyes tájékon fekszik. Jól épült város, egyenes utszákkal; 440 ház. 's 2700 lak. kik kereskedők 's hajózók. A' Weseren hajóhid áll. Üveghutája 's gymnasiuma (könyvtárral és math. 's phys. eszközök gyüjteményével) van. A' III Ernst herczegtől, Holstein és Schaumburg grófjától, 1619 Stadthagenben alkotott, 's 1621 ide általtett egyetem 10 Dec. 1809 az előbbi westfáleni királytól eltöröltetett.

Rio de la Plata, l. Plata.

Rio Janeiro, vagy Rio (d. szél. 22° 54′ 10″) Brasilia fővárosa, 1808—22 a' portugali király lakhelye 's 1823 a' brasiliai császár lakó városa, Rio Janeiro tartományban fekszik, a' Janeiro folyó torkolatjánál. Két kopasz kősziklától formált nyilás teszi a' kikötőbe menetelt, mellyet több erőség 's batteria véd 's mellynek tágas vizöblét sajkák, hajók és szigetek fedik. Környéke nagy és szép. Amphitheatrum módra emelkednek fel hegyek a' kék égfelé, mellyeknek lejtőin templomok 's klastromok, várfalak, 's mezei lakhelyek, ezek közt pedig narancsligetekkel és zöldellő bikfákkal teljes völgyek diszlenek. Rio Janeiro tér 's domboru földnyelven fekszik, mintegy 3 fertályórányira a' kikötőtől, többi oldalain magas erdős hegyektől körülvétetve. Védői a' földnyelv egyik csucsán álló helyes vár, másikon a' Benedictinusok megerősitett klastroma, 's a' kigyószigeteknél lévő erőség. Népessége, 40,000 Négerrel és őrsereggel együtt, 210,000 lélek. Legszélesebb 's legszebb egyenes, de keskeny utszái közt a' főutsza, Rua de Dereito. Minden utszája gránittal van kirakva 's a' gyalogok utja felemelt. Jelesek szép templomai és klastromai, főképpen az uj pompás székes egyház; a' kir. kápolna 's pénverő-ház, mellyek egy részét teszik a' kir. palotának. A' piaczokat szép szökő-kutak diszesitik. Vannak: egyeteme, szép. tud. tanitó intézete, tengeri acad.; tud. 's mivészség acad. seborvosi oskolája, museuma, könyvtára, csillagtornya, füvész-kertje 's t. 1808 olta a' nemzeti szorgalom igen nevekedett. Bőr-, selyem-, kőedény-, üveg-, vitorla-vászon-, pamutfonó, 's czukorfabrikái vannak. Igen ügyesek kőmetszői 's juvelirjei; 1814 olta franczia épitők, órások, aranymivesek 'sat. is telepedtek meg itt. Emlittetést érdemel még a' most épitett riskása-malom 's nagy czetzsirfőzés. Rio Janeiro egész Brasiliának főpiacza. Legelevenebb kereskedést üz a' bányatájékokkal, gyakran 3-400 ór. távolságra. Néha egy nap 800—1000 őszvér megyen be és ki. A' külső kereskedés is gyarapodik. Kikötője egy a' legalkalmasabbak közt egész világra nézve; olly középpont, hol az europai és áfrikai kereskedés az amerikaival és keletin-

diaival, mint a' chinaival és déli tengeren fekvő szigetekéivel is legalkalmasabban egyesülhet. Eszt. 1700 hajó evez kikötőjébe. Kivitetnek: igen jó kávé, czukor, rum, pamut, bőr, fadgyü, indigo, finom asztalosfa, durva pamutmivek, dohány, arany, gyémánt, színes drága kövek 's becses juvelirmivek. A' mi levegőjét illeti, nappal, főképpen nyári hónapokban, nagy a' hévség, éjjel ellenben érezhető a' hivesség és nedvesség, leginkább az esztendő hév szakában, midőn reggel és estve finom poreső módra hull a' bőséges harmat, honnan gyakori a' hideglelés és bőrbetegségek. A' benszülettek mindazáltal nem szenvednek azokban annyit, mint az idegenek, mig fél vagy egész esztendő alatt a' levegőhez nem szoknak. Élelem általánosan igen bőven van R. Janeiroban. Ruházat 's szállás igen drága. Az egyházi szertartásak felette pompásak. A' szentek képeit gyémántok ékesitik. 1829 olta van benne egy evangyeliomi egyházi község is. Környékén bájoló sétahelyek ajánlják magokat. Miolta Rionak mint császári lakkelynek 's fővárosnak polit. fontossága van, nem csak népessége (elébb 40,000), hanem jólléte is nevekedett. Nagybritannia befolyása mindenütt látható, főképpen a' világkereskedésben. L. *Reise des Prinzen Maximilian von Neuwied durch Brasilien; Reise der bairischen Akademiker von Spix und von Martius; és Rio de Janeiro wie es ist* (1829).

Ripien L. Pótlóhang.

Ripperda (János Vilhelm, báró), Gröningenben szül. 1680 kath. szüléktől, de protest. feleséget vevén, maga is protestans lett. 1715 a' generalstatusoktól kereskedési egyezéskötés végett Spányolországba küldetvén, gyalog ezeredesi rangot kapott. V Filepnek megtetszvén, ismét kath. vallásra tért, 's Madridban maradt. Hollandból takácsokat hozatván, kir. költségen posztógyárt alapitott, de nagy veszteséggel. Első felesége holta után egy castiliai főrangu személyel lépett házasságra, ki neki két fiat szült. Nőttön nőtt a' király bizodalma eránta, 's Bécsbe küldetett, hogy a' csász. udvarral egyezést eszközöljön. Ezt végrehajtván, visszatértekor herczeggé, 3-dik ostálybeli naggyá (Grand) 's külső dolgok statustitoknokává tétetett. Aztán a' hadi, tengeri és közjövedelmi dolgok is rábizattak, ugy, hogy első ministeri hatalommal birt, 's csak a' czim hibázott. De már Maj. 1726 letétetett méltóságaiból 's a' segoviai várkastélyba záratott, honnan 2 eszt. mulva kiszökvén, Portugalon keresztül Angolországba illant 's itt is maradt 1730-ig. Innen Haagba ment, ismét protestans lett; de nyugtalan 's nagyravágyó lelke itt se hagyott békét neki, a' maroccoi követtel öszveköttetésbe jött 's 1731 Maroccoba utazott. Itt olly nagy befolyást tudott szerezni, hogy a' Barbarokat Ceuta spanyol erőség vivására rábirta 's miután Muhammed hitére tért, Osman névvel a' Spanyolok ellen rendelt sereg parancsnokává tétetett. A' spanyol király ezt megtudván, grandi 's herczegi méltóságától megfosztotta őtet és sereget küldött Afrikába, melly a' Barbarokat megverte 's R. egy ingben szaladt Tetuanba, hol hidegen fogadtatott, miniatt el akart szökni, de szándéka észrevetetvén, bezáratott, mindazáltal rövid fogsága után ismét szabadságba helyeztetett, ügyesen 's okosan védvén magát. Ezután csendesen élt Maroccoban 's nagy buzgóságot mutatott uj vallásához. Hogy ismét tekintetet szerezzen, azt a' plánt tette, hogy a' muhammedi és zsidó vallásokat egyesitse, ugy intézvén feltételét, hogy egy felől Mohammedet legnagyobb profétának megesmerte, más felől pedig az eljövendő Messiasbani hitet meghagyta. Sokakat meg is téritett 's a' császár maga is részt vett a' térítő foglalatosságban. De utóbb ugy látszik elvesztette a' császár kegyelmét, mert Tetuanba vonult, hol Europa különbféle bankjaiban lévő tőkéinek kamatjából élt. Maroccoban, mikor még nagy tekintetben állott, hamis pénzt

veretvén, ezáltal igen meggazdagodott. Mh. 1737 Tetuanban, miután Neuhof Theodort a' corsicai korona elnyerésében pénzel nyomosan segitette volna.

Ris v. Riskása. E' növénynemnek két faja, de Desville szerént számtalan fajtája esmertetik. Természetes hazája, hol vadon teremne, nem tudatik; nagy menyiségben termesztik ezt Kelet-indiának, Chinának, Jápánnak, éjszaki Afrikának és Amerikának, Olasz-, Spanyol-, Török-, Morvaországoknak és hazánk déli részének, a' Bánátnak, lakosi. A' vízi ris, bár nem olly fejér és kellemetes izű is, mint a' hegyi, még is, mivel jobban fizet, gyakrabban termesztetik. A' ris 2-4 láb. tollvastagságu izéke czikelyes, felálló, szálas láncsás, levelei izékénél kevéssel rövidebbek, a' nádéihoz hasonlók, virági fürtös bugában vagynak; kalásztalan magvai 4-ik hónapban kezdenek érni, midőn éles késekkel levágatván, úgy szárittatnak meg, 's azután rabszolgák vagy lovak által nyomtattatnak ki, a' még rajtok maradt tokoktól pedig malmokban szabadittatnak meg, azután, hogy tovább elállhassanak, a' napon, vagy gyenge tűznél szárittatnak ki. Legtöbb rist éjszaki Amerikából és Olaszországból kapunk, magából déli Karolinából eszt. körülbelől 4 milliom mázsát küldenek el. A' risből készül az arrak.

Risalit az épületnek azon része, melly a' többieknél kiebb áll, 's rendesen alacsony olasz tetővel fedeztetik. Van ez, nemcsak az épület közepén, hanem szegletein 's végén is; ha annyira kiáll, hogy lakásra használható, szárnynak neveztetik.

Rithaller (Mihály) ágostai vallúson volt magyar tudós, szül. Modorhan. Mind itthon, mind a' külföldön dicséretesen tanulván, a' hazavárosában lévő gymnasium főtanitója lett, melly hivatalát a' braunschweigi herczeg kegyelméből, majd a' wolfenbütteli hires nagy könyvtár első titoknokságával váltotta fel. Több munkái közt reánk nézve legnevezetesebb: *Dissertatio Academica de Nobilitate Hungarorum*, mellyet a' wittenbergi academiaban több tudósok előtt 1664 tartott.

Ritornello, hangászatban azon muzsikai phrasis, mellyet a' főhangzat nyugta alatt más szerszámok játszanak; néha az ariának vagy más hangdarabnak bevezetését is értik alatta, mellyet a' versenylő hangzat megszólamlása előtt a' kisérő szerszámok játszanak, 's mellyben többnyire a' következő darab főgondolatai és tételei foglaltatnak. A' ritornell, miután az énekhangzat megszünt, gyakran ismételtetik, 's innen neve. E' szerint elő-, közép — és utójáték. Az operákban, kivált az olasz nemükben néha a' ritornellek felette hosszak, mi által az áriát megelőző recitativ 's az aria közt igen nagy hézag támad, melly gyakor botránkoztató, ellenben végképi kihagyásuk sem mindenkor jó foganatu. Alkalmazását vagy kihagyását általában a' hangszerző kényére kell bizni, mert bizonyos helyeken a' bevezetés nagy hatásu lehet, másutt ismét ártana. De az igen hosszu ritornell igen ritkán szerez kivánt sikert. — Olasz költészetben a' ritornellek alatt az ol. hegyi lakosok apró 's többnyire csak három soru népdalai értetnek, mellyek rögtön költésre is használtatnak. Itt mértékre 's szótag-számra ügyelet nincs, rendesen az első vers legrövidebb, ellenben a' többiek 5 lábnál kevesebből ritkán állanak. Melódiájok egyszerü, és busongó.

Rittenhouse (David) csillagász, a' hasznos esmereteket terjesztő éjszak-amerikai társaság előlülője; mint Franklin, a' természet nevendéke, ugyan azon ég alatt nőtt fel, 's ön észtehetsége által mivészetben, tudományban nem csekély fokra hágott. Élei Hollandiak valának 's a' 17 század kezdetén telepedének meg Éjszakamerikában, többnyire csekély kézi mesterségeket üzve. R. 1732 Pennsylvania tartományban Germantownban született. Mint eke mel-

lé szánt gyermek, csak szük oktatást kapott, de már ekkor nagy hajlandóságot mutata a' mathesisre 's mechanicára. Mathematicai figurákat rajzolgata ekéjére, 's a' mezei munka mellett faórákat 's mesterséges faragásokat készitett. E' hajlandóság 's gyenge testalkatja oda birák végre szüleit, hogy inaskodni egy óráshoz adnák. Itt elmetehetsége álmélkodásra méltó gyorsasággal fejlett ki. E' mesterség gyakorlati részét csak hamar megtanulván, lelke nemesebb táplálék után szomjuzott. Szün-órákban 's éjjelenként mathematicai könyveket olvasgatott, (jelesen Newton elveit), 's a' magasb mérési titkokba minden segély nélkül behatott. A' csillagos ég és egy könyv levének tanitói az astronomiában, 's ön tapasztalása után egy olly planetariumot készitett, mellyet a' müesmerők csodáltak. Egy másik, mellyet szinte maga alkotott, most is a' peunsylvaniai tud. egyetemben tartatik. Lassanként hirbe jöve igy a' fiatal művész 's több jeles férfiak közt Franklin is barátja lőn. Ezentul oskolai szabályokhoz nem kötve, maga választotta gondolkodó 's nyomozó utján halada előre, 's bölcselkedésben, hit-és természeti tudományokban, francz, hollandi és német nyelvekben is alapos esmereteket szerzett. Több unszolás után engede végre előkelő pártfogóinak 's barátinak, hogy nagyobb nézőpiaczon lépne fel. 1790 Philadelphiába költözött, hol mesterségét mint órás és mathematicai szerszám készitő folytatá, 's csak hamar az amerikai tudós társaság tagja lett. 1769 a' philadelphiai bölcselkedő társaság, mellynek előlülője akkor Franklin vala, Norritonba, (a' Montgomeri grófságba) küldé, hogy Venusnak a' nap előtt általvonulását kémlelné. Mind ez utjának foganatja, mind egyéb csillagászi meghatározásai, mellyek tételére egy maga állitotta égésztoronyban alkalma volt, teljesen megfelelének a' kivánságnak, 's ezeket Dr. Smith (American. philos. Transaction. I. k.) körülményesen 's rendkivüli tetszéssel irta le. További észrevételeiben is, mellyeket Philadelphia városházának égésztornyában tett, ügyes és tapasztalt csillagvizsgálónak mutatkozék. Több izben fordittaték az éjszakamerikai tartományok politikai határainak megigazitására is. Különösen megállapitá Pennsylvania határait, igy szomszédok közti tüzes versenygéseknek véget vetett, 's e' mellett haszon nem keresést és békeszeretetet bizonyitott. Polgártársainak bizodalma végre a' pennsylvaniai kincstárnokság fontos hivatalára emelé, mellyet 12 évig ritka lelki esmeretességgel 's mathematicai renddel folytatott. 1792 még az egyesült statusok pénzverési dolgának legfelsőbb vezetése is rá bizatott, de öregbülő gyengélkedése e' hivatalt három év mulva letenni kénytelenité. 1791 a' megholt Franklin helyébe az éjszakamerikai tudományok társaságának előlülőségével tiszteltetett meg. Jun. 20. 1796 egy rövid betegség véget vete érdemteljes életének.

RITTER (János Vilh.) egy a' 19 száz. legnevezetesb természet vizsgálói közt, kinek köszönjük a' galvanismusról levő eddigi esmereteinket. Ő mutatta meg az életvizsgálóknak, hogy az életet szünet nélkül Galvani müködés követi. Senki sem épitett annyi volta-oszlopokat, hozott ezzel annyi élő 's holt testet érintésbe, mint ő; ő határozta meg legelőször a' villányos testeknek rendszerét. Ha munkája nem olly tökéletes, mint tőle várhatni, onnan van, hogy már régen sajtó alatt forgott, mig a' szerző szünet nélkül uj esmereteket fedezett. *Beiträge zur näheren Kenntniss des Galvanismus* Jena 1801 kincstára a' természettudománynak minden részeibe vágó esméreteknek. Továbbá a' villanyról, légkövekről 's t. sok nevezeteseket felfedezvén, még magasabbra emelkedett az ő tőle Siderismusnak nevezett erőig. Szül. Samitz helységben Hainaunál Schlesiában, tanult 's élt, de szegényen Jenában. 1805 felé a' gothai herczegtől segittetett ugyan, de a' sok heves indulat, rendetlen élésmód, oktalan házas-

ság, emésztő próbatételek férjfi kora virágában elragadták 1810. 23 Jan. Münchenben. Mint természetvizsgáló, egész Europában legtüzesebb eszü volt. Ezek is az ő munkái: *Beweis, dass das Leben stets von Galw. begleitet wird; Physisch Chemische Abhandlungen.*

Rituale, római-kath. egyházi agenda, melly a' Katholikusok istentisztelési szertartásaikat foglalja magában. Több szerzetesrendnek tulajdon ritualeja volt 's van még most is.

Rivarol (Antoine) Languedocban Bagnolesban szül. hol attya vendégfogadós volt. Először katona volt, de rövid időn állapotját és nevét elváltoztatta. Történetből végre Párisba ment, hol de Lille apátnak kertek czimü költeménye ellen, *olaszkáposzta és répa* czimü verses beszélgetését adta ki. Ez és más apró munkái arra segitették, hogy a' *Mercure de France* hires folyóirás egyik szerkeztetője lett. Kiütvén a' franczia zendülés, Rivarol 1790 oda hagyta hazáját, 's először Hamburgba, onnan Berlinbe ment, hol II Friedrich Wilhelm Király, és Henrik királyi herczeg különös kegyességgel fogadták. Itt meg is halt 1801. Egyébiránt nem igen lehet Rivarol erkölcsi tulajdonait dicsérni, mellyeknek az önszeretet 's hiuság voltak kitünő bélyegei, 's gunyjai igen gyakran rosz indulatu méreggé váltak, mint azt az általa irt *Athalia álmának parodiája* czimü munka bizonyitja, mellyben nemzetének leghiresebb férjfiai és asszonyi iróit inkább kajánul, mint elmésen támadta meg. Nevezetesebb munkái: 1) *Dante poklának* fordítása, de a' mellynek csak némelly darabjaiban találta el a' nagy költőt; 2) az erkölcsiség 's vallásos vélekedések fontosságáról Neckerhez irt levele; 3 *Nagy emberek almanachja*, mellyből hasonlóképp kitetszik mérges gunyja. *Sur l' universalité de la langue française* czimü értekezését, a' berlini academia 1784 jutalomra méltatta.

Rivoli, csekély hely Venecziának udinei tartományában, éjsz. Mantuától, a' Gardató 's az Etsch jobb partja közt, a' császárországuthoz közel, melly Trientből Veronába visz. Térségén dönté el 14 és 15 Jan. 1797 az Austriaiak és Francziák véres csatája Olaszország sorsát. Mantuától, mellybe bezáratott Wurmser a' Francziáktól, fügvén neminemü tekintetben Lombard és Veneczia birása, minden módot elővett Austria Mantuának felszabaditására. Alvinczy Tirolban szép haderőt gyüjtött, Rivolin keresztülnyomulni akarván, mig egy második csapat Provera alatt Vicenzán által ment Mantua felé 's hogy mindkettőnek szabad munkálódási pályát nyisson fel, Veronát megtámadtatta. Napoleon csak hamar általlátta a' plánt 's minden oda fordítható seregével először Rivolihoz sietett, hol Joubert 9000-ed magával ugy se sokáig állhatott volna ellene Alvinczynek. Mig Augereau a' jobb szárnyan Ronconál, Serrurier Mantua előtt 's egy más kis sereg Veronánál tartá szemmel az Austriaiakat, megjelent Napoleon Massénával 's mintegy 22,000 emberrel Rivolinál, hol Alvinczy csak Joubert csapatját vélte állani. Ennek semmisitésére minden intézetet megtett; a' Lusignan-osztály (4000 ember) megkerülte azt jobbról, egy más 22,000 főből álló csapat, 2 oszlopban, bal felől 's a' többi hadnép Caprino és San-Marco közt állott meg, a' Francziákkal szemben. Napoleon használta az ellenségnek ezen széttoszlását, melly egyetértőleg nem munkálódhatott a' föld természeti tulajdonsága miatt. Joubert és Vial megvették San-Marcot, az austriai álláspont kulcsát. Ellenben a' Francziák elveszték helyeket a' bal szárnyan, sőt közepek megrendittetett 's ingadozott. Berthier mindazáltal visszaállitá az egyensulyt 's Masséna a' bal szárnyat ismét megerősité. Azonközben az austriai seregoszlop az Etsvölgyön általnyomatott, Rivoli térségén kiterjeszkedett 's szoritotta a' Francziák jobb szárnyát. De az Austriaiak Leclerc és Lasalle lovasságától 's a' San-Marco felől visszavonuló Jouberttől szétverettek 's az Etsvölgybe

visszakergettettek. Éppen nem volt szerencsésebb a' Lusignan-osztály próbatétele. Már kezében tartván mintegy a' győzedelmet, a' franczia tartalék és Ney vezér csapatja közé került, melly Dezinzana tájékáról (a' Gardató déli részén) jött, 's Lusignan kénteleníttetett magát megadni. Alvinczy maga is Coronáig visszanyomatott 's Napoleon elég időt nyert visszatérni 's Provera vezéren győzedelmeskedni, ki Anghiarin keresztül nem nyomult elég gyorsan Mantua felé 's 15-ben La Favoritenél Mantua előtt bezáratott, megveretett 's 6000 emberrel elfogatott, a' minek következése, Mantuának feladatása volt. A' Franczia 14 's 15-ben 20,000-nél többet tettek foglyaikká 's 46 ágyut vettek el. Igy a' 4-dik austriai sereg Olaszországban csaknem egészen eltöröltetett. Napoleon Masséna nak itt szerzett érdemeit rivolii herczeg czímmel jutalmazta meg 's az ütközetet *Mémoires*-ének IV köt. 331 's t. lap. leirta, melly leirat az akkori hadi történetekről közlebbi felvilágositást ad.

Rizio (David) (sajátkép *Ricci*) Stuart Mária scot királyné meghittje. Atyja egy szegény turini hangász, muzsikára nevelé, melly mivészségben hamar jelesen előhaladt 's a' savoyeni herczeg akkori lakóvárosába, Nizzába ment. Itt Moretto grófnál, ki a' nizzai udvartól Skoziába követül küldetett, inasnak állott. Ura ajánlására a' muzsika-kedvelő Maria előbb hangászkarába fogadá, utóbb titoknokává tevé. A' ravasz Olasz csak hamar megnyeré fejedelemasszonya kegyét; de hogy ez valaha lágyabb hajlandóságra vált volna, épen nincs megmutatva, 's annál kevésbé hihető, mivel, mint irják, Rizzio külseje korán sem volt szeretetre méltó. Annyi bizonyos, hogy R. a' királynénak naponként belsőbb meghittje lett, 's a' rá halmozott gazdagságok annál inkább felingerlék az elégületlen Scótokat e' jövevény ellen, mivel R. felfuvalkodottságában szinte a' királyné iránt is minden illendőségről megfelejtkezék. Mária akkor, talán nem R. közbenjárta nélkül, Darnley grófnak adá kezét. Azonban R. fenhéjazása megsérté Darnley kevélységét 's szerelemféltésre gerjeszté, ugy, hogy ez, a' felboszantott scot nagyok által is ingereltetve, a' gyülöletest kivégezni eltökélé. A' királyné szobájában egy udvari dámával 's a' királynéval ebédele egykor R., midőn a' király néhány megbizott fegyveressel belépett; ezek Rizzit, noha a' királyné védelmezni erőködék, legott kiragadák 's az előteremben leszurák, mig Darnley az ijjedelem 's boszuság miatt magán kivül lett királynét karjai közt tartá. Ez történt 1567. R. meggyilkoltatása Darnley halálának 's ez Mária szerencsétlen sorsának lőn utóbb oka.

Robert I, Scotország királya 's függetlenségének visszaszerzője, a' hires Bruce nemzetségből származott. 1275 szül. Ifjuságában hihetőleg I Eduard ángol király seregében szolgált, kinek attya, Bruce Robert, hódolt. E' meghalván, elhagyta Robert Eduard udvarát, 's 1305 Scotországba ment, mellynek megszabaditására merész plánokat koholt. Pártosaival Dumfriesben öszvejövén, Febr. 1306 badenochi Comyn vagy Cumming grófot, mivel, némelly irók szerint plánját az ángol királynak felfedezni akarta, törével szivén keresztül szurta. Erre Dumfriest vivta, elfogta az itt öszvegyült ángol tiszteket, 's hangosan vitatá a' scot koronához jusát. Szép hadi erő gyülvén zászlója alá, Perthig előnyomult és Scoonban megkoronáztatott. De Aymar v. Valence ángol vezér, pembrokei gróf, Methrennél teljesen megverte R. seregét, ki a' csekély számu vele voltakat elbocsátotta 's maga egy lakatlan hebridi szigetre vonult. Három testvére 's több előkelő pártosai kivégeztettek. Felesége, leánya 's két huga tömlöczbe vettettek. De hirtelen megjelent R. kis merész csoportjával Carrick nevü jószágán, egy ángol nagyot, kinek ajándékoztatott birtoka, elfogott, 's midőn az ángol sereg közelgetett, ismét a' felföldre szaladt. Ekkor Eduard nagy hadat rendelt Scotország el-

len's az udvarnál lévő cardinalis legatus Robertre 's pártosaira egyházi átkot mondott. Hanem 1307 Robert megerősitett hatalommal kijött a' hegyek közül, megverte Aymart 's a' gloucesteri grófot az ayri várban bekeritette. I Eduard mh. 's gyenge fia II Eduard erőtlenül folytatta a' hadat; R. ellenben a' nyug. tartományokat hatalma alá hajtotta, de betegsége majd elvonta egy ideig a' csatamezőről. Óccse Eduard azonközben szerencsésen hadakozott az Angolokkal. Felgyógyulván R. Old Meldrumnál megverte ellenségét, megvette az inverneszi erőséget, elfoglalta az éjsz. tartományokat, 's midőn végre Perth városát és Forfax várát is kezére keritette, kevés erősségen kivül Scotország őtet esmerte urának. II Eduardnak 1310-ki táborozása sikeretlen volt, sőt Angolországban nyugtalanságok törvén ki, Scotországgal fegyvernyugvást kötött, mellyet R. hatalmának megerősitésére okosan használt. 1314 elején már csak Dunkar, Stirling és Berwick voltak az Angolok kezében. Jun. II Eduard olly sereggel ütött be Scotországba, a' millyen még soha se lépett által Angolországból a' scot határokba. R. éppen Stirlinget vivta. Számára nézve csekélyebb, de régi gyakorlott katonákból állott serege a' Bannock partjain várta az ellenséget a' stirlingi országuton. Itt történt ama nagy bannockburni ütközet, mellyben R. teljes győzedelmet nyert az Angolokon. Eduard maga is nehezen menekedhetett meg. A' főrangu elfogott személyek száma olly nagy volt, hogy R. feleségét, leányát, hugát, más előkelő személyekkel együtt, kik Eduard fogságában voltak, kicserélhette. R. élt szerencséjével 's beütött Angolországba, mellynek éjsz. grófságait ellenállás nélkül feldulta. 1315 Eduard öccsét Irlandba küldé, hogy segitse azt az angol járom levetésében, de czélját nem érte. Angolországot a' belső zenebonák megátolták a' bannockburni veszteség visszafizetésében. Igy végre 1323 13 eszt. fegyvernyugvás köttetett, Robert mindazáltal királynak nem esmertetett meg. II Eduard halála után R. felbontá a' fegyvernyugvást 1327, beüte Angolországba 's III Eduardot olly békekötésre kénszerité, mellyben e' minden Scotországhozi jussáról lemondott 's ennek függetlenségét megesmerte. Egyszersmind Robert fia, David, Eduard hugát vevé feleségül. R. 1329 hm. 24 eszt. uralkodása után, 54 eszt. korában, azon dicsőséggel koszoruzva, hogy népének függetlenségét kivivta.

Robert Károly, Magyarok királya L. Károly I.

Robert Lajos szül. Berlinben 1779, hol tanulását is kezdte, mellyet a' hálai egyetemben végzett. Első költői munkáit az 1804 Chamisso és Varnhagen által kiadott Musenalmanachban lehet találni; majd egy vig játékkal kedveskedett a' berlini közönségnek *Die Ueberbildeten* cz. a. Bejárta Bécset, Hamburgot, Hollandot és Franciaországot, Parisból 1806 tért hazájába vissza, a' mikor nehány szindarabot dolgozott, millyenek az *Omasis* és *Die Macht der Verhältnisse*, mindkettő szomorjáték. 1813 politikai foglalatosságokra adta magát, 's követnek használtatott. 1817 kiadta *Die Kämpfe der Zeit*-ját 12 énekben. Végre Carlsruheba vette magát, hol a' *Morgenblatt* cz. folyóirásban több criticai levelezést és tudósitást közlött. Munkáinak nagyobb része még nem látott nyomtatást; különösen az epigrammák irásában szerencsés talentummal bir. Dramai darabjai is p. o. *Blind und Lahm* nagy kedvességgel fogadtattak.

Robertson (William) hires történetiró, Berwickben szül. 1721, eleinte theologiát tanult Edinburgban. Mennyire szerette legyen a' tudományokat, mutatja minden könyveiben látható választott mondása: *Vita sine literis mors est.* Ifju korában dolgozott 's kijött egyházi beszédei igen becsültettek; de még inkább kitetszett a' történetek tágas mezején; mert historiai munkáit részrehajlatlanság 's szoros birálat, a' nemzetek erkölcsi és politikai állapotjának finom 's

jól talált characteristicája, mellyek 's erővel teljes irásmódja neki az ujabb idő elsőbb történetirói közt szereztek helyet, jelesitik. Munkái: *Geschichte Karls V.* (az eredeti Lond. 1769, ném. Remertől 1778 és 1792—95), melly Europának akkori polit. állapotját criticai éles itélettel rajzolja, továbbá *Geschichte von Schottland unter der Regierung der Maria Stuart und ihres Sohnes Jakob; Geschichte von Amerika; Untersuchungen über die Geschichte von Indien.* R. 1793 halt meg, mint theol. doctora 's az edinburgi egyetemnek igazgatója, melly hivatalt 32 eszt. viselt. L. D. Stewart *Account of the lifand e writings of W. Robertson* (Lond. 1801.)

Robespierre (Maximil. Jos.) szül. Arrasban 1759, atyja egy korhel ügyvéd volt, ki hosszu csavargás után Münchenben holt meg. Anyját is elvesztvén, az arrasi püspök fogá pártját, 's kieszközlé, hogy Parisban a' Louis-le-grand collegiumba felvétetnék. Már iffjontan elzárt characterü volt R., de jól tanult, 's egyik tanitója, ki a' Romaiak nagyságát buzgón csudálá, dicsérte függetlenség 's egyenlőség iránti hajlandóságát. R. törvényt tanult, ügyvéd lett, 's hivatalát Arrasban kezdé gyakorlani, hol többek közt egy pert nyere meg St.-Omer város esküttjei ellen, kik a' mennykővezetőt régi hiedelemnél fogva ártalmasnak tarták 's nem akarák megszenvedni. A' menykővezetőt védő irásában XVI Lajosról igen magasztalólag szólt. 1785 ezen kérdés legjobb megfejtéséért: honnan van, hogy a' vétkes büntetésének szégyene, nemzetségére is háromlik? Amiensben jutalmat nyert. Lassanként beszéde elhatározottabb lőn, majd nyilván kelt ki némelly visszaélések ellen, charactere 's republicanusi szelleme világosan kitünének. Ez okon az arrasi tisztartóság részéről 1789 a' general statusokhoz követnek választaték. Azonban mint az alapitó, sőt még mint a' törvényadó gyülés tagja is nem igen szerzett tekintetet. Figyelmet gerjeszte ugyan több beszédeivel, p. o. levelek feltöréséről, sajtószabadságról, összeesküvésekről (ezekről szüntelen álmadozott), hivatalok betöltéséről, hadizenés és békekötés jogáról 's a' t. ellene mondott a' fejdelem sérthetlenségének is; de még ekkor maga azt állitá, hogy olly nagy birodalomhoz, mint Francziaország, egyedül csak monarchiai uralkodás illik. Egy akkoriban kijött *Les grands hommes du jour* czimü kritikai munkában ugy van lefestve, mint egy *petit homme roide et apprêté, petit esprit sec et pointu, petit caractère inquisitionnaire et acariâtre,* tehát csak mint egy ollyan kis ember, kinek sem ellensége sem csodálójo nincs, 's ki ha valami szembetünőt mond, mások után mondja. Azt tartják, ekkor még Mirabeau is, kihez örömest csatlakozott, félre esmerte, 's keveset tartott róla. Emlékezetes, hogy ez időszakban még a' halálos büntetés eltörültetését is kivánta, 's általában igen mérsékletnek mutatkozott. A' büntető törvényszéknél nyilvános vádlónak akarák nevezni; ő e' fontos hivatalt nem fogadta el. De már ekkor szövetkezett Marattal és Dantonnal, a' Jacobinusok társaságában igen élénk részt vett, 's egy *Monarchiai alkotmány védelmezője* czimü ujságot adott ki. 1792 Sep. a' Convent tagjává nevezteték 's itt kezdődik sajátképen rémitő élete. Most mint legtüzesebb republicanus lépe fel, a' királyt dühösen üldözte, kivégeztetését kivánta, 's minden halasztásnak ellentmondott. A' király élvesztése után az egész királyi háznak 's a' Girondistáknak a' zendülési itélőszék elibe idéztetését kivánta. Ez utóbbiak sejditék uralkodásra vágyódását 's e' miatt a' Conventben vádolák; mindaddig nem nyugodott tehát R., mig ezeket vesztőhelyre vitte. Ettől fogva a' nemzeti gyülésen valósággal uralkodott. A' párisi község pártján vala. Vezetése alatt egy köz jóllétre ügyelő választmány és 12 biztosság állittaték fel, 's igy a' rettegtető uralkodás alapja megvettetett. Czimborái a' tartományokban szinte itélőszékeket állitának, mellyek szintugy mint a' párisiak,

a' leghallatlanabb kegyetlenségeket 's igazságtalanságokat követék el. A' Hebertisták 's Dantonisták, kik előbb kezére dolgoztak, utóbb gyanuba jövének előtte, 's mind vérszomjának áldozati levének. A' nemzeti gyülést most igazán parancsa machinájának nevezheté. Korlátlanul uralkodott, 's olly hangon beszélt, mint Francziaország ura. Észrevette mégis, hogy egyedül van; 's ez okból, hogy a' néphez közelithessen, a' vallás némi árnyékának behozását elhatározá; ekkor jelent meg ama hires végzés, mellyben a' franczia köztársaság egy fenebbi valóság lételét megesmeré. Ez okos gondolatnak jó foganatja lőn; a' fő valóság ünnepét fényes szertartással megülték; ennek alkalmával R. egy beszédet tartott, melly nem igen vallásos czélzatait eléggé bizonyitá. Javalák neki, hogy néha lóháton jelenne meg, kivált a' katonaság miatt. Próbált is lovagolni tanulni, de ebben semmire sem mehetett. Általában nyulszivü volt; ez az oka, hogy zsarnoksága nem sokáig tartott. Mivel kegyetlenségét minden felekezetre kiterjesztette, 's barátot és ellenséget egyaránt fojtogatott, (amazt, mert irigykedett rá, ezt, mert félt tőle), igy csak hamar minden pártot maga ellen lázított, 's bár nagy volt a' félelem, mellyet hatalma okozott, még is sokkal nagyobb volt az inség és nyomás, mint hogy a' panasz magában a' gyülésben is hangos ne lett volna. Találkozék már egy leány, Regnault Cecilia, kit két elrejtett késsel R. lakásán fogának el, mellyek, mint álliták, neki valának szánva. Ezt a' kegyetlen R. egész nemzetségével együtt kivégezteté. Azonban nincs bebizonyitva, ha ekkor még volt-e össze esküvés? 's azt tartják R. e' környülményt arra használta, hogy magának olly szint adhasson, mintha üldöztetnék 's hogy ezáltal dictatorságra emelkedhessék. Végre Jul. 27, 1794 (Thermidor 9.) a' gyülés több tagjainak titkos megegyeztéből egy nem várt vitatás keletkezék, melly által a' jólléti választmány tettei hevesen gáncsoltatának. R. és társai Couthon és St.-Just meg valának lepve; szólni akarának, de letorkoltatának, kivált Tallien által; R. a' szónokszékre akara lépni; de tüstént borzasztó lárma hangzott a' teremben: *Le a' zsarnokkal!* Fenyegetőzött ugyan, de többé nem félének tőle. Most vádparancs rendelteték ellene, 's emlitett társaival, öccsével és Lebassal a' sorompó elibe állani kénytelenitteték. E' történetnek egész Párisban hamarább hire futott, mint sem a' gyülésnek vége lett. A' városi közönség, melly hive vala, a' városházára futott, félre vereté a' lármaharangot, 's a' Gréve piaczon számos fegyverest gyüjte össze. Henriot, a' nemzeti őrsereg vezére, a' gyülés ellen ment ugyan ezzel; de a' zsarnok elleni gyülölség olly nyilvánosan jelenté ki magát, hogy megmentésére semmit sem tehete. Magában a' gyülés teremében fogák hát el, 's ekkor igy kiálta: *Győznek a' zsiványok; oda a' köztársaság!* A' luxenburgi fogházba vivék, de itt a' felvigyázó, félelemből vagy előgondoskodásból nem fogadá be. A' hozzá szitók száma nevekedvén, az őrök mindenütt legyőzettek, 's a' városházára vivék mentői. Itt az együtt ült község megesküvék, hogy a' Convent ellen védelmezendi. De e' közben számkiveté a' gyülés, 's elfogatására Barras kiküldeték. Barras az éj védelme alatt a' terembe nyomult csoportjaival. Lacratelle előadása szerint R. itt egy roszul irányzott pisztoly lövéssel állkapczáját összezuzá. Prudhomme ellenben (*Dictionnaire historique*) azt állitja, hogy egy Meda nevü lovasőr a' terem egyik zugába hozzá tolakodva lőtt volna rá. Innen a' már elájult zsarnok a' gyülés házába vitetett, egy asztalra tétetett 's itt a' legkinosb helyzetben más napig fekve maradt. Sebei fájdalmát 's az ebből következett hideglelést most a' körülállók rágalmazási 's előbbi tiszttársainak és alattvalóinak faggatásai tetézék még. Jul. 28 délutáni 4 órakor 22 bünczimboráival viteték vesztőhelyre. Arcza egészen elidomtalanult, szeme csaknem bezárva volt. Háza

előtt talyigáját megállitá a' sokaság. Egy asszony tánczola ez előtt, igy orditozva: *Halálod örömmel részegit; pokolba veled, kit minden nő, minden anya megátkozott.* A' vérpadon erővel rántá le a' hóhér a' sebeit fedő kötőléket, mi által fertelmes arcza egészen látható lett. R. eljajdúla. Erre a' guillotine bárdja üté el fejét. 35 esztendős, közép termetü, mindig sáppadt és bágyadt szemü volt. Csinosan, sőt piperésen öltözködött, mi annál nevezetesebb, mivel akkoriban a' piszkosság és pongyolaság a' hazafiak egyik bélyege volt. Inai olly ingerlékenyek valának, hogy néha ujja hegyétől egész nyakáig görcsösön összehuzódtak. Szava természettől rikácsoló volt, de ezen iparkodás által sokat segitett. Jól declamált, de ékes szóllással nem birt. A' rény, vétek és összeesküvések felett tartott gyakori beszédei csak fecsegések. Általánfogva középszerü szónok volt. Előkészület nélkül igen ritkán beszélt. A' gunyolást kedvelé; elleneit gyakran ügyesen czáfolta meg; különben fogalmai szük körüek voltak. Ótet sem ész és charakter nélkül való szörnyetegnek, sem ügyes zsarnoknak nem tekinthetni. Egy történetiró, ki jól esmerte, azt mondja róla: *Nálánál senki sem érté jobban, hogy kelljen a' nép gondolkodását vezetni 's magának olly rendkivüli közértelmüséget szerezni. Ennek segélyével vezeté a' község tanácsának lépéseit, magához hóditá az állhatatlan és pártütő népet, erőbe hozta a' törvényt, hogy tyrannismust alapithasson; elnémitá a' bölcseket, értésökre adván a' gonoszok szándékát. Hebert, Cloots, Chaumette miveszközei valának az erkölcs, törvény és vallás felforgatásában, feldulásában, 's jutalmuk gyalázat és halál lön! Hirtelen mint vádló állott fel ellenök, birájok 's csaknem hóhérjok vala, 's magát az istentisztelet és erkölcs védőjének nyilatkoztatá. A' maga feldulta pártok elszórt maradványit maga körül gyüjté össze, 's a' kegyetlenségének kedvező szolgákat halálra kárhoztatta.* Öccsében nem vala ugyan ennyi merészség, de az önkényes uralkodásra szinte annyi hajlandósággal birt, bátyja kegyetlenségeit elősegité; együtt fogák el vele, de a' városház egyik ablakából kiugorván, lábát eltöré, 's igy ezt is sebesülten hurczolák vesztőhelyre. Következett két napokon még 83 cziakosaik osztozának sorsukban.

Robinson. A' 18 száz. első felében, szárazon és vizen történt sok csudás történeteket előadó románok jelentek e' czim alatt, mellyekre következő történet adott alkalmat: Largoban (Scotorsz.) 1676 szül. Selkirk Sándor, Dampier hires tengeri hajóst, mint fő kormányos, a' déli tengerre kisérte, kapitányával öszveveszett 's a' Chili megett fekvő, akkor még puszta Juan Fernandez szigetbe 1705 kitétetett, 's 4 eszt. és 4 hónapig tartott sanyaru és magános élte után, Woodes Roger kapitány világ körüli utazásának alkalmával 1709 ismét hajóra vétetett fel, 's 2 eszt. tartott utazás után Angliába visszavitetett. Ezután Selkirk viszontagságait leirta, 's egy akkorában esmeretes Daniel de Foe könyvszerzőnek általadta kinyomtattatás végett. Ez a' románhoz használható történeteket és leirásokat kiirta a' munkából, mellyet azután, a' megcsalatott hajósnak ismét visszadott, csupán csak az időkort, helyet és neveket változtatta el, a' történet helyét az Oronoko kifolyásánál fekvő Karaibok egyikére tette által, a' főszemélyt Robinsonnak nevezte, ki hajótörés és tengeri viharok által partra vettetvén, itt lett tartózkodását 28 évre nyujtá, a' történetet a' 17 száz. közepére tette, 's igy eredt Robinson Crusoenek esméretes és számtalan robinsonádokban utánolt története. Emilje számára, igen ajánlhatónak itélte ezen könyvet Rousseau. Valóban igen alkalmatos is arra, hogy az ifjak szemei eleibe terjessze a' szorgalmatosságra szokás szükségét, a' házi és polgári foglalatosságokra figyelmezést, a' külső lomhaságtóli függetlenséget, az élethelyi igaz javak becsülését, az imádkozásban és isteni gondviselésben való bizodalmat, a'

találós elme gyarkorlottságát, a' társaságos élet javainak becsülését, és sok, nevelésbeli hasznos rendszabásokat. Azomban a' foglalat előadása 's az irásmód az ujabb időkre nézve már el avult. Innen a' dessaui philantropiai oskola tanitókönyve 2-dik eszt. folyamatjába öszvehuzva és áltdolgozva szakaszonként béiktatta ezen ángol Robinsont Wezel. Campe hasonló gondolatra jött. Egyszerre adták ki mindketten munkáikat, egyik Leipzigban, másik Hamburgban; de az emberi életből, természet-historiából, földleirásból, 's t. meritett, különösön a' gyermekekre nézve igen tanuságos észrevételek, Campe munkáját az eredeti felett nem csak véghetetlenül haszonvehetővé, de még Wezelnek egyébiránt jó, de a' gyermekek elmebéli megfogásokat meg haladó áltdolgozását is sokkal felyülmulja.

ROBINSON (sir John Frederik), lord Goderich, szül. 1781, Canning követője az első ministerségben, ifjabbik fia Robinson Tamásnak, ki April. 1761 báró Grantham czimmel pairré neveztetett ki. Sir John 1807 lett parlament tagja, Ripon mváros részéről, 's 1813 olta mindég ismét választatik azzá. Lord Castlereag halálakor a' kereskedő bureau előlülője, 's midőn Vansittart lord Bexleyé emeltetett, R. helyébe kincstár kanczellárjává tétetett. Canning April 1827 kincstár első lordja lévén, R. lord czimet kapott viscount Goderich névvel. Ekkor a' felső házba ment által 's a' gyarmatok ministeriumát kapta. Nyomosan segitette Huskisson barátját az ángol kereskedés régi monopolium - 's tiltó-rendszerének eltörlésében. Jegyzést érdemel 18 Febr. 1830 a' felső házbani e' kinyilatkoztatása: Kivánnám, ugymond, hogy a' terceirai történet (l. PORTUGAL) örökre kitöröltethetnék Angolország históriájának évkönyveiből.

ROCHDALE, mváros Lancashireben a' Rochnál és has. nevü csatornánál, valaha lord Byroné volt, 12,000 lak. mint a' flanerszövés főhelye, Manchester és Liverpool szomszédságában, nevezetes helye Nagybritanniának. R. és környéke tartják csaknem egész Angliát flanerrel. 1824-ben 47,840,000 yardnyit (ángol réf) készitett, mellyből 17,840,000 yar. kivitetett. Az egész készitmény árra 3 mil. f. st-re tétetik 's a' gyapjunak árra az eladásárrnak éppen fele, ugy hogy olajért, fonásért, szövésért 's a' t. másfél mil. f. st. fizettetik.

ROCHECHOUART (Françoise Athenais de) XIV Lajosnak egyik szeretője, herczegi házból származott 's elejénte csak Madame de Tonnay-Charante név alatt esmertetett. Nem annyira szépsége, mint kellemessége 's vidámsága kedvelteté. Montespan marquis vevé el. Majd de la Valliere herczegné társaságába került, ki szinte XIV Lajos szeretője volt. Itt szüntelen iparkodott a' királyt magához hóditni, ki egykor gunyolólag igy szóla a' herczegnéhez: *azt akarná, hogy szeressem; de azt nem teszem.* Azonban csalatkozék, mert a' szép menyecske kecsei csak hamar lebilincselék. Hogy a' királyné, kinek tiszteletbeli dámája volt, annál rényesebbnek tartsa, annak jelenlétében minden héten áldozott, 's a' kórházakat látogatta. Idővel a' királyon hatalmasan uralkodott. Egykor a' marschallok előléptetése alkalmával (1679) a' király zsebibe nyult, hogy a' kinevezendők lajstromát lássa, 's nem lelvén ezen bátyjának de Viconne herczegnek nevét, szemrehányásokat tett, 's mind addig zsarolt a' királyon, mig ennek is marschali pálczát adna. Az udvarnak igen sok és hasztalan költségeket okozott, 's uralkodni vágyása által lassanként elidegenité magától Lajost. Madame de Genlis azt mondja róla: *Charactere álnok, de természetes esze volt. Nem érzékenykedő, de heves; és igy vagy szenvedélyesen vagy épen nem szeretett; mindent, mi fénylett, nagynak tartott; a' megtiszteltetéseket dicsőségnek nézte; mély tervei, de gyermekes inditó okai voltak; vágyaiban telhetetlen 's egyszersmind könnyelmü lévén, uralkodni akart, nem azért, hogy valóban kormányozzon, hanem hogy magát fitogtathassa.* 1680 kitiltá

Lajos az udvarból, 's 1707 Bourbonban, hol a' fördőket használni akará, 66 éves korában megholt. Élte vége felé vallásos, bünbánó és alázatos lett. Naponként a' szegények számára több órákig dolgozott, 's asszonyi cselédei által is dolgoztatott. Böjtölt, imádkozott, a' fényüzéssel alább hagyott, de külsejében mindig szeretett királynét játszani. Igy szobájában egyetlen egy karos szék volt, 's ezen fogadta a' nagyokat, herczegnéket, a' nélkül, hogy felállott volna. Szépségét és egészségét végig megtartá, mégis szüntelen betegnek képzelé magát, 's ez okon sokat utazott. Midőn utójára Bourbonba ment, ájtatos adakozásait két évre előre kifizette, meglévén győződve, hogy többé vissza nem tér. Férjétől egy fia maradt, az antiui herczeg, kinek unokájában 1757 már magva szakadt.

ROCHEFOUCAULD. Franczia ország történetjeiben már a' 11 száz. emlékezetes nemzetség, melly hadi és polgári szolgálatokban kimutatta magát, és sok jeles tudóst és papot is adott. Illyenek t. k. 1) La Rochefoucauld VI Ferencz marsillaci herczeg 1603 szül. elméje és vitézsége által meg külömböztetvén magát, a' franczia udvar diszének tartatott. A' hires Longuevillei herczegnéveli öszveköttetése a' fronde villongásaiba keverte, mellynek következésében egy verekedésben csaknem örökre el vesztette szemei világát. A' fronde villongásainak végével arról gondolkodott Rochefoucauld, hogy a' tudományos és társaságos élet szelid örömeiben gyönyörködjön. Az akkori legjelesebb fők házánál gyültek öszve, 's Racine, Boileau, és Sevigné és de la Fayette asszonyságok ott esmerkedtek öszve. A' mik XV Lajos idejében Geoffrin 's d'Epinay asszonyságok és Lespinasse kisasszony házai voltak, a' volt a' herczeg háza egy századdal elébb. 1680 hm. Munkáji a' *Memoires de la régence d' Anne d' Autriche*, 's az őtet halhatatlanná tevő, számtalanszor ujra nyomatott, és minden nyelvekre lefordittatott — magyarra Kazinczy Ferencz által — reflexioji és maximáji. Minden egyes reflexiojiban és elveiben előforduló fővéleménye az, hogy minden emberi cselekedet ösztöne az önszeretet, de ezen állitás olly elmésen és külömbféleképpen forgatva van előadva, 's az egész, mint annak minden egyes része az emberek körül tett olly finom tapasztalásokkal teljes, hogy mindég uj meg uj részvétellel lehet ezen gyüjteményt olvasni, ha bár annak alapelvével nem fog is kezet valaki. 2) De la Rochefoucauld Ferencz Sándor Ferdinand herczeg, franczia pair, 1747 szül. különösen liancurti vezeték neve alatt esméretes, mellyet Beauvaisban fekvő birtokaira nézve viselt, de a' királyság helyre állása olta ismét nemzetsége nevétől nevezte magát. Az országlást szerkeztető gyülekezetben, különös előmozditója volt azon ujitásoknak, mellyek a' belső igazgatást köz jövedelmet és a' köz bátorságot illették. 1792 10 Aug. után Angliába, onnan Amerikába ment, hol egész 1799-ig tartózkodott, ezen országok belsejébe sok utazást tett, 's mind azon tárgyakkal meg esmerkedett, mellyek a' mezei gazdaságot, kézmüveket, 's a' polgári és jótevő intézeteket érdeklék. (Amerikában tett utazásait 6 köt. irta meg). 18 Brumaire után visszatért Francziaországba, de Napoleonnak, ki őtet maga mellé kivánta venni, minden ajánlásait elháritotta, 's csak a' becsület legio czimjegyét fogadta el, 's azon tervek végre hajtásával foglalatoskodott, mellyekre Amerikában 's Angliában volt hosszas tartózkodása gondolatokat szolgáltatott. Jószágaiban nagy fonóintézeteket állitott fel, mellyekben pamut fonalat készittetett az angliai formára. Amerikából 's Angliából Francziaországba áltplántált egyéb tervein kivül Jenner találmányának, a' tehénhimlő beoltásának, Francziaországba lett bevitelét főképp' neki lehet tulajdonitani.

ROCHE-JACQUELIN (gróf Henri de la), szül. 30 Aug. 1772, Chatillonban (Poitouban) 's Louis nevü testvérének felesége, Marie Louise Victoire (szül. Versaillesben, 25 Oct. 1772) nagy ha-

di dicsőséget szereztek a' Vendéeháboruban. Henri sokáig egy volt a' királyi párt fejei közt e' polgárhadban, mig 4 Mart. 1794 egy köztársasági katonától kettős viadalban meg nem öletett. A' la Roche-Jacquelin név pártosaitól, kik őtet vendéei hősnek nevezték, bajnoki énekekben magasztaltatott 's az élők még most is elragadtatással emlékeznek reá. — M. Louise, akkor de Lesoure marquis vendéei vezérnek felesége, hasonlóul nagy fontoltságot, hivséget, állhatatosságot 's lelkesedést mutatott e' hadban. Férje sebeiben 1793 meghalván, köv. eszt. Spanyolországba szaladt 's 1800 tért vissza, 's Louis Duvergier, de la Roche-Jacquelin marquis (szül. 1777) hitvese lett. 1815 ismét Spanyolország lett menedéke; férje ellenben Napoleon katonáival csatázván, elesett 4 Jun. 1815. XVIII Lajos legidősebb fiát pairré nevezte. M. Louise mémoiresei, mellyeket a' Vendéehadról 's szeretett férjének sorsáról 1815 eszt. adott ki, igen vonszók. — Gróf Henrinek második testvére Auguste (szül. 1783) volt. Napoleon alatt katonáskodott Oroszországban, 's elfogatott; de azután a' Bourbonok mellé állott 's 1815 a' Vendéet fellázasztotta. 1823 Spanyolországban egy lovas brigadát vezérlett. A' La Roche nemzetséget 1815 a' porosz sereg tisztkarja igen megkülömböztette 's a' vitéz Henri emlékezetének 2 carrarai márványból készitett nagy gyertyatartót szentelt. A' parisi porosz követ a' marquisné legidősebb fiának, nemzetsége eránti tiszteletből 1817 igen pompás kardot ajándékozott.

Rochelle, La, kereskedő 's tengeri város Francziaország alsó charentei dep-ban, az atlasi tengernél, megerősitett 's jól épült város. A' kastélypiacz egy a' legszebbek közt Francziaországban. 6 temploma, több tudományos intézete, hajózó-oskolája, természetmiv-cabinetje, 2200 ház. 's 17,500 lak. van, kik eleven tengeri kereskedést üznek. 2 erős toronnyal védett kikötője bátorságos és alkalmatos, de csak tengeráradáskor lehet beevezni. Francziaország polgári és vallás-hadaiban, a' valoisi házból lévő királyok idejében, mint az első Bourbonok alatt is, R. fő táborhelyek volt a' Hugenottáknak, mig Richelieu (l. e.) 14 hón. tartott vivás után, melly idő alatt 15,000 ember veszett el éhség 's nyomoruság miatt, 29 Oct. 1628 a' Katholikusok kezére nem keritette, midőn a' reform. párt Francziaországban elenyészett. A' lakosok nagy része ekkor Amerikába vándorlott.

Rochester (John Wilmot gróf) a' legelméskedőbb angol gunyirók, 's egyszersmind azon legzabolátlanabb életü emberek közül való, kik II Károly udvarában éltek; szül. 1648, mh. 1680. Tanitója olly szerencsés volt, hogy elmetehetségeit hamar kifejthette. Angliát elhagyván, Franczia- és Olaszországokban utazott, visszatérvén pedig hadi szolgálatba állott, 's megkülömböztetve vitézkedett. Azután a' leggyalázatosabb életmódra vetemedett, melly egészségét annyira meggyengitette, hogy élete virágjában elholt. Munkáji közt legjobbak követést nem igen érdemlő gunyirásai, mellyek 1714 Londonban jöttek ki, versei tele vannak fajtalan illetlenségekkel, ugy hogy érdemetlenek az olvasásra. Halála előtt kevéssel Burnet, salisburyi püspököt magához hivatta, hogy mint megtérő bünös halhasson meg; mit ugyanazon püspök későbben kiadott irásában közönségessé tett.

Rochlitz (Fridr.) sachs. weimari udv. tanácsnok, szül. Leipzigb. 1770. egy vagyontalan polgár fia. Előbb ugyan hittudományt tanult, de utóbb a' litteraturára, jelesen az elbeszélésekre, hangászat theoriájára és kritikára adá magát. Mi az elsőt illeti, azon német elbeszélők közt, kik psychologiai charakteristicájok, és mély emberesmeret által jeleskednek, tisztes helyet foglal. Világnézetének vallásos alapja, melly munkáiban látható, sok e' nembeli költészeken felül emeli. Különösen szerencsés olly tréfás charakterek ábrázolásában, mellyek külső nyomás alatt is szabadok és vigak maradnak, szinte igy jószivü együgyüség festésében is. Mindenütt mint a' valóság

éles vizsgálója mutatkozik, 's általában erkölcsiséget bizonyit. Tanui ennek következő munkái: *Handzeichnungen von Menschen nach Geschichte und Erfahrung* (Leipz. 1794); *Charactere interessanter Menschen etc.* (1794. négy rész); *Denkmale glücklicher Stunden.* Legtalálttabb elbeszélései vannak a' *Kleine Romane und Erzählungen* közt. Legjobb darabjait kiadta 6 köt. (Züllichau.) Mi a' másodikat illeti, neki köszöni alapitását a' *leipzigi hangász ujság*, melly 1799-től 1818-ig, midőn a' redactióval felhagyott, a' müvészetre nézve igen sok érdemet szerzett. E' nembeli legjelesb értekezéseit kiadta *Für Freunde der Tonkunst* czimü munkájában (Leipz. 1825. 2. r.)

Rochow (Friedrich Eberhard.) Ez az ifjuság nevelése körül olly sok érdemet szerzett férjfiu 1734 szül. Berlinben 's a' brandenburgi nemesi academiában neveltetett egy ideig. 15 eszt. korában már katonaszolgálatba állott, 's a' testőrök közt nyervén helyet, királyát a' hét esztendős háboruba követte. A' porosz hadi sereggel Leipzigba ment téli szállásra 1757, melly táborozás alkalmával egy lövés egyik karját haszonvehetetlenné tette. Leipzigban megesmerkedett Gellertel, ki az ifju katona tanulásvágyát becsülte, 's több más ott volt tudósokkal megesmertette. A' köv. eszt. ismét táborba szállott Rochow, de mivel egy másik nyert seb jobb keze használhatásától egészen megfosztotta, a' hadi szolgálatot kénteleníttetett oda hagyni, mellyért is jószágaiba ment, hol azután mezei gazdálkodással 's a' még akkor igen elhagyatott állapotban sinlődött falusi oskolai tanitásmód jobbitásával foglalatoskodott; *Versuch für Kinder der Landleute*, Berlin 1772, cz. munkát irt, mellyben az oskolai jobb tanitásmódot iparkodott előadni. E' kis munka köz tetszést nyervén, munkájában foglalt javallatait valósággal is használni akarta, mellyért is a' jószágaiban lévő oskolák javitásán munkásan dolgozott, 's e' dicséretes foglalatosságát legjobb következés koronázta; mert jótevő munkálkodását másutt is haszonnal követték, annyira, hogy a' porosz és más tartományokban történt javulása a' falusi oskolák állapotjának nagyobb reszint az ő munkája volt. Gyermekek számára is irt, 's az 1776 Berlinben kijött *Kinderfreund*-ja érdemlett kedveltetést nyert. Ataljában véve, minden helyezetében igen becsületes ember volt R. 's a' földmivelésnek a' brandenburgi markságbani virágzására sokat tett. Gellertel barátságos egybenköttetésben élt. A' királyi ház forró követője 's a' Brandenburgiak hős tetteinek csudálója lévén, Fehrbellinhez közel Hakenbergnél, a' nagy választó 's Svédek közt történt ütközet emlékezetére emlékoszlopot állittatott. 1805 mh.

Rocki Mountains, kősziklahegyek, az Andesek lánczának folyamatja, mellyek az éjsz. nyug. part mentében, több délről éjszaknak tartó 's párhuzomosan menő lánczokban, mellyek 40° széles helyet foglalnak el, terjednek 's az amerikai belföldet a' déli tengertől elválasztják. A' hólineán felyülemelkedik 's 11,500 l. magas tenger felett. Lánczain belől tágas és termékeny völgyek találtatnak 's oldalait magas fenyőfák fedik. A' levegő környékén durva. Tüzokádás nyomai is láttatnak rajta. L. Lewis és Clarke *Travels to the sources of the Missouri River* (Lond. 1814), kiknek hijáuyos tudósitásainál kielégitőbbek Edwin Jameséi, ki Long majort pittsburghi utazásában, mint füvész és geologus kisérte 's e' munk. *Account of an expedition from Pittsburgh to the Roeky Mountains performed in the years* 1819, 1820, (Lond. 1823) az emlitett hegyet tudományosan leirta.

Rode (Bernát) 1797 14. Jun. mint a' képző mesterségek berlini academiájának igazgatója, ugy halt meg 's 1725 Berlinben szül. már korán nagyon hajlott a' tudományokhoz, de később a' festésmesterségéhez lett vonszódása. Először erdélyi születésü Müller, azután csaknem 4 eszt. a' hires Pesne Antal tanitotta. 1750 Párisba

ment, hol másfél eszt. Vanlo tanitásait használta. Berlinbe vissza tért, honnan Olaszországba utazott. Itt 2 eszt. tartózkodott, hol Romában, hol Venecziában; 's egy nagy képet készitett, melly azt ábrázolja, hogy Darius holt testét a' siró nagy Sándor bibor köpönyegjével mikép takarja be. Berlinbe lett visszatérte után, attyának holta arra inditotta, hogy 1756 allegoriai nagy két képet fessen, mellyeket Mária berlini templomának ajándékozott. Hasonló ajándékokat nyertek tőle a' többi templomok is, nevezetesen a' katonák temploma, a' hét esztendős háboruban elesett négy vitézekét. Ezen munkáji őtet a' külföldön is megesmertették, a' honnan ssámos munkát biztak reá, mellyeknek nagyobb részét, önmaga rézre is metszette. Ezekről egy lajstrom készittetett, három toldalékkal, mellyekben minden képdarab hoszasan le van irva. Jó hazafi lévén, különös szorgalommal festette a' brandenburgi történetek nevezetesebb szakaszait. Gessner barátja pásztori költeményeiből költsönözött tárgyakról némelly szép darabokat festett, Gellertnek pedig minden meséjéhez képeket metszett. Legkedvesebben dolgozott a' bibliából költsönözött tárgyakon, legtöbbre becsült egy Kristusfőt; arra sem lehetett soha reávenni, hogy egy holtak feltámadását eladott volna, melly igen derék kép volt, 's Rodenek a' történeti tárgyak festésében volt mesterségét bizonyitotta. A' postdámi, 's más kastélyok padlázatain sok festéseit lehet látni.

Rode (Pierre) egyik most élő legnagyobb hegedüs, szül. Bordeauxban 1774, Viotti tanitványa. 1798 a' párisi nagy opera hangászkarában első hegedüs, 1801 pedig a' conservatoriumban professor lett. 1802 Napoleon udv. karmesterré tevé, de itt kevés ideig maradt, 1803 másodszor utazá be Németországot, (1798 már Hamburgban játszott), 's a' fővárosokban rendkivüli tetszést nyert. 1804 Oroszországba ment, hol Sándor császár Petersburgban tartóztatta. 1809 visszatért Párisba. 1812 ismét Németországot látogatá meg, 's Berlinben huzamosabb ideig magányos életet élt. Utóbb Schweizba 's végre ismét Francziaországba költözött. Minden mübarát sajnálja, hogy kedvező környülményei a' mivészetnek nyilvános gyakorlásáról elvonták: mert hangjának teljességét, vonója nagynemü hordozását, egyszerü, de lelkes előadását mindenütt csudálták.

Rodney (George Brydges), ángol tengeri hős, szül. 1718, korán tengeri szolgálatra adá 's csak hamar igen kitünteté magát. 1751 commodore 's 1759 admiral lett. Ugyan ezen eszt. megtámadta 's a' franczia hajósereg szemeláttára ágyuzta Havre de Gracet. 1762 elfoglalta Martiniquet. Bathrendel megajándékoztatva, a' békekötés után, a' greenwichi katona-korház kormányzójává tétetett 1763. Játékot igen szeretvén, temérdek adóságot csinált, mellyeket nem fizethetvén le, Francziaországba szaladt, hol Biron marsall nagylelküleg gyámolitotta őtet, bár franczia szolgálatot minden fényes ajánlás mellett se fogadott el. Az ángol királynak Chatois herczegtől ajánltatván, a' nyugotindiai hajóseregnek fővezérévé tétetett, hogy ezzel Gibraltárnak segitségére menjen. Jan. 1780 számos spanyol szállitó hajót fogott el; 8 nap mulva megverte a' spanyol hajósereget is Langara alatt, ki maga is fogságba esett. R. olly nemes lelküleg bánt a' spanyol foglyokkal, hogy a' Spanyolországban lévő ángol foglyok ezentul jobb állapotban tartattak. Győzedelme a' megszorult Gibraltarnak élelmet 's hadi eszközöket szerezvén, Nyugotindiába sietett R. hol több fényes győzedelmet nyert, főképpen St. Enstach, Martin és Saba szigetek megtámadásakor, mellyeket Febr. 1781 elfoglalt 's 159 kereskedő-, 30 kisérő 's több hadi hajót zsákmányolt. Ezt a' győzedelmet követte Essequebo, Demerary és Berbice hollandi gyarmatok és St. Barthelemy szigetének ángol kézre jutása. Legfényesebb volt mindazáltal a' vitéz gróf Grasse alatt lé-

vő franczia hajóseregen 12 April. 1782 St. Domingo és a' szent szigetek közt nyert győzedelme. A' Franczíák 5 lineahajót (ezek közt a' Ville de Paris admiralhajót) vesztettek 's Grasse elfogatott. Ezen győzedelméért, melly Jamaikát megmenté, a' király pairré 's ország bárójává tette őtet, Rodney v. Rodney-Stokke czimmel, a' parlament pedig 200 f. st. holtigi pensiot adott neki. Ezolta R. nyugalomban élt 's 24 Maj. 1792. halt meg.

Roger vagy Rogier von der Weyde a' régibb németalföldi oskola egyik derék képirója. Szül. Brüsselben, hol a' város házánál 4 allegoriai festeményei vannak. Egy hires kereszt-levétele Spanyolországban, másik Aachenben Bettendorf gyüjteményében tartatik. Az üvegfestést is igen jól érté. Mgh. 1529.

Rogerius, apúlföldi Olasz, Toletanus János romai bibornok káplánja, holmi hizományokkal gyakran Magyarországra küldetve, végre itt maradott, és nagyváradi kannonokká lett. A' Tatárjáráskor, 1241—43, sokat szenvedett, és egy darabig raboskodott a' Tatároknál. Később spalatrói érsekké lett, és a' 13dik évszáz második felében halt meg. Leirta a' Tatárjárást illy czim alatt: *Miserabile carmen, seu Historia super destructione Regni Hungariae temporibus Belae IV regis per Tartaros facta*, melly irat Schwandtner gyüjteménye I részében a' III szám alatt fordul elő.

Rohan-Guémenè (Louis René Eduard), cardinalis, strasburgi püspök, Franczíaország nagyalamizsnása 's a' franczia acad. tagja, szül. 27 Sept. 1734. Eleinte herczeg Louis név alatt volt esmeretes. Bécsi követségében tetszős viseletével 's pompájával tünteté ki magát. Szép termete, de kevés tudománya volt, 's hiressé ama szerencsétlen nyakláncz-história által tétetett, mellybe őtet bizonyos Lamothe grófné keverte volt. A' Bastilleba záratott 's kivánsága szerint a' parlamenttől itéltetett meg, melly őtet ártatlannak mondá ugyan, de Lajos és felesége nem szenvedhették meg azt magok körül, ki neveket annyira megbecstelenitette. Ezért a' cardinalis nagyalamizsnás-méltóságát elveszté, és elébb La Chaise-Dieu apátságba (Auvergneben), utóbb Strasburgba számüzetett, mint püspök. 1789 Hagenau megyének papsága a' general statusokhoz követnek nevezé ki. A' néppárt reménylé, hogy az udvar eránti boszuállásból a' papság ellen tett ujitásokat elősegitendi; de a' cardinalis ott hagyá a' gyülést 's eltávozék. Nem sokára a' Rajnadep-ban kitört nyugtalanságokbani részvétellel vádoltatván, Németországban fekvő birtokaiba vonult, hol háborgattatástól menten, szerencsétlenek ápolásával tölté éltét. Mh. Ettenheimban 16 Febr. 1802. Mint tudományok pártolója, Le Batteux abbét magánál tartotta. Ifjuságát bár botlások bélyegezzék, de későbbi kora 's szerencsétlensége lelkét megérlelték 's szivét nemessé és az emberiség eránt érzékennyé tették. Vö. Abbé Georgel *Mémoires etc.*

Rohoncz, Vas várm. kies helyen fekvő város. Lakosai nagy részint Németek, de vagynak Magyarok is és számos Zsidók; Kath. és agostai vallásuak 's számok öszvesen 3668. Földes ura a' herczeg Battyány nemzetség. Kereskedésből, mesterségekből, és leginkább szöllőmivelésből élnek az ott lakók. Földje elég termékeny, rétjei jók, fájok elég, 's borok hires van. A' várost, a' piaczon épült roppant nagyságu herczegi várkastély ékesiti, három emeletü, 220 szobával, mellyek pompás házi butorokkal, 's festésekkel ékesittettek. A' kastély alatti pinczék olly tágasak, hogy 40000 akó bor el fér, 's hatlovas kocsival lehet bennek járni és megfordulni. Az udvar is olly tágas, hogy már több izben forgott benne egyszerre egy lovas katonaezred: közepén kőből készült pompás kut van, a' kastély mellett szép mulató kert, melly nem annyira tágas, mint jeles izléssel készittetett. A' Romaiaknak, mikor Pannoniat birták, gyarmatjok volt itt

's némelly földalatti csatornaforma romokról azt regélik, hogy azok a' városból egészen Szombathelyig nyultak, és a' romai gyarmatbeliek azokon eregették a' borokat a" hajdani Sabariába. Credat judaeus Apella.

Rokonság, több személynek származás általi összeköttetése, egyenes (fel-és lemenő) vonalban eldődek és maradék, mellékvonalban pedig mind azok közt, kik közös törzsökszüléktől hozzák le eredeteket. A' rokonság közelsége lépcsők (izek, nemzetségek) szerint határoztatik meg, következő szabályok szerint: az egyenes ágra nézve: annyi iz van a' rokonok közt, mennyi személy, egyet kivéve; e' szerint unokám tőlem, mint nagyattyától, két iz távolságban van. E' részben a' romai és canonicum törvények megegyeznek: de már az oldalág számításában különböznek. Az oldalágban a' romai törvény szabálya, mellyhez az Óhitüek is alkalmaztatják magokat, az egyenlő és nem egyenlő ág közt nem tesz különbséget, hanem mind kettőre azt szabja: hogy mindkét águ rokonok közt annyi iz számittassék, mennyi személy van mindkét ágban, egyet kivéve; e' szerint hát nincs első iz az oldalágban, és két testvér második izben rokon egymáshoz; mert két személynek lehet őket számolni. A' Jus Canonicum szerint különbség van a' két ág közt és jelesen az egyenlő oldalágra nézve ez a' szabály: Azon izben állanak a' két egyenlő oldalágu rokonok, mellyben mindketten állanak a' köz törzsöktől; e' szerint hát az öcse báttyától, egyik unoka a' másiktól második izi távolságban van; mert a' köz törzsöktől második izi távolságban állanak. A' nem egyenlő oldalágban pedig az a' szabály, hogy azon izben atyafiak egymáshoz az ezen águ rokonok, a' mellyik izi távolságban áll a' távolabbi rokon a' köz törzsöktől; e' szerint az én bátyám unokája harmadik izi távolságban áll tőlem, mert harmad izi távolságban áll az én atyámtól.

Rokonság (chemiai), l. Chemia.

Rokonvértagadáson azon bün értetik, melly szerint valaki negyedizbeli törvényes rokonát 's vérét makacsul 's ravaszan megtagadja, vagy azt, a' vérséget illető igaz jogoktól gonoszul megfosztani igyekszik. A' ki csak felvilágositást kiván az iránt: ha valaki nemzetségéből való-e? az nem követ el árulást, mint a' sem, ki a' vérségtől idegeneket engedi javaiban részesülni; mert a' bün nem elfogadás, hanem megtagadás által követtetik el. Ha a' vértagadás hitszegéssel tétetett, akkor büntetése a' hitszegésével összekapcsoltatik, különben becstelenségre, azon jószágból járandó részletének elvesztésére, mellyből mást ki akart rekeszteni, és holtiglani a' megtagadottnál töltendő szolgaságra kárhoztatik. Ezen valódi büntetésekért csak a' nemesi birtokokra nézve szokás pert inditani. Ezen perbeli javakat itélet által megnyerő rokonnak magvaszakadtával azokban az elmarasztaltatott fél örökösül; mert a' királyi ügyésznek, mint semmi kára nincs, ugy semmi haszna sem is lehet a' magános személyek perbe keveredéseiből. A' rokonvértagadási büntetésnek megvételére a' sértetett által, jószágok tekintetéből pedig ennek örökösei által is mozdittathatik per, a' királyi tábla előtt. A' vérség eltagadása esetében, az árulóval negyed izig való rokonságot, a' javakból való kizáratásában pedig, az osztályosságot is be kell bizonyitani. A' per velejében, a' bün valóságának t. i. a' ravasz és gonosz megtagadtatásnak, vagy a' nemzetség igaz jogaiból történt kizáratásnak bebizonyitása szükséges.

Roland (Rutland) régi énekekben, nagy szerepet játszott mesés vitéz, N. Károly hugának fia 's egy ennek 12 paladinjai (l. e.) közt. Mint irják, N. Károly Spanyolországból visszajöttekor, a' Pyrenek közt (a' roncevali völgyben), a' Baskoktól meggyilkoltatott. E' Turpin mesés elbeszélletén *De vita Caroli M. et Rolandi* 's a' N. Károly-

ról és Paladinjairól irt hajdani franczia hősversezeteken alapul. Leghiresebb költemények Roland tetteiről Bojardonak *Orlando inamorato*-ja 's Aristonak *Orlando furioso*-ja.

Roland (Johan Baptista) szül. Lion mellett Villefrancheban. Sok utazást tevén külföldön, Lionban megtelepedett, hol kereskedés és gyárok főfelvigyázójának választatott. Ez a' város követnek is küldötte 1789 Parisba a' nemzeti gyülésbe. XVI Lajos belső ministerének választotta, melly hivatalát serényen folytatta, de vigyázatlan szavaival megsértvén néha az udvart, a' király eleresztette szolgálatjából, mellybe ismét visszalépett, miután a' királyt megfosztották thronusától. A' thuileriában bizonyos falrejtekben feltalált titkos papirosok világra hozásával nagyon is esmeretessé és gyülöletessé tette magát azok előtt, kik azok miatt később üldöztetést szenvedtek. R. a' girondistákkal tartott a' nemzeti conventben 's mikor ez a' párt megbukott, neki is futással kellett magát megszabaditania, Rouenbe vette magát, hol kevés nap mulva felesége halála hirét meghallván, magát megölte 1793 15 Nov. Több munkát bocsátott világra, mellyek a' kereskedést és gyárokat tárgyazzák, 's akkori időben haszonnal olvastattak.

Roland (Marie Jeanne) Roland minister nője, ki a' revolutio ideje alatt elhiresedett, 's a' girondistákkal tartván, végre szerencsétlenül végezte életét. Felesége Philippon Maria Johanna, egy parisi rézmetszőnek leánya volt, ki vagyonát eltékozlotta. Szül. 1754. Teste alkotása szép volt, mellyet lelkes nevelése még kedvesebbé tett. Kiváltképpen tanulta ifjuságában a' görög és romai nemzet historiáját, mellyből köztársasági érzést szivott be. Férjét azáltal kedvellette meg mások felett, hogy Olaszországról irt leveleit neki ajánlotta, és hogy öszvekeltek, 's Roland minister lett, fáradhatatlan munkássággal segitette férjét hivatalos dolgozásaiban; e' mellett a' tanultabb emberek és esmeretesebb girondisták körülte sereglettek öszve estveli társaságokban. Kiesvén Roland a' ministeriumból 's megbukván a' girondistak, Rolandnénak is szerencsétlen sorsa lett, mert 1793 18 Nov. mikor még 39 eszt. volt, guillotine által több másokkal megöletett. Kevés napokkal halála előtt maga leirta fogságában életét 's férjének hozá való szeretetéről ugy meg volt győzetve, hogy mikor halálra hurczolták, nyilván megvallotta, hogy férje nem sokáig fog utána életben maradni; a' mi ugy is lett, mert e' legelső hirre, hogy felesége már megöletett, ámbár akkor még nem volt igaz a' hir, maga magát megölte.

Roland vagy Ruland oszlopi, Rutland-képek, kőből faragott, többnyire idomtalan szobrok, mellyek Németországnak 28 városiban, mint Hamburg, Brema, Magdeburg 'sat nyilvános helyeken állanak, 's rendesen egy kardot tartó czimeres férfiit ábrázolnak. A' rege azt mondja, hogy e' nevet Roland vitéztől kapták, kinek emlékezetére állittattak: azonban nem igen hihető, hogy a' Németek, kivált a' Szászok, sanyargatójok, Nagy Károly, egyik vezérének emlékoszlopokat emeltenek volna, kinek, ha valaha élt, viselt dolgai Franczia-és Spanyolországban történtek. Hihetőbb, hogy ezen szobrok, mellyeknek származása különben is Nagy Károly kora utáni, egy jelentésüek azon régi határszobrokkal, mellyek némelly városok határszélein láttatnak. Az illyenek t. i. azt jelenték, hogy a' városnak vagy helynek saját törvényhatósága van, 's ez álláspontjokig terjed. Innen érthető az is, miért viselik e' szobrok többnyire a' birodalom czimereit is? L. Türk: *De statuis Rolandinis* (Rostock 1824.)

Rolla, Rolle, l. Szerep.

Rolle (Joh. Heinr.) szül. Quedlinburgb. 1718. 14 éves korában a' magdeburgi templomban már organista volt. 1730 Leipzigban

törvényt tanult. Utóbb Belinben udvari hangász, végre atyja helyett Magdeburgban muzsikaigazgató lett, 's megh. 1785. Oratoriumai, kivált *Abel halála* 's *Abrahám Moria hegyén* méltán elhiresiték mint alapos egyházi muzsikaszerzőt. Karénekei különösen jelesek. Irt sok egy hangzatu motettet is.

Rollenhagen (György) szül. Bernauban 1542; hittudományt tanult, 's mint a' magdeburgi iskolának igazgatója 1609 halt meg. Egy maga szerzette trélásan oktató mese hiresité el. Czime ez: *Der Froschmäuseler, oder der Frösche und Mäuse wunderbare Hofhältung; der frölichen, auch zur Weyszheit und Regimenten erzogenen Jugend zur anmuthigen, aber sehr nützlichen Leer* (Magdeburg 1595); ebben a' politica, bölcselkedés, hittudomány és erkölcsiség akkori állapotját képileg gunyolja; 's magát igy irta alá: *Marx Hupfinsfeld von Mäuseloch, der jungen Frösche Vorsinger und Calmäuser.*

Rollin (Charles) történetiró, szül. Parisban 1661, hol attya mesterember volt 's elébb ő is arra neveltetett, hanem egy Benedek-szerzetes látván szép észtehetségeit, tanittatta őtet 's a' Sorbonneban 3 eszt. theologiát tanulván, ékes szollás tanitója 's 1694 a' parisi egyetem rectora lett, melly hivatalában a' görög nyelvtudományt 's szent irási tanulmányt virágzásba hozta. Aztán a' beauvaisi collegium kormányzója lett, de 1712 e' hivatalt le kellett tennie, mivel a' Jesuitáktól jansenismussal vádoltatott, 's ezolta historiai munkán dolgozott, melly nagy hirét még inkább nevelte. Mh. Parisban 1741. Mennyire becsültetett légyen külföldön is, bizonyitja II Fridrikkeli meghitt levelezése. Jeles hist. munkái: a' régi Egyiptomiak Carthagoiak, Assyriaiak és Babyloniaiak historiája (*Histoire ancienne etc.* Paris 1730—38, 13 rész.); Roma historiája a' város épittetésétől az actiumi ütközetig, mellyet Crevier és le Beau tanitványai folytattak (Amsterd. 1742—50, 16 rész). Régi historiája is folytattatott, ujabb historia czim alatt. Emlithető még a' szép tudományokrai utmutatása. Bastien minden munkáit kiadta 60 köt. (Uj kiad. historiai felvilágositásokkal Letronnetól, 30 köt. Paris 1828).

Roma, — mellyel csaknem minden öszve van köttetve, a' mi nagy és emlékezetes harmadfél ezered alatt történt, 's melly elébb kardjával, aztán a' hit hatalmasabb fegyverével századokig uralkodott a' föld kerekségén, felsége előtt minden földövék népei térdet 's fejet hajtván, — most csak árnyéka hajdani nagyságának és fényének. — Régi Roma mintegy a' mainak helyén feküdt, Latiumban, több dombon (innen költői, betü szerint nem veendő nevezete *hétdombu város*) a' Tiberis két partján, nem messze a' földközi tengertől; főrésze mindazáltal a' folyó keleti oldalán feküdt. Itt voltak a' Mars mezeje, Capitolinus hegy, forum romanum 's az Aventinus hegy. Második hegy sort, az előbbitől keletre, éjszaktól délnek a' Quirinalis, Palatinus és Coelius hegyek, 's a' harmadikat végre a' Viminalis és Esquilinus hegyek formálták. A' Tiberisen tul a' Vaticanus és Janiculus hegyek feküdtek. Már Roma épittetése előtt mivelt volt ez a' tájék. A' Capitolinus hegyen görög gyarmatlakóktól épitett Pallantium városa talám még állott, midőn Romulus és Remus gyarmatot vittek oda Albából, ugy, hogy csak nagyobbittatott az és Romának nem kellett egészen ujonnan alkottatni. A' város Roma nevét hihetőleg nem épitőjétől, ki róla Romulusnak neveztetett, hanem a' folyótól kapta, melly mint Servius emliti, elébb Rumonnak hivatott. E' görög szótól ῥωμη (erős, hatalmas) származása későbbi szójáték. Roma épittetésének esztendejét Cato 752 's Varro 754-re teszi K. e. Az utóbbi közönségesen elfogadtatott. A' város alkottatása etrusk szokás szerint ugy történt, hogy Romulus két fejér ökörtől vont ekével a' Palatinus hegy körül négyszegre barázdát huzott 's e' barázda szerint földbástyát hányatottt fel körüskörül. Nyomorult kunyhók töl-

ték be a' barázda közét. — Roma historiája 3 időszakra osztatik; elsőben Roma királyság, másodikban köztársaság, harmadikban császárság. I) Roma mint királyság, a' V. E. 1 eszt-től 245-ig. Az uj városnak első királya Romulus lett választás által. Etruski országlás-jeleket, 12 lictort, vett fel. De az ő 's követői hatalma annyira korlátoltatott, hogy Roma szorosan véve már ekkor szabad status volt. Alkotmányának főpontjai ezek: a' tanács (senatus) származása 's alkotása; a' patriciatus vagy örökös nemesség létre jövése 's tovább fejlése; a' nép elosztatása 's az erre alapitott népgyülések (comitia) nemei; a' vallásos intézetek; végre a' házi életnek, clientelának, házasságnak 's főképpen atyai hatalomnak törvényes visszonyai. Romulus a' gyarmat alapitója (1 — 37) a' polgárok számát menedékhely (asylum) felállitása 's a' Sabinok egy részével egyesitése által szaporitotta. Numa Pompilius (39 — 82) alkotta a' statusvallást; Tullus Hostilius (82 — 114) meggyőzte Albát 's letette Roma Latiumoni uraságának talpkövét; Ancus Martius (114 — 138) telepitette az ostiai gyarmatot 's épitette az ugyanitteni kikötőt; Tarquinius Priscus (138 — 176) hadakozott a' szövetséges Etruskokkal; Servius Tullius (176 — 220), minden romai királyok legjelesbike, Romát a' latin szövetség fejévé tette 's a' népet vagyonjához képest 6 osztályra osztotta, mellyeken több fontos intézetek, a' census és comitia centuriaták alapultak; a' 7-dik 's utolsó király, Tarquinius Superbus (220 — 245), határtalan hatalomra törekedett 's tiranságáért kiüzetett, a' mi az alkotmány megváltoztatását huzta maga után K. e. 509. (Vö. Romulus, Numa és Tarquinius). Már ez időszakban férjfias, szabad, merész és nagyra törekvő nép a' romai nép. Földmivelés és had voltak főfoglalatosságai. Együgyü erkölcsök 's életmód characterizálják házi életét. — II Roma mint köztársaság a' V. E. 245 — 727. 1) Szakasz. A' királyi hatalom éppen olly határozatlanságban, millyenben a' királyoktól gyakoroltatott, 2 eszt-re választatott consuloknak adatott által. Mindjárt az uj országlás kezdetében Romának szabadságáért harczolni kellett az Etruskokkal és Latinokkal. A' patriciusok, kik minden hatalmat kezekre keritettek, nyomásai fellázaszták a' népet 's okot adának 261 népszószollók (tribuni plebis) behozására, kik jusait 's szabadságait a' nemesek ellen védnék. Ezolta hosszas küzdés és visszavonás ütött ki a' nép előljárói és patriciusok közt, mellynek főpontjai következők a) a' népszószollók Coriolanus perében azt a' just vevék magoknak, hogy egyes patriciusokat a' nép törvényszéke eleibe idézhessenek, melly által jöttek létre a' nemességnek olly káros comitia tributák; b) azt kivánák, hogy a' szomszéd népektől elvett földek a' szegényebb nép közt osztassanak fel; a' mi a' földtörvényeket (leges agrariae) mozgásba hozá; c) Publius Volero tribunus bővité a' comitia tributákat 's kivivé a' tribunusok azokbani választatását; d) C. Terentius Arsa tribunus igyekezék a' consuli hatalmat azáltal korlátolni, hogy állandó törvénykönyv készitését sürgeté. (L. Tizenkéttáblai törvények és Appius Claudius). Noha az uj törvények minden polgár törvényes visszonyait egyenlőkké határozták, még is a' statuskormány az aristocraták kezében maradt, kik a' plebejusoktól, keményen tiltatván az öszveházasodás, elválva voltak. Ebből uj visszavonás támadt, mellynek következése ama házassági törvénynek eltöröltetése lett. 80 eszt. mulva a' plebejusok a' consuli méltóság viselhetésére is just kaptak. E' nyugtalanságok alatt jött létre a' censori hivatal. — Azonközben Roma szünteleni apró csatákban volt a' szomszéd népekkel. Hogy a' népesség ne fogyjon, a' felszabaditattak 's gyakran a' meggyőzettek is felvétettek a' polgárok számába. Roma hadakozó status lett; a' katonaságnál zsold vitetett be, melly nagyobb adókat tett szükségesekké. A' sennoni Gallok Romát végpusztulás

örvényére vitték. Elfoglaltatott 's hamuvá tétetett a' V. É. 365 eszt. Camillus, Roma védangyala, ismét felépitteté a' várost. 388 első consul választatott a' plebejusok közül 's nem sokára minden hivatalban részt vett a' nép, t. i. a' dictatorságban 398, censorságban 403, praetorságban 417, 's főpapságban 454 (300 K. e.) eszt. Igy ez időszak végén teljes politicai egyenlőség volt Romában a' nemesség és polgárság közt, a' belső nyugtalanságok szüntek 's kivül nevekedett a' status ereje, a' mit hóditásainak fényes időszaka követett. Ezen egész idő alatt megtartották még egészen a' Romaiak egyszerü 's durva és bárdolatlan erkölcsi tulajdonságaikat; szép mesterségek 's tudományok esmeretlenek voltak előttök, jóllehet már kereskedést (409-ben Carthagoval kereskedési egyezés köttetett), hajózást 's kézi mesterségeket üztek. A' nép gazdagságának főforrása földmivelés volt. — A' 2) szakasznak első esztendei még teljesek voltak a' plebejusok és patriciusok közti nyugtalanságokkal. Romát döghalál is látogatá meg, melly okozta játékszinek bevitetését Etruriából. A' Gallokon több izben győzedelmeskedtek a' Romaiak, melly alkalommal J. Manlius Torquatus leginkább kitünteté magát. Két törvény meghatározá a' kamatokat az adósok hasznára. A' Samnitesekkel (l. e.) nehány esztendő előtt kötött békéből 411 iszonyu háboru ütött ki a' két nemzet közt, melly 464-ig tartott, Rómának utat tört Olaszország meghóditására 's következő nagyságának talpkövét letette. Ez a' had volt a' Romaiak hős időszaka. E' tanitotta meg őket tacticára, alapitá meg szomszédjokhoz, a' Latinusokhoz és Etruskokhozi visszonyaikat, amazok egészen meggyőzetvén, ezek pedig ismét megaláztatván, végre a' Romaiakat a' távolabbi Lucanokkal, Apuliaiakkal és Umberekkel most barátságos, majd ellenséges viszonyba hozta. Ez időszakban fejlettek ki szélesebben a' politicai visszonyok feletti főideak, mellyekbe a' Romaiak a' meggyőzött népeket magokkal együtt helyezték. Midőn a' Samnitesek meggyőzetése után a' Romaiak hatalmokat Alsóolaszországban is kiterjeszteni akarák, a' Tarentumiak (R. É. 473) Epirus vitéz királyát Pyrrhust (l. e.) hivták segitségre ellenek, ki macedoniai hadmestersége mellett is végre megveretett 's 479 Olaszországból kitakarodnia kellett. Tarentum megvétetett 482 's erre csak hamar egész Alsóolaszország romai felsőség alá jött. Hire egészen Egyiptomig hatott, mellynek királya 481 követeket küldött Roma barátságának megnyerésére. Főeszköz, mellyel Roma uraságát a' meggyőzött népek közt megerősitette, romai polgárokból alkotott gyarmatok telepitése volt, kik az elfoglalt városokra nézve mintegy őrsereget formáltak. Mindenik gyarmatnak tulajdon, a' romaihoz hasonló alkotmánya volt. Ezen gyarmat-rendszer végre lassanként egész Olaszországot magában foglalá. Az öszveköttetés könnyitésére 's fentartására nagy országutak csináltattak. Nehány olaszországi város és nép romai polgárjussal (municipia) birt; másoknak gyarmatjusok (jus coloniarum) volt; 's a' többiek vagy szövetségesek (socii), vagy alattvalók (deditii) voltak. Az utobbiak odaküldött praefectusok által igazgattattak. Roma a' tengeren már hadi hajósereget tartott 's duumviri navales hivatalt állitott fel, kik a' tengeri dolgokra ügyeltek. A' törvényszolgáltatás sokat nyert a' praetori hivatal, mint a' köz rend és bátorság a' currulis aedilisek és triumviri capitales bevitetése által. A' lélekfejlés és miveltség hajnala felderült. Fabius Pictor bevitte Romába a' festésmesterséget, L. Papirius Cursor 461 az első napmutatót és Sp. Carvilius Jupiternek oszlopot öntetett. Aesculapius tiszteltetésével bement az orvostudomány is; Appius mivei 's Concordia temploma, mellyet Camillus épittetett, az épitésmesterségnek előhaladására mutatnak. A' jó erkölcsök, mértékletesség, egyenes lelküség 's hazaszeretet felséges képei mellé, már fényüzés, elpu-

hultság 's elfajultság egyes undok példáit is lehet állitani. — A' 3) időszakban tett Roma első lépést a' világoni uraságra; 3 izben ujult meg hatalmas ellenségével, Carthagoval, folyt borzasztó hada, melly ezen utolsónak végpusztulásával végződött. (Vö. CARTHAGO, HANNIBAL, FABIUS, SCIPIO, MASINISSA 's m.). Első had Carthagoval Siciliáért tört ki 's a' tengereni uraság felett folyt, 23 eszt. (489-tól 511-ig) tartott 's a' lett vége, hogy a' Carthagoiak Siciliából kiüzettek. Roma e' győzedelmével elkevélyedvén, 517 béke közepette elvette amazoktól Sardiniát. Az adriai tengeren megalázta az illyriai tengeri rablókat 's ezáltal a' Görögöket megmentette és segitette. Corcyra, Apollonia és más görög városok romai védelem alá adák magokat; az Achajaiak, Aetoliaiak és Athenaeiek vetélkedtek háládatosságok kimutatásában. Mig Carthago kárát Spanyolországban igyekezett helyrehozni 's Romától azon igéretre kényszerittetett, hogy az Iberuson (Ebro) nem fog általjöni, azalatt Roma az Alpeseken inneni Gallokkal 6 eszt. véres hadat vitt, melly a' romai uraságnak talpkövét Ejszakolaszországban is letette (K. e. 222). Erre a' második carthagoi had tüze lobbant fel. Hannibal megtámadta Romát 's csatamezővé Olaszországot tette. A' had 536 — 553 tartott. Nagy győzedelmek után Carthago vesztett; Roma ellenben, temérdek emberveszteségе 's Olaszország elpusztittatása mellett is, a' had végén sokkal hatalmasabb volt, mint kezdetében, külső tartományok meghódittattak 's a' tengereni uraság bizonyossá tétetett. A' belső alkotmány változása nélkül a' tanács csaknem határtalan hatalomra emelkedett. Az országlás szelleme Romát világon uralkodásra törekvő statussá tette. A' 2-dik carthagoi had végén Sicilia, Sardinia, Corsica és Spanyolországnak egy része, mint Alpeseken inneni Gallia is, romai tartományok voltak; Carthago egészen Romától függött. Azonközben keleten a' macedoniai birodalomban a' görög köztársaságokkal együtt uj statusrendszer fejlett ki, mellynek visszonyai magában igen öszvebonyolódva voltak 's melly Romával csak az illyriai had 's II Filepnek Hannibállali szövetsége olta jött öszvekötetésbe. A' 3 első rangu hatalmasságok, Macedonia, Syria és Egyiptom közül a' két első az utolsó ellen öszveszövetkezett, de a' melly Romával jó barátságban állott. A' második rangu hatalmasságok, az aetoliai szövetség, Pergamus királyai, Rhodus és más kisebbek, mint Athenae, már a' Filep elleni szövetség (543) olta szövetségesei voltak Romának; az achajai szövetség ellenben Macedoniával tartott. — Alig köttetett meg a' béke Carthagoval, midőn macedoniai Fileppel had kezdődött. Eleinte szerencsétlenek voltak a' Romaiak, mig T. Quinctius Flaminius fortélya 's vezéri tehetsége által Roma hatalmát keleten nem alapitá. A' kynoskephalaei (557) végválasztó ütközet után elveszté Filep tengeri erejét 's Görögországrai befolyását, mellynek Romától függését éppen azon szabadság alapitotta, mellyet Quinctius ajándékozott a' Görögöknek. Romai követségek, mellyek tarták Carthagot és Numidiát is zabolán, vitték most a' felvigyázást Görögországban és Macedoniában 's a' belső dolgokba mindég beavatkoztak. A' Görögöknek, főképpen a' makacs Aetoliaiaknak ez annyival inkább sulyos volt, mivel a' romai sereg még 3 eszt. ültnyakokon. A' Fileppeli békekötés az Antiochussali sokkal nagyobb háboru magvát tartá keblében, mivel Roma a' görög városokat visszakivánta, mellyeket Filep Azsiában birt 's Antiochus elfoglalt. A' per 558 kezdődött, midőn Antiochus thraciai Chersonesust hatalma alá hajtá; majd még nagyobb tüzzel folytattatott, midőn Hannibal 559 Antiochushoz szaladt 's végre valóságos haddá tört ki. Antiochus, ki és Hannibal nem értették egymást, 's ama minden erő és tüz nélkül vitte a' háborut, vizen 's szárazan megveretvén, a' magnesiai ütközet után (564) békekötésre kényszerittetett, melly őtet

külső Azsiából kiszoritotta 's egészen Romától függővé tette. Egyszersmind Spanyol- és Felsőolaszországokban is véres háboruk folytak. 569 ismét elkezdődtek Fileppel az ellenségeskedések, mivel néhány apró foglalmányokat tett; de az ennek Demetrius nevü fiávali plán 's Filep halála (575) a' had kiütését 582-ig halasztották. Macedoniai Perseussal (l. e.) Filep fiával, hadba keveredvén a' Romaiak, Paulus Aemilius győzött Pydnánál, 's Macedonia függetlensége elenyészett. Egyiptomnak Antiochus Epiphanes általi elfoglaltatását Roma Popilius nevü követének nehány szavaival meggátoltatta. Macedoniának bukta után nyilván munkába vette Roma a' világ megháditására czélzó plánját 's erre minden tisztességes és gyalázatos eszközöket elővett. Fortélyal eszközlé, hogy Egyiptom felosztassék; kezére kerité a' syriai gyámságot 's ezt az országot szántszándékkal elerőtleníté. — Ekkor példátlan illetlen bánások és igazságtalan nyomások után Carthagonak is semmiségbe kellett döntetnie. Ez a' harmadik carthagoi had alkalmával történt, melly 604 — 608 tartott, midőn (146 K. e.) Carthago megvétetett 's földig lerontatott. Ugyanekkor Andriscust is, ki a' békételenek vezérévé tette magát, de már 606 leveretett Metellustól, megtámadta Macedoniában Roma. Ezt az achajai had követte, mellynek czélja az achajai szövetségnek szétoszlatása volt. Mummius bevégzé azt Corinthus lerontásával 608 (146 K. e.); Görögország és Macedonia romai tartományokká tétettek. — Igy emelkedék fel Roma 118 eszt. alatt világ asszonyává. Hadmestersége már annyira kifejlett, hogy a' hires macedoniai phalanxse mérkőzhetett meg a' legiókkal. Ellenben a' tengeri hadakozást még csak hijánosan esmerték a' Romaiak 's a' várvivás mesterségét csak most emelé fel ifjabb Africanus Scipio valamennyire. Olaszországon kivül Roma alatt voltak tartomány (provincia) névvel: inneni és tuli Spanyolország (de még mind kettő per alatt), Afrika (Carthago tájéka), Sicilia, Sardinia, Corsica, Liguria, cisalpina Gallia, Macedonia és Achaja. Nem csak egyes polgárok gazdagsága, hanem a' status jövedelme is nevekedett, mellyben legszorosabb rend tartatott. A' gazdagsággal nőttön nőtt a' polgárok pallérozottsága és finomodása is. Költők léptek fel 's rendes szinjátékok adattak. Még inkább emelkedtek a' tudományok a' görögországi és ázsiai hadak után. Lucilius gunyokat, Fabius Pictor és Cato évkönyveket irtak a' romai történetekről. A' nyelv tökéletesittetett. Nap- és holdfogyatkozások kiszámoltattak; vizórák 's tökéletesebb napórák vitettek be. A' szép mesterségekben a' Romaiak még járatlanok voltak. Az erkölcsök a' második carthagoi had után naponként vesztettek hajdani tisztaságokból 's egyszerüségekből. Temetések alkalmával kegyetlen bajnokjátékokat adtak, temérdek pénz vesztegettetett közönséges játékokra 's dobzódás és fajtalanság csuszott be. Már törvényeket kellett a' tékozlás ellen hozni 's a' gyalázatos bachanaliák 568 eltiltattak. — 4) Szakasz. A' spanyolországi hadak, főképpen a' Celtiberekkel és Lusitánokkal, tüzesen folytak. Viriathusban Roma rettenetes ellenségre talált. Licinius Lucullus (603) proconsul és Sulpicius Galba (604) praetor fukarsága, Viriathus alatt uj dühösséggel lobbantá fel a' had tüzét. Ezen jeles férjfiunak meggyilkoltatása után (614) Lusitania meghódittatott, ellenben a' Numantiaiak Mancinus consult káros békekötésre kénszeritették (l. Numantia). Bevégezte ugyan 621 Scipio ezen hadat, de éjszaki Spanyolország hóditatlan maradt. Ugyanezen eszt. örökösiti a' Romaiakat Attalus a' pergamusi királyságban (Azsiában) 's meg is erősödtek annak birtokában, levervén az ahoz just tartó Aristonicust. Ezen szerzeménnyel megszüntek egy időre a' külső hadak, mert belső nyugtalanságok rongálták a' statust, mellyekből végre dühös polgárhadak lettek. A' tanács határtalan hatalma gyülőletes aristocratiává vált, melly ellen a' nép-

szószollók tüzesen kikeltek, miből az aristocratiai és democratiai pártok közt pusztitóbb versengés támadt, mint a' millyent elébb a' patriciusok és plebejusok egymás ellen küzdése szült. A' versengés Tiberius Gracchus (l. e.) alatt kezdődött, ki a' nép alsóbb osztályain akarván könyiteni, a' status földjeinek helyesebb elosztatását sürgette. Elesett ugyan ő a' nép felkeltekor, de a' lex agraria megtartá erejét, 's a' nyugtalanságok és ellenségeskedések továbbra is megmaradtak. Noha Scipio Aemilianus visszatértével az aristocraták uj gyámolt kaptak, de a' democratákra nézve olly kedvező volt a' Siciliában kiütött rabszolgahad (620 — 623), hogy nem nyomathattak el. A' tribunusok széket 's szavat kaptak a' tanácsban; ujitásaikat is törvényesekké akarták tenni. Egy időre az egyenetlenségek elfojtattak, a' mennyiben a' néppárt fejeit a' tanács becsület szine alatt eltávoztatta Rómából. Ez alatt alapittatott 626 M. Fulvius Flaccus által transalpina Galliában a' romai hatalom 's már 632 romai tartomány volt annak déli része. 631 Cajus Gracchus lépett fel, mint népszószolló, ki megujitá a' földtörvényt 's még veszedelmesebb mozgásokra adott okot, mint bátyja. Ez a' nemesi rendet a' tanács ellensulyává akarta tenni 's azon javallatával igyekezett pártját nagyobbitani, hogy az olaszországi népek is romai polgári just nyerjenek. De a' tanács meg tudta ötet fosztani a' nép kedvezésétől 's megbuktatta. 633 C. Gracchus is megöletett egy nagy néplázadásban 's az aristocraták győzedelmeket a' földtörvény teljes eltöröltetésére használták. Ellenben majd az olaszországi szövetségesek kezdettek nyugtalankodni, polgárjusokat kivánván magoknak adatni és csak történetesen gátoltatott meg a' hadnak ekkori kitörése. Az erkölcsökre igen káros befolyása volt a' pártoskodás szellemének, mellynek se a' censura keménysége, se a' tékozlást tárgyazó törvények, se a' nőtelenség ellen hozott már most szükséges törvények nem tehettek gátat. A' nagyoknál telhetetlenség, az alsóbbak közt zabolátlanság uralkodott. A' köz pénztár meggazdagodása közönséges fényüzést szült, mellyet majd egyes polgárok fényüzése követett, melly a' helytartók zsarolásában 's külső fejedelmek gazdag ajándékaiban kifogyhatatlan forrást talált. A' megvesztegethetés nyilván látható volt a' Jugurthávali hadban (636 — 648), melly éppen e' miatt folyt olly sokáig. Ezen véres hadnak vége egy plebejusnak, C. Mariusnak, utat nyitott a' legfőbb statushivatalokra, mi az aristocratián érzékeny sebet ejtett. Marius öszvedöntötte az alkotmányt, mivel a' Cimberekkeli had, mig más felől uj rettenetes rabszolgahad fenyegeté Romát, őtet kikerülhetetlenül szükségessé tette. Egymás után 4 eszt. viselt consulságot. Végre 654 kitört a' szélvész ellene és sok csatázás után Azsiába távozott. (L. Marius). 656-tól 663-ig csendesség volt; a' provinciák egy kevésé feléledtek. De a' nemesi rend hatalma uj visszaélések forrása lett; a' tanácsat függésben tartotta 's könnyen ellene szegezhette magát a' tartományokban szükséges ujitásoknak, mivel nem csak a' törvényszékeknek, hanem a' status jövedelmei haszonbérlésének is birtokában volt. Az a' per, melly a' törvényszolgáltatás felett közte 's a' tanács közt kiütött, igen veszedelmes volt a' statusnak. Bár elvesztették is a' nemesek Livius Drusus tribunus által azt félig, de az a' mód, mellyel e' kivitetett, szikrát adott a' szövetségesekkel folyt káros hadnak. Drusus ugyanis azt javallá, hogy a' szövetségeseknek polgárjus adassék, de ezzel olly békétlenséget okozott, hogy árulólag meggyilkoltatott. Most Olaszországnak minden népei a' Liristől az adriai tengerig fegyvert fogtak, hogy Roma alól magokat kihuzzák. A' veszedelem nagy volt. L. Julius Caesar és P. Rutilius Lupus választattak consulokká, kik alatt az akkori időnek legnagyobb hadvezérei léptek fel, mint: Cn. Pompejus, C. Marius, Q. Caepio, C. Perpenna, Valerius Messala, Corn. Sylla,

T. Didius, P. Lentulus, P. Licinius és M. Marcellus. De az ellenfelen is nagy tehetségü férjfiak állottak 's miután a' had 653 — 656 változó szerencsével 's nagy elkeseredéssel folyt, Roma csak azáltal vethete annak végett, hogy a' szövetségesek kivánságát teljesité, 's e' szerint megszünt kirekesztőleg feje lenni a' statusnak. Ezen engedékenységre Roma Mithridates készületeitől 's a' Marius és Sylla közt kiütött ellenségeskedésektől kénszerittetett. Ezek az első pontusi had kezdetében kezdének kitörni. (L. Marius és Sylla). A' tanács Syllának adta által a' pontusi had vezérlését, Marius 656 kezet fogott Sulpicius tribunussal annak semmisitésére. De Syllától kikergettetett Romából, a' tanács tekintete ismét helyreállittatott, 's azután a' győzedelmes rendeltetése helyére ment, elébb, hogy a' népnek hizelkedjék, ellenségét, Cinnát, emelvén consulságra. Ennek következése a' lett, hogy mig Sylla Kisázsiában táborozott (656 — 659) uj nép anarchia tört ki, melly Marius halála után még dühösebb lett. 671 a' számüzött Sylla visszajött Romába; borzasztó polgárhad támadt, mellynek csak Syllának 673 dictatorságra lett emeltetésével lett vége. Sylla igyekezett a' democratiai pártot elnyomni. Aemilius Lepidusnak, ki ellene dolgozott, iparkodása sikeretlen volt. Fontosabb volt a' Sertorius democrata által Spanyolországban támasztott had, melly 682 e' jeles vezér meggyilkoltatásával végződött. Egyszersmind Olaszországban is fegyvert fogtak a' gladiatorok és rabszolgák, Azsiában pedig Mithridates ujra felfegyverkezett, melly két had nagy rémüléssel tölté el Romát. Ezekhez jött, hogy a' tengeri rablók nagy hajóseregekkel háborgatták a' tengermelyékeket, a' mi Romát éhséggel fenyegette. — Pompejus (l. e.) megmenté a' statust, elébb a' tengeri tolvajokat, azután Mitridatest meggyőzvén. Kisázsia, Syria és Creta romai tartományok lettek, Armenia, Cappadocia, Bosporus és Zsidóország egészen Romától fügtek; a' thraciai népek hatalma megtöretett. Most egy külső ellenség se lehetett többé veszedelmes Romának, de belől ismét uj változások történtek. Nehány próbatételek Sylla alkotmányának összedöntésére, nem sültek ugyan el, de már 679 kivitte Opimius, hogy a' tribunatus senkit se zárjon ki főbb hivatalokból 's hogy a' nemeseknek a' törvényszékek visszaadassanak; erre Pompejus és Crassus consulságok alatt 684 csaknem teljesen semmisiték azt, a' tribunusi hatalmat ujra helyreállitván. A' democratiai párt ezen győzedelme által neminemü oligarchia csuszott be; egyes hatalmas férjfiak léptek a' status kormányára. Catilina (l. e.) öszveesküvése az akkori hatalommal birókat megbuktatni 's egy a' nép seprejéből álló pártot felemelni akart. De Cicero felfedezte, 's leverte azt és a' belső csendességet visszahelyezte. Mindazáltal a' status feltarthatatlanul sietett végveszedelméhez. Fényüzés, mellyet az Azsiából hozott temérdek gazdagság szült, kiszoritá a' hajdani erkölcsöket. Haszonkeresés és nagyravágyás voltak a' nagyok uralkodó indulatai. Pompejus, ki most jöve vissza Azsiából, a' kemény Catoban hatalmas ellenfélre talált; innen a' néppárthoz csapta magát, hogy ennek segitségével plánjait kivigye. De Caesar Lusitaniából visszajötte 694 a' dolognak egészen más fordulatot adott; mert Pompejussal és Crassussal triumviratust, melly első, alkotott, 's ezáltal 695 consulságra jutott, melly neki utat nyitott a' dictatorságra. Gallia provinciát 5 eszt-re magának adatta, hogy igy alkalmatossága legyen hóditani és sereget gyüjteni 's tartani. Még elutazta előtt eltávoztatta Clodius tribunus a' tanács fejeit, Catot és Cicerot; de a' triumvirek Milo tribunus által visszahivatták Cicerot, a' nélkül mindazáltal, hogy Clodius hatalmát azáltal megtörhették volna. Caesar kormányzása alatt végrehajtá Galliának meghóditását (696 — 704). A' távollétében közte, Pompejus és Crassus közt támadt egyenetlenségek 698 a' luccai egyezés által ugy nyomattak el, hogy Caesar

provinciáját ismét uj 5 eszt. tarthassa meg, Pompejus és Crassus a' következő consulságot 's e' mellett ama Spanyolországot és Afrikát, e' pedig Syriát kapja provinciaul. Cato ellenállása mellett is kivitetett e' plán. De midőn Crassus a' Parthokkal folyt hadban elesett és Pompejus, a' helyett, hogy provinciajába ment volna, mint egyedüli consul csaknem dictatori hatalommal lépett fel a' köztársaság fejévé, — a' belső had elkerülhetetlen volt. (L. Caesar és Pompejus). A' tanács végzeténeki engedelmesség helyett Caesar a' Rubiconon áltjövén, Pompejust kiszalasztotta Rómából. A' polgárhad elkezdődött 's 706 (K. e. 48) Pharsalusnál végződött. Ekkor Caesar dictatorrá tette magát, legkiterjedtebb hatalommal. Legközlebbi plánja volt Pompejus pártját egészen leverni 's a' rendet a' roncsolt Olaszországban visszaállitani. Caesar 710 meggyilkoltatott, de azért ellenségei nem mentették meg a' köztársaságot. Már 711 uj triumviratus állott fel Octavius, Antonius és Lepidus közt, mellynek czélja a' köztársasági párt kiirtása volt. Miként törekedtek legyen e' czélra számkivetéseknél 's a' polgárokkali önkényes bánásmódnál fogva? hogy váltak el azután egymástól 's folyt ismét polgár vér, mig az actiumi ütközet (K. e. 31) Octaviust a' romai birodalom fejévé nem tette? ezek Antonius és Augustus czik. alatt már előadattak. Roma megszünt köztársaság lenni. A' romai alkotmányban ezen időszakaszban tett változtatások már emlittettek. Megvesztegetés és személyes haszon vezették a' népgyüléseket; haszonkeresés és nagyravágyás rabolták el a' statushivatalokat. A' nemesi rend formálódott, 's nagy hatalmat és temérdek gazdagságot szerzett. A' hadi dolgokat bővité Marius, de a' fenyiték csökkent. A' katonák inkább vezéreikért, mint a' statusért harczoltak. Annak parancsolatjára állottak készen, ki jobban fizette őket. De a' tudományok nagy lépéseket tettek. Ez időszakba tartoznak: M. Pacuvius, C. Lucilius, Plautus, Terentius, Lucretius és Catullus költők; Calpurnius Piso, Porc. Cato, Rutilius Rufus, Claudius Quadrigarius, Caesar, Sallustius, Cornelius Nepos, Hirtius Pansa 's más történetirók; Cicero szónok és philosophus; Terentius Varro grammaticus, ki a' szárazi épitésről is irt. Ezen időszak végével kezdődött a' romai literatura és mivészség arany kora. Izléssel és szerencsével himezték a' Romaiak a' Görögöket. Nem csak romai ifjak mentek magok tökéletesitése végett Görögországba, hanem számos görög tudósok is jöttek Romába, hol neveléssel és az ifjuság oktatásával foglalatoskodtak. A' nyelv elérte legfőbb pallérozottságát, a' játékszinen remekmivek adattak. A' görög philosophiai felekezetek közt Epicurus és Zeno oskolái nyertek legnagyobb tetszést. Görög mivészek virágzásba hozták a' mivészséget. Roma általok pompás épületekkel 's a' képfaragás-mesterségnek remekeivel ékesittetett. Caesar és Pompejus idejekben éltek Romában Arcesilaus, Pasiteles, Zopyrus, Kriton, Nicolaus Strongylion, 's ama hires kőmetsző Dioskorides, mind görög mivészek. De az erkölcsromlotság is magas pontra hágott a' fényüzéssel; a' népnek, főképpen az előkelőbbeknek nagyobb része, minden nemü fajtalanságba 's kicsapongásba sülyedt. A' törvények ezek ellen semmit se használtak. A' földmivelés és kézi mesterségek rabszolgákra bizattak, kikkel uraik kegyetlenül bántak. A' köz nép szegénysége mellett is tunyasággal 's munkátlansággal vesztegeté a' drága időt, innen a' romai sok lárma, mivel a' heverő sokaság örömest hagyta magát azoktól vezettetni, kiktől ajándékokat kapott. Pénzel mindent el lehetett érni. — III Roma, mint szétosztatlan császárság, vagy mint monarchia, a' Caesarok alatt, a' V. É. 727-től 1148-ig (vagy K. u. 395). Ez az időszak 4 szakaszra osztatik. 1) Octavianus 725, mint győztes, visszatére Romába 's 43 eszt. tartá kezében a' status kormányát. Ő volt Romának első monarchája, bár császár nevet nem viselt is. Megeléged-

vén Augustus (l. e.) melléknévvel, mellyet 727 kapott, szeliden uralkodott 's a' köztársasági formákat megtartotta. Következő hivatalokat egyesitette magában: a' consulságot, tribunusi hatalmat, imperium proconsularet minden provinciákban, végre, a' magister morum hivatalát 's a' pontifex maximusét. Az uralkodásvágy színének kerülésére magát a' főhatalomban időről időre megerősittette. A' tanács, mint statustanács, továbbra is fenállott. A' köztársasági tisztségek megmaradtak, de munkásságokat elvesztették; ellenben a' város és élelem praefecturái első és legfontosabb hivatalok lettek, mivel a' belső csendesség ezektől függött. Városi katonaság (cohortes urbanae) és testőr (cohortes praetorianae) állittattak fel. A' provinciák helytartói fizetést kaptak 's hatalmok korlátoltatott. A' közjövedelemre nézve hasznos javitások tétettek. A' status pénztára 's a' császári elébb külömböztek; de utobb mind kettő egy lett. A' határok szélesittettek, főképpen Egyiptom (724), Pannonia (719), Moesia (725), Rhätia, Vindelicia és Noricum (739) elfoglaltatása 's éjszaki Spanyolországnak és nyug. Galliának teljes meghódittatása által 729. Ellenben a' Németekkel hijában hadakoztak a' Romaiak. Augustust követte mostoha fia Tiberius (l. e.), 767 — 90. Alatta alapittatott a' felségtörvényszékek (judicia majestatis, a' cabineti igazság- szolgáltatásnak neme) által a' despotismus, a' minek okai részint a' tanács gyávasága és elaljasodása, részint a' fejedelem tiran charactere voltak, ki ezenfelyül 776-tól 784-ig a' gonosz lelkü Sejanustól engedte magát vezettetni. Örökösei, Caligula (794-ig) és Claudius (807-ig) közt amaz esztelen tiran, e' gyenge lelkü volt. Az utolsó alatt 796 olta kezdődtek Britanniában a' hóditások 's provinciákká tétettek: Mauritania 795, Lycia 796, Judaea 797 és Thracia 800. Nero, ki helyébe jött (807 — 821) képmutató, dobzódásra 's kegyetlenségre hajlandó tiran, volt utolsó Augustus nemzetségéből. Alatta lett Britanniának legnagyobb része romai tartomány 's a' had Armeniában és a' Zsidók ellen szerencsésen folyt. Nero halálát olly dühös szélvészek követték, hogy nem egész 2 esztendő alatt 3 uralkodó foglalá el erőszakosan az országlást, Galba, Otho és Vitellius (l. e.). A' romai literaturára és mivészségre nézve ezen időköz, főképpen Augustus uralkodása, arany kor volt. Politica helyett tudományokkal, főképpen a' szépekkel foglalatoskodtak a' fő ranguak, vagy legalább védték 's előmozditották azokat, mint Maecenas és Agrippa. Augustus és Asinius Pollio közönséges könyvtárakat alkottak. A' költésben fénylettek: Virgilius, Ovidius, Corn. Gallus, Corn. Severus, Tibullus, Propertius, Gratius Faliscus, Manilius, Horatius, Phaedrus és sok epigramma-költők. A' historiára nézve Livius és halicarnassusi Dionysius köz becsben lévő munkákat irtak. Az ékes szollás aláment, de a' philosophia és mathesis még találtak kedvellőket; ide tartozik Vitruvius épitésmesterségéért 's Hyginus astronomikonjáért. Mint grammaticus, emlittethetik M. Verrius Flaccus; a' földleirásban Strabo, törvénytudósságban Q. Antistius Labeo, C. Antejus Capito és C. Trebatius Testa fénylettek. A' képző mesterségek közt főképpen az épités-, képfaragás- és kőmetszés-mesterség virágzott. Augustus halála után süllyedt a' literatura; irásmód és nyelv elkorcsosodtak. Mint költők, még is jelesek: M. Annaeus Lucanus, Valerius Flaccus, Persius Flaccus; mint történetirók: Vellejus Paterculus, Diodorus Siculus és Valerius Maximus; mint rhetorok és philosophusok M. és L. Annaeus Seneca; mint orvos Aurelius Cornelius Celsus. Cicero beszédeit magyarázta Asconius Pedianus 's a' törvénytudósságban kitetszettek: Masurius Sabinus, M. Coccejus Nerva, Cassius Longinus és Sempronius Proculus. A' mivészség ismét alásülyedt. Mindég inkább harapózott az erkölcsromlottság, dobzódás és természetlen fajtalankodás miatt. Külföldiek és szabado-

sak lettek a' császárok meghittjei; a' katonák külön és tulajdon rendet formáltak, 's nem a' statusnak, hanem a' despotának szolgáltak, kit viszont ők tettek magoktól függővé. — 2) Vitellius bukta után 823 Flavius Vespasianus ült császári székbe. Ez a' birodalmat visszaállitotta, a' köz jövedelmet jó rendbe hozván, a' közönséges tanitásról gondoskodott, a' katonai fenyitéket megujitotta 's a' felségtörvényszékeket eltörölte. Országlása alá esik a' bataviai Civilissel folyt had 's Britanniának Agricola általi teljes meghódittatása. Vespasianus 832-ig, derék fia Titus 834-ig, ennek testvére Domitianus legtökéletesebb despota, 849-ig uralkodott. Alatta ütött ki a' Dákok királyával, Decebalussal, folyt had, melly a' Romaiakra nézve olly szerencsétlen Markomanokkali, Quadokkali 's Jazygokkali hadakat (839 — 843) szülte. D. megöletvén, szerencsés és boldog országlásak következtek, mint Nerváé (851-ig), ki a' rettegés országlását eltörölte, az adókat kevesitette 's a' mesterségi szorgalmat ismét felébresztette; Trajanusé (870-ig), ki leglehetősebb szabad alkotmányt vitt be 's a' birodalmat a' Dákokkal, Örményekkel 's Párthokkal szerencsésen vitt hadai által nagyobbitotta; Hadrianusé (891-ig), ki kiváltképpen a' birodalom belsejét javitotta 's a' hadi fenyitéket élesitette. Legboldogabb volt Roma Antoninus Pius (914) békés uralkodása alatt; Marcus Aurelius vagy Antoninus Philosophus idejében (933-ig) nagy szerencsétlenségek 's a' Kattokkal, Párthokkal, főképpen pedig a' Markomannokkal folyt véres hadak nyugtalanitották a' birodalmat, de bölcsessége meg tudta a' sebeket orvosolni. Vele eltünt (K. u. 180) Romának virágzó időszaka. A' status alkotmányának mérséklett, polgári szabadságon alapult monarchiai charactere volt. A' status-méltóságok részint üres becsület-czimekké váltak, ellenben igen sok udvari hivatalok vitettek be, mellyek mindég több hatalmat ragadtak magokhoz. Olaszország 4 provinciára osztatott, mellyeknek consuli elöljáróik voltak. Nagy változásokat szült a' törvénykezésben az edictum perpetuum; a' császári parancsolatok mindég kijebb szoritották a' tanácsvégzeteket. A' hadi dolgokban is történtek változások, névszerint a' seregek másként osztattak el. A' literatura, főképpen a' költés és ékes szollás, sülyedeztek, de a' császárok iparkodtak könyvtárak 's gyülekező teremek alkotása, mint fizetett tanitók által is a' lélek pallérozottságát felsegéleni. Ezen időszaki költők: Silius Italicus, Statius Papinianus, Juvenalis, Martialis; történetirók: Tacitus, Appianus, Florus, Justinus, Curtius, Arrianus, Suetonius, Plutarchus; szónok: ifjabb Plinius; philosophusok: Epictetus, Marcus Aurelius mint stoicus és több ujplatoiak; orvosok: Galenus és Scribonius Largus. Vizi épités mesterségéről Frontinus, a' természet és mivészség teremtményeiről idősebb Plinius, mezei gazdálkodásról Columella, hadi fortélyokról Polyaenus és Frontinus irtak; régiség tudományában jeleskedett Gellius, földleirásban Ptolemaeus és britanniai utazását leiró Antoninus, a' rhetoricában Quintilianus. Nagy törvénytudók voltak: Salvius Julianus, Aburnus Valens, Sextus Caecilius Africanus, Terentius Clemens, Vinidius Verus, Junius Mauricianus, 's még hiresebb törvénytud. irók: Sextus Pomponius, C. Velusius Maecianus, Q. Cervidius Scaevola, Ulpius Marcellus. — 3) Itt kezdődik a' romai birodalomnak mindég nevekedő hanyatlása. Commodus, Marcus Aurelius fia (933 — 945), szörnyeteg volt. A' Markomannoktól békét vásárolt; Daciában 's Britanniában vezérei szerencsésen hadakoztak. Halála után nagy rendülések történtek. Pertinax csak 2 hónapig uralkodott és M. Didius Julianus, ki az országlást legtöbbet igérvén kapta meg, hasonlóul csak 2 hónapig, mellyre egy sereg Illyriában Septimius Severust, más Syriában Pescenninus Nigert választá császárnak. Az elsőbb megmaradt méltóságában 's 965-ig uralkodott. Megzabolázta a' Pártho-

kat és Britanniaiakat. Caracalla (970-ig) tiran volt: követték: 971-ig gyilkolója Macrinus; Heliogabalus, szemtelen buja ember (975-ig); Alexander Severus, jeles fejedelem (988-ig). Utána gyilkosa, thraciai Maximinus (991-ig) jött, ki a' katonai despotismust legfőbb pontra vitte. Mig Németországban szerencsével hadakozott, a' tanács öreg Gordianust 's ennek holta után Maximus Pupienust és Clodius Balbinust választá császárnak. A' testörzők megölték őket 's ifju Gordianust kiáltották ki császárrá, ki 997-ig, 's M. Julius Philippus 1002-ig uralkodott. Aztán Trajanus Decius (1004 a' Gothoktól megöletett); Trebonianus Gallus (1006-ig); Aemilius Aemilianus (3 hónapig); P. Licinius Valerianus (1011-ig); P. Licinius Gallianus (1021-ig), ki alatt csaknem minden helytartó császárrá tette magát 's a' Németek és Persák győzedelmeskedtek a' Romaiakan; továbbá M. Aurelius Claudius (1023-ig), ki az Alemannokat és Gothokat megverte; Domitius Aurelianus (1028-ig), ki minden elvesztett tartományt ismét a' birodalomhoz kapcsolt, Zenobiát elfogta és Daciából önként kitakarodott; M. Claudius Tacitus (1029-ig); Probus (1035-ig), hadakozó 's jó fejedelem; M. Aurelius Carus (1036-ig); M. Aurelianus Numerianus (1037-ig), pallérozott 's szelid fejedelem, uralkodtak. Utána Diocletianus (1058-ig) lett császár, ki M. Valerius Maximianust választotta közuralkodóvá; ezenkivül még C. Galeriust, Maximianus pedig Flavius Constantius Chlorust vette felsegédül. Ezek megosztoztak a' birodalman, egysége mindazáltal még sértetlenül maradván, igy nem csak a' barbaroknak állottak ellent, hanem keleten a' Tigrisig terjesztették Roma hatalmának határait. 1058 mind két császár letette méltóságát, a' mire keleten Galerius, nyugoton Constantius lett császárrá. Galerius két segédet (Caesarokat), Flavius Severust és Maximinust, nevezett ki. Constantius mh. 1059 's tartományait fiának Constantinusnak hagyta, ki hütelenségek hosszu sora által egyedül nyerte el a' császári méltóságot. Ez időszakban ugyan a' statusalkotmány ugyan az maradt, de mindenütt katonai despotismus uralkodott. Katonaság tevé le 's emelé fel a' császárokat. Az erkölcsromlottság, birodalom erőtlensége, terhes adók, a' nép szegénysége, uralkodók tiransága, barbarok nyomulása naponként nevekedtek. A' literatura 's jó izlés egészen elenyésztek. Nyelv és irásmód elkorcsosodtak. Itt 's amott tanulta és követte egy 's kettő a' régieket. A' költők közt emlittethetnek: Terentianus Maurus és Nemesianus; a' történetirók közt becsültebbek Dio Cassius és Herodianus; továbbá megjegyezhetők a' császárok historiájának irói (scriptores historiae Augustae), Spartianus, Capitolinus, Trebellius Pollio, Vopiscus, Lampridius és Vulcatius Gallicanus. Apulejus románokat, Aelianus anecdotákat irt. Szónoki munkák a' császárokat magasztalókéi, Mamertinusé, Nagariusé, Magnus Ausoniusé, Latinus Drepaniusé, Eumeniusé és Pacatusé. Latinus Solinus grammaticus kivonta Plinius természethistoriáját, *Polyhistor* czimmel, Serenus Samonicus orvostudományt tanitó költeményt, Palladius földmivelésről, Censorinus grammaticus tudós chronologiai munkát irt *De die natali*. Nagy törvénytudók voltak Papinianus, Ulpianus, Julius Paulus és Herennius Modestinus. A' mivészség egészen elhunyt. A' keresztény vallás már messze terjedt. — 4) Nagy Constantinus (1099-ig) politikából vette be a' kereszténységet 1064, melly azáltal uralkodó vallás lett. A' katonai despotismus megszünt. Császári lakhelyé Konstantzinápoly tétetett, a' birodalom ujonnan elosztatott, polgári 's katonai hatalom különválasztattak. Constantinus halála után 3 fiai, Constantinus, Constantius és Constans, felosztá a' birodalmat, mig 12 eszt. hadakozás után 1106 Constantius az egészet magáévá nem tette. Ez először Constantius Gallus caesarral, aztán Julianus caesarral, 1114-ig uralkodott, a' barbarokkal szüntelenül csatázván.

Követte Julianus Apostata (hitét hagyó) 1110-ig, nagy észtehetségü, jó erkölcsü fejedelem, de a' ki szép tulajdonságait azzal mocskolta be, hogy pogányságra lépett vissza. Utána Jovianus 1117-ig, I Valentinianus nyug. 1128-ig, Valens kel. 1131-ig, ki alatt jöttek be a' Hunnok Europába, Gratianus és II Valentinianus hyug. az első 1136, másik 1145-ig, aztán Theodosius kel. 1147-ig, az egész birodalman 1148-ig uralkodtak. Ez a' birodalmat (K. u. 395) keleti romai és nyug. romai részekre osztotta, melly osztály továbbra is megmaradt 's a' két birodalom egymástól örökre elvált. L. az elsőbb históriáját Byzantiumiak, az utolsóét Nyugoti császárság czik. alatt. — Ez időszakból következő irók nevezetesebbek: Claudianus, mint költő; Ammianus, Marcellus, Aurelius Victor, Eutropius és Zosimus mint történetirók. Szónok volt Symmachus, sophista Themistius. Vegetius hadi dolgokról irt, 's Macrobius szerencsés utánozója volt Varronak és Gelliusnak. Victor és Sextus Rufus Roma topographiáját irták. Ezolta a' romai nyelv elegyedés és barbarismus által mindég inkább romlott, mig a' román nyelvekben egészen el nem enyészett 's éppen igy süllyedt a' lélekpallérozottság is. Roma régibb időszakát a' tribunusságig, l. Niebuhr *Röm. Geschichte*-jében (1 rész. Berlin 1828). Vő. Vachsmuth *Die ältere Geschichte des röm. Staats* (Halle 1819); Lassú *Világ történetei* (2-dik köt. 1832). A' császárok historiájára nézve olv. Tillemont és Crevier 's Hübler munk. Lassú *Olasz statusok* (II 's köv. lap. 1830). A' romai historiairás menetelét l. D. K. L. Blum *Einleit. in Roms alte Geschichte* (Berlin 1828).

Roma városa még most is legdicsőbb minden városok közt, bár ezeredek olta ellenséges sorstól több izben látogattatott is meg. Régi Románok omladékai, valamint az ujnak pompás épületei körül is szépség 's méltóság bája lebeg 's a' minden lépéssel sokasodó uj meg uj emlékek bámulásra ragadják a' szemlélőt. Az előidő 's jelen kor élete sehol se tün ugy elő, mint Roma falai közt; innen jő ama mély 's kiolthatatlan benyomás, mellyet Roma minden figyelmetes szemlélő szivére 's lelkére tesz; 's e' von sokakat vissza ellenállhatatlan vággyal, kik egyszer Romában voltak. — Régi Roma több halmon büszkélkedett, mellyek most a' völgyeket betöltő omladványok miatt alig észrevehetők. A' Tiberis alacsony keleti partjai a' várost gyakran elborittatták vizek árjával. Kiterjedése és népessége külömböző időkben igen külömböző volt. Itt legvirágzóbb időszakát emlitjük. Vopiscus Aurelianus életében a' város kerületét ezen császár alatti kiterjedésében 50,000 lépésre (8⅓ mf.) teszi, a' mi helyett 15,000 lép. kell olvasnunk, mivel Plinius a' város Aurelianus előtti kerületét 13,000 lép. (2½ mf.) irja. Ezen előadattal megegyeznek az ujabb utazókéi is. A' népesség akkor mintegy 3 mil. volt; a' polgárok száma soha se tett többet 300,000 nél. Már Romulus körülkeritettette a' várost fallal vagy inkább földbástyával. 4, a' carmentali, pandani vagy saturni, romani és mugoni, kapui közül, mellyeket Romulus állittatott fel, csak a' carmentali maradt fen. A' fal a' Palatinus hegytől az Aventinus alján a' Tiberisig ment; azután egy darabja a' Tiberis és Capitolinus hegy közt lévő távolságot tölté be, másik oldalon a' Palatinust választá el a' Coelius, Esquilinus, Viminalis és Quirinalis hegyektől 's ismét a' Capitolinusnál végződött. A' második vagy Servius fala, hasonlithatatlanul kiterjedtebb volt 's a' nevezett hegyeket a' kel. és déli oldalról kerité körül, az Aventinus hegyet megkerülvén, a' Tiberis felé vonult, azután a' folyón áltment ennek nyug. oldalára, hol háromszegletesen a' Janiculus déli csucsáig vitetett, ezt a' hegy többi részétől elszakasztotta 's azután egyenes, a' Tiberis szigetének déli vége felé menő arányban a' Tiberisen tul fekvő házakat keritette körül. A' város éjszaki oldalán nagyobbára meghagyatott Romulus régi fala. A' hol pedig

a' Quirinalis csucsán a' régi fal végződött, ott Servinsé nyult tovább a' Quirinalis legszélsőbb keleti végéig 's azután a' többi hegyek körül vonult kelet felé. A' Pinci halom, Mars mezeje és vaticani hegy tehát egészen azon kivül estek. Mind ezen részeket a' harmadik vagy Aurelianus fala is bekerité; de a' Quirinalis éjszakkeleti végétől éjszak felé még tovább menvén, magában foglalta a' Mars mezejét is a' Pinci halomtól, az utóbbin kivül a' Tiberisig vonult, azontul bekerité a' vaticani hegyet 's azután a' Janiculus csucsáig vitt fallal egyesült, ugy, hogy most a' Tiberis szigete is a' városhoz tartozott. Illy nagy kiterjedtségnél a' kapuk számának nagynak kellett lenni. Plinius 37 számlál, mellyek közül változott névvel most is több áll fen. — Régi Romának több hidjai voltak, 's némellyeken még most is járnak. Legalsóbb 's legrégibb volt a' pons sublicius, melly az Aventinustól a' Janiculuson alól lévő völgybe vitt 's most nincs többé. A' második a' piacztól a' Janiculushoz vitt 's pons senatorius nevet viselt, mivel a' tanács azon ment keresztül, midőn a' sybillinus könyveket a' Janiculusról elhozni kellett. E' volt első kő hidja Romának 's Maria hidja névvel most öszveomolva hever (ponte rotto). A' Tiberis szigetére 2 hid vitt, egyik keleti, másik nyug. oldalról, ama pons Fabriciusnak (most ponte di quattro capi), e' pons Cestiusnak (most Bertalan hidja) neveztetett. Egy negyedik hid, pons Janiculanensis (most ponte Sisto), Mars mezejéről Marcellus játékszinénél a' Janiculusra vitt. Az ötödiknek (pons vaticanus vagy triumphalis), melly Mars mezejéről a' Vaticanba vitt, most is lehet látni a' szentlélek korháznál lévő omladékait. Az Aelius hid, pons Aelius, vagy a' mai szép angyalhid, éppen oda vitt a' moles Hadrianihoz. A' falon kivül, a' Pinci halmon felyül, feküdt a' hetedik hid, pons Milvius (most ponte molle), melly M. Aemilius Scaurustól épittetett Sylla ideje után. — A' város utszái, még Nero alatti ujra felépittetése után is, igen rendetlenek voltak; piaczai, mellyek sokak voltak, areakra, templomok 's paloták előtti piaczakra, szabad, pázsittal benőtt piaczokra, mellyek részint a' nép tanácskozásaira, részint közönséges innepélsekre, részint az ifjuság fegyvergyakorlására 's holtak megégetésére szolgáltak, végre forumokra osztattak, mellyek kővel kirakattak és vagy a' nép öszvejöveteire, mellyekben intéztettek el némelly foglalatosságok, vagy külömbféle portékák eladására használtattak, vagy ékességül szolgáltak. Az utolsók közt a' FORUM (l. e.) 's Mars mezeje voltak legjelesebbek. — Legrégibb elosztatását Románk Servius Tullius tette; ez a' várost 4 fertályra osztotta, mellyeket tribus urbanaeknak nevezett; neveik tribus suburbana, collina, esquilina és palatina voltak. Ez Augustusig maradt meg, ki a' várost 14 regiokra osztotta, mellyek szerint szokott régi Roma leiratni; neveik: 1) Porta Capena, 2) Coeli montium, 3) Isis et Serapis vagy Moneta, 4) Via sacra, később Templum pacis, 5) Esquilina cum colle et turri Viminali, 6) Alta semita, 7) Via lata, 8) Forum romanum, 9) Circus Flaminius, 10) Palatium, 11) Circus maximus, 12) Piscina publica, 13) Aventinus, és 14) Trans Tiberim. Legnevezetesebb közönséges épületek 's emlékek közé tartoznak a' templomok, játékszinek, amphitheatrumok, circusok, naumachiák, porticusok, basilicák, ferdők, kertek, diadalmi kapuk, tiszteletoszlopok, cloacák, vizvivések, sirboltok 'sat. — A' CAPITOLIUMRA, Románk várára 's főtemplomára nézve, melly Jupiter Capitolinusnak volt szentelteve, mint a' PANTHEONRA nézve is l. e. czik. Ezeken kivül legjelesebbek voltak: Aesculapius temploma, a' Tiberis ezen istennek szentelt szigetén, most Sz. Bertalan temploma; Antonius és Faustina temploma a' via sacraban, most S. Lorenzo in Miranda templ.; Apollo pompás temploma, mellyet Augustus a' Palatium közepén fejér márványból épittetett, a' sybillinus könyvek benne tartására;

több drágaságokon kivül szép könyvtárt foglalt magában 's a' költőknek gyüléshelyül szolgált, kik itt olvasták fel munkáikat; minden császárok temploma (Templum Caesarum), mellyben császárok szobrai állottak, ezeknek fejeit egyszer menkő leütötte; Dioskurok temploma a' forum romanumon a' Palatinus hegy alatt, a' S. Maria Liberatrice templomával szemben, azon két ifju tiszteletére épittetett, kik a' Regillus tónáli ütközetben segitettek a' Romaiaknak a' győzedelmet kivivni 's kik Castornak és Polluxnak tartattak; Seja istenné temploma a' Palatinus alatt, mellyet Servius Tullius épittetett, Nero pedig aranyos palotájához kapcsolt 's általtászó kappadociai márvánnyal fedetett be; a' Templum Dianae commune név alatt hires szövetségi templom, mellyet Servius Tullius felszollitására az összveséges latiumi városok épitettek 's mellynek egy oszlopjára ama szövetség feltételei vésettek, az Aventinus hegyen feküdt S. Priscae templománál; Janus temploma a' Tiberis szigetén a' mai Sixtus hidnál, egy régi Roma legszebb templomai közt; a' flavia nemzetség temploma, mellyben nyugosznak Domitianus tetemei, még fenáll a' mai Piazza Grimanán: Hercules és a' Muzsák temploma, M. Fulvius Nobiliortól épittetett a' 9-dik regioban, ki benne az Ambraciából hozott Muzsákat felállittatta; a' becsület és virtus temploma az első regioban, Marcellus épittette 's a' Marcellusoktól nemzetségek emlékeivel diszesittetett; Jupiter stator temploma, a' Palatinus hegy oldalán, Romulustól igértetett meg, midőn övéi szaladni kezdtek; Jupiter tonans temploma, Augustustól épittetett a' Capitolinus hegyen; a' Lycaonius hegy gyönyörü temploma, a' Tiberis szigetén, mellytől később az egész sziget Lycaoniának neveztetett; Isisnek és Serapisnak 2 temploma; Juno Moneta temploma, Manlius lehuzott házának helyén a' Capitolinus hegy várán épittetett, mivel a' Gallok ráütésekor az őrsereg felébresztése az istennének tulajdonittatott; a' Libertas temploma, Gracchustól a' 13-dik regioban épittetett 's Asinius Polliotól helyreállittatott, ki ide helyezte az első közönséges könyvtárt; Mars temploma Appius utjának kel. oldalán a' Porta Capena előtt az első regioban, mellyben halgatta ki a' tanács a' hadvezéreket, kik diadalmi megtiszteltetést kértek 's az ellenség követeit 's mellynek omladékain áll a' delle Palme templom; Mars ultor temploma, Augustustól épittetett nagy pompával, midőn a' Párthok által elvett legio-sasokat visszakapta; Minerva drága temploma, melly létét Domitianusnak köszöné 's Nerva forumán állott; ugyan ezen istennének egy más temploma, mellyet Pompejus állittatott fel Mars mezején, Augustus pedig rézzel fedetett be; a' béke temploma, valaha legszebb 's leggazdagabb temploma Romának, melly Vespasianustól kapott lételt a' via sacrán, a' 4-dik regioban; a' jerusalemi templom kincsei, szép könyvtár és sok más drágaság tartatott benne, de Commodus alatt leégett; Salus istenné temploma, mellyet Romának első festője, Fabius Pictor, festett ki; Saturnus temploma, ifjabb Tarquiniustól, melly azután kincstár 's Romának statuslevéltára lett; a' nap temploma, mellyet Aurelianus temérdek költséggel alkotott 's mellynek még sok omladékait láthatni; Venusnak több templomai 's ezek közt főképpen Venus Genitrix pompás temploma, mellyet Caesar nemzetsége törzsökanyának 's Venus és Roma temploma, mellyet Hadrianus maga által készitett rajz után épittetett; Vesta temploma, egy a' legfontosabb és legrégibb romai templomok közt, Numától a' Palatinus déli csucsán épittetett, mellyben a' status szentségei, anciliák, palladium, szent tüz tartattak 'st. — A' paloták közül csak a' császárit emlitjük, mint legjelesebbet. Ez Augustustól épittetett a' Palatinus hegyen 's a' város 10-dik regiojának nevet adott. Főoldala a' Via sacrára nézett 's tölgyfák állottak előtte. Körében feküdt Vesta és Apollo temploma, mellyet Augustus

Roma főtemplomává tenni szándékozott. A' következett császárok bővitették 's szépitették ezt a' palotát. Nero leégette, de ismét felépittette és pedig olly nagy kiterjedéssel, hogy nem csak az egész Palatinus hegyet, hanem az ez 's a' Coelius és Esquilinus hegyek közt eső térséget, sőt az utolsó hegynek egy részét is elfoglalta. E' mellett drága kövekkel, arannyal, ezüstel, szobrokkal, festeményekkel 's minden nemü drágasággal olly gazdagon ékesittetett fel, hogy domus aurea nevet méltán viselt. De a' következett császárok nem csak minden drágaságaitól megfosztották azt, hanem Vespasianus és Titus sok melléképületét is elhordatták. A' főpalotát aztán Domitianus szépitette; Commodus alatt egy része leégett, de ettől 's követőitől ismét felépittetett. Theodorich idejében javitásra volt szüksége, 's későbben a' roppant épület egészen öszverogyott; helyén most Farnese palotája 's kertje és a' Villa Spada állanak. — A' játékszinek közt legkitetszőbbek voltak: Pompejusé, Cornelius Balbusé, 's Marcellusé. Pompejus játékszinét Görögországból visszatérte után épittette 's legszebb és leghiresebb görög szobrokkal ékesitette. Vizvivés minden részeibe vizet vitt. Hogy lehuzatástól megovja, körében Venus Victrixnek pompás templomot állittatott fel. 49,000 embernek volt benne helye. Csak Caligula végezte el az épitést; már elébb a' scenát Tiberius megujittatta, hasonlót tett későbben Claudius; Theodorich Gothok királya ujra felépittette. Most kevés maradványai láthatók az Ursini palotánál. Balbusnak Augustus e' kedveltjének, játékszine Mars mezején feküdt; Marcellus játékszinét végre Augustus unokaöccsének, Marcellusnak, tiszteletére épittette, 22,000 ember fért meg benne 's Vespasianustól megujittatott. Ma is láthatni szép omladékait. — Több amphitheatrumai közt Titusé legnevezetesebb volt. (L. Coliseum 's a' Circus maximust és Caracalla Circusát Circus cz. a.). A' többi circusok közt emlithetők: a' circus agonalis a' 9-dik regioban; a' circus Aurelius Heliogabalus kertjeiben az 5-dik regioban; a' circus Flaminius a' 9-dik regioban, egy a' legnagyobbak 's legjelesebbek közt, mellynek omladékain most S. Caterina de Funari és Maffei palotái állanak; Flora circusa a' 6-dik regioban, a' mai Piazza Grimanában, hol tartattak a' zabolátlan florealiák; végre Nero circusa, a' 14-dik regioban, a' mai Pétertemplomhoz közel, Sallustius circusa, mellynek maradványait a' collini kapunál még láthatni. — Elmellőzvén itt a' naumachiákat (l. e.), menjünk odábbi a' porticusokhoz vagy oszloptornáczokhoz, mellyek közt a' porticus Argonautarum (Neptuni, Agrippae vagy Vipsanii is) nevü 's M. Vipsanius Agrippától 729 épittetett 's az Argonauták festett történeteivel ékesittetett volt, legkitetszőbb. Mars mezején állott, borostyánligettől vétetett körül 's hihetőleg tőle származnak azon márvány oszlopok, mellyeket a' Piazza di Pietrán most is láthatni. Europa felséges porticusa Mars mezején volt, hihetőleg Augustustól épittetett 's Europa festett történeteivel ékeskedett. A' Hekatonstylon porticus a' 9-dik regioban, 100 oszlopairól neveztetett igy. Livia porticusának a' 3-dik regioban Augustus adott lételt, de Nero lerontatá. Metellus porticusát, macedoniai Metellustól, Apollo és Juno általa épittetett templomaik közt a' 9-dik regioban, Macedoniából hozott szobrok ékesiték. A' milliarensis (ezeroszlopos) porticusnak nyomait most is láthatni Muti herczeg kertjében. Octavia porticusát Augustus és Polae porticusát M. Vipsanius Agrippa épittette. Pompejus porticusa oszlopairól korinthusinak is neveztetett, Pompejus játékszinénél állittatta fel 's aranynyal kivart szőnyegekkel ékesittette. Végre a' nap (Solis) porticusát Aurelianus épittette. — A' basilicák (l. e.) közt különösen szép volt Aemiliusé, a' forum romanum éjszaki oldalán, mellyet Aemilius Paulus épittetett. Ezenkivül nevezhetők még: a' basilica Caji vagy Lucii az Esquilinuson; a' pompás basilica Julia a' forum romanum

déli oldalán Julius Caesartól ; 's a' legrégibb , mellyet Cato Censorinus alkottatott. — Közönséges ferdőket, mellyek részint pompás palotákhoz hasonlitottak 's fényes belső alkotások volt, némellyek 22 meleget 's 856 hideget számlálnak; a' privát ferdők száma 880 tett. Maecenas és utána Agrippa épittettek először közönséges ferdőket, mellyeket később Caracalláé 's ezeket ismét Diocletianuséi, mellyeknek maradványai most is láthatók, felyülmultak. — Pompás kertekkel is gazdag volt Roma. Első helyen állottak Lucullus kertjei a' 9-dik regioban ; ezek után hiresek voltak Asinius Pollioéi, Julius Caesaréi , Maecenaséi, Heliogabaluséi 's mások. — A' diadali ivek közt legjelesebbek . Constantinusé a' 4-dik regioban , mellynek omladékai most is látszanak ; Drususé Appius utján , mellyből épittetett a' mostani S. Sebastian kapuja ; Galliennusé ; 's Severus és Titus épen álló diadali ivei , amaz a' forumon , ez a' Vicus Sandalariusban. — A' tiszteletoszlopok közt legszebb volt Trajanusé , 118 l. magas , melly fenáll most is. A' császár képszobra helyére , melly elébb rajta állott, V Sixtus Sz. Péter 23 l. magas ércz szobrát tették. Külsején Trajanus tetteit 's 2500 fél és egész emberfigurákat láthatni. Belől tetejéig lépcsők viszik fel a' nézőt. Ezenkivül esmeretes a' hajóorroszlop , mellyet Duillius állittatott fel a' carthagoi hajóseregen nyert győzedelem emlékezetére , 's melly , mint Antoninus és Aurelianus tiszteletoszlopai is , még megvan. — A' cloacák, mellyeknél fogva a' ganéj 's felesleges viz a' városból a' Tiberisbe vitetett , régi Romának legnevezetesebb épitményei közé tartoznak ; ezek földalatti csatornák , 10 — 16 l. mélyek 's 12 — 14 l. tágasak , 's bár épittetések a' város legrégibb idejére esik , mégis oly romolhatatlanul erősek , hogy több izbe i földrendülés se árthatott nekik 's részint még most is épek. — Romának 20 vizvivéseire nézve l. Aquaeductus. A' pompás sirboltok közt mindenek felett fényletek : Augustus mausoleuma és Septimius Severus Septizoniuma. Általánosan megmérhetetlen volt e' város gazdagsága a' legpompásabb privát épületekre és mükincsekre nézve is , mellyekkel nem csak a' közönséges piaczak és utszák , hanem az előkelők lakhelyei és kertjei is ékeskedtek 's mellyeknek kevés maradványai az időnek minden szélveszei közt is hozánk érkeztek. — L. *Rom und Latium*, Burtontól, ford. Sicklertől (plánokkal, Weimar 1823) ; Sachse *Gesch. und Beschreibung der alten Stadt Rom* (alaprajz. 's plan. Hanov. 1825), Adler, Fea, Ribby után ; Venuti *Descrizione topograph. delle antichità di Roma* (3 kiad. jegyz. és bőv. Stefan Piali régiségbuvártól, Rom 1824, 2 köt. 72 rézm.) ; Gius. Valadier épitő *Raccolta delle più insigni fabbriche di Roma antica e sue adjacenze*, jegyz. Viscontitól , metsz. Vinc. Feolitól (Rom 1827) ; Alex. Adam class. munkája francz. Paris 1829 *Antiquités Romaines* cz. alatt ; Piranesi pompás munk. *Le antichità Romane* , ném Kühlertől 1829.

Mai Romának , az egyházi birodalom , sőt pápa lakhelye lévén századok olta a' kereszténység , 's még most is a' mivészi világ fővárosának (é. sz. 41° 53' 45") a' mi időnkben $2\frac{1}{2}$ ném. vagy 13 olasz mf. kerülete van. A' Tiberistől két részre osztatik. Templomai , palotái , mezei házai , piaczai , szökő kutjai , vizvivései , régiségei 's omladékai, mind e' város hajdani fényére és mostani nagyságára mutatnak. — A' templomok közt Sz. Péterét illeti az elsőség , melly talám egész világon legszebb épület. Bramante kezdé az épitést ; ezt Sangallo és Peruzzi követték ; de a' rajzolatok legnagyobb részét Michel Angelo készitette , ki tette reá azon roppant kupot is , melly a' kereszt hegyéig 68 tois. magas. Később több más épitők dolgoztak rajta ; első oldalát 's két tornyát Maderni végezte el. Az épités 1506—1614 tartott 's 45 mil. romai tall. került. Ezen pompás templomhoz azon csudálatos szépségü előpiaczon juthatni, mellyet

Bernini pompás oszlopsora veszen körül 's egy egyiptomi obelisk ékesit, két igen szép szökő kuttal. Az előtornáczba menőt Giotto mosaikképe, la Navicella, lepi meg; a' porticus alatt, a' legnagyobb kapuval szemben, Bernini Kristusát, ki Péternek parancsolja, hogy legeltesse juhait, végre a' porticus két végén Berninitől Constantinus és Cornachinitől N. Károly lovagszobrait láthatni. Ezen remekmivek egyesülete kifejezhetetlen benyomást szül. E' felséges templom belsejében uralkodó harmonia és viszonyok ollyanok, hogy bár roppant nagyságu is, a' szem minden részeit zavar és fárádság nélkül megkülömböztetheti. Csak akkor bámulja a' néző annak nagyságát, ha a' részeket egyenként figyelmetesen megszemléli, 's ekkor az egész jóval nagyobbnak tün szembe, mint eleinte látszott. Kiváltképpen von magára figyelmet a' főoltár fedelezetje, mellyet 4 broncz, 's 122 l. magas, oszlop tart. A' kup legmerészebb miv, mellyet az ujabb épitésmesterség mutathat. A' rajta álló kereszt 487 l-ra van a' padtól és igy 39 lábbal magasabb az egyiptomi nagy pyramisnál. A' kilátás különösen szép 's bájoló róla, a' szem a' hajdani világ fővárosán 's környékén lebegvén. A' pompás mosaikmivek, sirboltok, festemények, frescoképek, drága márványmivek, aranyozott bronczok, az uj segrestye, pompás, de az egészel öszve nem egyező épület, méltók, hogy egyenként megtekintessenek. Sz. Péter után jőnek Románák két legszebb templomai, laterani Sz. Jánosé és di Santa-Maria-Maggiore. Az elsőt N. Constantin épittette 's a' pápa temploma, mellyben végzi t. i. papi szolgálatját, innen rangjára nézve mindeniket felyülmulja 's omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caputnak nevezi magát. Benne koronáztatnak meg a' pápák. Több oszlopot láthatni itt gránitból, verde anticoból 's aranyozott bronczból, a' 12 apostolt Rusconitól és Legrostól; leginkább csudáltatik a' maga nemében hasonlithatatlanul szép Corsini kápolna, mellyet Galilei Sándor épitett. Az oltárfestemény Guido egy festeménye után csinált mosaikmiv 's az a' szép porphyrkoporsó, mellyet XII Kelemen oszlopa alatt láthatni, a' Pantheonban találtatott 's mint gyanittatik, M. Agrippa hamvait foglalja magában. A' Sta. Maria Maggiore templom hajóját 40 görög márványból készült joniai oszlop tartja, mellyek Juno Lucina templomából vétettek; fedele az első perui aranyal aranyoztatott meg. Még több mosaikok csudáltatnak itt, mint egy antik porphyrkoporsóból álló főoltár, V Sixtusnak Fontana rajzolatja után épitett 's ritka ékesitésekkel diszlő kápolnája, V Pál márvánnyal 's drága kövekkel fénylő kápolnája, Sforzáé Michel Angelotól 's della Porta Wilhelm és Algardi sirboltjaik. A' főoldal előtti piaczan egy corinthusi márványoszlopot láthatni, melly nemében remeknek tartatik. Romában Sz. Péteré után legnagyobb templom volt a' Basilica di S. Paolo fuori delle mura, az Ostiába vivő uton (L. PÁL TEMPLOMAI). Sz. Lőrincz temploma a' városon kivül a' régiségnek ritka emlékeivel gazdag. A' di S. Pietro templomot Mózses hires szobra ékesiti Michel Angelotól. Sz. Agnes temploma a' Navona piaczon, mellyet Rainaldi kezdett 's Borromini végzett el, egy a' legékesitettebbek közt, főképpen ujabb képfaragók miveivel. Kiváltképpen csudáltatik Sz. Agnesnek Algarditól készitett képe, ruháitól megfosztatva 's csak hajától fedetve. Sz. Sebesyén basilicája a' Porta Capena előtt a' halálosan megsebesitett szentnek szobrával dicsekszik Giorgettitől, Algardi tanitványától 's Bernini tanitójától. Ezen templom alatt vannak a' katakombák, mellyek valaha temetkező helyül szolgáltak. Sz. Agnes templomában a' porta Pia előtt sok szép oszlop közt 4-et láthatni porphyrból, mellyek a' főoltár támaszai 's Roma legszebb oszlopainak nézetnek. Egy kis kápolnában van a' megváltó büsztje Michel Angelotól, valóban remekmiv. Az Agostonszerzetesek templomában csudálhatni Rafael szép képét, melly

Ezsaiás prophétát ábrázolja 's Kristus menybe-menetelét Lanfrancotól. A' klastrom gazdag könyvtárt bir, melly l' Angelica név alatt esmeretes és Passionei cardinalis könyvtárával gazdagittatott. Ezeken kivül szép épittetésekért 's miveikért emlittethetnek még: Sz. Ignácz, Sz. Caecilia, S. Andrea della Valle, S. Andrea del Noviziato templomai, a' Pantheon, mellybe temettettek el Rafael, Hannibal Caracci és Mengs mivészek. Románák általánosan minden templomát (öszveséggel 364) mivészség vagy régiség nevezetességei fényesitik. — A' palóták közt legelső a' Vatican, roppant épület, mellyben a' régiségnek legbecsesebb emlékei 's a' legnagyobb ujabb mesterek mívei tartatnak. Itt van a' Museum Pio-Clementinum, mellyet XIV Kelemen alapitott 's VI Pius gazdagitott és szaporitott, mint a' vaticani könyvtár is. A' Francziák által elvitt kincsek visszahozatták bele, de a' heidelbergi német kéziratok (mintegy 700) a' pápától visszaadattak. Ezen palotának festményei közt mindenek felett csudáltattak Rafael frescofestményei. Sixtus kapolnáját Michel Angelo utolsó itélete nevezetesiti. A' Monte Cavallon lévő vagy quirinalisi palotát, messzire terjedő 's szép kertjeivel, a' pápák egészséges levegőjéért 's szép kilátásért közönséges lakhelyekké választották. A' lateranumi palota, mellyet V Sixtus Fontana által ujonnan felépittetett, 1693 olta szegények házának használtatik. Kitetszők még: az apostoli kanczellaria palotája, a' Conservatorok palotája, a' S. Marcus-palota, az academia épülete 'sat. — A' privát paloták közt legnagyobb Barberinié. Ezt Bernini épitette 's igen szép mód szerint. Láthatni itt Guido Magdolnáját, egyet Caravaggio legszebb mivei közt, a' nagy terem festményeit, Cortona Péter remek mivét 's más drága festményeket. Sok képfaragói mivek közt bámultatott ezelőtt az alvó Faunus, melly most Münchenben van, Atalante és Meleager dicső csoportjaik, Juno, egy beteg Satyrus Berninitől, Barberini cardinalis büsztje ugyanattól 's Marius, Sylla és Scipio Africanus büsztjei; irják, hogy a' könyvtár 60,000 nyomt. kötetet 's 9000 kéziratot foglal magában; e' mellett emlékpénz, broncz és drága kő cabinétje is van. Borghese palotáját Bramante épitette, igen nagy terjedtségü gyönyörü épület; az udvar oszlopmenetele felséges. Ez a' palota számos festményekből, ritka faragott képekből álló gyüjteményeket, becses asztalokat 's veres porphyrból, virágos alabástromból 'sat. szépen dolgozott butorokat foglal magában. A' felső terem hasonlithatatlan; Vernet nagy mezei festményei, mellyekkel ékeskedik, olly természetesek, hogy a' néző beléptekor azt véli, mintha levegőn 's valóságos réten volna. Albani palotája, mellynek fekvése egy a' legkellemetesebbek közt, jeles könyvtárt, számos festményeket mutat 's Carracci, Polidoro, Lanfranco, Spagnoletto, Cignani 's mások rajzainak gyüjteményével büszkélkedik. Altieri palotája egy a' legnagyobbak közt Romában, épittetése módja egyszerü, ritka kéziratokat, emlékpénzeket, festményeket 'sat. és becses butorokat láthatni benne. Colonna palotájában első mesterek festményeinek gazdag gyüjteményét csudálhatni; minden szoba azzal ékeskedik, főképpen a' galeria, melly a' legszebbek közé tartozik Európában. A' kertben láthatni Constantinus ferdőinek 's a' napisten templomának omladékait. Aldobrandini palotája a' hajdani festésmesterségnek legszebb emlékét birja, Aldobrandini lakadalmát, mellyet VII Pius vett 1818, frescofestemény, mellyben a' rajzolat csudáltatást érdemel. Farnese nagy palotája, melly Sangallo rajzolatja szerint kezdetett 's Michel Angelo felügyelése alatt végeztetett el, éppen olly hires szépségéért, mint a' benne levő mivkincsekért. Galeriájában a' Carraccik és Domenichinok frescofestményeikkel halhatatlanitották magokat. Az udvart hajdan Farnese Herculese, a' felséges Flora 's Caecilia Metella urnája ékesitette; a' palotában

csudáltatott Farnese bikájának pompás csoportja. De midőn Farnese öröksége a' nápolyi királynak esett, az emlitett szobrok más ritkaságokkal együtt Nápolyba vitettek, hol most a' Studj palotát fényesitik. Innen nem messze fekszik Corsini palotája, hol lakott Kristina svéd királyné, 's halt meg 1689. Jeles könyvtár és galeria van benne. Giustiniani palotája is külömbféle igen becses szobrokkal 's képfaragói mivekkel ékesitett galeriát birt; főékességei Minerva hires szobra (legszebb, melly ezen istennéről hozánk jött), 's Amalthea, ki Jupitert szoptatja. Ezen miveket Napoleon megvette 's Parisban is maradtak. A' festemények nagyobbára a' porosz király birtokába jöttek. Spada palotájában láthatni Pompejus szobrát, mellynek alján esett el Caesar gyilkosainak törei által. — Még kitetszők: Costaguti palotája szép épittetéséért, festeményeiért és könyvtáráért; Mattei sok szobraiért; a' nagy kiterjedésü Pamfili palota, épitette Borromini, gyönyörü festeményeiért és belső fényéért; Pamfili Navona piaczon, könyvtárral 's galeriával; Rospigliosi a' Quirinalison 's m. — A' villa nevet viselő paloták közt nevezetesek a' Villa Medici a' Pincio hegyen, hol büszkélkedtek hajdan Lucullus pompás kertjei; minden nemü legszebb miveket foglalt magában, de Leopold és Ferdinand nagyherczegek a' legkitetszőbb darabokat, többek közt Niobe csoportját Skopastól, Florenczbe viteték. Ez a' palota mindazáltal nézetésre méltó. A' villa Negroni porticusa alatt Sylla és Marius két szép szobrai látszanak, a' sella curulison ülve. A' 3 migl. kiterjedésü kertben nehány ház omladékai alatt szép frescofestemények találtattak. Mattei villája a' Monte Celion, most Alcudia herczegé, más nézésre méltókon kivül jeles szoborgyüjteménnyel bir. Ludovisi villájának a' Monte Pincion, nem messze a' circusnak 's Sallustius kertjének omladékaitól, $1\frac{1}{2}$ migl. kerülete 's ritka mivemlékei vannak, t. k. Aurora Guercinotól, Papirius senatornak és annyának (vagy inkább Phaedrának és Hippolytusnak) csoportja, egy más, melly Arriáé 's Paetusé, végre Proserpina elragadtatása Berninitől. Borghese villajának Románál szép, de egészségtelen fekvése van. Innen a' város nagyobb részére és környékére Frascatiig kilátható. Kertje 's erdőcskéje van, melly 3 migl. terjed. A' palota belől oliy gazdagon 's jó izléssel volt ékesitve 's butorozva, hogy a' Capitolium után, főképpen gazdag szoborgyüjteményeiért, egész Romában első épületnek nézethetett. A' szobrok közt legnevezetesebbek voltak: a' viaskodó Gladiator, Silenus és egy Faunus, Seneca fekete márványban, vagy inkább egy rabszolga a' ferdőknél, Camillus, a' Hermaphroditus, Centaurus és Cupido, két Faunus, kik flótán játszanak, Ceres, egy Egyiptomi, ifju Nero szobra, Lucius Verus, Alexander, Faustina, Verus büsztjei; külömbféle reliefek, ezek közt egy Curtiust ábrázolja; egy urna, mellyre Bacchus innepei festettek; egy másik Gratiáktól vitt urna; két bőségszarv 'sat. ezek nagyobbára Parisból hozattak vissza. Külső oldalait régi reliefek fedik. — Pamfili villájának (Belrespironak is neveztetik) a' Porta di S. Pancrazio előtt, kellemetes fekvése 's 7 migl. kerülete van. Algardi épitette, de ahoz értők gyalázzák. Ben nehány jó faragott képeket láthatni. Mind erről, mind Borghese villájáról hosszas leiratokat olvashatni. Albani villája egy halmon izlés és pompa temploma. Albani Sándor cardinalis, a' régiség szépségeinek alapos esmerője, temérdek pénzt forditott arra 's 50 eszt. alatt felséges gyüjteményt hozott öszve. A' galeria boltozatját Mengs festette 's az ékesitésre követő-például szolgálhat. Szép kilátásért emlittethetnek a' villa Lante és villa Corsini; a' villa Doriában (elébb villa Algiati), mellyben lakott Rafael, ezen nagy mivésznek 3 frescofestményét láthatni. A' villa Farnese a' romai császárok palotájának maradványit foglalja magában. — A' CAPITOLIUM (l. e.) annyi mindenne-

mü nevezetességgel bir, hogy röviden csak ezek említhetők: Marcus Aurelius lovagló szobra a' palota előtt, a' fogoly királyok az udvarban, a' hajóorroszlop, ben Pyrrhus óriási szobra, Severus sirboltja, a' Centaurok bazaltból, a' szép alabástrom-oszlop, végre egy mozaik remekmiv, melly ezelőtt Furetti cardinalisé volt, azon három galamb egy vizzel teljes hajó szélén, mellyeket Plinius leirt. — Roma piaczainak főékességei a' szökőkútak. A' Piazza Navonán lévőn, melly mindenek felett pompás, egy obelisk nyul fel és négy óriási szobroktól ékesittetik, mellyek a' világ 4 főfolyóit ábrázolják. V Pál kútja a' di S. Pietro in Montorio templomnál rosz izléssel van ugyan csinálva, de annyi vizet ad, hogy több malmot hajt. A' del Termine kút 3 relieffel, mellyek Mózsest ábrázolják, midőn kősziklából vizet üt ki pálczájával, Mózses óriási szobrával 's két egyiptomi oroszlánnyal (bázáltból) ékeskedik. A' trevii pompás kút ad legjobb vizet, mellyet vizvivésnél fogva kap. — Az utszák közt kitetsző a' Strada felice és Strada pia, mellyek egymást keresztülvágják; a' hidak közt az angyalhid (elébb pons Aelius), 300 l. hosszu; a' kapuk közt a' porta del popolo (hajdan porta Flaminia). — A' régi emlékek közül fenállanak még a' Pantheon, Coliseum, Colonna Trajana, Colonna Antoniniana, Vespasianus amphitheatruma, Hadrianus mausoleuma (ma ANGYALVÁR, l. e.), Augustus manselouma, Severus, Titus, Constantinus, Janus, Nero, Drusus diadali ivei, Jupiter Stator, Jupiter Tonans, Concordia, Pax, Antoninus és Faustina, Nap és Hold, Romulus, Romulus és Remus, Pallas, Fortuna Virilis, Fortuna Muliebris, Virtus, Bacchus, Vesta, Minerva Medica, Venus és Cupido templomaik omladékai, Diocletianus, Caracalla és Titus ferdőinek maradványai 's m.; Pompejus játékszinének (a' curia Pompejinél), hol Caesar meggyilkoltatott és Marcellus játékszinének omladékai; a' régi Forum, most Campo Vaccino öszveséges omladékai; régi hidaknak, a' nagy circusnak, Caracalla circusának, Cicero házának, Curia hostiliának, Marius diadal-oszlopainak, Filep és Octavius tornáczainak, Maecenas mezei házának 's tornyának, Claudius vizvivésének maradványai; az Arunz nemzetség, Scipiok, Metella (most Capo di bove névvel) sirboltjai; Jugurtha tömlöcze (carcere mamertino), mellyben ült fogva Sz. Péter is; Cajus Cestius épen maradt sirboltja, pyramis formában, melly mellé temetkeznek a' Protestansok; a' Tarquiniustól épittetett Cloaca maxima 'st. — A' Porta del Popolonál lévő obeliskek közt figyelmet érdemel a' Monte Cavallon VI Pius alatt felállittatott. — A' legjelesebb tudományi és mivgyüjteményeket már láttuk, még említhető a' museum Kircherianum; sok privát gyüjtemény 's klastromi könyvtár is van Romában, mellyek neminemü fontost foglalnak magokban. — A' mivészség illy nagy kincsei Romát képirók, képfaragók 's épitők főoskolájává 's a' mivészség barátjainak bucsujáró-helyévé teszik. A' festésnek és képzésnek számtalan mühelyeit találhatni itt; sőt ugy látszik, hogy a' romai mivészélet és munkásság uj 's szerencsésebb emelkedésben van, mint valaha volt. A' festésmivészségre nézve fenáll a' di San-Luca academia, galeriával és Scuole publiche-jével. Tudós intézete Romának több van. Az egyetem főcollegiuma, mellyet IV Innocentius 1245, VIII Bonifacius 1303 és VI Kelemen 1311 alapitottak, della Sapienzának neveztetik; felirata Initium sapientiae timor domini. Pompás épület, mellyben 8 professor theologiát, 6 törvény-, 8 orvostudományt, 5 philosophiát, 1 szép tudományokat 's 4 zsidó, görög, syriai és arabiai nyelveket tanit. Tudományokkal és nyelvtanitással foglalatoskodnak még: a' Collegium de propaganda fide, gazdag könyvtárral 's nézésre méltó könyvnyomtatással, mellyben 30 régi és uj nyelven lévő betük (a' Franczia'któl elraboltattak, de visszaadattak) találtatnak; a' Collegium Clementinum, Coll. Romanum 's Coll. Nazarenum,

különbféle intézetek napkeleti nyelvek tanitására, a' magyar és német Collegium 'st. Vannak még benne: egy Accademia de' oben Nobili Ecclesiastici, több Seminarik és Scuole elementarik. — Roma academiái és tudós társaságai közt legfontosabbak: a' romai historia, földleirás, egyházi historia, romai régiségek, Arkadiaiak 'sat. academiái. — Két első játékszin az Aliberti és Argentina játékszin, mellyeken vitézi énekjátékok adatnak balletekkel; második ranguak a' della valle és di Capranica játékszinek, mellyeken vig énekjátékokat, vig darabokat 's néha szomorjátékokat láthatni. Legutolsók a' La Paze és la Palla corda, hol tréfajátékok adatnak elő a' nép számára. De csak rövid ideig vannak nyitva esztendőnként. — Legnevezetesebb innepek az urnapi nagy processio 's a' szent hét szertartásai Sixtus kápolnájában, név szerint Leo Allegri halhatatlan Misererejének előadatása, azután a' keresztvilágitás Sz. Péter templomában, Pál kápolnájának kivilágitása 'sat. továbbá Sz. Péter roppant kupjának kivilágitása Péter és Pál napján, a' tüzkéve vagy Girandola 4500 rákétából, melly a' pápa koronáztatásának évnapján szokott meggyujtatni angyalvárán 's a' folyó szomszédsága miatt, mellynek vizében a' temérdek tűzmassza számtalanszor tükrözik, leirhatatlan szépségü. A' carnevalra nézve l. Hushagyó kedd czik. 's Göthenek remek rajzolatját. — Romának levegője Jul-tól Oct-ig igen egészségtelen, az idegen főképpen veszedelmes hidegleléseknek van kitétetve. Ezen aria cattiva okozza, hogy a' nevezett hónapok alatt a' városnak egész fertályai lakatlanul állanak; sőt ugy látszik, mindég tovább terjed 's egészen erőt akar venni az örök városon, Román. (Vö. Campagna di Roma és Pontini posványok). A' Sirocco név alatt esmeretes déli szél ellankasztja az inak erejét, de nem veszedelmes. A' száraz korság igen ártalmas tulajdonságu Rómában, az egészségesre nem csak azáltal ragadván el, ha a' betegnek ruháit 's butorait használja, hanem ha annak szobájában lakik is. Még könyvek által is elragasztathatik. A' viz külömböző jóságu. A' trevii kút ad legjobb vizet; ellenben Diocletianus ferdőinek vize 's a' Gianicolo kúté ártalmas és egy asztalon se használtatik. Rómában az óra, mint több olasz városokban, 24-ig számláltatik. Legnépesebb sétahely a' Corso. 22 órától 24-ig gyalogokkal 's kocsikkal teljes. 1830 Romát, Zsidókon kivül, 144,541 lakták, ezek közt 38000 Nemkath. 35900 háza, 120-nál több palotája, 81 főtemploma, 35 püspökje, 1490 papja, 30 klastroma, 1984 szerzetese, 1390 apáczája, 460 seminariuma van. A' Zsidók száma 7000, a' kórházakban lévő szegényeké 1210 's a' foglyoké 1080. A' nemzetségek száma 38000. 167 külföldi mivészei közt 127 képiró, 31 képfaragó, 9 épitő, 's ezek közt 24 Porosz, 10 Szász, 6 Bajor, 9 Austriának külömbféle tartományaiból, 27 Franczia, 16 Angol, 12 Dán, 3 Azsiai, 1 Mexicoi, 1 Perui volt. Ennyit mai Romáról. — L. Fea *Descrizione* (Rom 1820); Neigebauer *Handbuch für Reisende in Italien* (Leipz. 1826); Speth *Kunst in Italien*; e' pompás munkát *Vedute di Roma disegnate ed incise da Gian. Batt. Piranesi, architetto veneziano*; e' Cottánál megjelenő munk. *Beschreib. der Stadt Rom, von E. Platner, L. Bunsen és Ed. Gerhard, m. e. Abr. der Gesch. der alten und der Wiederherst. der neuen Stadt, vom Stadtsrath von Niebuhr*, plánokkal 's oklevélkönyvel; *Rome in the 19th century* (Lond. 1826, 3 köt.) lelkes és esmeretekkel gazdag vizsgálódótól, különösen ajánlható; továbbá W. Müller *Rom, Römer und Römerinnen* (Berl. 1820); *Rom, wie es ist*, S. Domingotól, ángolból (Leipz. 1828) és Stendahl *Skizzen von Rom, entworfen in d. J.* 1827.

Romai Adószám (indictio.) Ez ebből állott: minden 15-dik eszt. felmérettek a' rétek, erdők, szántóföldek, legelők 's jókra, középszerüekre és roszakra osztattak. Igy azoknak öt évi jövedelme

felszámittatván 's ebből a' középszám kikerestetvén, a' szerint vettetett adó a' birtokosokra. Ezen felméretés minden 15-dik eszt. előfordulván, ugy hozászoktak az emberek, hogy az időt is szerinte számlálták.

ROMAI KATHOLIKA EGYHÁZ azon keresztény vallásfelekezet, melly a' romai püspököt az egyház látható fejének megesmeri. Romai katholikának neveztetik, hogy a' görög vallásfelekezettől, melly hasonlóul katholika nevet visel, de a' pápa parancsait nem fogadja el, megkülönböztethessük. Tekintetével a' romai kath. egyház, melly Orosz- és Törökországokat kivevén, a' reformatioig egyedül uralkodó volt Europában, még most is felyülmulja számával a' többi keresztény felekezeteket, főképpen ha ide számláljuk a' pápa egyházi-főurasága alá hozott egyesült Görögöket is. Tudományát, alkotmányát 's történeteit, l. CATHOLICISMUS és SZENT EGYHÁZ cz. a.

ROMAI KIRÁLY, l. NÉMET BIRODALOM.

ROMAI LITERATURA. Historiája 4 időszakokra osztatik: 1) Ciceroig, 2) innen Augustus haláláig, az ugynev. arany időkor, mellyhez már némelly előbbi irók is számláltatnak; 3) Trajanus haláláig (ezüst időkor) 4) Romának a' Gothok által lett elnyomatásáig (réz időkor). Mint minden nyelvben, ugy itt is megelőzte a' költés a' prosát. A' költés első probái az ÁTELLÁNÁK (l. e.) voltak. Kevés kivétellel, a' következett probák is játékszíniek voltak. Livius Andronicus, tarentumi fogoly görög adta először az odysseat a' Romaiak kezébe, a' V. E. után mintegy 500 eszt. 's görögből forditott vagy utánozott latin vig és szomoru játékai által megesmertette honfiait a' Görögök játékszini gazdagságával. Ezt követték: Naevius, ki az első carthagoi had történeteit előadó verseket irt; szomor játékokat szerzett Pacuvius és Attius; különösen pedig ENNIUS (l. e.) első romai vitézi verskőltő, 's a' romai verskőltés alapitója, kit még a' későbbi irók is, különösen Cicero és Virgilius, nagyra becsültek. Enniussal egykori volt PLAUTUS (l. e.) Azután Caecilius, kinek némelly könyvczimekből 's töredékekből 45 darabját esmerjük; és Terentius, Menandernek 's másoknak szerencsés utanozója. Ezen három tréfás verskőltő a' Görögök ujabb vigjátékait vették fel például (comoediae palliatae.) Afranius ellenben némellyekkel romai szokásokat vitt a' játékszinbe (comediae togatae). A' régibb görög vig játékok utánozója Lucilius, kevéssel azután különösen nagy észtehetséget mutatott a' gunyversekben, mellyeknek alapitója lett a' Romaiaknál. Innen látjuk, hogy a' Romaiak játékai leginkább görögből való forditások és utánozások voltak. Laberius és Syrus mimusaikat vagy monodramaikat kevésbé esmerjük, mint megitélhetnénk; mindazáltal dicsértetnek. Az Augustus idejebeli későbbi szomorjátékirók is Asinius Pollio, Thyestes szerzője Varius, Ovidius Medeajával dicsértettek ugyan, de Romában még se boldogulhatott a' szomorjáték. Emlékezzünk csak a' gyözödelmi pompákban meghordozott 's azután tömlöczökben elveszett királyokra, a' gladiatorok játékaira, 's a' vad állatok viaskodásaira. Az ollyan néptől, melly illyenekben gyönyörködött, sóha se lehetett az indulatok tisztulását kivánni, melly volt főczéljok az atticai szomorjátékoknak. A' szomorjátéki költésnek csak egy, ámbár későbbi időkből példánya maradt reánk Annaeus Seneca 10 darabjában, de a' mellyek nem ok nélkül, több, egymástól különböző szerzőnek tulajdonittatnak. Ezek inkább orátori idomtalan előadások, mellyek minden belső igazság nélkül szükölködve, a' rhetorok oskoláiból eredtek. A' romai régibb verskőltők közt egészen uj utat tört Lucretius, ki Epicurus elvein épitve, a' dolgok természetéről 6 könyvben philos. versezetet irt, mellyet gazdagon ékesitett fel költői szinekkel. Catulus a' verselés más nemében mutatta ki magát, t. i. a' könnyü dall, alagya, 's epigramma költésekben: mun-

káiban sok sajátos finomság és érzés uralkodik, 's kellemetesen tréfál; azomban, mint a' régiek egyéb, szerelmes 's gunyoló iróik, ugy ő se sokat gondol az erkölcsi kifejezésekkel, mellyet az akkori idő szellemének 's azon szempontnak lehet tulajdonitani, mellyből az aszszonyi nemet tekintették. Sokkal tisztább és szelidebb Tibullus, kit Quintilianus szerént, az alagyások közt első helyre lehet tenni. Augustus időszakaszában, egészen más szellem tetszik ki a' romai literaturából, mivel a' köztársaságai szabadság egészen eltünt. Maga Augustus és Maecenas a' költők pártfogói voltak: ezen pártolt verskőltők közt Virgilius volt első, ki Aeneisében nemzeti vitézi verset készitett, mellyből hazafiui érzés, pallérozott müvészi szellem, és tiszta költői beszédmód tetszik ki; maga nemében sokkal tökélletesebb georgicája, mellyben tanitó versezet formában, a' mezei életről érzéseit adta elő, miután már az előtt egy pásztori versezetben (bucolica) a' természethez 's mezei élethez való vonszódását kijelentette volna. Ha a' vitézi és tanitói versezetben legderekabb költőnek esmerjük Virgiliust, más felől Horatius ugy áll előnkbe, mint a' lantes musa kedvencze; odái elég szabadon lebegnek a' romai élet körében, 's mint romai ember, teljes erővel fejezi ki a' legnemesebb érzeményeket. Némelly dalljaiban csupa hazafi; másokban a' legnagyobb kellemetesség uralkodik. Éppen olly tiszteletre méltó ő gunyverseiben. Majd minden epodonjaiban és leveleiben játszi vidámsággal, inkább a' képtelenségeket támadja meg, mint gyalázatos tárgyakat ad elő, ámbár életrajzaiból azokat sem rekeszti ki. A' máig megmaradt alagyások közt, Augustus időkorából valók még Propertius és Ovidius. A' legtermékenyebb költői tehetséget, 's a' verselési legnagyobb könnyüséget nem lehet megtagadni Ovidiustól. Költései közt legtöbb tulajdonisággal birnak Fasti czimü versei, mellyek a' romai innepeket, 's azoknak eredeteket irják le. A' többi ez időszaki költőkről nem sokat lehet szollani: némelly érdemes költők, mint Pedo Albinovanus, vagy Cornelius Gallus csaknem egészen elvesztek. A' 3-dik időszakasz az Aesopust utánozott Phaedrussal kezdődött. A' homályos Persiusból a' romai verskőltésnek már megromlott szelleme tetszik ki; 's mind ő, mind Juvenalis ön időkorok gazságáni boszankodását palástolatlan méreggel jelenti ki, mellyre nézve, több bennek az erkölcsi, mint a' jó izlés, érzés. Ha ezen későbbi verskőltés fő személyét nézzük, p. o. Lucanust, ki a' Pompejus és Caesar közti belső háboru leirásával a' történeti vitézi verselésre tért vissza; vagy a' dagályos Statiust st. ugy találjuk, hogy átaljában feltalálói képzelet hijányával vagynak, 's fagyosak, a' mi részint természetes, mert a' tulajdonképpi költői világ, 's a' köztársasági szabadság szelleme régen eltünt ezen verselőkre nézve. Olly feszes természetü embereknél, mint a' millyek a' Romaiak voltak, csak olly költők lehettek szerencsésssk, mint Statius 's Martialis grammaticus, kitől azomban az elmésséget, 's a' találos eszet nem lehet megtagadni. Az Argonauták tetteinek leirásában, Apollonius Rhodiust majmoló Valerius Flaccusból kitetszik, hogy inkább tudóssága, mint eredetisége, 's előadásának eleven szinei által akart fényleni; 's Virgilius nagy tisztelője Silius Italicus, ki a' 2-dik carthagoi háborut választotta, csupán történeti költeményére nézve érdemel figyelmet. — A' romai költés hanyatlása még inkább kitetszik a' 4-dik időszakban. Avienus vagy Avianus 24 meséi darabos és duzzadt előadásuak; ellenben Nemesianusnak vadászatról irt versei, 's Calpurnius alagyái legalább tiszta és könnyü beszédmódjokkal külömböztetik meg magokat. Ausonius epigrammái, 's idyllái, különösen pedig a' Mosel folyóról irt versei, mintegy határt vonnak az ó és uj világ közt 's ezen ércz időben csak Claudianus lép fel, mint csuda, ki idejét meghaladta, 's mesterséges előadása gyakran virágzó. Többnyire alkalmakra irattak versei, mások vitézi

apró versezetek, mellyek közt a' be nem fejezett gigantomachia, 's Proserpina elragadtatása kitünőbbek. Ezen időbeli költők sorát Rutilius Numatianussal, ki Galliába tett utját alagyás versnemben nem minden érdem nélkül irta le; 's Prudentius és Sedulius két keresztény verskőltővel rekesztjük be, kikben már csak nem egészen mostani ihletet, 's az egyházi énekszerzés első kezdetét találjuk fel. — A' Romaiak prosai literaturája, melly a' költésnél magasabb ponton állott, következő fő tudományos ágazatokra osztathatik, u. m. az ékes szóllásra, történetirásra, bölcselkedésre és törvénytudományra. Miután a' görög világba ugy léptek be a' Romaiak, mint hóditók, a' tudományokat jobban pártolták, 's az ékes szollás fontosságáról meggyőzettek, természetesen ennek, 's a' görög nyelv és literatura tanitói, a' Görögök, a' győzödelmeseknek elkerülhetetlenül szükségesek lettek, 's bár ha kétszer számkivettettek is Romából ezen időszakaszban, de rövid időn visszatértek. Szószollóik közül sokakat csupán csak nevekről 's azon dicsértetésekből esmerünk, mellyekkel más iróktól tiszteltettek meg, kik közé tartoznak Cornelius Cethegus, Tiberius Gracchus, Cotta, Sulpicius, különösen pedig Licinius Crassus, Antonius, Hortensius, és Caesar. Legnagyobb szónoki érdemet szerzett magának Cicero, kinek maig is meg lévő 59 beszédeiben az ékes szollás legszebb példányait birjuk. A' romai szabadság ezen utolsó védőjének holta után, Augustus idejében el kellett némulni a' szabad ékes szollásnak, mindazáltal ezen, 's még a' későbbi időszakasz munkái is kissebb vagy nagyobb mértékben lelkesitettek a' régi szellemtől. Ifjabb Pliniusnak Trajanusra irt dicséró beszédjét ugy lehet nézni, mint a' romai ékes szollás utolsó lehelletét 's ugyan az, mint törvényes szónok is, nagy tekintetü ember volt Rómában. Az ezentul hanyatló ékes szóllás mestersége gyengeségét legjobban meg lehet itélni Frontoból, 's némelly Pliniust utánozó panegyricusnak próbáiból, nevezetesen Claudius Mamertinusból, Eumeniusból, Nazariusból és Pacatus Drepaniusból. Részint példaadására, részint tanitására nézve, a' szónokság utolsó istápjának kell tekintenünk Quintilianust, kinek 19 nagyobb és 145 kisebb declamatioit (beszédgyakorlásait) birjuk még; de mint rhetornak és grammaticusnak nagyobb érdeme van a' de institutione oratoria szolló 12 könyveiben, mellyekben a' jó izlésü 's nyomos oktatással, a' legjobb példák felhordását 's alapos birálást párositja. Grammaticai munkáik által, a' romai nyelv tudományos esmeretének alapitásán iparkodtak Ciceron kivül még Caesar és Terentius Varro. A' maga idejebéli legtudósabb nyelv- és régiségnyomozó Varro munkát irt a' latin nyelvről, melly eredetiképpen 24 könyvből állott, de a' mellyekből csak 6 maradt meg tökélletes valóságában. Rhetoricai tekintetben Marcus Seneca polgári perfolytatásai (controversiae) 's ajánló beszédjei (svasoriae) érdemlik még az emlitést, különösen pedig az ékes szollás hanyatlása okairól irt igen becses beszélgetése, mellyet csak nem mindnyájan Quintilianusnak tulajdonitanak. Antoninusok idejéről nyelvtanitók, grammaticusok, voltak Aulus Gellius, Censorinus, Nonius Marcellus, Pomponius Festus, Macrobius, Donatus, Priscianus, Diomedes és Charisius. Az első történetleirások csak azon nevezetes eseteknek száraz feljegyzései voltak, mellyek a' főpapok (Pontifices Maximi) lakásaiban táblára feljegyzett évkönyvekből (annales) 's a' consulok lajstromaiból és a' legjelesebh történeteknek Moneta templomában lett feliratásából állottak (libri lintei.) Fabius Pictor, Albinus Posthumius, idősebb Cato, Caelius Fannius, antiumi Valerius és mások voltak a' Romaiak első, de csekély történetirói. Csak Roma legdicsőbb időszakaszában léptek fel mesterirók. Ki nem esmeri Julius Caesar eleven, szép, egyszerü, 's czélirányos irásmódját? Sallustius az elbeszéllésekre, 's charakterek festésére nagy szorgalmat

fordított és mélyen itélő tehetséget mutat, ugy, hogy méltán hasonlíttatik öszve Thucydidessel. Legkiterjedtebb foglalatu történetiró a' Romaiaknál Livius, 's elbeszéllésére és szónoki formájára nézve tökélletesnek mondathatik. Kifejezéseinek tisztaságára nézve, ezen 3 jeles történetiróhoz leginkább közelit a' legnevezetesebb hadvezérek életének leirásával Cornelius Nepos. Sajnálni lehet, hogy historiai főmunkája elveszett. Az önkényes országlók nyomása alatt a' történetirás is elaljasodott, bizonyitja ezt Vellejus duzzadt és szónoki előadása, ki a' romai történetek rövid rajzát irta, mellyben legalacsonyabban hizelkedik. Még inkább lehet Florust kárhoztatni. Valerius Maximus, a' nevezetes emberek éltének elbeszéllésére nézve csak apró jeles történetek gyüjtögetője: Svetonius pedig, az ő egyéb nyelvmesteri és ékes szollási munkáin kivül, csupán a' császárok életét irta le, melly munka azomban belső érdemére nézve igen gyönyörködtető. Valódi romai gondolkodásmódjával, mélyen ható elméjével 's kifejezéseinek erejével, ezen megromlott időszakaszon felemelkedett Tacitus. Trajanus ideje után eltünnek a' nevezetesebb irók, mert a' görög literatura fényét visszakapván, a' romai történetirással Görögök foglalatoskodtak. A' romai történetekben, még magok a' császárok is olly járatlanok voltak, hogy Valens császár parancsolatjára a' romai történetek rövid rajzát kellett irni Eutropiusnak. Aurelius Victorról keveset lehet szollani, 's nem igen sajnálhatjuk fő munkája elvesztét. Sokkal magasabb ponton áll ennél Ammianus Marcellinus, a' ki elmellőzvén barbar irásmódját, a' történet nyomozónak kellemetes kilátásokat ad 's helyes birálása, mint szinte munkája anyagjának külömbfélesége által az olvasót mulattatja. Annál kevesebb dicsértetést érdemlenek, a' császárok viselt dolgainak irói (scriptores historiae Augustae) Spartianus, Capitolinus, Trebellius, Vopiscus, Gallicanus és Lampridius. A' régibb időbeli Romaiak közt, kik a' philosophiát kedvelték, különösen Laeliust, ifjabb afrikai Scipiot, és Lucullust dicsérettel kell emliteni. A' Görögök fellengősebb erkölcsiségü bölcselkedésének bevitelével, hazafiainak oktatásában halhatatlan érdemet szerzett magának Cicero. Eredetiképen Plato követője volt, mindazáltal gyakran a' stoicusok erkölcsi értelmére tért, vagy pedig a' hol azoknak kemény komolysága nem tetszett, Aristoteleshez: csak Epicurus értelme volt ellenére, mivel annak az emberekre, különösen pedig a' köztársaságra nézvei káros voltát általlátta. Egyszersmind a' régi bölcselkedés történetéről sok tanuságos dolgokat lehet munkájiban, különösen tusculanumi vizsgálódásaiban, találni. A' császároktól 's még előbb idősebb Catotól üldözött bölcselkedés mindég talált kedvellőket Romában, 's majd mindenik oskolának voltak ott követői, de mind az oskolákban, mind a' közönséges életben inkább beszélgetések, mint irott munkák által gyakoroltatott. Előbb a' régibb academiának, 's Epicurus oskolájának voltak legtöbb kedvellői, de később az elnyomott elmék a' stoában kerestek menedéket, melly, pompás alapmondásaival némelly versköltőkre, p. o. Lucanusra nagyon behatott. Néro idejében élt Annaeus Seneca, kinek egyéb munkáin kivül 12 philos. munkáival birunk, mesterségesen öszveállitott mondásokban, 's fénylő ellenállitásokban gyönyörködött; mind ezek mellett sok derék, és szépen kifejezett gondolatokat lehet benne találni. A' romai literatura negyedik szakaszából csupán csak Apulejust lehet emliteni: munkái között legesmeretesebb az arany szamárról irt; ő platonicus volt, 's Psychéről kellemetesen elbeszéllett meséjében is még platoi képzeteket találunk. A' levéli beszédmód az ékes szollással egyben kötetésben van, 's e' szerént a' romai literatura valóban jeles levélgyüjteményekkel bir. Ciceronak végetlen számu levelei, valóságos esetekről, az akkori időbeli legnagyobb emberekhez minden tisztasággal, és ékességgel, de mesterkélés nélkül irattak. Az akkori törté-

netekre tartozó bizonyos anyagokat foglalnak magokban, 's a' köztársasági állapotnak mintegy legutolsó emlékei. Ifjabb Plinius levelei szint azon finomsággal és ékességgel készültek, irattak, 's az irót szeretetre méltóképp' képzik: mindazáltal, csaknem nagyon diszesek, 's ugy látszik, lételeket nem annyira valamelly valóságos inditó oknak mint irói hiuságnak köszönhetik. Annaeus Seneca Luciliushoz irt 124 levelei nagyobb részént a' stoica bölcselkedést érdeklik. Emliteni kell még a' 4 század végén élt Symmachus és a' még későbbi Sidonius Apollinaris leveleit, a' ki mint verselő is esmeretes. Az elsőben ifjabb Pliniusnak nem szerencsétlen utánozója; az utobbiak ellenben ámbár foglalatjokra nézve jelesek, időkorok hibáját hordozzák magokkal. A' költőkkel, a' Romaiak mythologiai irói egykoruak. A' Romaiak isteni tisztelete a' Görögökével ugyan némelly részben atyafias, de semmi esetre se volt olly egyforma, mint némellyek tartják; azomban a' Görögök heroica mythologiája a' költők által Romába bevitetett, a' honnan a' pogány istenekről költemények romai irói görög kutfőkből meritettek, mellyért is kevés eredetiséggel birnak. E' költeményeket a' Romaiak tulajdon történet és régiségiróiból legjobban meg lehet tanulni. Hyginus, kinek korát nem lehet bizonyosan meg határozni, 277 mythologiai elbeszélésekből álló gyüjteményt hagyott maga után, mellyet, nem oknélkül, régi szomorjátékok darabjaiból öszveszedett egésznek lenni tartanak. Ugyan ennek astronomikon poetikonja a' költésben előforduló csillagzatokat magyarázza. Szinte olly bizonytalan Fulgentius kora, kinek 3 könyvből álló mythologiai meséit birjuk. Emlithetjük még a' Néro idejebeli Petroniust, mivel ő is öszveköttetésben van a'versköltőkkel gunyirása által, mellyben az idejebeli erkölcsi megromlást elevenen 's elmésen adja elő. A' Görögök ugy is ajánlották magokat a' Romaiaknak, mint mathematicusok, földleirók, gyógyászok és gazdálkodók. A' mathematicaban a' tudományos földmérést és csillagvisgálást alapitották, találós elméjeknek pedig tágas határt engedett a' gyógyász tudomány. Kivevén a' gazdálkodási esmereteket, ezen tudományokban kevés tulajdon érdemeket szerzettek a' Romaiak. A' mathematicus irók közt Vitruvius első, ki maga is épitőmester lévén, épitésmesterségről irt munkája maig is becses. Frontinus viz árkolásokról irt, Vegetius hadmesterségről. Firmicus Maternus 8 könyvben adta elő a' mathesist, melly munka azomban inkább a' csillagokból jövendölés, mint Julius Obsequensnek a' esudatüneményekről készült munkája is. Mint földleirókat, Pomponius Mélát, és Bibius Sequestert kell emlitenünk: ez utóbbi a' folyóknak, tavaknak, hegyeknek, erdőknek 's a' t. jeles névlajstromát hagyta reánk. A' hajdani Germania leirója Tacitus marad. A' gyógyászokat csak Caesar és Augustus ideje olta becsültek a' Romaiak. Celsus 8 könyve foglalatjára és irásmódjára nézve nagyon fontos. A' füvek erejéről Aemilius Macer és Aulus Apulejus irtak. A' gyógyszer-tudományról kevés becsü munkákat hagytak reánk Scribonius Largus és Marcellus Empiricus; Severus császár Serenus Sammoniacus nevü kedvencze orvosi versezetet irt. A' Romaiak több gazdasági munkái elvesztek. Idősebb Cato neve alatt a' földmivelésről egy munkát birunk: nevezetesebbek ennél tudós Varronak a' mezei gazdaságról irt 3 könyvei, mellyek sok tanuságot foglalnak magokban. Columellát és Palladiust is dicsérettel lehet emliteni. Dorbézolásáról emlékezetes Apiciusnak szakács-könyvet irt. A' polyhistorok közé tartozik idősb Plinius, ki természethistoriát irt. Ebből kivonatot készitett Solinus. Végre az 5 században, kevert foglalatjára nézve Satirikonnak nevezett, 's 9 könyvből álló encyclopoedia forma munkát irt, de igen pallérozatlan nyelven Marcianus Capella. A' romai literaturát áltnézvén ugy találjuk, hogy csak rövid ideig tartott virágzása, t. i. Ciceротól Trajanus holtáig, 's hogy a' prosa magasabb pontra emelkedett, mint

a' költés. Csak a' törvénytudományban nyert a' romai literatura némelly tulajdonképpi bélyeget, mellyet a' legkésőbbi időkig is megtartott, 's a' mai világ minden pallérozott nemzetei is elkölcsönöztek tőle. L. Manso *Über das Gepräge der röm. Literatur* (Bresl. 1818.); Fed. Cavriani *Delle scienze, lettere ed arti dei Romani dalla fondazione di Roma fino al Augusto* (Mantua 1822.) és Bähr *Geschichte der römischen Literatur* (Karlsruhe 1828.)

Romai nyelv. A' régi latin és római nyelv, külömböznek egymástól. Az elsőből, mellynek nyomait a' 12 táblák törvényeiben még fel lehet találni, 's melly rövid időn annyira elavult lett, hogy Cicero idejében a' Saliusok (Márs papjai) énekeit a' Romaiak már nem értenék, a' 12 táblákra irt törvények behozása után, a' görög befolyásával, a' romai nyelv formáltatott. Beszédmódjára nézve városira, parasztira és idegenre (sermo urbanus, rusticus et peregrinus) osztatott. Az első nemü beszédmód magában Romában, a' második a' városon kivül, a' harmadik a' meghódolt tartományokban volt szokásban. Ha idősb Cato *Origines* czimü munkájával birhatnánk, ugy Italia legrégibb lakosairól és igy a' latin anyanyelv eredetéről is bizonyosat itélhetnénk: de a' régiek elszórt tudós irásaiból most csak annyi tetszik ki, hogy az arkadiai vagy inkább pelasg eredetü Oenotriusokat, Ausonokat 's azok közt az Oskokat és Volskokat, Sabelliusokat vagy Sabinokat, Tyrrheneket, Tuscokat, Etruskokat, végre az Umbereket kell Italia főnépeinek venni, kikhez csatolódnak a' régi Latinok vagy az ugy neveztetett Aboriginesek. Ezekkel egyesültek az Aeneassal megérkezett Trojaiak, de a' kik csekélyebb számuak voltak, mint a' latin nyelvre nyomos befolyások lehetett volna, ámbár az uraság az idegenekre szállott által. Ezeknél nevezetesebbek az alsó és közép Italiában lakott achajai, locrisi és dorisi görög gyarmatok, kik pallérozódásokat, sőt anyanyelvek polgári használását is tulajdon határaikon kivül a' többi Italiában elterjesztették, mellynek következésében természetes, hogy sok ment abból által a' latin nyelvbe. A' régi latin nyelven kivül még az etruriai, osk és volsk nyelvekről van emlékezet, de a' mellyek mind ugyanazon nyelv egymástól külömbözött beszédmódjai lehettek. Az osk nyelv még későbbi időkre is fenmaradt az atellanákban. Déli Italia, Sicilia, Macedonia, 's Achaja meghóditásával mind inkább meg kellett esmerkedni a' görög nyelvel a' Romaiaknak, 's igy a' görög nyelvnek a' romai nyelv pallérozódására még nagyobb befolyásunak lenni. Sok szavak származtatásában, 's szerkeztetéseiben gyakran görög eredetekre találunk, 's éppen a' legrégibb romai irókban, p. o. Plautusban, Terentiusban, Lucretiusban, sőt Catulusban is, sok görög szabásu kifejezések találtatnak.

Romai törvény. Azon uraság, mellyet az első Romaiak kis csoportja erőszakkal nyert, sokkal inkább terjedt 's tartósban megalapult törvényrendszerük, mint fegyverük ereje 's a' pápák egyházi hatalma által. Ha Europa minden országai egészen uj törvénykönyveket alkotni kivánnának is, ezek tartalmának legnagyobb része mindig azon törvényi nézeteken épülendene, mellyeket a' Romaiak mint közös vagyont, hagytak örökségül az emberiségnek. A' romai törvény kezdetében nem sok eredetit találunk. Roma szomszédjaihoz alkalmazá magát szerközetében, görög izlés szerint ment minden. Majd eltöröltetett a' királyi hatalom; 's az előkelők és polgárok közti tusa századig tartott. De már az ekkori törvények charakterében meg volt azon férjfias szilárdság, melly egy tökéletes Romainak ideálát teszi. A' királyok kiüzetése (Roma épit. ut. 245) először ugyan csak az előkelőket boldogitá, de már 15 év mulva kénytelenek valának ezek a' polgárságnak szószólókat 's községgyüléseket engedni; mi mintegy előkészület volt a' XII tábla (303) alkudozásihoz, noha

csak nehány év mulva engedteték meg a' házasság elökelök 's közpolgárok közt (Lex Canuleja, 309); és sokkal később a' consuli méltóság viselhetése ez utóbbiaknak (387). Majd a' nép végzései is teljes erőt nyertek (Lex Hortensia 468), és már a' Praetor urbanus felállittatása olta szokásban volt, hogy a' köztársaságnak ezen főbirája nyilvánosan kimondta azon alaptételeket, mellyek szerint a' hatalma alá tartozó ügyeket elitélendi (Edictum Praetoris). Ez edictumok sokkal inkább kiképezék a' törvényrendszert, mint az irott törvények, 's általok az irott törvények mellett (jus civile szoros értelemben) olly bevett 's elfogadott törvényelvek egésze (jus honorarium) kelekedett, melly amazok hijányait kipótolta, keménységüket lágyitotta, 's gyakran nagy változásokra adott alkalmat. Az irott törvények olly zavartömegre halmosultak a' köztársaság alatt, hogy rendbeszedésüket Caesar érdemnek tartaná. Két hatalom gyakorlá a' törvényhozást, míg a' köztársaság állott, t. i. a' nagy népgyülés és tanács; amannak végzései Plebiscita, ezéi Senatus consulta czimet viseltek. Midőn utóbb a' belső villongások kiütöttek, a' győztesek részint hatalmuk megalapitása, részint a' végett, hogy a' néptől köszönetet nyerjenek, gyakran változtaták, kivált a' büntető törvényeket. Igy Sulla (Leges Corneliae), Caesar, és leginkább Augustus (R. u. 723 Leges Juliae). Most az eddigi szoros értelmü törvényekhez, mellyeket t. i. a' nép v. tanács hoztak, az imperatorok rendelései (constitutiones) jövének 's a' praetorok is mind Romában, mind a' tartományokban megmaradának edictumaik mellett. De miután a' monarchiai alkotmány megerősült, a' köztársaság formái is mind inkább elenyészének; már Tiberius alatt (R. é. u. 767—790; Kristus szül. ut. 14—37) nines szó többé törvényekről (leges), 's 200 év mulva a' senatus consultumokat is császári edictumok, constitutiók és rescriptumok nyomták el. A' praetorok eddigi edictumait Salvius Julianus törvénytudó Hadrián alatt (Kr. u. 131) más alakba öntötte 's igy lett az edictum perpetuum. Megjegyzésre méltó, hogy épen az időszakban, midőn Augustustól fogva legnagyobb despotismus uralkodott, 's kivált a' fenyitő törvények csak annak miveszközei valának, a' polgári törvény kiképzése legnagyobb virágában volt. Már Augustus alatt kezdődék ez, 's a' derék Antoninusok alatt (Kr. u. 23—180) legfőbb pontra emelkedett. Cajus, Papinianus, Ulpianus, Paulus ez időköz végső szakába esnek. Ekkor fejlődött ugy ki a' romai törvény, hogy mind ekkorig utólérhetlen mustra maradt. Az Antoninusok kora után (Kr. u. 180) politicai zivatarok dulongának 's a' nép is elveszté tudományos szellemét. A' törvényrendszer most egyedül császári rendeletek által képezteték tovább, mellyek szinte olly szükek valának a' magány-jogra, mint felette bővek a' köz viszonyokra nézve. Ezeket előbb magányos férjfiak szedék össze (Codex Gregorianus et Hermogenianus 365 körül), utóbb pedig II Theodosius (Codex Theodosianus, 438) 16 könyvben, mellyek közül a' 11 végső még egészen, az 5 első pedig csak töredékekben, 's egy a' nyugoti Gothok számára 506 készült kivonatban (Breviarium Alaricianum) van meg. II Theodosius akará ugyan már a' magány jogot illető törvényeket egy egészbe olvasztatni, de a' dolog olly nehéznek látszék, hogy csak Justinianus (527—565) mere bele kezdeni. Ő elsőben a' még teljes erejü császári rendeleteket összeszedette, (Codex Justinianeus 527), ötven peres kérdést egyes itéletekkel maga eldöntött, a' törvénytudók iratiból 17 biztos által rendszeres kivonatot készittetett (50 libri Digestorum vel Pandectarum), aztán mind a' két könyvet tudós bevezetéssel kalauzolva Dec. 30. 533 törvényes erejünek hirdette. Következett évben ismét megjelent egy császári parancsok ujabb gyüjteménye (Codex repetitae praelectionis 12 k.) 's egy rakás egyes rendelés (13 edicta et 159 novellae constitutiones), mellyekkel a' romai törvény befejeztetett.

Justinianus munkájáról különfélék az itéletek, sokan gáncsolják hijányait, de noha ezeket általán fogva tagadni nem lehet, még is valódi kincs gyanánt kell azt tekinteni az utóvilágnak a' törvénytudományra nézve. Maga a' romai birodalom romlása sem gyengité meg a' romai törvény uraságát, sőt részben még terjeszté azt. Az uj országokat alapitott német népek nagy részben elfogadák 's alkotmányuk alapjává tevék a' romai törvényt. Belső zivatarok néha ugyan egészen kivetkezteték ezt erejéből 's hosszu időkre elfelejteték, de mi után az országok erős lábra kaptak, a' nép élete müszorgalom 's kereskedés által ébredni kezdett, 11 században ismét találkozának férfiak felső olaszhonban, kik Justinianus törvénykönyveit az eddigi homályból kivették, 's magyarázgaták. Irnerius ezek közt első a' 11 század végén 's a' 12 elején. Europa minden részeiből seregesen tódulának most a' törvénytanulók Bolognába 's Olaszország más városiba, 's hazájokba vivék a' törvénytudományt. De mivel még is tapasztalák, hogy a' romai törvény nem mindenütt 's mindenre alkalmazható, nem minden országban 's nem egyforma kiterjedésben vevék be. Először Olasz-, és déli Franciaországban, utóbb ennek éjszaki részeiben is meggyökerezett (pais de droit coutumier), hol legujabb időkig nem ugyan mint kötelező törvény, de mint auctoritas a' közönséges természettörvényi elvekre nézve divatozott. Angliában csak szentszékekben foglalt helyett. Németországon azon óknál fogva, hogy a' német császár a' romai császárok örököse, szinte kötelező tekintetet nyert a' romai törvény, de sok módositásokkal. Honi törvényeink is sokban hasonlitanak a' romaiakhoz, p o. a' gyámságra, védatyaságra nézve. A' romai törvénynek pesti egyetemünkben is rendes tanitószéke van.

Romai udvar, minden romai kormányszékek összes neve, mellyek a' pápa jogainak fentartásával 's az egész kereszténységre ügyeléssel foglalatoskodnak. Egyházi hivatalokat a' Dataria (l. e.) ad, e' veszi ált a' folyamodásokat 's szedi be a' pápa jövedelmeit, mellyek az adott hivatalokért jőnek 's milliokra mennek. Sulyosabbak a' főfeljebbviteli törvényszék v. Rota (l. e.) foglalatosságai. A' hivőbb századokban széles terjedtségü befolyása volt a' cardinalis-nagypoenitentiariusnak, mint a' penitenzieria előlülőjének, ki a' lélekesmereti esetekben, böjtölésben 's a' házasságnak atyafiság miatt tilalmas eseteiben 'st. dispensatiot ad. — Ezenkivül vannak még Romában más csupán az egyházi status igazgatásával foglalatoskodó törvényhatóságok is, mint: a' sagra consulta v. büntető főtörvényszék, a' cardinalis statustitoknok alatt; a' signatura di giustizia, polgári igazságcollegium, 12 szavazó főpappal, a' card. proveditore v. pápa igazságministere alatt; az apostoli kamara, a' card. kamarás elölülése alatt a' jövedelemre ügyel, 'st. A' bullák, válaszak és végzetek, mellyek közvetlenül a' pápától v. ezen törvényhatóságoktól jőnek, kiadatása, a' breveken kivül, mellyeket a' brevek card. titotnoka küld ki, a' pápa cancellariája által történ, mellynek foglalatosságaira az alkanczellár alatt 12 Abbreviator (l. e.) 's több száz irnok ügyel. — A' pápa legfőbb status- és egyházi tanácsa a' cardinalisok collegiuma, kiket, ha jónak találja, összehiv, hogy a' status és kath. egyház külső 's belső állapotja felett értekezzék velek. Ezen legfőbb tanácsnak consistorium nevü ülései 3félék. Titkos consistoriumot a' pápa rendszerint kétszer tart hónaponként, miután mindenik megjelenendő cardinalist különösen kihalgatta. Itt választatnak püspökök, adatnak palliumok 's intéztetnek el a' fontosabb egyházi és politicai tárgyak. Ebben történ a' szentek közé számittatás is. A' félközönséges consistoriumok azáltal különböznek a' titkosoktól, hogy főképpen külső dolgokat tárgyaznak 's idegen követek értesittetnek végzetei felől. Nyilvános consistoriumok ritkán tartatnak.

's csak szertartási gyülések, mellyekben a' pápa követeket fogad el 's fontos végzeteket, mint szentitést, papi rendek alapitását 'ste'. hirdettet ki. Rendszerint minden Rómában lakó cardinalis részt vehet a' consistoriumokban, de azért egynek se szabad megjelenni, csak ha a' pápától meghivatik. Elölülő maga a' pápa. — A' kormányozás egyes ágait, mind egyházi, mind világi dolgokra nézve a' cardinalisok 22 congregatioi igazgatják: 1) a' romai és közönséges szent inquisitio v. santo officio; 2) Visita apostolica; 3) Consistoriale; 3) Vescovi regolari; 5) del Concilio (tridentino); 6) Residenza di Vescovi; 7) Immunita ecclesiastica; 8) Propagandi; 9) Indici, melly tiltott könyvekre ügyel; 10) Sagri Riti (sz. szertartásokra ügyelő); 11) Ceremoniale; 12) Disciplina regolare (szerzetes rendekre ügyelő); 13) Indulgenze e sagre reliquie; 14) Esame dei Vescovi; 15) Correzione dei libri della chiesa orientale; 16) Fabrica di S. Pietro (Péter-templom fentartására vigyáz); 17) Consulta; 18) Buongoverno; 19) Loreto; 20) vizi épitéseket 's pontini posványokat tárgyazó; 21) Economica; 22) rendkivüli egyházi tárgyakra ügyelő. Mindazáltal kevés van egészen betöltve.

Román. A' költészetnek egy ága sincs olly sok oldalról kimivelve, 's egy sem hozott olly igen különféle gyümölcsöket, mint a' román. Ha a' románt a' költészet sorába tesszük, de a' költészséget és mivészséget nem csupán szeszély és puszta időtöltés szolgálójának, hanem a' képzelményes élet azon második felének tekintjük, melly a tudománnyal testvérileg összeköttetve van, — ugy ellenben azon utálatos románolvasást, melly mindig csak a' legujabban kapkod, 's czélja csupán a' sziv csiklandozásában, 's a' képzelődésnek ezerféle változó alakokkal elöntésében áll, némi szellemi bujálkodásnak tartjuk, 's boszuságunkat mind azok ellen, kik illyeket firkálnak, mind azok ellen, kik ezeket mohon olvassák, eléggé ki nem fejezhetjük. Mig a' románolvasás szerényebb valasztással nem történik, mindig olly valódi méregkeverés az, melly az emberiség legnemesebb vérét megvesztegeti, 's az emberiség elerőtlenitését 's elpuhitását siettető minden eszközök közt legártalmasabb, legveszedelmesebb. — Hogy a' valódi román a' költészethez, még pedig a' vitézihez tartozik, általában meg van esmerve. A' román az elbeszélő költészet körében foglal helyet. Ha e' nagy mezőt két részre osztjuk, u. m. vitézi költeményre 's románra, ehez értvén apróbb testvéreit is, a' mesét, novellát, pásztori beszélgetést 'sa't.; magából felderül, hogy a' hősköltemény és román közt igen nagy különség van, 's hogy a' román versben, 's a' hősköltemény prózában meg nem állhat. Az epica és dramatica már egészen tisztába vannak hozva, de a' hősköltemény és román koránt sincsenek egymástól szorosan megválasztva. A' hősköltemény nem egyéb, mint olly tükör, mellyben az emberi nemzet, történetének külön szakaiban magát leábrázolja, ugy hogy az által nem ennek saját története képeztetik, hanem a' költő mint teremtő áll az emberiség felett, 's azt az ideált mutatja neki, melly után bizonyos állapotjában valaha törekedett. Sőt ha a' hősköltő (mint rendesen szokott lenni) valódi történetet vesz is alapul, akkor is a' hivség és igazság, melly tőle kivántatik, nem a' külső és oklevelekre épült, hanem azon sokkal magasb és előre meghatározott harmonia, mellyet a' történet szelleme maga körében talán csak valamivel durvábban 's kevésbé kidolgozottan állitott elő egészen függetlenül. Igen közönséges szemmel tekintené valaki a' költeményt, mesét vagy drámát, ha azt kérdezné: igaz-e? megtörtént-e valóban? Még is a' sajátképi historiai darabban is a' historiai mindig csak véletlen valami. Ellenben a' költeménynek mindenkor az emberi cselekedetek hiv képének kell lenni, azon nép és idő szinével 's vonásival, mellyhez tartozik, 's ha alapja valóságban nincsen is, legalább

abban lehető legyen. Ezt magyarázza azon tapasztalás is, hogy minden népek régi történetei költeménnyel olvadnak egybe. Minden népnek, melly a' miveltség bizonyos körét megfutotta, két szakaszra oszlik története. Első a' gyermek-kor a' virágzás fő pontjáig; második ettől a' végső hanyatlásig; azon kor, mellyben az ember a' már szerzettekkel nyugalomban, örömben, tudományoknak és mesterségeknek él, 's lassanként az élet elpuhító árjában elenyészik. Amaz első szakaszba tartozik a' hősköltemény, pásztordal, mese, romanze, 'st.; eme másodikba a' román és novella. A' jámbor ártatlanság kellemes gyermekkorából 's ama játszi képzelődésből, hol az ember magát paradicsomban véli, 's tettek helyett, mellyekhez még ereje nincs, a' jövendőről csodálatosan álmodik, 's gyermeki vágyai és kinézései szük körében virágokkal 's állatokkal játszik, — indul ki mindig az emberiség. Ez a' *mesék* és *pásztordalok* kutfeje és tárgya. Ez aranykor után tettekre kezd szomjuzni. Az ifju érzi, hogy ereje szabadabb lett; világosabb lesz előtte a' czél, melly után törekednie kell. Magoktól előállanak a' tusakodások, igy lassanként halad a' hős kor. Istenek szállnak Olympról a' földre. A' lelkek és csodák országa égész fényében nyilik meg 's a' gyermekkor álma szép és dicső teljesülésbe megy által. Ez a' *hős költemény* saját kora. Majd elvégződnek a' harczok; csend száll az emberiségre. Biztos a' birtok; kifejlődnek, szép virágokká 's gyümölcsökké válnak az ennek keblében elrejtett csirák. A' külön rendek egymástól elválasztatnak. A' képzelődésen lassanként győz az értelem, a' csodák, jövendőt mondók elhallgatnak, az istenek ujra az olympra térnek vissza; nyomosságot nyer a' valóság 's a' szoros okozatiság hideg komolysága; a' költemény nem foglalatoskodhatik azokkal, mik valóban történnek, mert ezek a' képzelődéssel ellenkeznek, hanem kénytelen magának egy saját kertet nevelni, mellybe a' valóságnak csak virágait ülteti. Ez a' szükségképen prosában költő *román*nak országa, 's ha ennél fogva tárgya valóságból vett mese nem lehet, fő foglalatossága az emberiség characterének rajzolása. A' román a' voltnak vagy multnak, a' hősköltemény pedig a' jövendő emberiségnek képe. Mint az emberiség, mellyet a' román rajzol, a' költeményes életen tul van, 's nála a' prosának minden mivészetei leghatalmasabbak, ugy a' román is csak prosában lehet: azért csendesen folyó, piperétlen, nemes, könnyen érthető és hajlékony nyelvet kiván. Innen magyarázhatók különféle formái is, mint levél-, beszélgetésforma 'sa't., mert az alakzat szabadsága ezeknek sajátja. (L. a' románról Göthe: *Wilhelm Meister* 3. köt.) Természetes végtére, hogy a' román folyamatját mellékes tettek, sőt mély bölcselkedések és oktatások is feltartóztathatják, 's igy lehetnek bölcselkedő és mivészi románok is. Ha ehez vesszük még, hogy a' románban olly tulajdonságoknak is kell lenni, mellyek nélkül más költői mivek el nem lehetnek, p. o. terv egysége, képzelődés szépsége, helyesen rajzolt személyesség 'sa't. valóban a' román a' mivészet országában nem csekély helyet foglal. De nem is könnyü jó románt irni. Nem elég egy sor rémséges történetet ijesztés és gyenge inak megrázása végett kitalálni, de a' Lafontaine módjára érzelgőleg előadott erkölcsi elbeszélések sem érdemelnek román nevet. Szinte igy valóban nem csak erkölcsi, de költészi átok fekszik azon édes érzelgő képeken is, mellyek némi buja vággyal oda vezetik a' rényt, hogy a' bűn felfedezett szégyenét eltakarja. A' valódi románköltében megkivántatik, hogy az emberi természetnek nem csak legbelsőbb redőit is kitapogassa, hanem az emberi charakter valódi tisztaságának és természetes tökéletességének világos élő képét, még pedig annak minden fokain, az ősztől a' gyermekig, a' nagytól a' pórig lelkében hordja.

Mi a' román történetét illeti: megjegyzést érdemel, hogy a' dicső görög nemzetnél, melly hajdan a' költészet mezején például szolgált, a' románnak nyomát is alig találjuk. E' nép az ő vitézi korában olly fiatal életet élt, hogy tüzéből még élte második szakaszába is többet vitt által, semhogy az érett kor szép prosájára, melly a' román saját mezeje, eljuthatott volna. Xenophon szerencsétlen *Cyropaediájan* kivül az ugy nevezett *milesi mesék* olly időszakba esnek, midőn már a' görög nemzetnek árnyéka sem volt, 's ha az ezek közt legjobbnak tartottról, Longusnak *Daphnis és Chloe szerelme* czimü pásztorkölteményéről itélünk, ezeknél izetleneb, nyomorubb, 's alljasabb költeményt nem is képzelhetünk. — Hogy a' Romaiaknál románt még kevésbé találhatunk, könnyen érthető csak abból is, hogy ezek mivészetre 's költészetre nézve a' Görögöknél sokkal hátrább állnak. Csak a' tizennyolczadik században érte el az emberiség azon csendet és békét, mellyben az ember mint ember, 's nem csupán tette és külső állapotja a' fő dolog, 's melly a' költő képzelődésének alkalmat nyujt azon idealisra, melly a' román tulajdona. Itt elmellőzve a' korábbi lovagrománokat (L. *Troubadourok*), az *Angoloké* a' dicsőség. Azonban meg kell esmérnünk a' nagy Spanyol Miguel de Cervantes Saavedrának érdemét, kinek mestermive *Don Quixote de la Mancha* már a' 17 száz. első éveiben megjelent, mellyet azonban egészen románnak nem nevezhetünk. A' valódi román születésének idejét a' 18 század közepére tehetni. Ekkor álla elő az angol Richardson *Pamela*, *Clarissa*, *Grandison*, románjaival. Ugyan ekkor Fielding *Tom Jones*, *Amelia* és *Joseph Andrews* tréfás, és a' házi életet elevenen festő munkáival; a' vig Sterne *Life and opinions of Tristram Shandy* románjával; utóbb Goldsmith *Wakefieldi falusi papjával*. Ettől fogva elenyészett az angol román, mig azt a' *Waverley* szerzője nem régiben uj életre hozta. — A' *Francziák* irtóztak azon komolyságtól, mellyet a' magasabb románköltés kiván; jobban tetszenek nekik a' *Mille et une nuits* 's több illyenek. Azonban Lesage *Gilblas de Santillana* és *Estevanille Gonzalez* által dicséretet érdemel. Voltairenek *Candide*, *Zadig*, *Mikromegas* 'st. munkáji csekélyebbek, hogy sem mustrául szolgálhatnának. Marmontel elmés könnyüséggel 's kellemmel irt. Rousseau inkább bölcselkedő, mint román iró, de philosophiáját már belepte a' feledékenység pora. Emlitendők még Staël, Genlis és Cottin asszonyok, de az elsőnek jobb románjait inkább német genius szülte. — Az *Olaszok* közt Boccaccio, 's legujabban Manzoni jeleskedtek. — A' *Németek*, minekutána a' korábbi lovagromának árjából kiusztak, a' 18 század közepén az angol Richardson által kezdének ébredezni. Musäus áltplántálá *Grandisont*, 's Hermes (*Sophiens Reisen*) több egyes helyeken sejdité mi a' valódi román. Ezentul ismét áraszták a' románokat Dusch, Gottwerth, Müller, Starke, Lafontaine 'sa't. A' jelesebb románirók közé számithatók Hippel, Klinger, gróf Benzel-Sternau, Heinse, Schlegel Fridr., Tieck, Novalis, Wagner, Wall, Jean Paul 'sa't. Wieland *Agathonjával* nevelte a' feslettséget, 's minden egyéb érdeme mellett sem tagadhatni, hogy egyenesen az ő munkálkodásától kezdődik a' főbb rendü német nemességnek azon puhasága 's franczias bujasága, melly a' nemzetet bizonyosan gyalázatban temetendi vala el, hacsak a' háboru réz kürtjei jókor fel nem rijasztják. Legnagyobb fényben ragyog a' német parnassus első rendü csillaga Göthe, (l. e.) e' nemben is. — E' pályán hazai irót keveset nevezhetünk, eredeti románokkal nem igen dicsekhetünk; legujabban Fáy András adá ki a' *Béltéki házat*, melly e' különben nálunk igen kopár mezőn méltán elsőnek tekintethetik.

Romana (marquis) a' hiresebb spanyol vezérek közé tartozik, kik az 1808 kiütött spanyol háboruban Napoleon ellen viaskodtak.

Napoleon szép szin alatt a' spanyol haderőt meggyengiteni akarván, egy 10—12000 főből álló spanyol hadosztályt, mellynek Romana volt a' vezére, Németországra vitt ki, hol Bernadotte kormánya alá jutott. Itt hadosztálya nevében kinyilatkoztatta serege hüségét Napoleon Józsefnek iránt, de csak szinből, mert első alkalommal, midőn megmenekedett, Fühnen szigetében egyet-értett az angol admirállal, 's katonáit angol hajókon szerencsésen visszavitte honyokba, a' haza függetlenségének kivivására. Corunnába kiszállván, az ő eszében fordult meg azon első gondolat, hogy a' spanyol parasztokat fel kell fegyverkeztetni, 's a' franczia sereg egybenköttetéseit általok minden módon nehezíteni, 's kétséget sem szenved, hogy Romana ezen tettei, mint személyes vitézsége által is, a' haza megszabaditására sokat tett; de gyümölcsét nem szedhette fáradozásainak; mert 1811 a' sok nyughatatlanság miatt hirtelen mh. Romana nem csak jó hazafi, derék katona, hanem pallérozott kedves társalkodásu ember is volt. Leipzigban 2 eszt. tanult ifjuságában, 's a' tudományokban gyönyörködő és jártas volt.

Romance, a' románo's költészet saját verselésmódja. Valamint a' románo's a' görög és éjszaki szellem közepette áll, ugy a' romance azon gyümölcsnek látszik, mellyet a' vitézi költészet déli Europában a' szép lovagkor alatt egyedül nevelhetett 's valóban nevelt. Ha az éjszaki költészet egyes nagy és roppant mondákban egyesül; ha a' görög eposz majdnem egyedül a' trójai had nagy, de egyszerü cyclusában mozog, 's az olymplakók tanácsában ugy, mint a' trójai vitézek csatazajában mindenütt nemes és tisztes együgyüséget mutat: ugy a' románo's epica számtalan apró 's általjában lyrai kifejezésü bimbókban és virágokban nyilt fel, 's ez a' romanzok végtelen gazdagságának alapja. Dél legnagyobb eposza mindig Ariosto dicső virágkertje maradand, de mi ez is egyéb, mint kellemes románzok mesterségesen összerakott drága gyöngy füzérje? Tasso *megszabadított Jerusaleme* is egy sor apró epicus költeményekből áll. Ez a' romance legjobb theoriája. Tág értelemben eposz a' romance, de Homer hősversezete, 's az éjszaki regedrámák közepett fekvő. Egy felől a' hősköltményhez ugy áll, mint a' novella a' románhoz, más felől meg van benne a' dramai előadás tömöttsége és sebessége is. Sokkal tisztább, világosabb és vidorabb a' romantica, hogysem az az éjszaki költészet roppantságához emelkedhetett volna; de sokkal érzékibb, tarkább, 's csalókább is, hogysem a' görög hőskölteméný képzelményes egyszerüségét, tartósságát, 's csendes folyamát sajátjává tehette volna. Igy kelekedének azon kellemes költői bokréták, mellyeknek csomói hamar köttetnek, hamar váratlan bonyolodásba mennek, de épen olly hirtelen meg is oldatnak, 's a' dal könnyü hábja más uj tárgyra sikamlik által. Kedvese ablaka alatt lágy guitárre mellett zengi a' költő édes dalát; szerelme mint egész élete fájdalom és öröm kellemes változása, körülte szelid bájos est, mejjében gyermeki vágyó szív; igy lesz a' szerelem panasza könnyen mozgó, szeliden ömledező énekké, 's kész a' romance legszebb, legtermészetesb nyilatkozásában. Könnyüség, tömöttség, tarkaság, 's e' felett a' dél szép, dagadozó világa fő tulajdoni. Történetek elbeszélése; alakjára, tartalmára nézve románo's; kellemes rimekkel szőve, csodás tárgyak tündér kertjén csavargva. Illy köntösbe öltözik itt minden, minden érzelem, minden szenvedély, melly kimondandó, az irtózatostól egész a' szerelem varázsjátékáig. De mint a' hőskölteméný és dráma változó lehet, olly különféle a' romance is, tréfás vagy szomoru; még a' guny és csipösség sincs köréből kizárva, de minden románo's szellemben, minden tarkaságban. A' romance szelleme különböző azon népeknél, mellyek kimivelték. Spanyolország igaz hazája; a' Maurokkal viselt hadak, mellyek noha századokig tartá-

nak, inkább egyes, felette románo vitézi táborozásokat, mint közönséges és összefüggő hadakozást ábrázolnak, gazdag anyagot nyujthatának a' számtalan romanzokhoz. Csak maga Alonzo de Fuentes milly tömérdeket irt! Régi Francziaországban is divatozának hasonló dalok, ha bár nem Romance név alatt is. Divatozott e' költészet ó és uj Angliában is. De ujabb időkben, hol a' nemzetek kincsei mindenekkel közösök lettek, midőn a' déli narancskertek éjszakon is virágzanak, — a' költészet neme főkép a' Németeknél miveltetett ki. Schiller és Göthe balládáikban 's romanzaikban utólérhetlenek.

Igen nehezen lehet a' romanzot a' vele rokon *Balladától* megkülönböztetni. Ez is szinte olly versezet, melly lantos formában némi regét vagy történetet rajzol. Charaktere mint a' népdalé, — tárgya rövidebb, egyszerübb mint az epicus költeményé. Az ábrázolás elevensége, rövidsége 's gyorsasága alkalmasint okozta, hogy eleinte élénk mimicával adták elő, 's erre mutat a' ballade név is. Azon alakban, mellyben a' német költészek gyakorolják, legjókorabb az Angoloknál és Skotoknál jelent meg, hol tárgya és hangja szinte komor. Olaszok ballata név alatt már a' 12 századtól fogva egy kis körü, de tisztán lantos versezetet értenek, mellynek tárgya szerelem panasz.

Romani (nyelveknek) hivatnak azok, mellyek a' romai birodalomhoz tartozott europai tartományokban, hol diák nyelv divatozott, a' nyugoti császárság hanyatlása után, a' lakosok 's bevándorlott idegen népek közt az elrontott 's kevert latin nyelvből származtak. Ezekben mindenütt a' latin az alap és fő rész, csak a' keverés változik, a' népek különsége szerint. Illyenek az olasz, portugal, spanyol, franczia, 's a' szoros értelmü romani nyelvek.

Románok, (historiai), — mint néha a' historiai személyek valóságos életéből kivett 's novella formán előadott jeleneteket 's anecdotákat nevezik, — egészen az elbeszélés prosai körébe tartoznak. A' 17 század végén 's a' 18 elején volt szokásban a' német udvarok titkos történeteit román formában 's a' régi históriából kölcsönözött vagy költött nevek alatt előadni. Antal Ulrik braunschweigi herczegnek kötetekre terjedő munkái, kivált *Octaviája* nagyon terjesztek ezen izlést. Illy forma a' Berlinben 1825 megjelent *Fredegunde* is.

Romános (Romantisch.) E' szó déli eredetre, 's azon csudálatos időkre mutat, mellyekben a' déli népek történetei legszebb fiatal korukban éltek. Ugyan ez idők megszemléléséből lehet e' szónak jelentését is feltalálni. A' mivészet történetében (legközelebb a' költészetében) ugy látszik, hogy a' képződés haladása a' szép (nemes) egyszerüség és magas tarkaság közé még a' szép tarkaságot is felvette. A' költészetnek mind e' három neme külön időszakot foglal el a' történetben; 's ha az első legelőször a' képzelményes Görögöknél jutott virágzásra, kétségkivül a' másodikat éjszak 's az ezzel rokon régi Németország első nagy költeményeiben találhatni fel; a' harmadik szemlátomást azon szép virágos kertben diszlett, mellyet a' költészet a' középkorban 's azontul, Europa dicső déli részeiben nevelt. Ez utósó előttünk a' románo mivészet. Mint Joniának mindig derült, mindig tiszta ege, olly szép a' maga felséges egyszerüségében a' görög poesis. Nem az oriási és rémitő ennek uralkodó charaktere, hanem a' nagy és nemes, de mindenkor szép, világos és áltlátszó köntösben. Ellenben az éjszak poesise ollyan, mint annak öröktől fogva való hegyei, erdői, zajló tengere 's titokteljes ködbel fedett ege; gigási; óriásokkal 's hatalmas bajnokokkal küzdő, az emberi alacsonság szük határin tul csapongó, 's alakját tekintve is nagy, komoly és rémitő lépésekkel ballagó. És ime mi kellemes, és mégis mennyire nem görög a' déli, a' románo költészet! valódi összekötő lánczszem a' két előbbi közt, mint magok az országok is, mellyek-

ben virágzék, egy hidat képzének, melly által utóbb éjszak a' Görögök földével 's mükincseikkel érintésbe jött. Egy szép kellemes kép tünik fel előttünk, ha elménkkel Provence szelid, déli ege alatt vándorlunk 's a' hatalmas herczegek és grófok fényes váraiba lépünk. Együtt a' pompás udvar a' természet alkotta kertekben, elvégződött a' vitézi játék, a' legszebb hölgy oszt ajándékot és jutalmat a' győztes lovagoknak, gazdag lakoma következik, édes dalok füszerezik a' billikomot, 's mondhatlan jóllét és fájdalom mintegy varázserővel ingatják a' szivet. Most előlép a' troubadour édes zengzetü hárfájával, mindenek figyelve várják hangjait; megpendülnek a' hurok 's a' dalnok ajakáról Nagy Károly és a' győzhetlen Roland tettei zengenek. Éneke, mint a' tavaszi nap, tarka és illatos virágkertet varázsol elő. — Boszorkányok kristály tiszta tavakban fördenek, varázs szavak teremtenek kellemes berkeket és kerteket a' hideg és sivatag éjszakon, ezeket is sárkányok 's szörnyek örzik, de ki egyszer tömkelegjökbe botlott, Armida tündér bájai örökre fogva tartják. Még a' föld és vizek gyomrai is tátognak; más, titokteljes nap süt ezekben, arany és drága kövek ragyognak. De hirtelen sürü harczlongásba vezeti a' leventát védő varázsa, óriások rohannak kardjába, keresztül vágja a' legtömöttebb rendeket 's üzi a' legrémitőbb ellenséget. Heve távol pusztákba 's erdők közé kapja. Itt lóvag lovaggal szemben a' legirtóztatóbb párviadalt küzdi. Már mind ketten lankadnak 's mégis küzdenek; ekkor terem elő a' fogságból elillant 's mindeniktől egyforma bübájos szerelemmel tisztelt kedves. Megpillantására azon egy kivánságban egyesülnek a' felhevült küzdők, hogy utólérhessék; mennyire elszórja most a' keresőket a' kaland sors, ugyhogy gyakran többé soha össze sem kerülnek. Egész Anglián, Olaszországon, Szerecsenek földén és Spanyolhonban, Arabián és Németországon szélgyorsasággal hordja őket a' költés tátosa; kimerithetlen tarkasággal keverednek össze a' szövény fonalai, mint tavaszkor a' mező tarka virágai, mellyeket a' néző szeme meg nem számlálhat, mig hozzá nem szokik, hogy ez alakok örökös változásában is egységet leljen. — Mind ezek a' körültünk lévő természet viszhangjai. Minden poesisnek vannak ugyan románo oldalai. Igy a' cyclopsokról, hesperidákról szóló mythologiai költemények is románosak. Az éjszaki mondákban is találtatnak gyönyörü románo helyek: de mind a' mellett a' valódi sajátságos, uralkodó románo charakter egyenesen a' provençali költőkben 's az ugynevezett lovag románokban lelhető.

A' romanticának történetéről itt csak ennyit jegyzünk meg: Nagy Károly gyáva utódai alatt mindig függetlenebbekké tevék magokat a' birodalom nagyai. Felállának a' burgundi királyságok. A' provencei, toulousei grófok gyakran királyoknál is hatalmasabbak voltak. Egész Francziaország, kivált déli részében, pezsgett az uraktól és lovagoktól. Ehez jött az épen itt leghőbb részvétet nyert keresztes háboru, mellynek egész története is románo: 's igy születének Francziaországban Nagy Károlyról, nagyairól, 's a' Maurokkal viselt hadairól zengő gyönyörü költemények. Mi kellemes 's a' romanticának egész gazdagságával és varázsával mennyire felékesitett Ariosto *dühös Rolandja!* Spanyolországban a' Maurokkal folytatott háboruk elég tárgyat nyujtának a' románra, 's mind e' harczok, mind a' népek, mellyek azokat küzdötték, maig is románosok. — Majd Angliába és Németországba is áltszivároga a' romantica; Angliában (kétségkivül mivel Francziaországhoz igen közel esett) a' mesés Uterpendragon király mythusát Arthus igazán románilag dolgozá ki; de Németországon alig honnosulhatott meg a' romanticának idegen égöv alatt született növénye. Most Németország a' költészetre nézve egy nagy vásárpiaczhoz hasonlit, mellyen Görögök, Francziák, Angolok,

Scandinávok mind sajátságos öltözeteikben 's szokásaik szerint ügyelegnek. A' mai kor érdeme csak annyi, hogy a' mi az idő folytán szakonként kifejlődött, egy szakban egyesité, az elszórt sugárokat a' gyujtó pontban összeszedé, 's igy a' nélkül, hogy valami tulajdon birtoka volna, az előkor lelkeit felbüvö te. Igy a' mai mivészség többnyire csak késői virág, 's eredetiségre nem igen tarthat számot. Ezt hazai költészetünkről is bizvást elmondhatjuk.

ROMBERG, Bernard és András. Bernard most élő legelső violoncellista, szül 1770, atyja Antal fagottot mesterileg játsza; András hires hangszerkeztető és hegedüs, szül 1767, atyja Gerhard Henrik Münsterben muzsika igazgató 's clarinetten virtuos volt. Illy mestereknek gyermekei lévén, már 7 évökben concerteket adának. 1775 Amsterdámba, 1784 Párisba utazék e' hangász háznép 's mindenütt nagy tetszést nyere. Több mivészi utazásaik után Bernard és András 1800 Parisban összejövének 's itt a' Feydeau szinház számára *Don Mendoze* operát együtt irták. Bernard 1801 a' parisi conservatoriumban kis gordon-tanitó lett. Innen 1803 Hamburgba ment, onnan 1805 Berlinbe 's a' királyi hangászkarhoz szegődött; azonban Spontini Berlinbe jövén, felhagya hivatalával, 's ezentul idejét többnyire mivészeti utazásokban tölté. Legközelebb Budapestet is meglátogatá, 's mint mindenütt, ugy nálunk is kiki bámulá az öreg virtuos könnyü játékát, ügyes kezét, izléssel 's érzéssel teljes kifejezését, ki semmi nehézségtől el nem rettent, de azt nem is keres, 's szerszámán mindenütt mint mivelt mester, álmélkodásra méltó különféleséggel uralkodik. Violoncellconcertjei, hegedüquartettjei, duettjei és ouverturei igen kedvesek, ellenben nehány operái, mint: *Ulysses und Circe*, *Rittertreue* 'sat. nem sok tetszést nyertek. — András 1801 Hamburgban megtelepedett, 's tiszta melodiákkal és alapos harmoniával teljes symphoniái, quartettjei 's quintettjei által szinte elhiresedett. Ezekben a' nagy Haydnhez legközelebb áll. Mint ének és operaszerző kevésbé tetszik. 1809 a' kieli egyetem szép mivészségek 's különösen hangászat doctorságával tisztelé meg 1815 Spohr helyébe, mint muzsikaigazgató Gothába ment 's ott holt meg Nov. 10. 1821.

ROMELIA, RUM-ILI, Romania, 1600 nsz. mf; hajdani Thracia, a' török birodalom helytartósága, mellynek kormányozója egy beglerbeg (fejedelmek fejedelme), ki Sophiában tartja udvarát. Romelia magas és meredek bérczektől kerittetik 's a' fekete tengerig és Archipelagusig terjed. Konstántzinápoly, Drinápoly, Philippopolis és Rodosto, Romeliában feküsznek.

RÖMER, maini Frankfurt városának tanácsháza, hajdani tulajdonosáról, a' Römer nemzetségről, neveztetvén igy, melly 1405 adta el azt a' városnak. Mig a' német birodalom fenállott, benne tanácskoztak a' rendek császárválasztás felett 's a' koronás császár itt fogadta el a' rendek hódolását. (A' választás maga az ugynev. választó kápolnában, Sz. Bertalan templomában, történt). Itt állottak minden romai császárok mejjképei is. L. Faber *Topograph. Beschreib. von Frankfurt a. M.* és Göthe *Aus meinem Leben*, 1 rész.

ROMILLY (Samuel) kitetsző szónok 's a' britt alkotmány alapos esmerője, és a' köznép jogainak és szabadságainak haszonkeresés nélküli védője 1757 Londonban szül. 's olly nemzetségből eredt, melly a' nantesi edictum eltöröltetésének következésében telepedett meg Angliában. Igen gondosan neveltetett, 's törvényes pályára adta magát, mellyen ugy kimutatta magát, hogy később 18000 font eszt. jövedelme volt. A' derék Lansdown marquissal, ki előbb lord Shelburnének neveztetett, legszorosabb barátságban élt, 's nőjét, Garbett Francis ur leányát, is annak házánál esmerte meg, kit ő 40 éves korában vett feleségül, 's kinek közbevetése által, Pitt holta

után, Fox-Grenville ministeriumába lépett. Azután a' községek házába követté választatott; mint másutt, ugy itt is kimutatta magát. A' rabszolgaság felett történt tanácskozásokban, minden más szószollók közt ő nyert legnagyobb figyelmet. Fox holta után kiesett a' ministeriumból, 's akkor az ellenkező rész pártjára állott, mellynek legfőbb vezetője lett. A' parlamenti tagok ujválasztása alkalmával Westminster részére választatott, a' mi tekintetét nagyobbitotta. Igen szeretett nőjét elvesztvén, fájdalma végetlen volt, mély busongásba esett, 's egy vigyázatlan szempillantásban magát megölte 1818. Legnagyobb érdemei az ángol criminalis törvények javitására forditott iparkodása 's e' munk. *Observations on the criminal law of England as it relates to capital punishments, and on the mode in which it is administered* (Lond. 1810.)

Rommel (Kristof), szül. 1781 Kasselben, Rommel fősuperintendens fia, kurhesseni historiographus és a' statuslevéltár igazgatója. *Abulfeldae Arabia commentario perpetuo illustrata* jutalomiratat 's *Caucasus Strabonianus*-át kiadván, 1804—10 ékes szólás és régi literatura tanitója lett Marburgban. Az akkori folyó irásokba iktatott több philologiai programmáin 's számos földleirati, történeti, politicai, literaturai 's aestheticai értekezésein kivül, leforditá Theophrastus characterait, irá a' szóvali előadás és tagjártatás mesterségének theoriáját (*Aristoteles und Roscius*, Leipz. 1809) 's *Beschreibung der Völker des Kaukasus* (Weimar 1808). 1810 a' charkovi egyetembe hivatott a' régi literatura rendes tanitójának. Mint nevelő intézet igazgatója, a' charkovi egyetem nevében gymnasiumai számokra kiadá Cicero legtöbb munkáit, Corneliust, Sallustius 's német költői chrestomathiáját. Charkov fekvése egészségének ártalmas lévén, Moskaun (mellynek egyetemét philologiai könyvtárával megajándékozá) keresztül Pétervárába utazott 's 1815 orosz fizetését megtartván, Kasselbe jött, hol I Vilhelm választótól elől emlitett hivatalaira emeltetett. (Vö. Strieder *Hess. Gelehrtenhistorie*, folyt. Justitól.)

Romulus Roma alapitója és első királya. Annya, Rhea Sylvia, Numitor álbai király leánya, Vesta papnéja volt, kiknek szüzességben kellett élni 's az istenné szent tüze folyvást tartott égésére vigyáztak. Amulius nevü nagybátyjától, ki attyát királyszékétől megfosztotta, Rhea Vesta szolgálatjára rendeltetett, hogy a' királyszék rablóját maradéka meg ne foszthassa; mindazáltal később semmivé lett Amulius tervje; a' szüz megfeledkezett szent fogadásáról és szüzességéről 's titkos szerelmének kettős férjfi gyermek lett gyümölcse. Hogy Rhea Sylvia a' borzasztó büntetéstől megmenekedkessék, azt költötte, hogy gyermekeit Márs istentől fogadta. Ezen költemény megmentette az anya életét, a' gyermekekét pedig a' kedvező történet. Amulius parancsára, a' Tiber partján lévő vad vidékbe kitették a' kettősöket, hogy azok ott a' halál kora martalékjává legyenek, hol (monda szerint) egy nőstény farkas reájok talált 's mind addig szoptatta őket, mig a' történet Faustulus nevü mezei embert oda nem vezette, ki könyörülvén rajtok, a' kisdedeket magához vette 's fel nevelte. Ennél, vadászattal 's néha rablással is, töltötte Romulus és Remus ifju korát. Később ben az ifjabb, Remus, Amulius szolgaitól elfogatván, bátor testvére elszánt társaiból kis sereget gyüjtött, mellyel oly szerencsés volt (az alatt a' két testvér királyi származása is kivilágosodván), hogy nem csak elfogatott testvérét szabaditotta meg, de Amuliustól a' királyi széket is visszafoglalta, 's abba öreg nagyattyát visszahelyezte. Ezen tett végrehajtása után arra határozta magát Romulus, hogy testvérével egyesülve maga alapitson várost. Ugy tartják, hogy innepi áldozat alkalmával az istenek 7 sas repülése által mutatták az épülendő város helyét, igy tehát Roma városa K. e. 752, mások szerént 755 eszt. épittetett. A' két testvér

közt eddig tartott jó egyesség ezen alkalommal elmult; mert nagyravágyásból, vagy hirtelen haragból, Romulus testvére vérével fertéztette kezeit. Mások szerint e' báttya haragja elől megszökött, 's az Alpeseken áltmenvén, Rheim városát alapitotta. Romulus társai nem voltak elegendők az uj város megnépesitésére; innen Roma alapitója kéntelenittetett városát, mindenféle, honytalan szökevény menedékjévé tenni. Ezáltal ugyan elég férjfiakat nyert a' város, de nők nélkül szükölködött, 's mivel a' szomszéd városokban, mellyek az uj városra irigykedtek, a' Romaiak nem kaptak feleséget, Romulus erőszakra szánta magát. Vallásos innepet rendelt, mellyre a' Sabinokat is nőjeikkel együtt meghivta. Ezek minden félelem nélkül megjelentek, de ezen fegyvertelenekre innep alatt a' Romaiak reájok rohantak, nőjeket elragadozták, 's minden romai férjfi egy házas társsal tért haza. A' neki keseredett Sabinusok fegyverre keltek 's a' két fél közt háboru lett; de a' verekedő felek közé elegyedett nők rimánkodása végre békét szerzett, és a' Sabinokkal lett egyesülés által Roma nevezetesen gyarapodott. Mint király keményen és hatalmasan uralkodott Romulus és talán igen keményen is 's hirtelen lett eltünése azon nem helytelen gyanura adott okot, hogy némelly békételen keze által végeztetett ki. Monda szerint, istenek közé szállott fel az égbe; a' háládatos Roma alapitóját tulajdon templomaiban tisztelte egészen a' keresztény vallásnak általa lett felvételéig. Lehet hogy villány által öletett el, mivel valamelly zivataros időben tünt el, mellyben a' városon kivül a' capreai mocsárok mellett feküdt hadi seregét viszgálta. Romulus 37 eszt. uralkodott, 50-ig élt, 's az általa hozott durva, de az akkori időhez 's környülállásokhoz alkalmazott törvényei 's rendelései azt bizonyitják, hogy igen alkalmatos uralkodó volt. Halálakor, kevéssel az általa rendelt számlálás következésében, 3—4000 közt volt a' fegyverfogható ferjfiak száma Romában.

RONCESVALLES, francz. Roncevaux, völgy Navarrában, Pampeluna és St. Jean Pied de Port közt, hol rege szerint N. Károly utócsapatja az Arabok seregétől 778 megveretett 's vitéz Roland elesett. Ez az ütközet Nagy-Károly és vitézei mesés történeteiben fényes szerepet játszik 's több költeményeknek szolgált kútfőül. A' völgy hasonló nevü főhelyén megyen keresztül a' Pyrenaeken Francziaországba vivő Rolandkapu, 's a' városocska templomában tartatnak Roland mesés régiségei. A' Francziák megverték itt Moncey alatt 1794 a' Spanyolokat 's 1813 kinyomta Wellington Soult marsallt e' völgyben volt erős állásából.

RONDEAU, RONDO; hangászatban (concert, quartett, symphonia vagy sonata egyik tétele) olly muzsikai darab, mellyben egy fő thema többszöri változatok és fordulatok után gyakrabban ismét előkerül.

RONSARD, sajátkép Roussard (Pierre de) szül. Poissonniereben 1524, első nyomosabb franczia ódaköltő. Iffjantan az orleansi herczeg által Jakab scot királyhoz apródnak adaték. Később hazájában nyervén hivatalt, Baif Lázárral országgyülésre Speierbe ment. Ez által izlelé meg a' szép tudományokat, szorgalmasan tanulá a' hajdani költőket, 's honfiai által csak hamar költészek fejedelmének tekinteték. II Henrik, II Ferencz, IX Károly, és III Henrik királyok is megesmerték érdemeit 's Toulouse városa egy sulyos ezüst Minervával tisztelé meg, mellyet ő ismét királyának II Henriknek ajándékoza. Scot Máriától is több izben nyert megtiszteltetést és ajándékot. Midőn 1585 meghalt, koporsóját az egész parlament kisérte, 's Duperron cardinál gyászbeszédet tartott felette. Ujabb francz. criticusok, jelesen Malherbe kisebbitik R. tehetségét, de nem gondolják meg a' kort, mellyben éle, 's a' töretlen nyelvet, mellyel küzdenie kelle. Azon-

ban hiusága nem keveset tett utóbbi hire csonkitására. Munkái kijöttek Lyonban 1592, és később is.

Roos, egy képiró háznép neve, melly különösen táj-és állatfestés által hiresedett el. 1) Johann Heinrick R. szül. Ottenbergben a' pfalzi grófságban 1631. előbb Julien du Jardin, utóbb Adrian de Bie voltak mesterei. Kecskékkel, juhokkal 's tehenekkel rakott tájakat gyönyörüen 's természetes hüséggel festett, némellyeket rézbe is metszett. Frankfurtban telepedék meg, hol szép vagyont is szerzett, de egy tüzveszélynél 1685 éltét elveszté. — Testvére Theodor inkább arczképfestő volt. 4 fiai közt legjesebb 2) Philipp, kit Rosa di Tivoli-nak is neveztek, mert nőjével, romai képiró Brendi leányával Tivoliban élt. Ez kicsapongó volt 's nyomorun holt meg. Egyik fia Jakab szinte állatfestő volt, 's Rosa di Napoli név alatt esmeretes.

Roose született Eckhardt másként Koch (Betty) hires szinjátszóné, szül. Hamburgban 1778; atyja, mint Rigában játékszini igazgató, már 8 éves korában szinpadra vivé. 1793 atyjával együtt Manheimba hivaték, innen a' háboru Bremába, 's Hamburgba szalasztá, és itt tette magáévá azon magas mivészséget, mellyel 1798-tól fogva Bécs szeretetét olly mértékben megnyeré. Itt kele össze 1799 Roose szinjátszóval. — Fő diadala Iphigenia volt. Számos tündöklő szerepei közt Opheliát talán legtökéletesebben adá. Mint Bertha (a' *Hussitákban*) olly érzékenyen ábrázolá az anyai szeretetet, hogy azon asszony, ki a' darabhoz szükséges apró gyermekeket előkerité, egy 18 hónapos gyermeket hozna, kit szegény szülei neki *mint ki olly szeretetet mutat a' kisdedekhez* gyámsága alá ajánlának. Ő, férje megegyeztével örökben fogá fel a' kis gyermeket, 's e' történetről mint élete egyik legszerencsésbikéről mindig örömmel emlékezett. Mint énekesné is koszorut nyert, noha a' bécsi nagy szinházhoz képest szava gyenge volt. Mivészi utazási közben meglátogatta 's elbájolta Prágát, Breslaut, Regensburgot. Posonban 1808 Iffland dal együtt lépett fel. Ez év Sep. 19 játszott utószor (*Das Testam. des Onkels*), Sep. 24 holt gyermeket szült, 's maga Oct. 24. köszvényes fájdalmak közt mult ki. Lange mint Iphigeniát lefesté, 's Pfeiffer rézbe metszette.

Roquelaure (Gaston Jean Baptiste, marquis és herczeg), Franczia ország pairje 's több kir. rendek vitéze. Korán katonaszolgálatra lépvén, 1642 a' honnecourti csatában megsebesittetett 's elfogatott. Kicseréltetvén mint marsall jelen volt Gravelines ostromoltatásánál 1644. Vezérhadnagy korában Bordeauxnál másodszor is megsebesittetett. XIV Lajos erre herczegnek nevezé 's guiennei kormányozóvá tevé. R. lelkes és elmés ember volt. Tréfái csaknem nagyobb hirt szereztek neki, mint királyának tett szolgálatai. Helyes ötleteinek gyüjteménye e' cz. a. jelent meg: *Momus français, ou les aventures du Duc de Roquelaure*, de a' benne foglalt alacsony tréfák rosz kutfőre mutatnak. R. 1683 halt meg Parisban.

Rosa, Monte Rosa, a' régieknél Mons Sylvius, legmagasabb Schweiznak minden Alpesei közt (é. sz. 45° 55' 55''). Ez a' bércztörzsök formálja azon szeglet csucsát, mellyben a' pennini Alpeslánczi éjsz. vége az itt éjszak felé Sz. Gotthardig nyuló leponti Alpeslánczal egyesül. Wallist elválasztja Olaszországtól 's Novarát Piemonttól. Völgyei: a' Matter, a' vad Anza, a' Sesia völgye, 's a' Lysvölgy. Zumstein József (Noverschből) 1819—22 öt útat tett e' hegynek csucsaira. A' róla Zumsteincsucsnak neveztetett tetőn 13952 l. vas keresztet állitott fel. Legmagasabb, két kis szarvu meredek kősziklacsucsára lehetetlen felmenni; ezek Zumstein csucsánál 270 l. magasabbak ésigy 14222 párisi l. magasan állanak tenger felett. Rosában találtatik arany, ezüst, és vas; alján nagy töme-

gekben gránit is. Őszi 's tavaszi rozs megérik 5500—6000 l.; szőlőtő tenyészik a' Sesiavőlgyben 3090 l. (éjszaki oldalán 2200 l.); gyepet láthatni 9639 l.; a' Pyrethrum alpinum és Phyteuma pauciflorum még nő 11340 l. tenger felett a' jégtől ment kősziklákon. A' hó határa déli oldalán 9500, az erdőé 7000 l. Déli 's keleti oldalain német eredetü Felsőwallisiak laknak, a' nyugotin senki se. L. e' jeles monographiát: *Der Monte Rosa; eine topograph. und naturhistor. Skizze, nebst einem Anhange der von Hern. Zumstein gemachten Reisen zur Ersteigung seiner Gipfel*, kiad. báró Welden (Bonatitól Mailandban 1823 készitett topogr. hegyképpel 's kőmetsz. Bécs 1824.)

Rosa (Salvator) képiró, rézmetsző és jeles gunyköltő, szül. 1615 Renellában a' nápolyi királyságban, atyja földmérő volt. Azt regélik, ifjuságának egy részét haramiák közt töltötte el, 's borzasztó románs ábrázolatihoz azon kietlen és vadon tájak nyujtottak volna anyagot, mellyekben társaival kóborlott. Leginkább kedvelé a' legiszonyitóbb sivatag erdőket, mellyektől a' legbátrabb, legerősebb ember is akaratja ellen vissza retten, 's ezeket juhászok és rablók, katonák és zsiványok csoportjaival tölté be, mi által characteresek és érdekesek lettek. Rajzolatai ugyan nem mindig hibátlanok, de mégis sok élet, 's csudálatra méltó könnyüség és tarkaság uralkodik bennök. Nem a' kellemes és szelid, csak az iszonytató és rettenetes tetszék neki, 's festői ábrázolatai setét, buskomor indulatot képzeltetnek. Azonban R. vig, elméncz, és vidám gunyos szeszélyü ember volt. Kitetszék ez két festményeiből is, mellyek egyike az emberi élet mulandóságát, másika a' szerencsét ábrázolja, melly ajándékait méltatlanokra pazarolja. Ez által hatalmas ellenségeket támasztott maga ellen 's kénytelen vala Rómából Florenczbe vonulni, hol több miveivel a' herczeg kedvét megnyeré. Visszatért ugyan Rómába, de mivésztársaira, kivált Berninire szórt keserü csufolódásai ellenségeinek számát még inkább szaporiták, noha más részről némelly szeretetre méltó tulajdonságival sok barátot is szerzett. Csipős elméncsége miatt kizáraték a' romai academiából. Midőn később ezen academia egy mivészt, ki mellesleg seborvoslást is gyakorlott, be nem venne, azt állitá R. *hogy ezt igen rosszul cselekszi, mivel általjában szükség van egy sebészre, ki mindazon karokat és lábakat, mellyeket az academia tagjai festményeikben kificzamitottak, ismét helyre rakja.* Még halálos ágyán sem hagyá el pajkossága. Gazdaszszonyával végig meghitten élt. A' gyóntató pap azt tartá, hogy ha különben paradicsomba kiván menni, kénytelen az asszonyt elvenni. *Nem bánom, — felele Rosa — ha szarvak nélkül be menni épen nem szabad.* Mgh. 57 évében, Rómában, 1673. Festményei közül (tájai legjobbak) angol mivészek sokat rézbe metszettek. Hat satyrái: a' muzsika, költészet, képirás, háboru, Babilonia és az irigység. Ezeket a' mivész életrajzával együtt kiadta Fiorillo (Götting. 1785.) *Salvator Rosa und seine Zeit* (Dresd. 1824 3 k.) a' 17 századbeli olasz mivészek élének igen érdekes rajza. —

Rosalia név alatt értetik hangászatban egy közönséges phrasis vagy kevés tactusból álló kis tétel, melly magasabb vagy alacsonyabb lépcsőre álttéve, egymás után többször előkerül. Az octavában ismétlés nem tartozik ide, mert ennél az egész harmonia és egész tétel maga valóságában marad; de az ellenponti utánazás sem, mert itt is csak egyik vagy másik hangzat tétetik által 's a' harmoniai forma mindig változtatva jő elő. A' rosaliákat, mellyek kivált a' régibb muzsikákban gyakrabban tapasztaltatnak, nem igen kedvelik, mert a' szerzőnek tehetetlenségét árulják el, unalmas egyformaságot vagy egy hangból másba erőltetett szökést okoznak. Azért csak rit-

kán, és csak ott kell velök élni, hol valami tréfás tárgy, vagy az indulatok emelkedése, vagy valami éles ellentétel kifejezendők.

Roscius (Quintus) eredetére galliai, a' régi Románák legnagyobb szinjátszója, Ciceronak kortársa és barátja. Megvan Cicerónak még azon hires beszéde, mellyben ez erkölcseire nézve is jeles mivészt egy vád ellen menti. Hasonlóul becsülék Sylla és Piso, 's a' tanács nevezetes évi fizetéssel látá el. Roma nem győzte eléggé bámulni mesterségét, melly tragicumban és comicumban egyaránt nagy volt. Mgh. Kr. e. mintegy 61.

Roscoe (William), alacsony eredetü hires ángol iró, fáradhatatlan szorgalmának, 's fényes elmebeli tulajdoninak köszönheti állandó hirét 's nevét. 16 eszt. korában egy *Mount Pleasant* czimü festői versezetet költött, melly nagy költői tehetséget mutat. Fő előmozditója volt annak, hogy 1773 a' festő és rajzmesterség buzditására társaság állott öszve. Nagy buzgósággal és ékes szollással pártolta a' rabszolgaság eltöröltetését, különösen *The Wrongs in Africa*, 1788, czimü szép versezetében. A' franczia zendülés igen tüzes barátot és csudálót talált benne, 's a' szabadság szellemének terjesztésére több népdallokat 's egyéb verses darabokat költött. Ügyészi foglalatosságairól 1797 lemondott, azután pénzváltó lett Liverpoolban, később ugyan azon város követje a' parlamentben, hol Fox pártjával lépett egybeköttetésbe. Már emlitett, és más csupa hely és időbeli érdemmel biró munkáin kivül, legdicséretessebben mutatta ki magát Roscoe Medici Lőrincz, és X Leo pápa életek leirásával *The life of Lorenzo de Medici called the Magnificent* Liverpool 1795, 1796. ném. K. Sprengel által 1797 Berlinben, és *The life and Pontificate of Leo X.* (1805. ném. jegyzés. Henke adta ki.) Öszves munkái *Historical works of W. Roscoe* Heidelbergben jöttek ki 1825. Washington Irving *Sketch book*-jában (Lond. 1821) szép emléket emelt neki.

Roscommon (Wentworth Dillon, gróf) költő, szül. 1633 irlandi nemzetségből, tanult Caënben, Olaszországot a' régi mestermivek megszemlélése végett beutazta, 's mint a' yorki herczegné lovászmestere holt meg 1684. Kevés de becses költeményei maradtak, 's mint Pope dicséri, II Károly költész korából ő az az egy, ki a' szemérmes musákat szerette. Egy angol nyelv academia felállitásában meggátolá a' halál. Munkái *Earl of Roscommons poetical works* kijöttek Glasgowb. 1753.

Rosenblüt vagy Rosenplüt (Hans), csuf névvel der Schnepperer, azaz pajzán fecsegő, mi gyakori zablátlan tréfáiért ragadt rá; szül. Nürnbergben a' 15 század másod felében; mesterségére nézve czimerfestő, de mint dalnok, sokkal hiresebb. Tulajdonságai, mellyek miatt mellék nevét kapá, leginkább kitünnek farsangfarki darabjaiból, mellyek közül 6 nyomtatva egészen kijött, többiek pedig Gottsched által (1757 Leipz.) csak kivonatban közöltettek. Sehol sem lehet jobban látni, mint ezekből, mennyire ment akkori időkben a' farsangi tréfák szemtelensége. Azonban R. más költeményeiben, kivált elbeszélő versezetiben mint magas miveltségü, elmés férfi, hathatós erkölcs-rajzoló 's nagy nyelvmester mutatkozik. Tréfás, novellanemü elbeszélésekben különösen szerencsés volt. Csak némellyeket közlének ezekből Canzler és Meiszner *Quartalschrift, Bragur* és más czimü irásokban.

Rosenmüller (János György), theologiának első tanitója és superintendens Leipzigban. Hildburghausennek Ummerstädt nevü városában szül. 1736. Már 10 eszt. korában leirta a' hallott egyházi beszédeket. 1815-ig terjedt munkás életének tanui mintegy 100 munkái; a' többek közt: *Christl. Lehrb. für die Jugend*, 11 kiad. 1812; *Erster Unterricht in der Religion für Kinder*, 2 kiad. 1807, vend nyelvre is leford. 1799; *Religionsgeschichte für Kinder*, 1804;

Morgen- und Abendandachten, 1799; *Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten d. Relig. auf alle Tage d. J.* 4 köt. 1801; *Betrachtungen über merkwürdige Begebenheiten des* 18 *Jahrh. mit Rücksicht auf Relig. und Sittlichkeit*, 1801; *Etwas zur Beherzigung für unsere Zeiten*, 1786; *Das Reich Jesu* 1802; *Warum nennen wir uns Protestanten?* 1790; *Der Tod des Christen unter dem lehrreichen Bilde des Schlafes; Pastoralanweisung*, 1788; *Anleit. für angehende Geistliche*, 1792; *Beiträge zur Homiletik*, 1814; *Scholia in N. T.* 1801—7; *Historia interpretationis libr. sacr. in eccles. christ.* 5 köt. 1795—1814. Világos lélek, igazság szeretet, szelidség, előző szivesség, szemérmesség, fáradhatatlan munkásság, csendes vidámság, 's igazi vallásosság volták Rosenmüllernek tulajdonai. Életét Dolz irta le, ezen utolsó munkája elejbe irt előbeszédében: *Lehren d. Weisheit nach Seneca*, 1816.

Rosenmüller (Ernst Friedrich Karl), egy időnk leghiresebb orientalistái közt, R. János Györgynek (l. e.) fia, 1768 szül. Heszbergben Hildburghausennél. 1792 e' munkájával *Zohairi Carmen templi Meccani foribus appensum, nunc primum ex codice Leydensi arabice edictum, latine conversum et notis illustratum*, academiai tanitói just kapott· 1795 arab nyelv, és 1813 keleti literatura tanitója lett. Bő tartalmu munkái közé tartoznak: *Scholia in Vet. Testam.* (Leipz. 1788—1827, 8 köt.); *Handb. für die Literatur der bibl. Kritik und Exegese* (Gött. 1797—1800, 4 köt.); *Das alte und neue Morgenland, oder Erläuterungen der heil. Schrift* (Leipz. 1818—20, 6 köt.); *Handb. der bibl. Alterthumskunde; Arab. Elementar- und Lesebuch mit einem Wortregister* (Leipz. 1799); *Institutiones ad fundamenta linguae Arabicae, accedunt sententiae et narrationes Arabicae una cum Glossario Arabico-Latino* (1818); *Selecta quaedam Arabum Adagia et Meidanenses Proverbiorum Syntagmata, nunc primum arabice edita, latine versa et illustrata* (1796); *Analecta arabica* (Leipz. 1825—26, 2 köt.); *Bocharti Hierozoicon, s. de animalibus S. Scripturae etc.* (1793—96, 3 köt.); *Rob. Lowth de sacra Hebraeorum poesi, praelectiones c. not. et epimetris J. D. Michaelis etc.* (Leipz. 1815); *Herbert Marsh's Anmerk. und Zusätze zu J. D. Michaelis 's Einleit. in die gött. Schriften des N. B.* ángolból ford. (Gött. 1795—1803); *Die Sitten der Beduinenaraber, aus dem Franz. des Ritters d' Arvieux* (1789); *Ansichten von Palaestina und dem heil. Lande, nach Ludw. Mayer's Original-Zeichnungen; De versione Pentateuchi Persica* (Leipz. 1813.) 1820 olta közszerkeztetője a' *Leipz. Literaturzeitung*nak.

Rosenmüller (Ján. Christ.) Ros. Jan. György fija; egy a' legnevezetesb bonczolók közt, szül. Hildburghausennél Heszbergben 1771. Tanult Lipcsén, 's már ekkor főképen barlangok vizsgálásairól nevezetes, mellyeket élete veszélyével látogatott 's utóbb rajzolatban, a' miben igen jártas vala, kiadott; ezekben fedezett ő fel sok állati tsontokat. Először bontó, továbbá a' boncztudománynak tanitója lett. Nevezetes munkái: *A' könyrészek leirása; Chir. anat. rajzolatok az Orvosok és Seborv. számára* 1804—12; *A' boncztudománynak kézi könyve* és *A' gyermekbenyiló;* sok más különféle munkákba iktatott kisebb nagyobb értekezéseken kivül. E' munkák és sok más érdemek megszerezték neki a' közönséges bizodalmat 's tiszteletet, ugy hogy többek közt a' szász király arany érdempénzel; az orosz császár Vladimir keresztével; a' tudós intézetek psdig előlülői vagy tagi rangal megtisztelték őt. Végre mindenek fájdalmára kimult 1820 29. Febr. Lipcsében.

Rosenstein (Nils), törvénytud. doctora, a' svéd éjszakcsillagrend közép keresztese, a' svéd academia tagja 's állandó titoknoka és Svédországnak legnagyobb literatora, szül. 12 Dec. 1752. Mint

gyermeknek, ritka emlékezete, mélyen ható esze 's érzékeny szive volt, Upsalában tanult, utazni ment 's több ideig szolgált, mint titoknok Parisban a' svéd követségnél, hol Voltairetől, d' Alemberttől 's más hires férjfiaktól becsültetett. 1784 visszajövén, III Gusztáv a' koronaörökös tanitójává tette, 's rábizta az általa alapitott svéd acad. rendszabásainak szerkeztetését, mellynek tagjává 's állandó titoknokává nevezte ki őtet. 1809 az egyházi dolgok statustitoknokává tétetett, melly hivatalát 1822 letette. Több ideig vak lévén, rendkivüli emlékezetével segitett magán; mert egyszeri v. kétszeri elolvasásra akármit megfogott. Az academia irományain kivül irt a' megvilágosodásról (svédből Gröningtől ném. ford.) 's Alembertre *Eloget*. Lenngren és Kellgren költők 's Lehnberg szónok munkáikhoz jeles előbeszédeket és magyarázatokat készitett. Mh. Stockholmban 8 Aug. 1824. A' svéd academia, stockholmi finn egyházi község 's a' tud. academiája emlékpénzeket verettek. Az orvosi intézetek jobb alkotására tett bőlcs rendeléseinek emlékezetére a' kir. egészségcollegium mejképét az ülés teremében állittatta fel. Nőtelen volt.

Rosette (Raschid), Egyiptom városa, a' Nilus nyug. ágánál. 13,440 lak. kikötővel és sok görög 's kopt templommal. Hajdan Metelisnek, 's talán Canopusnak is nevezetett, noha a' mai Abukir tartatik ez utolsónak. Kairo és Alexandria közt fő kereskedő hely; mert minden Niluson felfelé menő portékáknak ide kell hozatniok. Fekvése gyönyörü; de vize kevés és nyáron csorgókkal kell vizet felfogniok a' lakosoknak. Környékén olly nemek van a' kecskéknek, melly hosszu füleit földön hurczolja.

Rosette olly köszörülése a' drága kőnek, hogy alsó kerek, vagy hosszas lapján felyül két sorban rendelt 24 háromszegeiből 18 az alsó sort képelje, kettőt kettőt egy 4 szeg idomra öszveállitván; hat pedig a' második 's felső sorban egy hegyben végződjék.

Rosettei Felülirás. Bonaparte egyiptomi táborozása alatt, midőn Rosette városában St.-Julien erőségen dolgoznának, egy 2′ 10″ széles, 3½′ oben magas egyiptomi basalt kőre akadtak a' Francziák, melly hieroglyph, egyiptomi betü és görög felülirása által mingyárt magára voná a' sereget követő tudósok figyelmét. Dugua tábornok ennek Marcell és Galland készitette másolatait haza vivé a' nemzeti intézethez, melly a' megvisgálást előbb La Porte du Theil, utóbb Ameilhon tudósokra bizta, de Ameilhon sem akará munkáját kiadni, mig magát a' követ nem látná; azonban ez Menou tábornok egyezkedése szerint Sep. 2. 1801 Hutchinson lordnak adatott 's a' The Egyptienne angol fregáton előbb Feb. 1802 Portsmouthba, innen a' nélkül hogy Francziországot látta volna, a' britt museumba vitetett. Ez első emlék, hol hieroglyphek és egyiptomi irás mellett, hason értelmü görög felülirás találtatott. Az 54 sorból álló görög forditás nem kevéssé szenvedett ugyan a' kő eltörése miatt, de annál nagyobb ösztönt gerjesztett a' visgálódásra. Fontos lett a' papok collegiumiról adott felvilágitásokkal, kik a' Pharaók régi szokása szerint, V Ptolemaeus Epiphanest Kr. e. 195 Memphisben magok közé bevették. Egyiptomi hizelkedéssel készült e' felülirás, 's a' papok háláját tárgyazza azon kedvezményekért, mellyeket Ptolemaeustól nyertek. Legjobb rajzolatját egy facsimilében a' Society of antiquaries adá ki (Lond. 1811.) L. *Histor. antiquar. Untersuchungen üb. Aegypten, oder die Inschriften von Rosette; aus dem Griechischen übersetzt und erläutert von Dr. Wilh. Drumann* (Königsberg 1823.)

Roskolnikok annyik mint schismatikusok. Igy neveztetik Oroszországban egy vallásfelekezet, melly magát Starowerzinek az-az óhitünek nevezi, 's a' görög hitben Nikon patriarcha által tett javitásokat megveti, átaljában pedig vallásbeli szokásai gyakorlására nézve a' többi Oroszoktól nagyon külömbözik 's azzal dicsekszik,

hogy az istent tisztán és igazán csak ő tiszteli. Nagy Péter czár alatt sok üldöztetéseket és nyomorgattatásokat szenvedtek a' roskolnikok, de mint leginkább megtörténni szokott az illyes esetekben, hiven megmaradtak hitekben, miért sokszor gyalázatos halált is kéntelenittettek szenvedni. A' türedelmesebb II Katalin szabad vallásgyakorlást engedett nekik. Sok kozák törzsökök, mint szinte Sibiria lakosainak nagy száma ezen a' hiten vagynak.

Rosoglio, Rosoli, Rozsolis, l. Pálinka.

Rosz kapitány, l. Éjszakföldsarki utazások.

Roszbach, falu Poroszország szász tartományának freiburgi megyéjében, Naumburg és Merseburg közt, esmeretes azon teljes és végválasztó győzedelemről, mellyet II Fridrik 5 Nov. 1757 a' birodalom seregén Hildburghausen és a' franczia seregen Soubise alatt nyert. A' katonai 's politikai visszonyokra nézve l. II Fridrik. A' roszbachi veszteség gyalázattal boritá a' Francziákat, melly sokáig közmondatul használtatott. Fridrik csata előtti helyezete felette kellemetlen volt; főerejével az Austriaiakat kellett szemmel tartania Schlesia határán, 's csak igen kevés nép maradt vele, mellyel nyugról Saxoniának tartó ellenségeit visszaverje. Már nyomultak Richelieu 30,000-rel Magdeburg felé, Soubise herczeg 60,000-rel és a' szászhildburghauseni herczeg Thuringen felől Leipzignak, mig a' királynak Berlinbe kellett sietnie, hogy Hadik rablásaitól fővárosát megmentse. Azonközben, mint vélik, Richelieu Fridrik aranyainak fénnyétől megvakittatván, megállapodott; Soubise pedig és szövetségese ugy látszott, magok se tudták jól, mit akarnának, tűz nélkül munkálódtak, sőt a' háromszorta kevesebb Poroszoktól a' Saalén ált engedék magokat nyomatni 's Michelnnél állottak hadrendbe. Itt is merészen szem közt ment velek Fridrik, de megtámadó plánjával felhagyott, a' kivitelt nehéznek találván, 's időközben Roszbach és Bedra falu közt táborba szállott. Fridrik erejét csekélynek nézvén, illő figyelem, sőt katonai vigyázás nélkül sietett az ellenség a' Poroszok teljes semmisitésére. A' porosz táborral szemben St. Germain vezér állott 6000-rel, hogy a' királyt környüllállások szerint vagy elől foglalatoskodtassa, vagy Merseburg felől elvághassa. Az egyesült fősereg pedig jobb felé huzódott, hogy a' királyt megkerülje 's hátulról támadja meg. Ennek tetsző nyugta szerencsés következés reményével biztatta a' szövetkezteket 's nem is ügyeltek azon halomsorra, melly megől a' *király* észrevétetlenül 's hirtelen előtünt, porosz hadi erőt characterisáló pontossággal. E' nap hőse minden mások felett Seydlitz volt, ki lovasságával olly hirtelen 's elszántan rohant az ellenség lovasságára, hogy ezt szétugratta, mig egy nagy porosz ágyusor, mellyet Moller ezeredes a' Janushalomra állitott fel, az ellenség gyalogsága ellen olly czélirányosan tüzelt, hogy e' mindenik szempillantásban nagyobb zavarba jött. Erre Seydlitz fáradhatatlanul szétszórt mindent, a' mi csak előtte megállani akart 's Henrik herczeg Soubisenak minden rendeleteit semmisitette 's tartalékait elkergette, a' min ugy megrémültek a' Francziák, hogy a' birodalmi sereg példáját követték s szétszaladtak. Igy St. Germainnek nem volt egyéb mit tenni, mint a' futókat védni, kik egyes csapatokban vitézül viselték magokat. Mindazáltal a' Poroszok vesztesége igen csekély, ellenben a' szövetkezteké igen vagy volt. Ez a' győzedelem megmenté a' királyt azoktól, kik schlesiai munkálódásában őtet akadályozhatták 's talám igen veszedelmesek lettek volna. — A' reichartswerbeni (Roszbach mellett lévő falu, hol történt szorosan véve a' csata) parasztok diadali emléket emeltek. 1792 Louis porosz herczeg másat állittatott fel homokkőből. Napoleon a' jenai ütközet után a' roszbachi csatamezőt meglátogatván, megölelte a' későbbit 's Parisba vitet-

te. Bülow seregosztálya a' leipzigi csata után uj emléket tétetett a' régi helyére.

Rossini (Gioachimo) Olaszország most élő legkedvesebb operaszerzője. Mint egy olasz ujság megjegyzi, 17 évében kezdé muzsikai tehetségét kifejteni, 's már 30-ban harmincznál több diadalát számlálá mivészségének. Miveit örömmel fogadá Europa, sőt az oczeánon tul a' föld másik felére is áltrepülének azok. Hirtelen terjedt dicsősége elleneket, irigyeket támasztott, kik nem ok nélkül állitják, hogy a' hires hangszerzőnek legtöbb munkái azon muzsikai alaposság 's dramai characteristica mélységének hijával vannak, mellyel Gluck és Mozart halhatatlanul ragyognak. Mi tehát az, mi Rossini miveiben jelenleg az egész világot elbájolja? Ez főkép amaz édes zengzetü melodiák kimerithetlen forrása, mellyek a' fülnek hizelegve, magokat legott, gyakran ellenállhatlanul és kiirthatlanul az emlékezetbe fészkelik, 's mindenkit utána éneklésre ingerlenek: szinte igy ama kellemes piperék apadhatatlan tarkasága, mellyel melodiáit ékesgeti, sőt sokszor az ábrázolandó indulati állapot ellenére elhalmozza. Énekeiben nem lehet észre nem venni, hogy ő maga is ügyes és kimivelt énekes, ki dalnokjaitól legnagyobb tökélletességben kivánja azt, mit saját olasz gégéje könnyüséggel, kellemmel és kifejezéssel előadni képes; 's ugy látszik, hogy ő azon mértékben énekszerző, mellyben maga is énekes, még pedig olasz énekes. Innen tehát legelőször is általjában az olasz éneket hiábanvalónak kellene keresztelni annak, ki Rossininak mint énekszerzőnek hirét becsmérelni akarná; mit azonban egy müesmerő sem teend. R. mint ki lángelméje termékenysége által Olaszország minden játékszinein uralkodik, méltán a' mostani ol. szinmuzsika képviselőjének nevezhető, 's igy azon vádak, mellyeket ócsárlói, kik miveit vagy csupa partiturákból esmerik, vagy olasz énekre alkalmatlan dalnokoktól hallották, ellene vetnek, csekély fontosságuak. Csak az itélhet a' foganatról, mellyet a' szerző eszközleni kivánt, ki az ő énekeit Olaszoktól vagy legalább olly dalnokoktól hallotta, kik az olasz éneklést mind characterére mind formájára nézve sajátjokká tették, 's a' szerző kijelelte időmértékét pontosan megtartották. Alaposabb ellenvetés az, hogy sok melodiái a' helyett, hogy tiszta themák volnának, már magokban variatiók, áltmenetelek, 's módosságokká válnak, 's a' szenvedelmet ritkán tudja egyszerüen kifejezni, mint nagy elődei Cimarosa, Paesiello és Zingarelli, 's igy a' tulcsapongó és elhalmozott ének az emberi gégét mintegy muzsikaszerré teszi, mi által a' hang természeti ereje semmivé lesz. Hogy a' characteristicáról gyakran megfelejtkezik, 's hogy e' tekintetben Mozart, Gluck 's más nagy hangszerzőkkel soha össze nem hasonlitathatik, e' vád vele együtt honfiait is egyaránt érdekli, mivel azok tántoriták el, kik a' játékszini előadást concert gyanánt tekintik, 's figyelmöket csak fülöket csiklándozó egyes pompás helyekre függesztik. Azonban megbizonyitotta R., hogy szomor indulatokat 's charactereket is képes alaposan festeni, p. o. Othellóban, Zelmirában; még szerencsésebb a' comicumban, minek csaknem mindenütt tetszéssel fogadtatott *Szevillai Borbélya* elég tanuja. Legtisztábban ragyog 's legtarkább sugárokban tündöklik itt geniusának fiatal tüze, melly kisebb nagyobb mértékben minden munkáiban gyulong, 's a' hallgatót gyakran akaratja ellen is villámfolyamként megkapja. Gáncsolható még benne az alapos és hibátlan szerkeztetés hijánya, 's maga és mások gondolatinak gyakori ismétlése: hibák, mellyek részint a' hirtelen elhiresült szerző könnyelmüségéből, részint — mi innen származott — a' foganat után törekvésből, (mi p. o. esmeretes crescendoiból látszik), részint végre az olasz muzsika mostani állapotjából magyarázandók. Azonban e' hibák korántsem olly tetemesek, hogy általok a' lángeszü hangszerző-

nek ragyogó jelességei, millyenek melodiákban 's érdekes motivekben való gazdag leleményessége, tüze, kecsessége, és könnyüsége, 's azon mestersége, hogy éneke kellő előadás mellett mindig uralkodó marad, 's a' fület többnyire eredetiség ingerével elégíti ki, elhomályositathatnának. Igaz, hogy mivei közül sok épen azért, mivel benne charakteristica nincsen, idővel ki fog a' divatból menni. Azonban általán fogva befolyása a' muzsikai izlésre igen nyomos, habár nem egészen kedvező is. Mert az által, hogy a' fülnek hizelkedni iparkodik, 's uj meg uj melodiákat könnyen teremt, derekasan 's jótékonyan munkálkodik muzsikája a' száraz harmoniai mesterkélés, eredetiség után törekvő különködés és a' harmoniának az énekszón uralkodása ellen; noha más részről ő, és még inkább majmolói az által, hogy a' gége ügyességétől rendkivül sokat kivánnak 's a' fület csiklandozó kedvencz-módosságokat mind untalan ismétlik, a' mély kifejezéssel teljes előadásnak 's az egyszerü nagy kedvelésének igen sokat ártottak. Az Olaszok muzsikájában R. főleg azzal csinál időszakot, hogy a' szeres muzsika kiképzésével a' harmoniában kivált a' Németeknél tett előhaladásokat használta, az igen üres harmoniai kiséretet kiküszöbölte, 's igy az olasz melodia kecseivel érdekesebb 's gazdagabb harmoniát és szeres muzsikát kapcsolt össze. — Született R. 1792 Pesaroban, atyja kóbori muzsikus, anyja kisebb szinházakban alsóbb rendü énekesné volt. Ezzel mint gyermek a' bolognai játékszinben énekelgetett. Későbbi kimivelésére sokat tett itt Mattei pap. Ugy látszik azonban, hogy hangászatban alapos oskolát nem tanult, hanem magát Haydn, Mozart, Cherubini, Spontini 's más uj mesterek szerzeményeinek esmeretére 's énekbeli saját nagy tehetségére bizta. Bolognában már 1808 egy ouverturet 's egy cantatet (*Il pianto d' armonia*) irt, és egy hangász-egyesület igazgatója lett. *Demetrio e Politio* első operáját Romában a' delle valle szinházban 1812 adták. Ezt követék *L' inganno felice; Ciro in Babilonia; La pietra di paragone* és *Champiale*. Legtöbb figyelmet gerjeszte *Tancredi*, mellyet legelőször Velenczében 1813 fényes sikerrel adtak. Ettől fogva minden olasz szinház biza rá munkákat, 's többnyire mindnyájoknak igen rövid idő alatt, noha gyakran hire kárával, eleget tett. Tudva van, hogy több operáinak csak *egy* közös ouvertureje van. Németországon 1817 kezde divatba jöni, hova *Tancred* 's *L' Italiana in Algir* operáival csuszott be. Utóbbi munkái: *Aureliano in Palmira; Il Turco in Italia;* 1815 *Elisabetta;* 1816 *Il barbiere di Seviglia; Otello;* 1817 *Cenerentola; La gazza ladra;* és *Armida;* 1818 *Moise*, és *Riccardo e Zoraide;* 1819 *Odoardo e Christina; La donna del Lago* és *Bianca e Falliero;* 1820 *Maometto secondo;* 1821 *Matilde di Chabran* vagy *Corradino;* 1822 *Zelmira;* 1823 *Semiramide*. Miután énekeit egész Olaszország tapssal fogadta volna, még nagyobb diadalt aratott Bécsben 1822, hova Barbajával menvén, Zelmirát 's más operáit maga előadta. 1823 Párisba, Londonba utazott. Párisban *Il viaggio di Rheims* alkalmi muzsikán, és *Le siège de Corinthe* operán (melly csak a' *Maometto* ujra dolgozása) kivül semmit sem irt. Legujabb mivei: *Le comte Ory* és *Tell*, mellynek alaposabb szerkeztetését és mélyebb charakteristicáját még ellenségei is dicsérik. *Otellót*, *Tancrédet*, a' *Tolvaj szarkát* 's a' *Szevillai Borbélyt* honi nyelvünkön 1827 az akkor kolozsvári, most kassai nemzeti dalszinész társaságtól, Budapesten is örömmel hallánk.

Rost (Joh. Christ.) elmés költő, szül. 1717 Lipcsében. 1742 Berlinben kiadá *Schäfererzählungen*, — Lipcsében *Die gelernte Liebe* és *Das Vorspiel* czimü iratait, melly utósóval hajdani tanitóját Gottschedet gunyolva támadá meg. 1744 grof Brühlnek titoknoka 's könyvtárnoka lett. Itt, midőn Weisze *Der Teufel ist los* operája, Gottsched mübirói baragját felingerlé, ez ellen irta esmeretes *Epistel des*

Teufels nevü leveleit. 1760 Dresdában fő adószedői titoknok lett 's e' hivatalt köz tisztelettel folytatta. Mgh. 1765. Levelei 's vegyes költeményei közt van amaz elhiresztelt elbeszélés is: *Die schöne Nacht* egy menyekzői versezet, melly tudta nélkül jött közre.

Rostock, jeles kereskedő város a' keleti tenger németországi partján 's legnagyobb Mecklenburgban, 17,000 lak. kik közt Zsidók nem szenvedtetnek meg. A' rostocki uradalomban fekszik a' Warnow folyó mellett. Jól épült; 9 temploma közt Máriáéban nyugosznak Hugo Grotius tetemei. Piaczai közt kitetsző Blücheré, rendességével 's Blücher ércz szobrával, mellyet a' mecklenburgi fejedelem és rendek 1819 tétettek. Rostock tengeri kikötője Warnemündében van, de 8 — 10 l. mély hajók a' városig is elevezhetnek, melly fallal és árokkal van keritve, de ellenség ellen nem sokáig tarthatná magát. 130 tulajdon hajóival eleven kereskedést űz. Több fabrikái 's czukorfőzései is vannak. Egyetemét 1419 III János és V Albert alkották; V Márton pápa erősitette meg. Intézetei közt jelesebbek: ritka kincsekkel gazdag könyvtára, 80,000 köt.; a' Wiggers ügyelése alatt lévő theologico-paedagogicum seminarium; theatrum anatomicum, 's az 1829 felállitott philolog. seminarium. Továbbá Rostock a' tartományi consistoriumnak, 's igazság-kanczelláriának helye. Van egy polgár 's nemes szűzekből álló klastroma 's kereskedést tanitó intézete. — R. eredetiképpen szlav helység volt; 1161 I Waldemár dán királytól elfoglaltatott, 's hires bálványképével együtt hamuvá tétetett 1170 körül II Pribislav keresztény Obotrita-fejedelemtől ujra felépittetett, 's kereskedésre kedvező fekvése sok német lakót vont oda. 1237-től 1301-ig Rostock urainak lakhelye volt, azután dán uraság alá jött, 1323 olta Mecklenburg birtoka 's 1695 olta a' schwerini ágé.

Rostopschin (Fedor, gróf) régi nemes orosz törzsökből szül. 1760 's mindjárt ifjuságában katonaszolgálatra adta magát, 's utazni indult külső országokra. I Pál alatt különös tekintetben állott, több rendezimet kapott, de későbbre kiesett a' kegyelemből. Sándor alatt a' moszkaui megye kormányát reábizták, 's mikor 1812 kiütött a' franczia háboru, mindent elkövetett, hogy az ellenség ereje megtörettessék. Moszkaunak felgyujtását a' Francziák neki tulajdonitják, melly vád ellen igyekezett magát menteni. A' bizonyos, hogy ő sok kárt tett a' franczia hadi seregnek és egész lélekkel dolgozott Oroszország függetlenségén. Hiv szolgálatjaiért altábornagyi rangra emeltetett, és Sándor császárt 1814 a' bécsi congreszre kisérte, azután több utazást tett Európában 's Párisban 2 eszt. töltött.

Rostra, régi Romában szónokszék, mellyről tartattak a' néphez intézett beszédek 's javallatok. Nevét azon hajók orraitól kapta, mellyeket a' Romaiak Duillius vezérlése alatt K. e. 260 a' Carthagoiakkali első tengeri ütközetben fogtak el 's a' szónokszékre csináltak ékességül, melly addig Suggestusnak neveztetett.

Roswitha (Hroswitha, Roswida) sajátkép Rossow Helena, sz. Benedek rendjebeli apácza, szül. Gandersheimban 920 körül. Akkori időben nagy hirü tudós asszony volt, de élete 's iratai felől keveset tudunk. II Otto császár parancsára nagy Otto tetteit latin hexameterekben irta le. Munkái kiadattak utójára Wittenbergben 1707. 4.

Rota vagy Ruota Romana, a' pápa legfőbb törvényszéke a' keresztény világra nézve, melly nem csak az egyházi peres tárgyakban, hanem azokban is végső itéletet hoz, mellyek az 500 scudinál több jövedelmet hozó egyházi birtokokat illetik. A' Rota Romanának collegiumi alkotmánya van 's 12 főpapból áll, kik közt 3 rómainak, 1 németnek, 1 francziának és 1 spanyolnak kell lenni. Czimek Auditores de la Rota, vagy a' szent apostoli palota auditorai, mivel üléseiket hetenként kétszer a' pápa palotájában tartják.

Rota nevét talám onnan kapta, mivel a' terem padlata kerek (rota) formáju márványdarabokkal van kirakva; mások szerint onnan, mivel azon helyen, hol a' törvényszék áll, régi Romában kerek közönséges épület állott. Egyébiránt ezt a' nevet más legfőbb törvényszékek is viselték, p. o. Genuában. (Vö. ROMAI UDVAR).

ROTARIDES (Mihály) Gömör várm. Otrokocsban szül. Vittenbergi tanulását végezvén, minden tehetségét arra forditotta, hogy a' magyar tudományok történeteit jól kidolgozhassa, mellyért a' külföldről haza jött, 's 1742 — 43 sok fáradsággal és költséggel az egész országban mindenütt szükséges kutfőket és anyagokat gyüjtött czéljára, mellyekkel ismét visszatért Vittenbergbe, hogy ott igen tudós és hasznos munkáját kidolgozza, de mielőtt czélját érhette volna mh. Azonban egy nevezetes munkát adott ki e' cz. alatt: *Historiae Hungaricae Litterariae Antiqui, Medii, atque recentioris aevi lineamenta, quorum prolegomena, generalem in universam historiam Hungariae litterariam introductionem continentia prodeunt studio ac sumtu H. M. Hungari.* Altonaviae et Servestae 1745; a' könyv czimjén lévő H. M. betük Hazafi Mihályt tesznek. Említett literariai nagy munkája kéziratját a' vittenbergi magyar tanulók helybeli könyvtárának hagyta örökségül, 's találkoztak, kik (talán csak irigységből) ugy vélekedtek, hogy Wallaszky ezen kéziratból szedegette ki *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* czimü munkáját.

RŐTFESTÉK, l. VÉRKŐ.

ROTHSCHILD ház. Minden kereskedő házak közt, mellyek a' milliok előtt egyiránt nyitva álló útak belátással teljes használata, jól intézett feltételek, rendes egyforma menetel, emberek és dolgok helyes megitélése, erősen alapitott jó hirnév, 's fedhetetlen igazságosság által nagyok és virágzók lettek, kitetsző a' Rotschild ház.

ROTHSCHILD MAYER ANSELM, a' most élő 5 testvér attya, maini Frankfurtban szül. 1743. Szülei, kiket már 11 eszt. korában elvesztett, istenfélő emberek voltak, kik a' gyermek különös tehetségeit korán észrevevén, mindent arra forditottak, hogy jól neveltessék. Tanitói pályára lévén szánva, különös szorgalommal tanulta az erre szükséges tudományokat Fürthben 's csak nehány eszt. mulva tért vissza honyába, hol az antikokban 's régi pénzekben szép esmereteket szerzett, mellyek neki nem csekély keresetkutfőül szolgáltak. Egyszersmind a' kereskedői tudományokban is gyakorolván magát, minden felől tétettek neki szolgálat-ajánlatok. Ezek következésében Hanoverbe ment, hol egy gazdag váltóház foglalatosságait több esztendeig nagy gondal vitte. Frankfurtba visszatérte után megházasodott és szorgalma 's takarékossága által szerzett csekély tőkéjével tette le a' mostani hires váltóház talpkövét. Esmeretei 's becsületessége rövid idő mulva megnyerék a' jelesebb házak bizodalmát; hitele és vagyona nevekedett. Munkásságköre akkor kapott legnagyobb kiterjedést, midőn a' hesseni landgróf, utóbb választó, ki benne először régi pénzek szerzésekor, azután más alkalmakkal is éppen olly megbizható, mint használható embert esmert, 1801 udvari agensévé nevezte őtet, melly hivatalában olly fontos szolgálatokat tett, hogy a' választó haláláig nem szünt meg jó indulattal 's bizodalommal lenni eránta. *) Frankfurti polgártársai is becsülték Rotschild érdemeit. Az akkori nagyherczeg, ki az Israelitáknak teljes polgári és politicai jusokat adott, az ottani választó collegium tagjává nevezte ki

*) Midőn a' hesseni választónak 1806 a' Francziák közelgetésekor tartományából el kellett szaladnia, nagy saját vagyona Napoleonnak zsákmánya lett volna, ha R. annak nagy részét bátorsága 's okossága által, bár élte veszedelmeztetésével, meg nem mentette volna.

ötet, melly megkülömböztetéssel a' polgárok általai gyámolittatását akarta a' nagyherczeg megjutalmazni. 1812 ragadtatott el halál által az övéitől R. Mayer Ans. minekutána 10 gyermekeit megáldotta 's főképpen 5 fiainak az egyetértést szivekre kötötte volna. Soha se teljesittetett atyai parancsolat olly lélekesmeretesen, mint ez; mert soha se mondják ezek ki attyok nevét tisztelet nélkül 's minden foglalatosságaik kezdetével mintegy tanácsot kérnek ennek árnyékától. — 1813 állottak elő azon politicai visszonyok, mellyek a' R. házat nagy pénz- és hitelmunkálódások szakadatlan sora által azon polczra emelték, mellyen most az europai kereskedési és financz dolgokban áll. 12 eszt. olta ugyanis ezen ház eszközlése által, az europai fejedelmek számára 11 — 1200 mil. for. vétetett fel annak pénztárából, részint mint költsön, részint mint segédfizetések, 's ebből mintegy 500 mil. Angolország, 120 Austria, 100 Poroszország, 200 Francziaország, 120 Nápoly, továbbá 60 Oroszország, 10 nehány német udvarok 's 130 Brasilia számára, ide nem számlálván a' szövetséges udvaroknak fizetett több 100 milliomot tevő franczia hadi kártérítő pénzt, 's azon pénzmunkálódásokat, mellyeket több országlások parancsolatjainak következésében tett a' R. ház 's mellyek a' feljebb emlitett összveséges pénzt jóval feljülhaladták. — Miként mehetett légyen annyira a' Rothschild ház, illy kevés idő alatt? kétségkivül sok kereskedő és politicus főt foglalatoskodtatott. Első eszköze volt ennek a' testvérek közt tántorithatatlanul álló egyetértés, mivel semmihez se kezdenek, a' miben hosszas fontolgatás után mindnyájan meg nem egyeznek, bár több eszt. olta távol laknak egymástól. Ez annál lélekesmeretesebben tartatik fen, mivel attyok végső akaratja szerint még mindég osztozatlanok. Második eszköz azon elv volt, hogy renkivüli hasznot nem kerestek, minden foglalatosságaiknak bizonyos határt mutattak ki 's a' mennyiben emberi okosság 's előrevigyázás teheti, történetek játékától magokat teljesen függetlenekké tették. Ezen elv a' R. ház erőségének egy főtitka. Kiváltképpen sokat tett a' Rothschild ház nagyságára az 5 testvér személyes erkölcsi charactere, 's pontossága, mellyekkel mindenek bizodalmát megnyerték. Jótétel; 's szükölködők gyámolitása, személyválogatás és haszonkeresés nélkül, azon útak, mellyeken a' nemzetség mindenik tagja, ezerek bizonyitása szerint, az igazi popularitasra törekszik. — Az 5 testvérek ezek: Anselm, szül. 12 Jun. 1773, ki, mint legidősebb, a' törzsükháznak feje, maini Frankfurtban: második Salamon, szül. 9 Sept. 1774, 1816 olta most Berlinben, majd Bécsben (itt mindazáltal többet) lakik: harmadik Nathan, szül. 16 Sept. 1777, ki éles belátásával 's fontos szolgálatjaival az első ángol nagyok és status kormányozók bizodalmát megnyerte, 1798 olta Londonban; negyedik Károly, szül. 24 April. 1788, 1821 olta Nápolyban; legifjabb Jakab, szül. 15 Maj. 1792, 1812 olta Parisban. — Érdemeiket több udvar nyilván megesmerte 's vitézrendekkel jutalmazta. 1818 mindnyájan porosz commercialis tanácsnokokká, 1815 kurhesseni finánczctanácsnokokká 's a' mostani választótól titkos finánczctanácsnokokká neveztettek ki. Austriának császárja 1815 örökös tartományaiban nemességre 's 1822 austriai báróságra emelte őket, ezenfelyül 1820 a' Londonban lakót cs. k. consullá 's 2 eszt. később generalconsullá tette, mint 1822 a' Parisban lakót is.

Rothwälsch, olly nyelv, mellyet az europai czigányok, tolvajok és koldusok egymás közt beszélnek, hogy másoktól meg ne értessenek. Áll pedig aljas-német, zsidós-német és saját koholmányu 's összevissza forgatott szavakból. Némelly német kifejezéseknek és szólásformáknak egészen más jelentést adtak e' gazok, igy a' lopást vagy ellopott dolgokat egészen más értelmü, lágy szavakkal bélyegzik. Fő részét teszik azonban e' nyelvnek a' pór zsidóságtól kölcsö-

nözött szavak, mi arra mutat, hogy e' nyelvet alkalmasint Zsidók találták; de a' valódi czigány nyelvtől, mellyből csak igen kevés szót vett fel, nagyon különbözik. E' nyelv esmerete a' gyakorló törvénytudóra nézve igen nagy fontosságu, hogy tolvajcsoportok elfogásakor a' lopás módját és környülményeit kitapogathassa. Innen könyveket is készitének e' végre, mellyeket az elfogott zsiványok előadása szerint szerkeztettek. Már 1601, 1755 és 1791 jöttek ki grammaticák a' rothwälsch nyelvről. Most legjobb utasitást ad Dr. Pfisternek *Actenmäszige Gescht. d. Räuberbanden* 'st. 1812 megjelent munkája. Továbbá: Christensen *Alphabetisch. Verzeichnisz einer Anzahl von Räubern, Dieben und Vagabunden* etc. (Hamburg 1814). Mikor támadt a' gaz-nyelv? nehéz meghatározni. Annyi bizonyos, hogy Németországon V Károlytól fogva divatoz. A' rothwälsch név származatát is sokfélekép magyarázták; legtermészetesebnek látszik ez: magában e' nyelvben *rot* koldust, *wälsch* külföldit, idegent teszen, igy rothwälsch, koldusok, kóborlók nyelve. Magok a' tolvajok saját nyelvüket *Kakumloschen* azaz okos nyelvnek nevezik, e' zsidó szavaktól: *hanam* bölcs, okos, és *laschon* nyelv.

Rotrou (Jean) szomorjáték-költő, szül. 1609 Dreuxben. 36 tragoediai, tragicomoediái és vigjátékai közül csak a' *Wenceslas* czimü szomorjáték, mellyet Marmontel újra dolgozott, maradt meg a' játékszinen. R. a' tragoediát erkölcsi czélok által iparkodott nemesiteni 's hősei és hősnéi által keresztény érzelmeket ábrázoltatott. Ő nemes gondolkodásával tünteté ki magát. Richelieu pénzei akará rá birni, hogy a' *Cid* tragoediát gyalázza: ő ezt nem tette. 1650 midőn a' döghalál pusztitná hazáját, sinylődő polgártársai körül buzgólkodásának maga is áldozatja lett. Munkái kijöttek Parisb. 1820 5 kötet.

Rotteck (Károly), badeni nagyherczegi udv. tanácsnok, törvénytanitó a' freiburgi egyetemben, szül. 1 Jun. 1775 Freiburgban, hol attya az orvosi kar igazgatója és protomedicus volt. A' helybeli egyetemben végezvén tanuló pályáját, 1797 törvénydoctora 's 1798 a' közönséges historia rendes tanitója lett. Bécsbe, Parisba, Schweizba 's Olaszországba utazván, szép tapasztalatokat szerzett, mellyekkel nemes szabad lélek párosodván, szép irásmóddal ékeskedő munkái sok olvasót vontak magokhoz. Jacobi *Iris* cz. zsebkönyvében 's a' *Deutsche Blätter*ben több nagyobbára historiai tartalmu értekezései jelentek meg. Főmunkája jeles *Allgemeine Weltgeschichte*je, 9 köt. Több historiai irományai közt, a' már emlitetteken kivül, felhozatást érdemel N. Sándor életirása Ersch és Gruber encyklopoediájában. 1816 fejedelmétől udv. tanácsnok czimet kapott 's 1817 a' bajor kir. tudós társaság tagja lett. 1818 a' történettudományi tanitóságot a' természeti törvényével és statustudományával cserélte fel. *Über die Erhaltung der Universität Freiburg* cz. fontos előterjesztésének köszöni nagyobbára e' hires egyetem további fenállását, innen midőn a' badeni polgáralkotmány 1819 létre jött, őtet választotta az egyetem követévé. Mint publicistát, esmeretessé tették Rottecket e' munkái: *Über die heutige Kriegsmanier* (Germanien 1816) és *Über stehende Heere und Nationalmiliz* (francziára 's áng. ford.). Ezt követte *Ideen über Landstände*. Erre a' *Landständisches Archiv*et alapitotta. Még fontosabb volt az országgyülésekbeni részvétele, mellyekben a' tanulás szabadsága, a' kath. egyház állapotja, a' pápának Wessenberg ügyébeni viselete, tized és robot, nemesi edictum, jobágyság eltörlése, a' szökevények vagyonának elfoglalása és büntetése, ministerek felelésterhe, sajtó szabadsága, kereskedési szabadság, statusrobot eltörlése, katonai szálásadás és tartás, községrend 'st. felett hathatós ékes szollással beszélt. Haza menvén, nagy örömmel fogadtatott 's Freiburg egy ezüst bilikommal tisztelte meg.

Több crit. folyóirásba, névszerint a' *Hermes*-be és Murhard *Polit. Annalen*-jébe helyes birálatokat irt. 1830 olta az *Allg. polit. Annalent* szerkezteti. Eltét l. *Zeitgenossen* (IV füz. 1830) Münchtől.

Rottenberg, város Tyrol alsóinnthali kerületében, várral, kath. plébaniával, ágostoni klastrommal, réz és ezüst bányákkal, olvasztó huttával, márványkővel, 890 lak.

Rotten-Borough, azaz, elpusztult mezőváros, mellynek azon jusát, hogy a' parlamentbe követeket küldjön, kevés tulajdonosok keritették kezekre. Boroughnak neveztetik Angolországban minden az alsó házba követeket választható hely, melly alsó ház a' 14-dik századnak közepe olta a' bárók mellett, mint különvált nép képviselőség állott fen. Azolta több, még a' régi századokban országrendségre emelt, helyek legszegényebb falukká sülyedtek alá, mellyeknek csak kevés tulajdonosai éltek a' hajdani szavatolás jusával, mig más, később jólétre 's tekintetre emelkedett városok, mint Manchester, Leeds, Birmingham, Sheffield választásjussal nem birtak. Ollyan hely mintegy 20 — 30 vagyon, mellyek öszveséggel 50 — 60 követet választanak a' parlamentbe. Közéjek tartoznak Old-Sarum mezőváros omladékai is, hol egy parasztházban, a' hely egyetlen maradványában, parlamenti választáskor 7 földbirtokos gyül öszve 's két követet választ. Hogy parlamenti követek választatásakor gyalázatos kereskedést üztek a' választók szavaikka', oda hajtván őket a' ministerium pénzel, a' hova akarta, azt lehet gondolni. Részint tehát ezen visszaélést akarván eltörölni, részint nem ok nélkül tartván attól, hogy igy a' nép szabadságszeretetének 's függetlenségéveli büszkeségének szükségesképpen el kell fojtatni, több izben, nevezetesen 50 eszt. alatt 25-ször (t. k. Pittől 3-szor, Greytől 3-szor, Francis Burdettől 4-szer, Russeltől 5-ször) sürgettetett annak javitása, de hosszas küzdés után csak Grey ministeriuma vitte ki e' nagy munkát, melly szerint az elpusztult mvárosok választáskori szavakat 's az ezzel járó jövedelmeket elvesztették, ezen szavak nehány nagy és népes városoknak 's kerületeknek adattak, 's a' szavatolás jusa a' városokra és megyékre kiterjesztetett. 7 Jun. 1832 irta alá a' király a' billt. Kérdés: mit tárgyaztak ezen reformbillel a' ministerek? Fel. A' tehetős és vagyonos polgárrendnek törvényhozási befolyását 's szabadságát szélesiteni 's a' statushivatalokba, fizeté sekbe, és pensiokba olly nagy korlátolásokat bevinni akartak, hogy azáltal az alsóbb osztálybeli nép könnyebbséget nyerjen. Kérd. Hát a' nép, az alsóbb karbeli sokaság mit vár abból? Fel. Olly rendeletet, melly által mostani nyomatása alól felmentetik, 's szüksége enyhittetik. Kérd. végre: mit nyert általa valósággal? Fel. Semmit; mert birtok vétetvén a' követválasztó jus alapjául, a' szegény köznép ott maradt, hol a' bill megállapittatása előtt volt. Helyesen vitatá tehát Hunt, hogy a' bill a' szegényekhek semmit se használ 's csak a' nép szemeibe homokot szór; innen nemes haszonkeresetlenséggel minden megért korunak, nem tekintvén birtokra, szavazó just adatni sürgetett.

Rotterdam, déli Hollandnak gazdag kereskedő városa, 6600 ház. 's 62,000 lak. Csinos város, főképpen a' vizen Dortrecht felől jövőket pompás tekintettel lepi meg. Nevét Rotte csekély folyótól, melly zsilipnél fogva itt a' Maasba vagy Merwebe ömlik, kapta. Városjust 1272 nyert. R. 1480 Hoeksche Waard (a' dortrechti kerületben) szigetének feje, van Brederode Ferencz, által megvétetett 's Maximilián főherczeg ellen vitézül védetett; 1563 leégett; 1572 a' Spanyolok által árulással elfoglaltatott 's kiraboltatott; 1580 I Wilhelmtől, mint az ugynev. kis városok közt első, a' hollandi rendek gyülésében helyet 's szavat kapott. Azolta jóléte naponként nevekedik, 's kereskedése Kelet- és Nyugotindiával olly virágzó, hogy e'

részben Amsterdam se mulja felyül. Van der Werff képiró 's az igaz tudósságnak és jó izlésnek helyreállitója Éjszakeuropában, Desiderius Erasmus, kinek a' nagy piaczon először fa, később kő 's végre most is fenálló 10 l. magas ércz szobor emeltetett, itt születtek. A' város latin oskolái most e' nagy férjfiu nevéről neveztetnek. A' belső város a' külsőtől magas országut-utsza által választatik külön; az első csaknem egészen polgárházakból áll, az utolsóban ellenben pompás kalmárházak fénylenek, mellyekhez a' tengeri hajók (eszt. 1500 an felyül) közel eveznek, a' mi a' portéka-lerakást felette könnyiti. R. az Angol- és Scotországokkal üzött hollandi kereskedésnek főhelye, már régolta. — Legjelesebb épületei: Sz. Lőrincz nagy temploma, a' nagyobbára Angol- és Francziaországok ellen 1660 és 1674 közt folyt hadban elesett németalföldi tengeri hősök (de Witte, Kortenar, Joh. van Brakel, Joh. de Lief, de Jan van Nes, Cornelius Matalief és Mooi Lambrechts) sirboltjaival; nagy és szép börzéje; az admiralitas épületje (Zekantoor) 's a' nagy hajóépitő mühely. Vannak benne: alsónémet és scot Reformatusoknak, ángol püspökösöknek, Presbyteriumosoknak, Lutheranusoknak, Katholikusoknak, Anabaptistáknak és Remonstransoknak egyházaik és templomaik. — Fabrikái közt kitetszők a' czukortisztitások; de vannak: pálinkafőzései, tő- 's más fabrikái is. Tudományos intézetei: a' tudományos nyomozódásokat elómozditó társaság (Het Bataafsch Genootschap voor proefondervindelyke Wijsbegeerte); tudós társaság e' nevezettel: külömbözés és öszveegyezés; 's a' szép mesterségek és tudományok hollandi academiájának nevezetes ága. Azt állitják, hogy a' hollandi nyelv legtisztábban beszéltetik Rotterdamban.

ROTUNDA (Rotonda) általánosan minden kivül 's belől kerek épület; igy neveztetik p. o. a' romai hires Pantheon, mellynek belseje egy fedelén lévő nyiláson világittatik meg. Templomokban, kertteremekben 'st. ez a' forma gyakran használtatik, ritkábban olly épületekben, mellyek a' közönséges élet szükségeire tétettek.

ROUCHER (Jean Antoine) szül. Montpellierb. 1745, már iffjontan költészi tehetséget árult el. Kiütvén a' zendülés, e' szavak: *szabadság és emberi jusok* fellelkesiték; de midőn a' pórnép uralkodása alatt a' kegyetlenkedés rendszere felemelkedett és kifejlett, fellázadt emberi érzéseit követé R., 's igy a' hatalmasok gyülőlségét hamar magára vonta. Több izben elkerülé ugyan ü dözőinek töreit; de végre még is elfogták, 's Jul. 25 1793 a' guillotine alatt holt meg. *A' hónapok* czimü versezete, mellyet sokan a' Francziák közül szigoruan biráltak meg, csinos nyelvéért 's érzéséért méltánylást érdemel. Holta után több apró munkái jövének ki.

ROUE olly ember neve, ki a' nagy világi gyönyört vadászó életnek, önelveit és erkölcseit feláldozta. Filep franczia országló, orleansi herczeg (a' mostani franczia király nagy attya), ki az embereket kevésre becsülte, kedvenczeit és asztaltársait nevezte rouéknak, melly czimmel azt czélzotta, hogy a' kerékbeni megtöretésnél jobbat nem érdemelnének azok, de nem ugy, mint gonosztevők, hanem mint olly udvariak, kik a' gyönyörbe volt elmerülésektől ingereltetve, akármelly alávaló tettre készek voltak, kivált ha azok által fejedelmeket mulattathatták.

ROUEN, hajdani Normandiának, most az alsó seinei dep-nak fővárosa, halmoktól keritett szép térségen fekszik, a' Seine jobb partján, 11,000 ház. 's 87,000 lak. 6 külvárosa van, mellyek közt St. Sever a' Seine bal partján hajóhid által köttetik öszve a' várossal. A' hid 270 l. hosszu 's 1626 olta áll. Épületei közt kitetszők: az érseki templom, St. Ouen hajdani szép apátság, magas tornyával, az igazság-palota, a' játékszin. Aux veaux nevü piaczán áll az 1430 itt megegetett orleansi szüznek szobra. R. helye a' praefectusnak,

megyei kormányszéknek, a' 15-dik osztály kormányozó vezérének, érseknek, királyi törvényszéknek, kereskedő kamarának 's kereskedő törvényszéknek. Van benne: tudományok 's mesterségek academiája, société d' émulation, lyceum, hajós oskola, rajzoskola, közönséges könyvtár, museum, term. hist. cabinet 's füvészkert. Számos fabrikái 's manufacturái adnak: nanquint, piquét, kartont, sávolyt, nyak-, zsebkeszkenőket, vásznat, papiros szőnyeget, kártyát, posztót, viaszas vásznat, czukrot, szarv- és elefántcsontmiveket, chemicum fabricatumokat 'st. Tengerdagadáskor igen megterhelt hajók is elevezhetnek a' kikötőpartig, honnan a' portékák a' Seinen tovább vitetnek. Ez okból a' küldő kereskedés igen virágzó. 1830 emlék emeltetett az itt született nagy Corneillenek.

Rouget de Lisle (Joseph), szül. Maj. 10 1760 Lons-le-Saulnierben, Jura megyében; a' hires marseillei dal szerzője, mellyet *L' offrande â la liberté* czim alatt a' párisi operaszinben is nagy pompával adtak. A' marseillei nevet onnan kapta e' dal, mivel legelőször (1792) Parisban a' marseillei frigyesek által lett esmeretes. Ez ének, mellynek muzsikája meateri, olly rendkivüli foganatot szerzett a' franczia seregben, hogy Klopfstock azt mondaná Hamburgban a' szerzőhez: *Kegyed verse által* 50,000 *derék Német esett el.* R. a' zendülés elején mások felszólitására egy fellelkesült órában irá e' dalt, 's muzsikáját is egy éjszaka készité. Még is a' Terroristák üldözéseitől csak a' 9 Thermidor menté meg. Quiberonnál sebet kapott, azontul megvonulva élt, költészkedett, 1798 irá az *Ecole des Femmes* darabot, 1825 pedig *Cinquante chants français* czim alatt jól válogatott franczia dalokat ada ki.

Roulador. Igy nevezik főkép éneklésben azon görgő futásokat, mellyekkel a' melodia felékesittetik. Csak ritkán 's illő helyen kell ezekkel élni. Rousseau ott kivánja meg, hol a' beszéd feltartóztatása 's a' melodia megnyujtása czélirányos, 's mentésül az mondja: ha a' sziv élénkül fel van indulva, a' hangzat könnyebben talál accentusokat, mint az értelem szavakat, 's igy meneteleket és ékitéseket is.

Rousseau (Jean Baptiste) a' franczia nemzet legjelesebb lantos költője. Varga fija volt, 1669 (mások szerént 1671) Párisban szül. 's 1741 hm. Brüsselben. Jó neveltetése volt. Boileau által korán felébresztetett benne a' költői szellem. Bontepaux dánországi követtel 1688 Dánországba ment; később az Angliába utazott Tallard marsall titoknokja lett. Londonban St. Evremontal szoros barátságban élt, azután kevéssel Rouille, financzkormányozóhoz került, kit mindenhova követett, 's a' tudományokkal és költéssel foglalatoskodott, miért több neki ajánlott hivatalt nem fogadott el. Ez időtájban *Hesione* énekjátéka jelent meg a' parisi játékszinen, 's kevéssel azután a' költők ellen versekben irt elmés gunyirása. Rousseau gyanuba jött; de ő állhatatosan tagadott mindent, sőt elég rosz lelkü volt, hogy Saurin földmérőt keverje bajba hamis tanuk segitségével. De Saurin ártatlansága majd napfényre jött, 's 7 Apr. Rousseau Franciaországból örökre kitiltatott 1712. Rousseau Helvetiába ment, hol gróf du Luc franczia követben pártfogóra talált. 1714 Eugenius herczeget Bécsbe követte, hol 3 eszt. igen kellemetesen élt, hanem hirtelen el kellett neki hagyni Bécset; hihető azért, mert gróf Bonneval által, a' herczeg szeretőjére *irt* versek szerzésében részt vett. Rousseau Brüsselbe ment, hol Voltaire tanuló társával ismét perbe keveredett. Azonközben a' vendomei nagyprior Breteuil gróffal, Rousseau visszahivatását kieszközölték; de ez a' nagyra vágyót csak félig elégitette ki, ki azt kivánta, hogy pere még egyszer vizsgáltassék meg, 's ő nyilvános itélet mellett hivattassék vissza, a' mi igazságosan megtagadtatván, szomoruságából utazni indult, 's 1721 Londonba ment, hol

munkáji gyüjteményét 1723 kiadta. Ez által nyert szép vagyonát a' már ekkor hanyatlásban volt ostendei kereskedő társaságnak kölcsönözte, melly megbukván, annyira alászállott Rousseau, hogy barátjai adakozásából élt. Végre nem szenvedhette Brüsselt. Baráti titkon Parisba vitették, de 3 hónap mulva kéntelenitetett ismét elhagyni Párist, mivel gunyolódásaival némelly hatalmas személyeket megsértett. 1740 Brüsselbe visszatért, de a' köv. eszt. tavaszán meghalt. Halála óráján is azt állitotta, hogy nem ő volt szerzőjök azon gyalázatos gunyverseknek. — Munkái ezek: 1) 4 könyvből álló dallok; 2) Cantatek; 3) versekben irt levelek; 4) allegoriák; 5) epigrammák; 6) különbféle kevés bucsuversek, mindazáltal jobbak, mint 7) vigjátékai; 8) énekjátékai nem érdemesek szerzőjökre, mellyért munkái gyüjteményébe nem vette fel azokat; 9) levélgyüjteménye.

Rousseau (Jean Jacques) szül. 1712 Jun. 28 Genfben 's egy órás ifjabb fija volt. Világra jöttekor igen gyenge volt, 's annya élébe került születése, mellyért is születését első szerencsétlenségének nevezte. *Confessions* czimü munkájában (mellyek azomban hiu lélek vallomásai), azt mondja magáról, hogy 7 eszt. korában igen vallásos volt, 's azután csupán románokat olvasgatott, de majd jobb könyveket kapott, 's Plutarchust különösen szerette, kit 8 eszt. korában könyv nélkül tudott, 's 12-ben már minden románt többnyire áltolvasott; de majd attya műhelyén a' műszerszámok közt hevert Tacitussal és Hugo Grotiussal is megesmerkedett. A' hangászszellem is idejekorán felébredt benne. Neveltetés végett falusi paphoz adatott 9 éves korában; 14 eszt. lévén, rézmetsző inas lett; de mestere kegyetlen keménysége elidegenitette attól, mellyért is megszökvén Savoyában kóborlott, 's szükségtől kénszerittetvén, vallását megváltoztatta. Klastromban tanittatott, de abból rövid időn megszökött; sok viszontagság után végre egy falusi pap ajánlására Annecyban Warrens asszonysághoz jutott, ki őtet magához vevén, a' tudományokra 's hangászságra tanittatta, mint tulajdon fiját ugy tartotta, sőt el is kényeztette. Azon reménységből, hogy hangmüvészsége által élelmét keresendi, 20 eszt. korában Francziaországba ment; de beteges állapotja miatt jótevő asszonyához visszatért, 's 1741-ig itt maradt, midőn a' Venecziában volt franczia követnél titoknok hivatalt nyert. 18 holnap mulva elvált ettől, 's Parisba utazott, hol kótairással kereste élelmét, egyébiránt pedig üres óráiban a' természettudományt 's a' chemiát tanulta. Ezen idő tájban a' hójagkő kezdé háborgatni, melly nyavalyától soha se szabadult meg többé. A' dijoni academia e' kérdésére: A' mesterségek és tudományok helyreállitatásoknak volt e' befolyások az erkölcsök javulására? felelvén, a' versenydijt elnyerte. Hevesen czáfoltatott meg azon szokatlan állitása, hogy a' mesterségek és tudományok veszedelmesek voltak légyen, sőt Spanyolországban még az udvar és az eretneknyomozás is bele kevereditek ezen dologba. *Devin du Village* czimü énekjátéka, mellyhez a' hangászatot maga szerzette, köz kedvességet nyert, 's a' franczia nemzettől csaknem imádtatott. De midőn 1753 a' franczia hangmüvészségről értekező levelét adta ki, mellyben annak tökélletlenségeit mutogatta, minden ellene zendült, 's levelét a' játékszinben felakasztották, sőt meggyilkolására embereket béreltek. Rousseau Genfbe szökött; a' reformata vallást 's ezek polgárjusait is ismét visszanyerte. Innen Savoyába utazott, 's az *emberek közti egyenetlen állapot eredetéről* Chamberyben értekezést irt: ezen munkája még nagyobb lármát csinált. A' vad állapotbani és pallérozott embert egymás ellenébe tette, az enyimet és tiédet, a' tulajdont és gazdagságot 's az ezekből eredő hatalmat és bujálkodást, ezerféle nyomoruság kutfejinek állitotta, 's a' nagy világ kétszinüségétől, mellyben természeti érzése kigunyoltatott, megcsömörölve igy kiált az emberekhez: *Jójjetek erdők-*

be, 's legyetek emberek! Magokra hagyatva ugy éljenek, mint az állatok, mert ez az ártatlanság 's eredeti együgyüség állapotja. A' birtoki tulajdon, 's a' társaságba lett egyesülések szerencsétlenné tették az embert. — Ezalatt a' gyülölség lecsillapodott Parisban; mindazáltal sürgető hivásra se ment ide, hanem Montmorencyba, melly szerencsés magányban irta: a) *Du contrat social;* b) *La nouvelle Heloise* és c) *Emile*, melly munkáji által időkorára nagy befolyása lett. Politikai munkáit, különösen a' társasági egyesülésről, 's az emberek közti egyenetlen állapotról készült két értekezését, tartják részint a' franczia népzendülés kutfejeinek. Du contrat socialja, mint a' lázadók catechismusa, általjában *le Pharus de legislation*nak neveztetett, pedig Rousseau minden munkái közt épen ezt olvasták 's értették legkevésbé. Egyszerre minden azt képzelte, hogy állandó köztársasági alkotmány alapjai fedeztettek fel abban, mellyért is minden kitelhető módon tisztelték Rousseau emlékezetét. 1791 Sept. 25 Montmorency e' végre innepet tartott neki; 1794 Oct. 11 pedig Parisban nagy pompával a' pantheonba tették be tetemeit. Az alatt mig a' világiak és tudósok a' társasági egyesülésről, 's a' franczia hangmüvészségről irt munkáji mellett és ellen beszéltek, *Julie* munka megjelent, mellyek olvasásától a' még ártatlan leánykákat tiltotta, t. i. kik románokat még soha sem olvastak 's kiknek képzelődését az indulatok legkissebb szikrája sem érte még. Végre 1762 ujabb időbeli legnevezetesebb nevelési munkáját: *Emile ou de l'éducation*-ját irta. Luxenburg marsall nőjéhez az 1767 Jun. 12 intézett levelében következő okait adta annak Rousseau, hogy Emiljét irta: Gazdasszonyával, kit későbben feleségül vett, öt gyermeket nemzett, kiket a' talált gyermekek házába küldött, még pedig olly vigyázatlanul, hogy legkevesebb intézetet sem tett jövendő megesmerhetésekre, sőt még születések napját sem jegyzette fel, melly miatt több esztendők olta legbusitóbb lelkiesméret-furdálásokat érzett, 's a' nevelésről irt munkájának egyik fő oka azon kivánsága volt, hogy hibáját legalább némelly részben helyre hozza (L. *Le Conserv. du Neufchateau* 1800). A' vallásban foglalt vizsgálódó igazságokat, Emiljében elkülönözte azoktól, mellyeknek éltünkrei befolyását senki sem fogja tagadni. Alig jelent meg Emil, 1762, a' könyvet azonnal megégette a' parlament, szerzőjét pedig tömlöczre itélte; a' párisi érsek pedig pásztori levelével üldözte, 's istentelennek, csábitónak nevezte. Rousseau azt felelte, hogy nem ő istentelen, hanem azok, kik isten itéletébe avatkoznak. — Rousseau Genfbe akart menekedni, de szülötte földje nem hogy nem fogadta be, hanem tömlöcczel fenyegette, 's Emiljének a' városban találtatott egyetlen példányát a' hóhér által égettette meg. A' bernai vidékben fekvő Yverdunba; innen pedig a' neufchateli grófság Moitiers-Travers nevü falujába vette magát. Minthogy gyermeki idejétől fogva soha sem lakott Protestánsok közt, igen kedvére volt az odavaló községgel lett egybenköttetése. Együgyü istentiszteletje tetszett neki, a' helybeli templomba gyakran eljárt, 's mind magának, mind másoknak épülésekre volt, és a' predikátor barátságát, 's a' község szeretetét megnyerte. Teljes lélekkel gyülekezetjéhez vonszódott, közönségesen a' protestáns vallást vallotta. E' felől, a' párisi érsekhez irt levele, 's Dictionnaire physique portatif czimü munkája 1765 elégettettek hóhér által. A' genfi papok a' moitiersit 's az oda való községet tőle elidegeniteni iparkodtak; az utobbitól méltatlanságot szenvedvén, a' bieli tón fekvő Péterszigeten két hónapig mint irta, századokat élt; az ottani füvészkedésének lehet köszönni a' *Botaniste sans maitre* munkáját, 's azon jó gondolatját, hogy az ifjuságot ideje korán a' füvészkedésre kell szoktatni. Itt sem szenvedték tovább. Egy német canton elöljárói a' legzordonabb időszakaszban azt parancsolták neki, hogy vidékjeket rövid idő alatt hagyja

oda. Hijában kért rövid időt a' maradásra, hijában tömlöczöt, mellyben iró eszközök 's társaság nélkül, csak csendességben halhasson meg. Elhajtották, 's azon veszélyre tették ki, hogy az útban elvész. Baráti levelet eszközlöttek neki a' Parisba mehetésre, hol a' philosophusok, kik azért bosszonkodtak reá, mert annyi bátorságot és hitet találtak benne, szinte olly kegyetlenül gunyolták, mint a' papok üldözték. Igazságosabb volt eránta Hume angol bölcs, ki magával Angliába vitte őtet. Örömbe merülve lépett ki a' szabadság földjére, szabaditójának nyakába borult, kit Londonba követett, hol azon ömledezéssel fogadtatott, melly ezen nemzet tulajdona. Tolakodtak az Angolok, hogy láthassák, képét a' dámák karkötőiken hordották. Hume jó, de igen fagyos vérü ember volt, ki Rousseau elragadtatását megfogni nem tudta, 's tüzét nem viszonozhatta. Egyetlen barátjának ezen hidegvérüsége miatt gyanakodó lett, miben némelly könyelméjü Angolok elméskedő levelei még jobban megerősitették a' számkivetett bölcset, ki oda hagyta azon országot, mellyet úgy nézett, mint utolsó menedékét. Parisba visszatért 1767, az ujságkivánók először mindenütt kerülgették, azután pedig senki sem ügyelt reá; a' társalkodást ő is kerülte, részint kótairásból élt 's füvészett. Linnéhez irt, és csak 1818 ismeretessé lett érzékeny leveléből kitetszik boldogsága, mellyet a' füvészségben talált. Hangászi szótárját 1768 nyomatta ki, kevéssel pedig azután Pygmalion czimü énekjátékát. Több romanzákra és dallokra egyszerü és érzékeny notákat költött. Mennél idősebb, annál zsémbesebb és embergyülölőbb lett, 's azt óhajtotta, hogy valamelly zugolyban ollyan helyet találhasson, mellyben csendesen halhasson meg. Ohajtása beteljesedett. Marquis Girardin megkinálta, hogy Parishoz közel fekvő Ermenonville nevü falusi jószágában lakjék, hová el is ment Rousseau Maj. 1778, de már 2 Jul. mint sétélásából visszatért, hirtelen meghalt 66 eszt. korában. Testét bebalsamozták, ón koporsóba tették, 's az ermenonvillei mulató erdő ugy nevezett nyárfás szigetében temették el; sirja felébe mintegy 6 láb magas sirjel készittetett. Characterének fővonásai, a' szeretet és szabadság eránti forró ömledezésből, különösségekre vágyásból, önszeretetbeli makacsságból, az emberi boldogságérti heves buzgóságból, 's komorkórságból állottak. 1764 Parisban jöttek ki munkái, tiz darabban, azután több izben. 1817—24 több izben jelentek meg 's 480,500 péld. forgott kézben. Ezekre 's a' szerzőre nézve legtanuságosabb e' munka: *Histoire de la vie etdes ouvrages de J. J. Rousseau* (par Musset-Pathay) Par. 1821.

ROUSSILLONBOROK. has. nevü tartományban termett borok. Legjobb a' baixi, tormillai, salcesi, rivesaltesi, spirai, colliourei, bagnolsi, parcousi, st. andréi. A' veres borok sürüek, szép szinüek 's más boroknak kellemetes csipőséget 's javulást adnak. Különös bor a' grenache, melly eleinte setétveres és az alicantborhoz hasonlit, de idővel szinét elveszti és 6—7 eszt. alatt hasonló lesz a' jó reményfoki borhoz (capwein). A' fejér rouissillonborok közt legbecsesebb a' maccabeo.

ROUTINIER. Igy nevezzük azon orvosokat, kik tudományuknak gyakorlásában csak egyes, emlékezetbe vett rendszabásokhoz vagy esmeretekhez tartják szünet nélkül magokat, a' nélkül, hogy ezeknek alapukról, 's egy rendszeres egészről gondolkodnának; e' darabos esmereteket veszik ők vagy a' legnyersebb tapasztalásból, vagy valamelly rendszerből; azonban mindkét esetben bizonyos, hogy e' hijánynak oka vagy az igen korlátolt lelki tehetségben, vagy az elmulasztott rendes mivelődésben vagyon, vagy mindkettőben. E' nemü gyógyitók a' legalább valók és hazánkban számosak, hol vén-asszonyok, kuruzsolók olly vakmerőn fognak az élethalál dolgához.

Roveredo, Rovereith, a' sz. 45° 55' 36" 's a' h. 28° 40' 20" jól épült ker. város Tirolban, az Etschvölgyben fekszik ott, hol a' kis Ceno az Etschbe ömlik, a' Trientből Peschierába vivő uton. Erős vára a' városnak és környéknek kulcsa. Lak. száma 7200, kik nagyobbára selyemmel foglalatoskodnak. Több templomon, 3 klastromon 's külömbféle kormányszékeken kivül, van Roveredoban gymnasium, degli agiati academia, mellyet Vanetti alk. 1750, 's angol szüzek intézete. — R. katonai tekintetben nevezetes hely, mint több szomszédságában történt ütközet bizonyitja, nevezetesen 3 és 4 Sept. 1796 Masséna és Wurmser seregének egy része közt. Wurmser iparkodásának Jul. hogy a' dolgok helyezetének más fordulást adjon 's Mantuát felmentse, további következése nem volt, mint hogy Bonaparte Mantua ostromoltatásával rövid időre felhagyott 's ezáltal a' várba 2 Aug. élelem 'sa't. szállittathatott, melly hasznot az Austriaiak drágán vásároltak meg, mert Leonatonál, hol Bonaparte 3 August. Quosdanovits vezért, Castiglionenél, hol 5 Aug. Wurmsert verte meg, 's több helyen meggyőzettek 's Tirolba nyomattak vissza. Itt Wurmser Roveredotól délre az Etsch két partján erős állásba helyezé magát, Olaszországot még mindég fenyegetvén, mivel seregének egy részével ismét a' Brenta felé nyomult elő Bassanoig. Napoleon jól látta ezen állás fontosságát 's nem mulasztotta el az ellenség plánjait jól intézett merész ellendolgozásával semmisiteni. Először is a' Davidovich alatt lévő austriai seregre függesztvén figyelmét, Masséna osztályát az Etsch jobb partján, Allán és Serravallén keresztül, hirtelen mozgásba tette, Vaubois osztályát e' folyó bal partján a' San-Marconál álló austriai álláspont ellen küldte 's a' megtámadást Augereau által gyámolittatta. Heves ellenállás után erőt vett Vaubois a' Morinál lévő austriai besánczolt tábor jobb szárnyán 's Masséna ellenségét San-Marconál visszanyomta. Két napi viadal után teljesen megveretvén, vitézül vagdalkozva Roveredon keresztül vonultak az austriai seregek, egy ideig a' városon tul fekvő Calliano nevü erős várkastélyban tartózkodtak, de innen is kiverettek 's Trient megé 3 mf-re huzták vissza magokat. Veszteségek 5000 emberre 's 25 ágyura tétetik. Ezáltal lehetővé tétetett a' Francziáknak Trient elfoglaltatása; Wurmser austriai vezért pedig, ki a' csatázás alatt Veronáig előnyomult, Bonaparte 7 és 8 Sept. a' Brentánál és Bassanonál utól érte 's 9-ben a' Quosdanovits alatt lévő utócsapattól elszakasztván, több véres ütközet (főképpen 11ben Cereánál 's 15 Sept. San-Giorgionál) után arra kénszeritette Wurmsert, hogy seregének maradványával (mintegy 10,000 emberrel) Mantuába zárja magát, mellyet azonnal vivni kezdtek a' Francziák.

Rövidítések, l. Abbreviaturae.

Rövidítésekne k neveztetnek rajzoló mivészségekben a' testeknek azon ábrázolatai, mellyek nem a' tagok valóságos idomzatai, hanem azoknak bizonyos szempontból felvett perspectiva nézete szerint készitetnek. Ezek mindig nagyon nehezek, 's még hires mesterek is gyakran elhibázták őket. Azonban néha elkerülhetlenek, p. o. a' padolatokon, hol az alakok a' szem felett lebegve állittatnak elő.

Rovigo, város az Adigetto csatornánál a' lombardi-venecziai királyságban, főhely il Polesine di Rovigo csatornával gazdag tartományban. 7000 lak. egy gymnasiuma, tudományos társasága (de Concordi), fabrikái, salétromfőzése, kereskedése van. Megerősitett hely. Savary franczia vezér innen kapta rovigoi herczeg czimét.

Rowe (Erzsébet) költészné, egy dissenter papnak Singer Walternek leánya, szül. Fromeben Sommersetshire grófs. 1674. Már 12 éves korában verseket irt, festett és muzsikált. Férje Rowe Tamás, kihez 1710 ment, mindenét elpazarlá, 's nagy szegénységben hagyta; igy megvonulva élt Fromeben 's mgh. 1737. Elegy versein kivül

(*Miscell. works*) kiadta *Jósef történetét* is, melly kedves zengzetü versekkel, képteljes nyelvvel és magas érzelmekkel jeleskedik. Prosai iratai közt említendő: *Friendship in death, in twenty letters from the dead to the living*, és *Letters moral and entertaining in verse and prose* (3. r.). Könnyen irt, de hibátlanságon nem igen iparkodott.

Rowe (Miklós) szül. Bedfordshireben 1673, jeles költő, 25 éves korában irta első szomor darabját: *The ambitious stepmother (a' nagyra vágyó mostoha anya)*. Ez minden hijányai mellett is tetszést nyervén, ugy elszédité a' szerzőt, hogy utóbb a' drámai művészség szabályival nem sokat gondolna. 1702 előadatá *Tamerlant*, mellyben Bajazeth zsarnok által XIV Lajost, mint a' polgári és egyházi szabadság legnagyobb ellenségét, Tamerlan által pedig, kit egy igen jeles fejedelemmé változtatott, III Wilhelmet akará festeni. E' darab noha tulságokkal tele, még is czélja 's a' benne sugárzó felemelkedett 's szabad gondolkodás miatt sok ideig rendkivül tetszett. 1703 jelent meg *a' szép bünbánó* (*The fair penitent*) egyik legjobb darabja. Követék ezt többek is, mellyek közt: *Jane Shore* az Angolok leginditóbb szomorkölteményének mondható. Queensbury herczeg statustitoknoksága alatt a' statusaltitoknoksági méltóságot diszesen vitte. Anna kormánya alatt hivatalban nem volt, de I György több jövedelmes tisztségekre emelte. Mgh. 1718, 's a' westminsteri apátságban temettetett el, hol özvegye (másod felesége) drága emléket állittata neki. R. kellemes characterü, minden társasági erényekkel ékeskedő ember volt. Anglia tragicusai közt a' másod ranguak közé tartozik. Munkái kijöttek Londonban 1729. (12) *Poet. works of Rowe* 3. k. 's ehez van életrajza is kapcsolva.

Roxane, l. Sándor.

Roxbourghe (John herczeg) az ujabb időbeli legindulatosabb angol könyvgyüjtők egyike. Halálakor 9353 munkából állott könyvtára nevezetes a' benne talált ritka könyvekért; különösen gazdag volt hajdani vitézi románokkal, és a' régibb angol költők munkáival. 1812 árverés utján adatott el Londonban. Lajstromát Nicol György és William könyvárosok készité. Bocaccio első kiadását (Venecziában Baldalfer által 1471) Marquis Blandford, most Marlborough herczeg, 2200 font sterl. vette meg; Caxton első angol könyvnyomtató által, a' nyomtatás esztendeje kitételével nyomatott: *Recuyell of the Histories of Troye* (1741) czimü első angol munka 1000 gvinéen; Shakespearnak Londonban egész ivben 1623 kijött kiadása 100 guinén adatott el. Ezen nevezetes könyvárverés emlékezetére a' 31 tagból álló Roxbourghe társaság alapitatott 's eszt. egyszer Jun. 17. Bocaccio eladatása évnapján, gyül egybe, 's mindenik valamelly ritka régi különösen költői munkát tartozik tulajdon költségén kinyomatni, mellyből csak annyi példányt nyomnak le, a' hány tagból áll a' társaság. A' mulatság, könyvkedvellést érdeklő pohár elköszöntésekkel, 's tudományos beszélgetésekkel füszerezett vendégségből áll, melly alkalommal a' ritka könyvek ujonnan lenyomott példányai is kiosztatnak a' tagok között. Ez a' mulatság 1813 innepeltetett először. Lord Spencer a' társaság előlülője, alelőlülője pedig ama hires könyvkedvellő Dibdin. 1818 Francziaországban Párisban innepelte Dibdin e' napot, miáltal alkalmat adott arra, hogy Parisban is illyen társaság álljon fel.

Roxolane, l. Soliman II.

Royalisták. Ha valamelly monarchiai statusban olly mozgások támadnak, mellyek vagy a' monarchiai alkotmány felforgatására vagy az uralkodó ház megváltoztatására czéloznak, kötelessége minden szerény embernek a' régi viszonyok mellett hiven és állandóul megmaradni, 's attól sem veszély, sem önhaszon által el nem térni. Mert a' statusok boldogságát soha sem lehet erőszakos változ-

tatások, hanem csak a' polgári alkotmány igazságszolgáltatást tárgyazó elveinek lelkiesmeretes megtartása és kiképzése által előmozditani. Azonban a' valódi és ál royalisták közt nagy a' különség. Amazok az ország és király valódi javát tartják szemeik előtt, mi a' kormány magasb czéljainak lehetségig tökéletes teljesitésében, az uralkodásnak szigoru és mindenek iránt egyforma igazságszolgáltatásra 's hitelességre vezetésében, a' népnek szellemi és erkölcsi szabad kifejtésében áll. Az országnak ezen valódi hasznával mind ellenkezik az, minek czélja csupán egyesek érzelmének, nagyratörekvésnek, korlátlan uralkodásra vágyásnak vagy érzékiségnek kielégitése, 's mennél inkább eltávoztatik alkotmányos szerközetek által a' fejdelem személyétől a' hatalom önkényes gyakorlásának alkalma, annál tisztább a' monarchia fénye, annál jótékonyabb hatása, annál erősebb alkotmánya. Mennél inkább mérsékeltetik alkotmányos intézetek által az uraság, annál ritkábbak az erőszakos változtatások; de uralkodni vágyó asszonyok, testvérek, fiak, heréltek, testőrök és hadvezérek, sőt még egy világ hóditó Sándor, Dschengiskhan, vagy Tamerlan seregei is, annál nehezebben forgathatják fel a' királyi széket. A' valódi Royalista tehát azon ujitásokra, mellyek által e' végső czél elérethetik, nemcsak örömest kezet nyujt, sőt még azon hasznot is, mellyel a' polgárok egyik része a' másiknak rovására él, készen feláldozza. Az ál royalista pedig csak palástul veszi a' monarchiát, hogy magát 's az övéit azon jusok birtokában megtarthassa, mellyek mások nyomása nélkül nem is gyakorolhatók. A' rendetlen statusgazdálkodásból fizetéseket reményl, a' korlátlan uralkodásnál a' statustiszteknek feleletteher 's ellenőrség alóli kimenekedése természetes következés, 's ez által könnyü olly statushivatalokat megtartani, mellyekre fáradságos előkészület nem kivántatik. E' szinlett Royalismus Franciaországban többet tett a' zendülés kiütésére, mint talán egy elszánt democratiai törekvés. Igaz *liberalismus* és igaz *royalismus* egy a' monarchiai statusban; ultraliberalismus és ultraroyalismus is egyek annyiban, hogy mind a' kettő önhaszonlesésen épül, csak az eszközök és ürügy különfélék.

Royer-collard (Pierre Paul) a' francz. követkamara bal centrumán legalaposb szónok, szül. 1763 Sompuisban, 1789 parlamenti ügyvéd volt; megmenekedvén az 1793 és 94ki véritéletektől, 1797 Marne megye az ötszázak közé nevezé, de a' papi eskü ellen nyilatkozván, innen csak hamar kizáratott. Ezentul, mig XVIII Lajos Angliába nem futott, a' király tanácsnoki közé tartozott; utobb egyedül a' tudományoknak élt; 1811 az ujabb philosophia történetének professora 's a' philos. kar decanusa lett. Itt élénk, elmés előadásával, mint mélyen gondolkodó szónok, tanitványinak szivét, eszét ébreszté, a' jobb főket fellelkesité, 's jeles férfiakat nevelt. Mint 1813 kijött munkájából (*Discours*) látható, a' tetteken 's tapasztalatokon alapult scót philosophiát tanitá. Bölcselkedő ékes szólási tehetségét, a' kamarában is megtartá mint politikus szónok, hol csendes szilárd charactere nagy nemüvé teszi szabadelmü gondolkodását. 1814 a' nyomtatás és könyvkereskedés fő igazgatójává, majd statustanácsnokká 's becsületrend vitézévé nevezé XVIII Lajos. Napoleon (1815) visszatértével, mind e' hivatokat letette, 's csupán professor maradt. A' második restauratio után ismét a' kormánytanácsba hivaték 's a' nevelési biztosság elölülőjévé nevezteték. 1815 a' kisebb résszel a' charta és alkotmány szerénti választás mellett szavazott. 1817 azon kevés követek fejének tartatott, kiket Doctrinaireknek nevezének. 1819től fogva nem igazgatja a' nyilvános oktatást, hihető a' ministerium rendszerével ellenkező nézetei miatt. Mert politicai okossága egész erejével ellene szegült a' kivételi törvénynek, az uj választási formának, a' spanyol hadra kivánt 100 mill. megadá-

sának 'st., mig a' kamara 1823 eloszlott. 1824 a' septennalitás, 1825 a' szentségtörési törvény ellen szavazott, 's mind a' két izben uj bizonyságát adá azon ritka szónoki tehetségének, melly szerint valamelly tétel első okait kifejteni 's a' dolog velejéből a' tárgyra legvilágosabb fényt deriteni értett. 1827 Laplace helyébe a' francz. academia tagja lett. Testvére Antoine Athanase udvari orvos, és a' parisi orvosi karnál professor, szül. 1768. Külföldön a' *Bibliotheque médical* kiadása által (1803tól) esmeretes. Mgh. Parisb. 1825.

Rozier (Pilatre de), l. Aerostat és Pilatre De Rozier.

Rózsa, az 5-dik rend 12-dik osztályába (Icosandria Polygynia) tartozó virágnem. Linné 14, Wildenow 30, Persoon 46, Thory 56, Lendley 76 német irta le. Trattiních többet akar esmerni 200 nemnél. Csaknem gömbölyü és tojásdad gyümölcseihez képest 2 főfajra osztatik. A' közönséges kerti rózsa (R. centifolia, melly legszebb, 's igen teljes lévén, gyökérről szaporittatik) az utolsóhoz tartozik. L. e' pompás munkát: *Les roses, par J. P. Redouté, décrites et classées par C. A. Thory.*) 3. kiad. 1829, 3 k. v. 30 füz.) és Rössig *Die Rosen.* Provins kereskedést üz rózsáival, mellyek Indiába is elvitetnek 's arannyal méretnek. Egyiptomnak Fajum tartománya, hol egész rózsaerdők találtatnak, szép jövedelmet vesz be rózsavizéért (a' kel. haremek főfényportékájáért). A' jerichoi rózsára (l. e.) nézve olv. Lindley *Botanical history of Roses* (rézm. Lond. 1821). A' rózsák a' gyógyszertárosaknak rózsavizet, rózsaeczetet, rózsaszirupot 'st. adnak, a' kerteket diszesitik 's a' szemet gyönyörködtetik.

Rózsafa, l. Rózsaolaj.

Rózsa Háboru, piros és fejér rózsa háboruja, a' Lancaster és York házak közt 80 eszt. tovább tartott véres csatázás, az ángol korona felett. Nevét onnan vette, mert amannak piros, ennek fejér rózsa volt paizsán. Sok nyugtalanság után a' 3 egymás után következett Edvárd, főképpen III Edvárd alatt csendesség, rend 's belső hatalom alapittattak. Angolország lakosainak szabadsága, mint a' kereskedés virágzása is szép viszonyban állott a' királyok hatalmával, kik birták akkor Francziaországnak legszebb tartományait: de III Edvárd halála után mind ez eltünt a' York és Lancaster házak véres háboruja miatt. Mindkét ház egyesült III Edvárdban, ki után yorki II Richárd ült fel az ángol királyszékbe 1377. Ez a' gyenge fejedelem lancasteri IV Henrik (ki Bolingbrockenek neveztetett) által 1399 koronáját 's életét elvesztvén, a' Lancasterház (IV, V és VI Henrik 1461-ig) jött országlásra. E' lobbantá fel a' két rózsa hadakozását. VI Henrik uralkodásra vágyó nagybáttyától, yorki IV Edvárdtól levettetett a' királyszékből 's megöletett 1471. IV Edvard halála után (1483) 12 eszt. fia V Edvard lett királyá, de gloucesteri Richard nagybáttya (IV Edvard testvére) elfoglalta a' koronát, 's V. Edvardot és öccsét a' Towerben megfojtatta, 's III (pupos) Richárd névvel királyá tette magát. Ezen korona feletti dühös csatázásnak, melly a' királyi ház 60 tagját 's az ángol nemességnek felét feláldozta, akkor lett vége, midőn richmondi Henrik a' Lancaster-Tudor házból 1485 a' kegyetlen Richárdot a' bosworthi ütközetben megölte 's yorki Erzsébetet (1486) feleségül vevén, a' két ellenséges házat egyesitette. De a' nyugtalan mozgások egészen igy se aludtak el, mig a' VIII Henrik uralkodása alatti más irányu rendülések el nem felejteték azokat. Ezen csaknem egy századig tartott zürzavar Angolországnak virágzásra alig emelkedett jólétét 's ezzel együtt az ország külső hatalmát semmisitette. A' francziaországi gazdag birtokok közül csak Calais maradt meg. A' nép erkölcse elvadult, a' minek nyomai gyakran láthatók voltak későbben is. Csak a' parasztok nyertek a' poglárhad által a' földhez ragadt jobbágyság fogyván, mivel a' nemességnek az-

okat felfegyverkeztetniek kellett. (Vö. HENRIK V, VI, VII, MARGIT (anjoui), RICHÁRD III).

RÓZSAINNEPEK, RÓZSALEÁNYOK. Most is tartatik évenként Salencyben (hajdani Picardia falujában, Francziaorsz.) 8 Jun. ezen innep. 3 legjobb erkölcsü leány közül t. i. a' falu birtokosa a' legérdemesebbet kiválasztá (a' mit most hihetőleg a' békebiró tesz), kinek neve a' templomban kihirdetteték, hogy a' másik kettő ellenvetést tehessen, mert csak igy állhatott meg a' földuri választás. 8 Jun. Medard napján a' legfeddhetetlenebb, mint rózsaleány (Rosiére) muzsikával, 12 innepileg öltözött pártól kisértetve, a' kastélyba, 's innen a' templomba, végre a' Medardkápolnába viteték, hol koszoru v. kalap várá készen az oltáron, melly egyházi beszéd után, mint szüzesség jele, a' választottnak fejére téteték, 's 25 livr. ajándékoztaték neki egyszer'smind. Erre a' templomba visszamene a' község 's hálaénekmondaték, mit lövés, vendégség és mulatság követe, mellyben a' tánczot a' földes ur nyitá fel a' rózsaleánnyal. Több földes uri szertartások elhagytával ez innep ma is tartatik 's több helyen (p. o. Surèneben Parisnál, mellynek savanyu borát IV Henrik igen szerette) utánaztatik, minek nagy befolyása van az erkölcsök tisztaságára. Monda szerint sz. Medard, noyoni püspök alkotá 475—545 az innepet. Hihetőbb, hogy XIII Lajos idejében jött létre, 's csak azért tartatik Medard innepén, mert ez az esztendőnek virággal leggazdagabb szaka. XIII Lajostól van azon csat, melly a' koszorut öszveköti, 's az a' kép is, melly az első rózsainnepet adja elő 's a' salencyi templomban tartatik. Emlithetők még Morvaországban a' nikolsburgi (herczeg Dietrichstein uradalmában) 's a' fraini (gróf Mnischuk jószágán) rózsainnepek.

RÓZSAKERESZTESEK, egy titkos társaságnak tagjai, mellynek divatozását a' 17 száz. elején sok irományok jelentették: de a' dolgot különbféleképen rajzolták. Az egésznek czélja tetszőleg: A' keresztény vallásnak közönséges javitása, és mind egész statusok, mind pedig egyes személyek boldogságának alapitása; valóban pedig a' bölcsek kövéről álmodozás volt. Alapitójának tartatott valamelly Rosenkreuz Keresztely, ki éltét Egyiptomban a' pyramisok 's bramánok közt töltvén, isteni bölcsességgel dicsekedett. Hihetőbb, hogy ezen egyesületnek V. Andreae würtembergi tudós volt kezdője a' 17 száz. elején. Krause szerént ennek czélja volt az emberi sorsnak javitása, melly végre 1614 adott ki: *Az egész földnek ujitása* cz. munkát, ezután *Fama fraternitatis*, mellyekben sok ábrándozások mellett, éles belátást mutató gondolatok is találtatnak: a' társaságot, mellyet Andreae csak költőileg rajzolt, az alchimisták és együgyü vakbuzgók létre hozták, melly később a' Szabadkőmiveseket szülte. A' 17 száz elején az egyesület elvei egyszerre feledékenységbe mentek 's csak az álmodozó aranykészitőknél maradtak fen; de a' 17 száz végén a' Jesuitaszerzet megszünésével ez ismét feléledt, mintha ennek pénzkeresési titkait áltvette volna, de e' szőnyegen is áltlátott a' világ.

RÓZSAOLAJ (rózsafaolaj). Ezen jóillatu essentia nem rózsából, mellyhez hasonló szaga van, hanem a' kanari és antilli szigeteken, 's keleten, névszerint Rhodusban (innen rhodusi fa is) termő rózsafából készittetik. Ez a' fa (lignum Rhodium, bois de Rose, bois de Chypre, bois de Rhodes), mellynek honyát Masson ángol füvész a' kanari szigeteken fedezé fel 1781, rózsa szagu 's adja, vizzel lepárolva (destillálva), az aranysárga, 's lassanként megveresedő, keserü izü, de igen jó illatu oleum L. Rhodii-t, hanem igen keveset (csak $\frac{1}{30}$—$\frac{1}{32}$), miért nem csuda, ha drága.

ROZSDA általjában véve akármelly ércznek savanyag hozájárulása által lett mesze; van tehát ón, réz, vas 'st. rozsda, de minden

mellék név nélkül ez utolsót értjük. A' növény rozsda a' vaséhoz hasonló szinnel bir, más ezzel közös tulajdonsága nincsen.

Rózse, 6—16 lábnyi hosszu 's 1 lábnyi vastag vessző vagy gajjnyaláb. Használtatik várostromnál, vizi épitményeknél, gátaknál st.

Rozsnyó, Rozsnyó bánya, hajdan Rózsabánya, Gömör várm. szép, kies, és távolról nagy hegyektől körülvett helyen fekszik, melly olly kellemetes, mintha csupa kert volna. Az Ökörhegyről 's szomszédjairól egy patak foly, melly több malmokat hajt. Hajdan királyi bánya város volt, de arannyal és ezüstel gazdag bányái régen megapadván, most csak vas bányái és hámorjai vagynak. II András az esztergomi érsekségnek ajándékozta a' várost, melly annak birtokában is maradt egész Mária Therézia idejéig, ki ott uj püspökséget alapitott, melly most földes ura a' városnak. Ékesitik a' várost a' fő egyház, a' püspöki kastély, a' Franciscanusok klastroma, a' káptalan, 's némelly lakosok ujabban épült házai. A' lakosok, Magyarok, Németek, Tótok, 's vallásokra nézve kath. és ágostaiak, összvesen 5000 vagynak: borral, mézzel, viaszal, méhserrel, gyolcsal st. kereskednek; mezei gazdaságot 's mesterségeket üznek; minden héten szombaton tartatni szokott héti vásárja igen bővelkedik a' máshonnan oda vitt gabonával, gyümölcsel és mindenféle élelemre valókkal. A' püspöki seminariumon kivül, gymnasiuma van, mellyben a' praemonstrati szerzetesek tanitanak.

Rubato Tempo (rubare, orzani, ol. igétől) muzsikában a' szenvedélyes előadásnak bizonyos német bélyegzi, mellynél fogva kivált lassu darabokban a' főhangzat némelly kottái értékéből valami elvétetik 's igy az időmérték szorosan nem tartatik meg, de az egészben 's az alárendelt hangzatokra nézve az időmérték pontosan meghagyatik. Igy a' tempo rubato szerint némelly menetel megnyujtatik, másik összeránatik 's ekép a' tactus egyes részeiben változást szenved, a' nélkül hogy ez az egész egységét megzavarná. Szép és helyes előadásához sok gyakorlás és finom érzés kivántatik; 's csak igen ritkán kell vele élni.

Rubel, orosz ezüst pénz, mellyben 10 grive vagy 100 kopek van. Pénzünk szerint az ezüst rubel (meg kell külömböztetni a' papiros rubeltől, l. Assignatio) 1 for. 32 kr. 1 pf. ez. pénzben. A' legelső rubelek 1654 verettek Moskauban, mások szerint 1704. Elébb hamburgi tallérokra üttetett orosz czimer. Arany rubel kevés találtathatik 's ez is csaknem csupán II Katalintól. Még ritkábbak a' két rubeles aranyok. Arany félrubeleket láthatni Erzsébettől is.

Rubens (Péter Pál) a' legnagyobb képirók egyike, szül. Kölnben 1577. Atyja halála után Lalaing grófnénál Antwerpenben apród lett; de ezt feslettsége miatt hamar elhagyá. Vernius Otto mind erkölcséért, mind szorgalmáért és észtehetségéért megszereté a' nemes és nagyszivü ifjat, 's beavatá mestersége titkaiba. R. hamar meghaladá mesterét, 's most annak tanácsára, 's Albert főherczeg ajánlólevelével Gonzaga Vincze herczeghez utasitva, Olaszországba utazott. A' herczeg, mint nemes ifjonczot, szolgálatjába vevé. Ennél 7 évet töltött, 's meglátogatta Romát, Mantuát, Velenczét és Genuát. Hova csak fordult, teremtő mesterkezével, mindenütt örökité nevét. Spanyolországban, hova Vincze herczeg IV Filephez drága ajándékokkal következen küldé, lefestette a' királyt és több nagyokat, 's királyi ajándékokkal és tisztelettel halmozva tért vissza Mantuába. Ekkor anyja betegeskedését megértvén, Antwerpenbe sietett, de anyját többé életben nem találta. E' miatt busultában a' S. Mihály apátságban 4 hónapot bezárkózva töltött, 's fájdalmát tudományos és művészi foglalatossággal iparkodott eloszlatni. A' Mantuába visszatéréstől részint a' főherczegek fényes igéretei, részint Brant Izabella

iránti szerelme, kit 1609 feleségül is vett, vissza tartóztaták. Antwerpenben pompás házat épitett, 's ezt kivülről fresco módra maga kifestette. Az e' mellett készitett gyönyörü rotondát pedig legdrágább edényekkel, mejjképekkel, festményekkel 's emlékpénzekkel felékesitette, és noha igen gazdag volt, az egész kincset eladta Buckingham herczegnek 10,000 f. st. Az antwerpeni székesegyház számára festette ama dicső mestermivet, az üdvezitőnek keresztről levételét, 's az ottani Jacobiták számára a' 4 evangelistákat, ezeken kivül számos olly darabokat, mellyek nevének örök hirt szereztek. — Sok neki tulajdonitott festményeket tanitványi készitének, ő csak kiigazgatta, 's igy a' legjobb müesmerőnek is nehéz megitélni, mi kirekesztőleg R. munkája. Medici Mária királyné életének jelenetei közül is, mellyeket a' fejdelemné luxemburgi palotája képtárába festetett, csak kettőt készite R. egyedül. R. első rendü képiró volt. Teremtő lelke legnagyobb kiterjedésben bámulásra méltólag mutatkozott. Csaknem egyenlő ügyességgel festett tájakat, arczképeket, állatokat, virágokat, fákat, gyümölcsöket és történeti darabokat. Minden nemzetek és idők legnagyobb történetiróit és költőit ésmervén, a' természet 's az ó és uj mivészség legszorgalmasabb vizsgálását éles és helyes megitéléssel egyesité. Talán az emberi szenvedélmek ügyes ábrázolásában egy képiró sem érte utól. Pontosan 's legnagyobb finomsággal kijelelte alakjainak korát, nemét és rangját, 's mindeniknek, akár istenek vagy emberek, akár hősök vagy pásztorok voltak, sajátságos charaktert tudott adni. Festményeiben a' szelid, a' kellemes nem uralkodik annyira mint Rafaeléiben: de a' fellelkesülés lángja, melly ábrázolatiból olly merészen, hatalmasan és élénken szól, bámulásra ragadja a' nézőt, honnan némellyek flandriai Rafaelnek nevezték. Azonban e' tüz, melly szerkeztetéseiben lelkesité, párosulva azon gyorsasággal, mellyel munkáit végezte, gyakran ugy elkapá, hogy inkább a' formák csillámlására, mint szépségére ügyelne, 's néha a' rajzolat helyességét szinezete varázserejének feláldozná. Mégis egyik legpompásabb képiró marad Rubens, kit csak kevesek értek utól, még sokkal kevesebbek 's ezek is csak egyes részekben, haladtak meg. Azért helyesen neveztetett a' németalföldi oskola fejedelmének. — Hogy egy illyen, minden emberi tudat ágaiban jártas, szép külsejü, elragadó édes szólásu, mindent felfogó lángésszel, legszeretetre méltóbb társalkodási tehetségekkel 's erényekkel, mélyen ható éles látással mind természettől, mind saját miveltsége után gazdagon felruházott férfi, a' politikai látpiaczon is nevezetes szerepet vihet 's hasznos lehet, jól általlátta Albert főherczeg, 's azért még halálos ágyán is ajánlá nejének Izabellának, hogy fontos esetekben R. tanácsával éljen. Igy 1627-től fogva, midőn I Károly követével (szinte képiróval Gerbier Miklóssal) Delftben Spanyolország és Anglia közt békealkudozást kelle kezdenie, több politikai intézkedésekre használtatott. Meg is kötötte a' békét az emlitett országok közt 1630, 's mind a' két fejdelem királyilag ajándékozá meg. Az angol király, ki mint embert, mint mivészt és békitőt egyformán becsülte, már ez előtt igen diszes módon lovagnak üté. — R. ennyi sokféle foglalatosság mellett is igen egyszerü 's rendes életet élt. Szünóráit nehány elmés barát társaságának szánta, kik hozzá járának, mert ő maga csak a' szenvedőket látogatá meg, hogy velök jót tehessen. Többi idejét tanulásra, mivészete gyakorlására 's tudományokra fordította. Második hitvese Formann Helena gyakran ült mintául asszonyfejeihez, de csak akkor festé ezeket hozzá hasonlító szépeknek 's kecseseknek, ha a' kép magát Helenát ábrázolandó vala. Halála előtt több évekkel nem dolgozhatott már nagyobb darabokat a' köszvény és keze részketése miatt. Mgh. Maj. 30. 1640, Antwerpenben, hol igen fényesen temettetett el. — Nem régiben egy saját arczképét,

mellyet 46 évében 1623 festett, Forebridgegreenben Stafford mellett találtak fel. A' német képtárak közül legdicsőbb miveivel dicsekednek a' bécsi, müncheni, dresdai, és kasseli.

Rübezahl, hegyi lélek neve, melly monda szerint az óriáshegyben tartózkodott 's mint kedve jött, most mint jótevő barát, majd mint kötekedő jelent meg ama tájék lakóinak. Kellemes és mulattató leiratjára nézve l. Musaeus *Volksmärchen der Deutschen* munk. Sok énekjátékban is felhozatik.

Rubicon, a' Romaiak idejében határfolyó cisalpina Gallia és Olaszország közt; mostani neve Luso (a' pápa 1756 költ végzete szerint), vagy Pisciatello (Peutinger táblája szerint). Caesar (l. o.) seregével áltjövén 's igy a' neki kimutatott proconsuli tartomány (Gallia) határát elhagyván, köztársaság ellenségének jelenté ki magát 's okot ada a' polgári hadra.

Rubigál (Pál) tudós magyar a' reformatio kezdetéből; e' munkáit esmerjük: 1) *Hodaeporicon itineris Constantinopolitani, carmine elegiaco excusum* Wittembergae 1544. 2) *Querela Pannoniae ad Germaniam*, melly mellé Melanckton Filep, Camerarius, Acontius 's Auctarius Phriscus dicsérő versei vagynak nyomtatva.

Rubin, neve több külömböző ásványfajokhoz tartozó drágaköveknek, mellyek közt nevezetesebbek 1) a' kel. rubin, veres saphir, a' gyémánt után legdrágább. 2) Rubinspinell setétveres spinell. 3) Rubin balais világos veres spinell, és 4) Rubicell sárgás spinell.

Rucellai (Giovanni), olasz költő, ki a' régiek himezését tette czéljává, Florenczben szül. 20 Oct. 1475. Attya, kinek igen hires kertjeiben gyültek öszve a' legpallérozottabb Florenczieiak, igen jó és tudományos nevelést adott neki. Egyházi állapotot választott 's több politicai követséget vállalt magára. Az a' reménye, hogy X Leotól, ki rokona volt 's azután VII Kelementől, ki őtet Angyalvár kormányozójává nevezte ki, cardinalis-kalapot kap, teljesitetlen maradt. R. mh. hideglelésben 1526. — Munkái: *Le api*, rimetlen versekben (versi sciolti), gyönyörü oktató költemény, méhtenyésztésről; szomorjátékai *Rosmunda* és *Oreste;* mindkettőben Euripidest utánazta; az Olaszok előtt igen becses munka.

Rückert (Friedrich), Freimund Raimar névvel esmeretes költő, 1789 szül. Schweinfurtban. Jenában tanult. 1815—17 Stuttgartban tartózkodék 's részt veve a' *Morgenblatt* szerkeztetésében, honnan Olaszországba utazék. 1818 nagyobb részét Romában 's Ariciában tölté, olasz népdalokat gyüjtögetvén, mellyekkel gazdagon tére vissza honyába, midőn háznépével Koburgba telepedék le, keleti nyelvekkel foglalatoskodék 's végre keleti nyelvek, mellyek közt az arabot és persiait nagy előmenetellel tanulta, tanitójának hivatott 1826 az erlangeni egyetembe. R. mint lantos költő, a' legjelesebbek egyike a' Németek közt, mint e' munkái bizonyitják: *Deutsche Gedichte von Freimund Raimar* (1814); *Kranz der Zeit* (Stuttg. 1817); *Napoleon, eine polit. Komödie in* 3 *Stücken; Östliche Rosen* (Leipz. 1822); több zsebkönyvbe, mint az *Uraniába, Taschenb. zum geselligen Vergnügen*-be, *Aglaja*-ba, és *Frauentaschenbuch*-ba, mellynek néhány évig szerkeztetője volt, irt darabjai; *Die Verwandlungen des Abu Seid* (arabból ném. ford.)

Rudbeck (Olaus) hires polyhistor, Arosenben (Westermannalandban) szül. 1630. Orvostudományon kivül muzsikát, mechanicat, képirást és régiségeket is tanult 's már 21 eszt. korában nagy hirt szerzett magának a' vizi (lymphaticus) edények felfedezésével, mellyek által az egész physiologia sok felvilágosodást nyert. Erről 1653 kiadott munkáját láthatni Manget *Bibliotheca anatomica*-jának 2-dik részében is. Hollandi tudományos utazásából visszatérvén, Upsalában füvésztudományt tanitott, füvészkertet alkotott 's végre az

egyetem gondviselője lett. 1702 hm. Legesmeretesebb munkája *Atland eller Manheim*, *Atlantica sive Manheim*, *vera Japheti posterorum sedes ac patria* (Upsala 1675—78). Az Atlantica nevezetes munka latin és svéd nyelveken, teljes nagy tudossággal, régi munkákbani 's historiábani jártassággal és olvasottsággal, de nevetséges vitatásokkal 's rajoskodó haza eránti buzgolkodással is. A' mit a' régiek Atlantissokról beszélnek, azt R. Svédországra alkalmazza, 's azt állitja, hogy Plato Atlantisa Svédország; Görögök, Romaiak, Angolok, Dánok, Németek 's más népek Svédországból származnak. Az Atlantica egyszersmind nagy topographiai ritkaság. — Fia, hasonlóul Olaus), szül. Upsalában, attyának követője volt 's 1740 hm. Lapplandról irt *Lapponia illustrata*, (Ups. 1701). Ichthyologiája (*Ichthyologia biblica* Ups. 1705—22) 's m. munk. is vannak. — Egy Rudbeck (C. I. vagy has. Olaus) nevü költő, ki 1756 Stockholmban szül. 's 1777 ugyanitt holt meg, 2 szép versekbe foglalt histor. tréfás hőskölteménnyel tette magát nevezetessé, *Die Borasiade* (4 énekben, Stockholm, 2 kiad. 1783) és *Neri* cz. a. (ugyanott 1784).

Rüdesheimi, l. Rajnai borok.

Rudolf I. sok német császár 's az austriai ház törzsökattya, szül. 1. Maj. 1218. IV Albrecht habsburgi grófnak és elsaszi landgrófnak legidősebb fia. II Fridrik seregében vitézségével 's ügyességével tünteté ki magát. Attyának halála után 1240 örökösödött ennek habsburgi és aargaui jószágaiban. Birtokának akkori szokás szerinti nagyobbitására kis sereget tartott, mellyet különbféle nemzetbeli szerencse-próbálókból szedett öszve. Ezzel védte magát nyugtalan szomszédai ellen 's az ezektől elvett tartomány-részekkel nevelé birtokát. 1245 Gertrudot, Burchard homburgi vagy hombergi gróf (Schweizban) leányát, feleségül vevén, birtokosa lett a' Weilerthalnak és Ortenberg várkastélynak Elsaszban. Annyáról Kyburg és Lenzburg grófságok maradtak reá. Ezenkivül birta a' habsburgi grófságot, Zürchgaunak részét, az elsaszi felső landgrófságot, rheinfeldeni burggrófságot 's több szétszórt helyet Schwabenben. Vitéz ember levén Rudolf, segitette Ottokar cseh királyt pogány Prussia elleni hadakozásában. Okossága, bátorsága, igazságszeretete és a' békés polgároknak a' nemesek ragadozása elleni védése által, már ekkor megnyerte ő mind a' felsőbbek, mind az alsóbbak szeretetét 's tiszteletét. 1273 éppen midőn a' baseli püspököt vivta, vette azon váratlan tudósitást, hogy a' rendek köz akarattal őtet választották legyen német császárrá Frankfurtban. Altvevén a' német koronát, azonnal azt rendelte, hogy a' birodalom feudumai senkinek se adathassanak a' választók jóvá hagyása nélkül. Erre azt kivánta, ezen rendelés következésében, Ottokar cseh királytól, ki császárrá választatásának ellene szegezé magát 's maga akart császár lenni, hogy az austriai tartományokat, mint birodalom feudumait, bocsássa ki kezei közül. Ottokar, Europa akkori leghadakozóbb fejedelmeinek egyike, vonogatá magát. De R. seregével véletlenül Alsóbavariába sietett, ennek herczegét Henrike', kit Ottokar részére megnyert, pártjára állani kénszeritette, Austriába beütött 's Bécs falai alá nyomulván, meglepte ellenségét, a' Dunán hajóhidat épittetvén. Ottokarnak kevés hadnépe volt Austria fővárosának védésére, 's békét kért. E' neki három feltétel alatt adatott meg, u. m. hogy Austriáról, Steiermarkról, Kärnthenről, Krainról 'sat. mondjon le, Rudolfot császárnak esmerje meg 's neki Csehországra és Morvára nézve jobbágyi hódolást tegyen. Ottokar erre (25 Nov. 1276) a' Bécs előtti táborban a' császártól térden kért engedelmet sok fejedelem jelenlétében, az emlitett tartományokról lemondott 's Csehországgal és Morvával megajándékoztatott. De ezen veszteségét nem viselhette el 's 1277 megtörte a' békekötést. A' birodalmi fejedelmek ugy tekintvén ezt, mint Rudolf-

nak személyes ügyét, kevésbé segitették, mint elébb; Ottokar ellenben több hatalmas fejedelemmel szövetkezett ösze. 26 Aug. 1278 találkozott a' két sereg egymással Stillfriednél, hol R. megsebesittetett, Ottokar pedig elesett. E' győzedelem után a' császár Brandenburg márkgrófjával, az ifju cseh király Venczel gyámattyával egyezést kötött, melly által Austria, Steiermark, Kärnthen, Krain 's a' windi márkság örökre Rudolfnak adattak. Austriával és Steiermarkal 1 Jun. 1283 fiát Albrectet ajándékozta meg, ki volt a' hatalmas austriai háznak törzsökattya. — A' pápákkal, kik befolyásának köszönhette leginkább R. császárrá választatását, tartós békében élt, mindazáltal igyekezett a' császári tekintetet, melly az interregnum alatt mind Német-, mind Olaszországokban igen alásülyedt, ismét felemelni; a' florenczi és luccai statusoknak csak sok pénzért adott nehány just 's szabadságot, a' nélkül, hogy azáltal a' német birodalommali összeköttetést elszakasztotta volna. Leányait nagy német és külső fejedelmekhez adván feleségül, hatalmát még erősebb alapra helyezé. Ekkor R. a' zabolátlanságot és törvénytelenségeket akarta kiirtani Németországban, hol a' ragadozó nemesek és nagyok rablásai 's egymással csatázásai a' kereskedést, mesterségi szorgalmat 's az erkölcsi és lelki pallérozottságot akadályozták; de a' beiső egyenetlenségek törvényes elfojtására a' wormsi gyülésen egyebet azon rendelésnél nem vihetett ki, hogy minden megtámadást három nap előtt meg kell jelenteni. Személyesen beutazta a' birodalmat, a' felsőbbek 's alsóbbak panaszait eligazitotta 's a' birodalom csendességét helyreállitotta, ugy, hogy eleven törvénykönyvnek neveztetett. A' választókat jusaikban megerősitette, semmihez se fogott megegyezések nélkül, mellyet irásban adatott magának. Várak, mellyek a' nyugtalan nemességnek rabló fészkek gyanánt szolgáltak, épittetése ellen kemény parancsolatokat adott ki 's csak 1290 többet rontatott le 70-nél. 1283 a' savoyeni grófot, ki Schweizban több birodalmi feudumot foglalt el, ezeknek visszadására 's hódolásra kényszeritette. Hasonlóul szerencsés volt a' hatalmas burgundi gróf ellen, ki magát a' német birodalom felsősége alól kivonni akarta. A' Csehországban kitört nyugtalanságok alkalmával, midőn Otto markgróf akarván király lenni, Venczel királyt fogságban tartá, bement seregével, megszabaditá Venczelt 's egyet leányai közül feleségül ada neki. 64 eszt. korában maga is páros életre lépett egy 14 eszt. burgundi herczegnével. Kivánsága, hogy fiát, Albrechtet, követőjévé választassa, fültbe ment, 's mh. Germersheimban, Speierbe utazása közben, 15 Jul. 1291, 76 eszt. korában. — Kevés fejedelem hasonlitható Rudolfhoz characterének erejére 's polgári és katonai nagy tehetségeire nézve. Legfőbb mértékben vitéz, fáradhatatlanul munkás, erkölcseiben 's életmódjában egyszerü, leereszkedő és beszédes, jószivü, nagylelkü 's igazságos és a' belső csendességet helyreállitván, teremtője volt a' nemesebb 's szellemibb életnek és cselekvésnek Németországban. Nyomosan dolgozott azon is, hogy oklevelek készitésében a' német nyelv használtassék, a' mit bizonyit az 1281 költ birodalmi békéről szóló oklevél, mellyet a' wolfenbütteli könyvtárban most is láthatni.

Rudolf II, német császár, II Maximilian császárnak fia, szül. 1552 's nagyobbára Spanyolországban neveltetett Jesuitáktól. 1572 a' magyar, 1575 a' cseh koronát áltadta neki attya, 's romai király czimet kapott. Maximilián halála után (12 Oct. 1576) császár lett, 's nagyészteheségü, esmeretekkel gazdag és jó indulatu fejedelemnek tartatott; de az országlás helyett csillagtudománnyal, chemiával és lovakkal foglalatoskodott; e' mellett félénk és elhatározatlan volt 's a' kath. vallás mellett buzgólkodván, mindent ismét elrontott, a' mit attyának mérséklett elvei jóvá tettek. Látván a' protestans

vallásnak örökös tartományaibani terjedését, Jesuitáktól vezettetvén, nyomos rendeleteket tett az ellen, mellyeknek következései véres lázadások lettek, mint Magyarországban Bocskaié (l. e.). A' német birodalomban is a' Katholikusok és Protestánsok vallásügyében az elsőbbeket pártolta. Az ő eszközlésére tétetett le hivatalából Gebhard kölni érsek, ki protestantismusra tért 's megházasodott, 1584. Legtöbbet szenvedett gyáva uralkodása alatt tartományai közt Magyarország; mert a' III Amuráthal kötött békében megengedtetvén mind két félnek az egymás birtokaira üthetés, az apróbb csatázások szakadatlanul folytak, mellyek 's főképpen a' császártól Dalmátiában megszenvedett Uskokok (áltfutók) rabló beütései 15 eszt. tartott véres háborut szültek a' Törökökkel. Nagy erővel folytattatott mind két részről a' had 's egyik fél sem tudott teljes győzedelmet nyerni a' másikon. Eleinte a' Magyarok voltak győztesek gróf Hardeck vezérlése alatt; de Szinán basa bejövén, megfosztá ezeket győzedelmek hasznaitól 's elébb Tatát, majd (gróf Hardeck árulása által, ki ezért fejét veszté Bécsben) Győrt is elfoglalta. Ezt mindazáltal nem sokára elveszték a' Törökök, mivel herczeg Schwarzenberg Adolf és gróf Pálfi Miklós 5150 fegyveressel a' vár alá lopodzván, petárdával hirtelen belőtték a' kaput, a' Törököket lenyakazták 's a' várat Rudolf számára visszavették. Schwarzenberg ezért 100 ezer aranyat, Pálfi pedig a' posoni várat kapta, a' hozá tartozó jószágokkal 's örökös gróf czimmel. A' változó szerencsével folyt had 's Bocskainak szerencsés táborozása végre rábirták Rudolfot, ki Prágában lakott 's fel se vevén a' magyarországi dolgokat, kedvelt foglalatosságaival vesztegette idejét, a' békekötésre, melly főképpen testvére Mátyás főherczeg eszközlésére 1606 meglett, 10 eszt-re. De éppen ezen béke fosztá meg Rudolfot a' magyar koronától; mert midőn ennek felbontásán dolgoznék, a' had dühétől sokat szenvedett Magyarok nem akarván e' pusztító háborut folytatni, Mátyás főherczeget megkinálák koronájokkal, 1607, ki ezt elfogadván, báttyát, mivel az ő elmellőzésével steiermarki Ferdinandot akarta az uralkodásban örökíteni, magyar, morvai és austriai seregekkel Prágában megtámadta 's arra kénszeritette, hogy Magyarországot, Morvát és Austriát neki áltengedje. Erre Mátyás Posonban 1608 magyar királyá koronáztatott. Ezt a' jülichi és klevei örökség feletti perlekedés követte, melly a' Protestansok és Katholikusok közt lévő egyenetlenségnek szikrát adott. Szövetkezések köttettek 's hadseregek állittattak ki. Hijában hivott öszve R. birodalomgyüléseket a' csendesség fentartására. Az Utraquistákat és Protestansokat is Csehországban, kiknek a' 11 Jul. 1609 költ felséglevélben szabad vallásgyakorlást, consistoriumot, Pragában egyetemet 's arra just adott, hogy templomokat és oskolákat épithessenek, szabadságlevelek megsértése által felházitotta 's midőn Leopold főherczeg sereggel Csehországba jött, hogy őket megzabolázza, Mátyás királyt segitségül hivták, ki a' császárt 1611 Csehországtól is megfosztotta. R. ki 300,000 for. eszt. fizetést 's 4 uradalmat kapott, 26 Jan. 1612 hm. éltének 60, uralkodásának 30 eszt. Hires, de babonás Tycho de Brahenek, kit tanitványával Keplerrel együtt fényesen tartott, jövendölései, a' császárt minden körülte lévők eránt olly bizodalmatlanná tették, hogy se mulatság, se foglalatoskodás végett nem merte palotáját elhagyni. Nőtelenül halván meg, törvényes örököse nem maradt.

Ruffo (Fabrizio), cardinalis-diaconus, 16 Sep. szül. 1744 Nápolyban. Mint legifjabb fiu a' nemzetségben, mellynek legidősebbike baranelloi herczeg czimet visel, papságra rendeltetett. Rómában megnyerte VI Pius bizodalmát, ki őtet főkincstárnokká tette. 1791 cardinalis lett, Nápolyba ment 's a' király a' casertai várkastély intendansává nevezte ki őtet. E' nem tetszett a' romai udvarnak; de

R. azt vélte, hogy ezáltal Olaszország politikai zürzavaraitól bátorságba helyezi magát. Hijában ellenzette a' Francziaországgali hadakozást. Azután az udvarral Siciliába szaladt. Itt Acton a' nagy eszü Ruffot el akarván távoztatni a' király köréből, Calabriába küldte, a' nép fellázitására, meghatalmazással, 3000 ducatival 's 5 katonával. Alig lépett ki szárazra Mart. 1799 Bagnaránál, nemzetségének feudalis jószágánál, a' már régolta harapodzó lázadás lángra lobbant. A' nép csoportonként tódult zászlója alá, megvette Monteleonét, hol mint Catanzaroban, Cosenzaban, Rossanoban 's főképpen Altamurában, legvadabb kicsapongásokat követett el. A' cardinális kéntelenittetett a' Calabriaiak dühének engedni. Azonközben csak csekély előmenetelt tehetett, zabolátlan csoporttal folytatván a' hadat; de midőn Macdonald seregével Nápolyból visszavonult 's egy csapat Orosz kiszált, gyorsabban nyomult a' főváros felé. Előb a' palermoi udvarnak mérséklettséget 's szelid bánást ajánlott; de nem fogadtatott szava. Nápolyhoz, hol az Oroszok megérkezte 's a' köztársaságaik vezérének, Schipaninak, hibás rendeletei nélkül nagy veszedelemben kellett volna forognia, megérkezvén, e' megnyitá kapuit, midőn a' vadság és fanatismus furiái legiszonyubban dühösködtek 's nehezen mehetett reá a' cardinalis, hogy az erőségekbe zárt köztársaságiakat szabad kimehetések felől bizonyosokká tehesse, melly mindazáltal Nelson és tanácslói sugallásokra megszegetett. A' cardinalis maga is veszedelemben forgott, hogyelfogatik, Actonnak azon vádjára, hogy a' Jacobinusokat pártolja; hanem megmenekedett, a' conclaveba hivatván Venecziába, honnan az uj pápával Romába ment. Itt 1801 hivatalt kapott, de majd visszatért Nápolyba 's ismét a' statustanácsba lépett. 1805 ismét hijában heveskedett a' Francziaországgali had ellen. A' nép isméti fellázitására felszollittatván, azt felelé: Ez olly balgatagság, mellyet életemben egyszer tettem 's többé nem teszek. Azután Nápoly és Napoleon közt kellett volna békét eszközlenie, de Romába ment, hol magát félrevonva élt 1809-ig. A' cardinalisok collegiuma szétoszolván, Parisba ment, hol a' császár körébe jutott, kitől becsületrend nagykeresztesévé tétetett. VII Pius pápaságát visszakapván, Romába jött, de a' többi cardinalisoktól, kiktől Bonaparte pártosának tartatott, nem igen barátságosan fogadtatott. Nápolyban is, hova ment későbben hidegen bántak vele, mig I Ferdinándtól 1821 a' statustanácsba nem hivatott, hol javallatainak mérséklettségével tünteté ki magát. 1823 részt vett Romában XII Leo pápává választatásában. Mh. Nápolyban 13. Dec. 1827.

RÜGEN, legnagyobb a' kel. tengernek Németországhoz tartozó szigetei közt, 18½ nsz. mf. 2 vár. 2 mvár. 67 fal. 's 33000 lak. van. A' stralsundi kormánykerület bergeni részéhez tartozik Pomeraniában. A' tenger sok öblöt formál 's a' szárazt szigetekké és félszigetekké teszi. Rügen 's a' Peene torkolatja közt fekszik a' Ruden, a' Dünának kicsiny 's halászoktól és sajkásoktól lakott szigete, mellyre szált ki 1630 Gustav Adolf. Ben 's éjsz. partjain, mellyek nagyobbára meredek krétafalak, dombos e' romános tájékokkal gazdag sziget. Egy legmagasabb halmai közt a' sziget közepén, a' fővárosnál, Bergennél, a' Rugard, mellyen állott Rügen hajdani fejedelmeinek lakhelye. Jasmund félszigetén jelesek: a' Stubbenkammer, fok a' félsziget éjsz. kel. csucsán, mellyről levágott lépcsőkön jöhetni alá a' partra, 's a' Stubbenicz, szép és nagy bikkerdő a' Borgtóval, tojásdad 's magas fallal keritett hellyel, hol tisztelték hihetőleg, Tacitus elbeszélete szerint, a' régi Rugok (Rugii) Hertha istennéjeket. Wittow félszigetén van Arkona foka, Németországnak legéjszakibb cucsa, hol most is láthatni Arkona szlav erőség falainak maradványait. E' volt a' pogány Rugok főbálványának (a' 4 fejü Swantewitnek) helye. A' levegő változó 's gyakran igen ködös. A' tavaszt a' száraz kel. szél kel-

lemetessé teszi. Az esztendőnek legszebb része az ősz. Folyója Rügennek nincs. Földje, nehány homokos tájékait kivéve, igen termékeny és sok gabonát ad, mellyből ki is vitethetik. A' halászat 's baromtartás hasonlóul fontos. Fája nincs elég. Lakósai igen szorgalmatosak, jó hajózók 's halászok és vendégszeretők. A' nemesség felette számos. Rügen 1478 utolsó honyi fejedelmének holta után Pomeraniával egyesittetett, 1648 Svédország foglalta el, 1715 Dánországé 's 1720 ismét a' Svédeké lett. 1815 svéd Pomerania, mellynek Rügen alkotó része volt, Poroszországnak adatván, Rügen is porosz felsőség alá jött. A' fővárosnak, Bergennek, 2200 lak. van. Sagard mvárost egészségvize nevezetesiti; Putbus herczegek falujának 's várkastélyának, Putbusnak, tengeri ferdői vannak. Vö. J. J. Grümbke *Geogr. statist. histor. Darstellung der Insel und des Fürstenthums Rügen* (Berlin 1819); Zöllner *Reise durch Pommern nach Rügen* (Berl. 1797); Engelhardt *Charte von Rügen und Neuvorpommern* (Berl. 1823).

Rugendas (György Filep) igen hires harczfestő, szül. Augsburgban 1666. Jobb keze némi betegség által haszonvehetlenné válván, ballal dolgozott. Rajzolása helyes, összeállitása 's szinezése szép, minden legkisebb munkájából lélek és könnyüség sugárzik. Festményei szétszórva hevernek; csodára méltó szorgalommal karczolt rézlapjai közül különösen szép az Augsburg ostromlását ábrázoló 6 nagy darab, melly ostromnál maga is jelen volt. Megholt anyavárosában 1742. — Fijai (*György Filep* megh. 1774, és *Christian* mgh. 1781,) szinte mint rézmetszők esmeretesek. — *R. János Lőrinez* Augsburgban a' mivészi oskola professora (szül. 1775) aquatintában 1820 csatadarabokat 's jelesen Spanyolország legujabb történeteiből vett jeleneteket ábrázolt. Mgh. Dec. 19, 1826. — *R. Móritztól* egy festői utazás Brasiliában jött ki Parisban 1827.

Rugievit, Rugewit, a' hajdani éjszaki Németek hadi istensége, melly utálatos formákban ábrázoltatott. Azt irják, Rugewit főképpen az Obotriták (a' mai Mecklenburgiak) közt 's Rügen szigetén tiszteltetett, melly utolsó tájékon Rugewit a' hajdan Arkonán imádott Swantewit bálvánnyal egyé olvadt.

Rugóság (Elasticitas) olly tulajdonság, mellynél fogva a' testek öszvenyomattatván, azonnal a' nyomásnak megszünésével ismét eléhbi, vagy még nagyobb kiterjedést vesznek fel; minél nagyobb mértékben 's gyorsasággal történik ez, annál nagyobb a' rugóság. Ennél fogva egy csont teke márvány lapra esvén, nagy gyorsasággal messze rugódik ettől; a' levegő szélpuskába szoritatván, mihelyt a' rekesz eltávoztatik, állatot döntő sebességgel rugja el az ólmot. Tehát mind merő, mind folyó testek birnak rugósággal, és pedig ez utolsók nagyobb mértékben. Nagy fontosságu erő ez, ettől várja az emberi elme vizsgálódásainak legtöbb sikereit, a' gőzhajókat, gőzkocsikat, gőzekéket 'stb. e. ez hajtja az órát. — A' rugóság, 's főképen a' gőz- 's légnemü testeké, melegség által nagyobbodik, p. o. a' levegőé.

Ruhnkenius (David) tulajdonképen Ruhnken, tulsó pomeraniai Stolpeban szül. 1723, 2 Jan. a' leydai egyetemben történeteket 's ékes szollást tanitott, kora legtudósabb humanistáinak egyike 's különösen meg különböztette magát egyszerü, szép és igazi classicus latin előadása módjával. Tehetős szülei, kik a' gyermek szerencsés észtehetségeit észrevették, a' tanulásra szánták, mellyért is a' königsbergi Friedrich collegiumba küldötték, hol nem csak a' régi classicus irókkal esmerkedett meg, de a' hangmüvészséget és egyéb szép mesterségeket is gyakorlott. 18 eszt. korában egyetembe ment; szülői akaratjok szerént Göttingában istentudományt kellett volna neki tanulni; de magának nagyobb kedve volt a' humanisticai tudományokra, mint

az istentudományra, mellytől a' Friedrich collegiumban akkor uralkodott kegyesség-szinlés idegenitette el. Göttinga felé utjában Wittenbergen ment keresztül, melly az erdélyi születésü hires literator Bergerben, 's a' Codex Theodosianus tudós kiadójában Ritterben két első rendü férjfiakat birt, kik az ifjura olly benyomást tettek, hogy magát a' Wittenbergbeni maradásra határozta, azoknak tanitását használta, 's Wolf bölcselkedését iparral tanulta. 2 eszt. töltött Wittenbergben, midőn a' nagy Tiberius Hemsterhuys hire arra inditotta, hogy Leydába menjen, 's ott a' görög nyelv ezen nagy és mélységes esmerője tanitásait használja. Midőn azonban Wittenberget oda hagyta volna, *de Galla Placidia* czimü nyomos értekezését irta. Alkalmatossága lévén Hemsterhuysnak Ruhnken elmebeli tehetségeit és tudományát rövid időn megesmerni és csudálni, jóakarója, tanácslója 's barátja lett. 6 eszt. forditott Ruhnken arra, hogy ezen nagy tanitója utmutatása szerént a' humanisticai tudományokat még egyszer áltfussa. Ezen bölcs és czéleránvos tanulása első zsengéjét 1749 és 1751 kiadott két biráló leveleiben, *Epistola critica*, mutatta be a' tudós világnak, mellyek közül az első tárgyai Homerus hymnusai, Hesiodus és a' görög anthologia voltak; a' másiké Callimachus, Apollonius és Orpheus. Már most azt óhajtotta, hogy valamellyik hollandi egyetemben tanitószéket nyerhessen; de erre kevés kilátása volt, mellyért is Hemsterhuys tanácsából a' Rittertől tanult romai törvényeket ismét elővette, hogy ezen tárgyaknak valamelly academiában leendő tanitására alkalmatos lehessen. Plato kidolgozását magára vállalta, de ugy, hogy a' görög literaturávali foglalatoskodását sem hagyta abban. Erre nézve Parisban Sangermann könyvtárából Timaeus Platora készitett szótárjának már még csak egyetlen codexben lévő példányát lemásoltatta, 's azt magyarázatokkal együtt kiadta. Olly sok biráló, és nyelvtudományi tanultságot nem mindenütt lehet illy szük körbe öszveszoritva találni. E' munka elegendő volt arra, hogy R. a' maga idejebeli régi nyelvtudósok közt első helyet nyerjen. A' Hollandban uralkodó szabad és minden erőltetés nélküli életmódot megszokván, több, külföldi tanitói tisztes és jó hivatalokat, mellyekkel megkináltatott, nem fogadott el, hanem üres idejét tudományos utazásra forditotta, mellynek alkalmával az europai nevezetesebb könyvtárakat meg akarta látni és használni. 1755 elindulván, először is Parisba ment, hol a' királyi könyvtár kincsei közt esztendeig dolgozott, 's fáradhatatlan szorgalommal kéziratokat másolt le, 's kivonatokat csinált. Epen Spanyolországba akart indulni, hol az escuriali könyvtár gazdag nyereséggel kecsegtette, midőn Hemsterhuys a' Leydábai viszatérésre unszolta, ki mivel vénsége és betegeskedése által elnyomatott, alkalmat nyert arra, hogy Ruhnkent mint lector maga mellé segédül tétesse. Ezen hivatalját 1757 kezdé Ruhnken, 's 4 eszt. mulva Oudendorp meghalván, a' történetek és ékes szollás rendes tanitója lett. Sok igen becses munkái közt, mellyek közé tartozik Hemsterhuysra irott emlékirása, Muretus kiadása 'st., különösen kitündöklik Vellejus Paterculusa. A' Matthaei által Moskauban feltalált, 's véle másolatban közlött Homerusra 1780 hymnust irt. Platot készült kiadni 's arra még csak a' világositó jegyzéseket végzette el, midőn a' halál véget vetett munkásságának 1798, miután már az előtt nehány évek olta fuladozásban szenvedett volna. Eltét tanitványa Wyttenbach Dániel irta le. L. Lindemann *Vitae duumvirorum Tib. Hemsterhusii* (Ruhnkentől) *et Dav. Ruhnkenii* (Wyttenbachtól) *az Elogium Jo. Meermanni*-val (Leip. 1822).

RULHIÉRES (Claude Carloman de) 1735 szül. az académie française tagja 's Sz. Lajos vitéze és históriai munkáiról esmeretes iró. Breteuil franczia követtel jelen volt a' pétervári udvarnál azon lázadásban, melly III Péternek életébe került 's II Katalint császári szék-

re emelte. Ezt a' nevezetes történetet R. röviden, de helyesen leirta. Ezután Bretenillel több europai (a' bécsi, dresdai, berlini és varsói) udvarokat meglátogatván, Richelieu marsallal ennek kormánykerületébe ment 's elkezdé tudományos pályáját Voltairetől igen dicsért *Epître sur les disputes*-évei. 1787 az academia tagjává nevezé ki. Ezen alkalommal tartott beszédével megbizonyitá, hogy e' megkülömböztetésre érdemes volt, még inkább e' munk. *Eclaircissemens hist. sur les causes de la révocation de l' édit de Nantes etc.* (2 köt. 1788) (egyszersmind a' franczia-országi Protestansok állapotját is leirja XIV Lajos alatt) és *Hist. de l' anarchie de Pologne et du démembrement de cette rép.; suivie des anecdotes sur la révolution de Russie en* 1762 (4 köt. Paris 1807). Ezen holta után megjelent munkája a' Lengyelországot felduló fortélyokról sok világosságot nyujt. Dicséretes 3 énekben irt költeménye is *Les jeux de main*. R. mh. 30 Jan. 1791. *Oeuvres*-e 1800 jött ki.

Rum neme az égetés által készült szeszes italnak (pálinkának), melly készül a' czukornádnak nedvéből, vagy a' tisztitott czukortól maradott sepréből. Az Angolok üznek vele nagy kereskedést.

Rumelia, Rum-Ili, l. Romelia.

Rumford (Benjamin Thompson, gróf) szül. Rumfordban 1752. Anglia, és Ejszakamerika közt kiütvén a' háboru, ángol szolgálatot vállalt, őrnagy lett, és sok érdemet tett. A' háboru végével oda hagyta Ejszakamerikát, 's Londonba ment, hol a' király nemes vitézzé tette. A' bajor választó Münchenbe hivta szolgálatra, hol sok jót tett, többek közt javallatára töröltetett el az utszákoni koldulás; maga állitott fel gyárokat, a' szegények intézeteit jobb rendbe szedte, a' krumpli ültetést, a' fütésmesterségét, melly fát kimél, terjesztette, különösen pedig a' róla ugynev. Rumford leves behozatala által mind Bajorországnak, mind az emberiségnek nagy hasznot tett. Ezen érdemeinek megjutalmazására a' választó grófságra emelte, altábor naggyá tette 's több érdemjegyekkel ajándékozta meg őtet. Angliában is terjesztette találmányait; mint a' tud. kir. academiájának 2-dik előlülője több izben nagysumma pénzt adott a' fontosabb találmányok jutalmazására 's kir. intézet név alatt uj tanitó intézetet állitott fel 1800, mellyben gazdaságot, mivészséget és mesterségeket tanitanak. 1802 Franczia-országba ment, hol Bonaparte szembetünő megkülömböztetéssel fogadta. Parisban megházasodott, Lavoisier hires chemicus özvegyét elvevén. Mh. ugyanott 1814 14 Aug.

Rumjánzoff (Nicolai Petrovics, gróf), orosz statuskanczellár, R. Péter tábornok fia, ki Katalin országlását a' Törökön nyert győzedelmeivel dicsőité, pályáját 1785 kezdé el, mint maini frankfurti orosz követ. I Pál alatt Moskauban lakott. Sándor alatt segéllé ezen nagy fejedelemnek a' külső 's belső kereskedést tárgyazó ideáit valósitani, mint kereskedés ministere, főképpen Odessára nézve. Egyébiránt Napoleon pártolója volt. 1807 külső minister, 's kevéssel azután statuskanczellár (az az, a' birodalom collegiumának előlülője) lett. 1808 a' császárt Erfurtba kisérte, 's 1809 békét kötött a' Svédekkel. Az 1813—14-ki táborozások alatt Pétervárában maradt, mint külső dolgok ministere, mellyeket mindazáltal a' császár maga vitt a' táborban. Sándor visszatérvén, ezen hivatalát gróf Nesselrodenek adta által. Ezolta R. ki csaknem egészen megsiketedett, minden közönséges foglalatosságtól elvonulva élt 's temérdek gazdagságát a' haza hasznára 's tudományok előmozditására forditotta. Nevezetesen nagy részt vett Bell-Lancaster tanitásmódjának bevivésében; költségén hajózta körül Kotzebue a' világot, 's adta ki ezen utazásának leiratját. Számára Canova 1817 óriási béke-szobrot készitett, egyik kezében olajágat tartva, másikkal oszlophoz támaszkodva, mellyen e' felyülirás áll: Aboi béke 1743: Kudschuk-Kainardjii béke 1774:

Friedrichshami béke 1809. Ez azon ritka környülállásra emlékeztet, hogy Oroszországnak 3 legfontosabb békéi 3 Rumjänzofftól (nagyatyától, atyától és fiutól) köttettek. Midőn statuskanczellári hivatalát 1814 letette, minden arany és gyémánt ajándékokat, mellyeket ministersége alatt idegen udvaroktól kapott, a' kórkatonák intézetének ajándékozott. Ő adatta ki költségén 1813 Moskauban az orosz codex diplomaticust. Hase professornak Parisban költséget adott Leo Diaconus kiadására 's a' tud. csász. academiájának 25000 rubelt ajándékozott, régi orosz oklevelek 's kronikák nyomtatására. 1817 személyesen beutazta belső Oroszországot, hogy okleveleket, eredeti irományokat, ritka kéziratokat 'st. keressen 's vegyen a' nemzeti historiára nézve. A' középkor mühistoriájára nézve Adelung (l. e.) statustanácsnok által leiratta Sz. 'Sófia novgorodi templomának ércz ajtait (46 bibl. és historiai képzeteivel) 's tulajdon költségén kiadatta. 1820 jószágaiban (1 vár. 90 fal. 's 30000 lélek) nép- és mesterségoskolát alkotott Homelben (a' mohilewi kormányker.) Heard brit. világpolgár igazgatása alatt. 60—200 szétkóborló kolduló gyermekeiket az örökös jobbágyoknak kastélya egyik szárnyába öszvegyüjtvén, ruhát adott nekik, 's tanittatta. Heard követője folytatja a' gróf nemes munkáját egy e' czélra alkotott czélirányos épületben, ugy hogy a' homeli uradalom a' mezei gazdálkodásra, mesterségüzésre és népoktatásra nézve minden jószágbirtokosnak követő-például szolgálhat. Neki köszönhetni Abulgasi *Mongolok és Tatárok historiájának* tatár nyelveni első kiadatását is (Kasan 1825). Mh. Jan. 1826 Pétervárában, éltének 73 eszt. örökös nélkül. Jeles keleti pénzgyüjteményt hagyott maga után. — Báttya Petrovics Pál későn lépett katonaszolgálatba, hátravonulva élt 's gyermektelenül holt meg. — Öccse, Petrovics Sergei, követ volt a' porosz udvarnál II Fridrik halálakor, azután Svédországban. Mind a' három testvér nőtelen volt. — Egy Rumjänzoff gróf titkos tanácsnok 1830 tarutinoi (falu) parasztjait szabadokká tette, mivel tulajdon költségeken (45000 rub.) ugyanott 1812 emléket emeltek a' Kutusoff tábornok által nyert győzedelemnek.

Rumoffski (István), Oroszországnak első mathematicusa és földleirója, szül. 29 Oct. 1734, a' vlodimiri kormányság egy falujában. 1748 az országlás költségén a' pétervári tud. academiájába felvétetvén, itt főképpen mathesissel foglalatoskodék. 1753 az országlástól segéddé nevezteték, éppen azon évben, mellyben egyetlen tanitója Richmann electricai próbatételeinek áldozatja leve. 1754 Berlinbe küldé az országlás, hogy Euler alatt magát tökéletesitse; 1756 visszahivá 's mathesis tanitójává tevé. 1760 irá az első orosz mathesist, mellyet olly szépen ada elő, hogy a' mathesis közönséges kedvellését ő ébreszté fel Oroszországban. Grishoff orosz csász. csillagász segédjévé tétetvén, ennek holta után 1761 Nertsinszkbe (Siberiába) ment, hogy Venusnak a' napkörén áltmentét vizsgálja. Ekkor tett fontos szolgálataiért 1763 csász. csillagászságot kapa jutalmul. II Katalin Eulert Petérvárába hiván, R. nagy tanitójával még szorosabb öszveköttetésbe lépe, mivel az academia uj alkotásának alkalmával kettejekre bizaték a' geogr. osztály. R. maga kapta a' honyi földabroszok készitését, mellyek legelőször jelentek meg 's ritka tökéletességgel, R Euler helyes tanácsai által nyomosan segittetvén. Venusnak 1769 második 's az elébbinél nevezetesebb áltmenetele történvén, ennek vizsgálására az academia Rumoffskit Kolába küldé a' jégtengerhez. Tapasztalatait latinul adá ki a' pétervári commentariusok 14 köt. Erre Katalin az ifju Görögök nevelő intézetének igazgatását bizá reá; a' győzedelmes orosz hajósereg ugyanis az Archipelagusról mintegy 200-at hozott Pétervárába. 30 eszt. ő ügyele az orosz kalendariomra. Oroszra fordità Euler leveleit egy német herczegné-

hez. Később̈en letevé a' görög intézet igazgatását 's lemonda a' geographiai osztályról is, hogy egészen a' mathematicai tudományoknak élhessen. Minő előmenetellel? bizonyitják az academia uj commentariusai. Az ujonnan alapitott academiánál, melly 5 eszt. alatt az orosz szókönyvet kiadá, hasonlóul igen munkás volt. Lepechinnel közösen dolgozék Buffon oroszra forditásán. Mindég szorgalmatos és figyelmetes szemlélője volt az égnek 's vén korában (1798 és 1799) is oktatást adott a' fejér és jégtengerekre Pál császár által a' végett küldött tiszteknek, hogy a' hajózás bátorságositására 's a' földtudomány előmozditására tapasztalatokat szerezzenek. Sándor a' kasani uj egyetem igazgatójává tevé 's egyszersmind az oroszországi főoskolaigazgatásnak tagja vala.

Rusbach, Rauschenbach, két tót falu Szepes várm. 1.) Felső R., mézferdővel, savanyu vizzel, csepegő kövekkel, 630 kath. lak. 2.) Alsó R., kath. templommal és 910 lak.

Ruscsuk, Rustcsuk, Bolgárországban, a' nikopolii helytartóságban, a' Duna jobb 's magasabb partján, hol ebbe a' Lomm foly 's Giurgewoval csaknem szemben fekszik. A' városnak, mint hajdan erős várnak, messzeterjedő falai 's erős várkastélya vannak. Utolsó viszont felépittetése olta (1811) 6000 ház. számlál, ide vevén a' külvárosokat is; görög érsek lakja, főharminczad-tisztsége 's 30,000 részint Török, részint Görög, Örmény, Czigány és Zsidó lak. van, kik eleven kereskedést üznek és selyem-, gyapju-, pamut-, bőr-, dohány 's más fabrikákkal foglalatoskodnak. R. midőn az Oroszok 1809 és 1810 a' Törökökkel hadakoztak, a' katonai munkálódás főpontja volt. Végre R. mint Giurgewo, a' Törökökre nézve igen hasznos egyezésnél fogva az Oroszoknak felnyittatott, minekutána ezeknek a' többszöri sikeretlen vivás és rohanás 12000-nél több emberekbe került volna. A' táborozás 1812 megujulván, a' Törökök egész figyelmeket Ruscsukra forditották; az Oroszok csak védőleg tarthatták magokat, mivel Francziaországgali táborozások miatt egész erővel nem dolgozhattak a' Törökök ellen. Kutusoff, ki vette által Prosorovski herczeg helyébe a' Dunánáli főtábornokságot, sokkal gyengébbnek érezte magát, mint valami fontost tehetett volna. A' mint lehetett, Ruscsukot ugyan védállapotba helyezte, de majd ált-látta, hogy nem tarthatja meg. Hogy tehát fedezhesse azt, legjobb eszközt választott, 1 és 2 Jul. a' Dunán áltment 's bár csak 14000 embere volt, Achmed nagyvezérrel, Brailov vitéz oltalmazójával, ki 60000-ed magával 's 78 ágyuval jött Rásgrad felől, szembe ment. Achmed az Oroszokat $\frac{1}{4}$ mf. találta elő Ruscsuk előtt 's 4 Jul. számos népével megtámadta. Mig a' nagyvezér az Essen alatt lévő orosz jobb szárnyat foglalatoskodtatta, a' Langeron alatt álló balt igyekezett lovasságának szinével 's a' helytől is segittetvén, meggyőzni. Ütközet alatt egy török csapatnak meg kellett volna kerülni az Oroszokat 's Ruscsukot rohanással megvenni, a' mi gyenge lévén az őrizet, könnyü is volt volna. Az orosz lovasság a' Törökök első rohanásától valósággal meg is zavartatott 's visszanyomatott. De a' gyalogság rettenthetetlenül állott, főképpen a' 7-dik vadászezered gyors és fontos fordulása által elfoglalt egy halmot, mellyről a' Törökök nyomulásának ellenállhatott. E' szokott rendszerint a' Törökökkeli csatázás forditó pontja lenni. Ugy történt itt is. Az Oroszok azalatt öszveszedték lovasságokat, 's egyesült erővel rohantak a' Törökökre, kik megijedvén, sánczolt táborokba szaladtak vissza. Az Oroszok megvallák, hogy velek ide könnyen benyomulhattak volna, de a' fővezértől nem volt erre parancsolatjok. Egy ideig nyugalmasan nézvén egymásra, az Oroszok visszavonultak előbbi álláspontjokba, sőt Kutusoff jeles győzedelme mellett is, melly neki 800, a' Törököknek 1500 emberekbe került, estve Ruscsukba 's a' Dunán keresztülmentek. Ku-

tusoff a' várost leégette, de a' falakat szétrugatni elmulasztotta. Leginkább kimutaták magokat a' csatában Langeron vezér, Woinoff és Benkendorf ezeredes. — R. ekkor még mindég peres pont maradt 's a' következett történetek Kutusoff mérséklettségére különös fényt 's a' nagyvezér katonai talentomára sürü homályt vetnének, ha az egészből azt nem kellene következtetni, hogy fegyvercsattogás közt mindenik alattomban békekötésre tört utat 's csatázása által csak főczélját álorczázta. A' drinápolyi békekötés következésében (14 Sept. 1829) Ruscsuk nem vár többé.

Ruszt, Sopron várm. a' Fertő partján, hires szőlő hegyeiről, kies és egészséges helyen fekvő sz. kir. város. Hajdan itt Ulmus romai helység volt. Régibb időkben a' magyar-óvári uradalomhoz tartozott, de 1681 I Leopold alatt kir. város lett. 1614 kőfalakkal vétetett körül, de a' mellyek mostani hadi mesterséghez képest ellenség ellen védelmet nem adnak. 3 kapuji vagynak u. m. felső, mellyen Sopronba, Bécsbe, és Posonba mennek; másik a' tó felőli alsó; harmadik is onnét, 's tulajdonképpen ez neveztetik tósági kapunak, de csak tüzbeli szerencsétlenségek alkalmával nyittatik fel a' tüzoltásra szükséges viz hordás végett. 3 temploma közt legjelesebb Egyedé és Pongráczé, mellyhez ragasztatott azon nevezetes kápolna, melly I. Mária királyné által épittetett 's mellyre az adott alkalmat, hogy midőn egykor a' nevezett királyné a' tó partjáról a' halászatot nézte volna, hirtelen égi zivatar kerekedvén, az elől a' nevezett templomba rejtette magát 's ott várta meg a' zivatar elmulását: ezen dolog emlékezetére épittette a' kápolnát, mellyben mindennapi misebéli áldozatot szerzett, a' szerzés fentartására pedig egy nemes udvart és szőllőt rendelt, mellyeknek hasznát maig is a' városi plebanus huzza. Világi nevezetesebb épületei: a' városháza, egy kis kaszárnya, melly a' tó partján áll, 's arra kies kilátás van ablakaiból, és két nemes udvar, mellyek közül egyik a' most emlitett, másik az Ostfy nemes nemzetség maradékaié: a' lakosok épületei is meglehetősek 's a' gazdaság folytatásához alkalmaztattak. A' polgároknak ispotályok is van itt. Határa sovány, azért is a' szántás 's vetésbeli gazdaság csekély: fája nincs; legelője kövér, de a' gyakran kiáradó Fertő igen sok kárt tesz benne, és sok részét elboritotta már, ugy hogy a' lakosok marhatartása is csökkent miatta, mellyért is a' lakosok leginkább szőllőmivelésre adták magokat: igen jó és hires borok terem, hasonló a' sopronihoz sőt néha még azt is felyülmulja jóságára nézve, ámbár soha sem terem sok, 's közönséges terméssel nem igen haladja meg a' 7000 akót. Eszt. két országos vásárai vagynak. A' Fertő szélességét, mikor télen befagyott, több izben meg mérték már Ruszt és az ilmitzi határ között: 1677 és 1735 3830, 1776 pedig 3338 ölnyinek találtatott, melly szám a' tósági kapura feljegyeztetett. 1736 igen elapadván a' Fertő aratáskor, 4 ember áltgázolt rajta Ilmiczbe, 's a' hol legmélyebb volt, honaljnál nem ért feljebb. A' város lakosai nagyobbára Németek, vallásokra nézve Kath. és ágostai vallásuak; számok 1190.

Ruthe, német hossz mérték, melly lábakra osztatik. A' földmérők, számolás könnyebbsége végett, 10 részre osztottal élnek 's a' ruthet 10 l. vagy 100 ujra osztják. A' közönséges életben 12 részes mértékek használtatnak 's a' ruthe 12 l. 's 1 l. 12 ujat teszen.

Ruysch (Fridrik), szül. 23 Mart. 1638 Hagában, orvostudományt tanult 's a' bonczolás mesterségében tett fontos felfedezeteivel, főképpen azon találmány tökéletesitésével, melly szerént az edények kifeccsentésével a' holtak testei rothadás ellen megmentetnek, maga idejében legnagyobb bonczolói dicsőséget szerzett. Midőn I Péter Hollandba jött, Ruyscht is meglátogatta 's ezen tudósnak bonczoló készületei nagy csudálkozást gerjesztettek benne; ezeket idővel meg is vet-

te a' czár. R. 22. Febr. 1731 holt meg, mint a' londoni és parisi academiák tagja. Többnyire anatomiai irományai nevelik nagy hirét.

Ruysch (Rahel) Fridriknek leánya, a' leghiresebb gyümölcs- és virágfestők egyike, szül. Hagában 1664, attyával Amsterdamba jött, hol Pool György képirónak hitvese lett 1695 's 1750 hm. 1708 olta sokat dolgozott a' düsseldorfi udvar számára. Képezetei jól találtak, a' szinek fénylők 's bámulásra méltó szorgalomnak tanui.

Ruysdael v. Ruysdaal (Jak.) igen nagy tájfestő. Szül. Harlemben 1635, mgh. ugyan ott 1681. Patakokkal, tavakkal bezárt fás vidékeket, komoly őszi fellegekkel, — sürü erdőket, sziklák és bokrok közt lezuhogó vizomlásokat utánazhatlan erővel 's érzéssel festett. Figuráit más által rajzoltatta. A' dresdai 's müncheni gyüjtemények több dicső miveit birják. L. róla Göthe *Morgenblatt* (1816, 107 l.).

Ruyter (Michael Hadrian), hires tengeri hős, szül. 1607 Vliessingenben (Seelandban) 's szüleitől kötelverő mesterségre adatott; de ő elszaladt mesterétől 's egy hajón szolgálatba állott, hol alkalmat talált kitetsző tehetségeit 's tengeri szolgálatra alkalmatos voltát kimutatni, mellyel nemzetének büszkesége 's dísze lett. Közlegénytől admiralságig minden lépcsőt álthaladván, minden tengeri ütközetben vitéz, szemes, rettenthetetlen 's a' tengeri csatázásban jártas hős, házi életében pedig szemérmes és kevéssel megelégedő volt. Midőn 1641 Holland Portugalt Spanyolország rettentő hatalma ellen segitette, R. vezérelte, akkor még mint contreadmiral, a' küldött segitő sereget 's a' lissaboni udvartól hálát érdemlett. Nem kevésbé dicsőségesek voltak későbbi táborozásai is az áfrikai rabló statusok ellen. 1654 Holland és Angolország közt had ütvén ki, Tromp alatt vezérkedett, 's többször győzedelmeskedett Askyn angol vezéren és ennek övénél számosabb hadi erején. Az 1665ki békekötés után ismét tengerre ment a' középtengert háborgató tengeri rablók ellen, több hajót elvett a' Törököktől, Armand de Dias hires renegátot elfogta 's felakasztotta. Az Angolországgali uj had nagyobb feltételekre szollitá fel őtet. Már előbb nemesi rangba helyezé Ruytert 's nemzetséget a' dán király, kit szerencsésen segitett Svédország ellen; most veszedelemben forgó hazája azon hollandi hajósereg fővezérévé tette őtet, mellyet Nagybritannia nagy hatalmának megtörésére küldött. R. hazája várakozásának teljesen megfelelt; mert miután az angol tengeri hatalomnak az Európán kivüli vizeken sok kárt tett, 1666 a' csatornán 3 nagy tengeri ütközetben diadalmaskodott azon, sőt a' Themsébe evezett 's Angolországot mind honyának, mind magának dicsőséges békére kényszeritette 1668. Nem sokára Angolországgal, sőt ekkor Francziaországgal is, uj 's most már harmad izben hadba keveredett Holland. Ebben is szerencse koszoruzta Ruyter nagy eszét és vitézségét 's mig a' hollandi fegyverek szerencsétlenül csatáztak a' szárazon, a' köztársaság hajósereje 1673 végválasztó győzedelmet nyert az egyesült Angolokon és Franciákon. Háladatosan tisztelte Holland halhatatlan hősének érdemeit. Midőn az orániai ház hires ellenségei, de Witt testvérek, megbuktak 's megölettek, a' pártdüh megkimélte a' hőst, bár a' de Witteknek meghitt barátja volt. A' köztársaságtól hajósereggel, a' Spanyolok segélésére küldetvén Siciliába, itt is, mint mindég 's mindenütt, vitézül viselte magát a' Franciák sokkal nagyobb ereje ellen, mig 1676 a' messinai ütközetben ágyugolyóbis lábát el nem szakasztá 's e' seb miatt Syrakusában éltét el nem veszté. Teste Amsterdamba vitetett, hol háladatos hazája az uj templomban méltó emléket emeltetett neki.

Ryssel, l. Lille.

Ryswik, falu és várkastély, déli Hollandban, Hagától 1 ór. hol köttetett 20 Sept. és 30 Oct. 1697 a' ryswiki béke. XIV Lajos

1688 megtámadá a' német birodalmat, hogy az augsburgi szövetséget, melly nagyitó plánjait meggátolni akarta, megelőzze 's egyszersmind III Wilhelmet, Holland örökös helytartóját, az angol királyszékre jutásban megakadályozza. Ürügyül sógornéjának, Orleans herczegnének, a' pfalzsimmerni örökséghezi justartása 's a' kölni érseknek választatása szolgáltak. Wilhelm Angolországba kiszállván (8 Nov. 1688), Lajos Hollandnak hadat izent. A' rajnai tartományt már elfoglalta, midőn I Leopold császár 's a' hollandi rendek Francziaország ellen összeszövetkeztek Bécsben 12 Maj. 1689, mellyhez állottak Nagybritannia, Spanyolország és Savoyen is. A' hadat Francziaország szárazon szerencsésen folytatta. Luxemburg marsall elvette spanyol Németalföldet; Catinat győzött Olaszországban. De a' Francziák Irlandban kiszállása, hogy a' kiüzött angol királyt II Stuart Jakabot segitsék, nem sült el, 's a' franczia hajósereg Tourville marsall alatt a' Russeltől vezéreltetett Angolok és Hollandiak által La Hoguenál teljesen megveretett 29 Maj. 1692. Ez idő olta emelkedett feljül a' britanniai tengeri erő a' Francziákén. Azonközben Vendome herczeg elfoglalta Cataloniát 's 7 Aug. 1697 Barcelonát. Ez és Lajosnak arra törekvése, hogy a' nagy europai szövetséget, mielőtt a' spanyol királyszék megürülne, szétoszlassa, siettette a' békekötést. Savoyen már 29 Aug. 1696 megbékélt 's egyesült Francziaországgal Turinban; Svédország eszközlésére a' közönséges béke is megköttetett a' 9 Maj. — 20 Sept. 1697 tartott ryswiki congreszen, aláirván azt Anglia, Spanyolország és Holland. XIV Lajos Cataloniát és spanyol németalföldi foglalmányait, 82 ujra egyesitett helyen kivül, visszaadta 's III Wilhelmet Nagybritannia és Irland királyának megesmerte. A' német császár és birodalom csak 30 Oct. irták alá a' békekötést. Lajos minden ujra egyesitett helyet visszaadott Németországnak, kivévén az Elszaszban levőket, mellyeknek urok maradt. Megtartotta az 1681 birtokába vett birodalmi szabad várost Strasburgot is. A' Protestansok részéről tett sok ellenmondás hozta létre a' 4 czikelynek ugynev. ryswiki rekesztékét, melly szerint az ujra egyesitett, most visszaadott helyekbe (1622) Francziaországtól bevitt kath. vallás eddigi birtokaiban megmaradt. Az orleansi herczegné örökségéért Pfalz, a' pápa, ki erre megkéretett, itéletmondása szerint (1702) 300,000 tall. fizetett. Francziaország minden foglalmányait, t. k. Philippsburgot, Freiburgot, Óbreisachot 's az általa épitett Kehl erősséget vissza adta. A' rajnáni hajózás szabaddá tétetett. L. *Actes et mém. des négociations de la paix de Ryswik* (5 köt.).

S.

S az abc olly betüje, melly hazai nyelvünkben lágyabban 's úgy mondatik ki, mint a' német sch, más nemzeteknél ellenben élesen hangzik, 's a' nyelv hegyének a' fogakhoz ütése által szoszegve mondatik ki.

Saadi, l. Sadi.

Saale, 1) Franken folyója, mellynek futása csak a' bajor királyság alsómaini kerületén megyen keresztül. Ezen kerületben ered Königshofen városán felyül 's Gemündnél a' Mainba ömlik. 2) Thüringennek folyója, Bajorországnak felsőmaini ker. ered a' Fichtelhegyen. A' felsőmaini ker. és Reusz közt határt vonván, 's a' reuszi tartományokat, Saalfeldet, Schwarzburg-Rudolstadtot, Altenburgot, Weimart, a' szász tartomány merseburgi kerületét, Anhaltat áltfolyván, az Elbével egyesül. Csak Halletől kezdve hajózható zsilipeknél fogva. Jelesebb mellékfolyói: a' Schwarza, Orla, Ilm, Unstrut,

fejér Elster, Wipper és Bode. Legnevezetesebb városok mellette: Hof, Rudolstadt, Jena, Naumburg, Weiszenfels, Merseburg, Halle, Bernburg és Kalbe.

Saalfeld, fejedelemség, 8 nsz. mf. 22,300 lak. a' gothai örökségeni megosztozás olta Meiningené. A' fővárosnak Saalfeldnek, a' Saalenél, 3500 lak. pénzverője, lyceuma, fabrikái és bányái vannak. Közel ide Wölsdorfnál áll Lajos porosz herczegnek 10 Oct. 1823 tett emléke, e' felirással: *Hier fiel kämpfend für sein Vaterland Prinz Ludwig von Preusen, d. 10 Oct.* 1806. L. Christ. Wagner *Darstellung des Fürstenthums Saalfeld in stat. topogr. und hist. Hinsicht.* (Hildburghausen 1827).

Saarlouis, a' lázadáskor Sarrelibre, Poroszországnak Franczia-ország felőli legszélsőbb határvára, a' trieri kerületben, 500 ház. 's a' katonákkal 7000 lak. kik közt sok a' dróthuzó és fegyvermives. Közel hozá ón-'s vasbányák vannak. 1815-ig Saarlouis Franczia-országnak moseli dep-hoz tartozott. XIV Lajos Lotharingia védésére Vauban által megerősittette 1680. Térségen fekszik a' Saar bal partján; a' jobbat, mint hidfő, vagy szarvmiv védi. Maga a' vár 6 szeglet. Arkainak száraz részébe, mint az előtte fekvő sikságra is (a' délkel. oldalon) vizet lehet ereszteni 's vizi hadi gyakorlásokra van alkatva. A' porosz országlás még inkább megerősittette azt. — Franczia-ország a' ryswiki békében 1697 kapta birtokába Saarlouist, melly elébb Lotharingiáé volt. A' spanyol örökség felett folyt hadban sikeretlenül vivták a' szövetségesek Saarlouist, mert Villars marsall és Thionvillenek Sierquesnéli állása megmenték. 1814 S. bekerittetett a' szövetségesektől. A' parisi egyezésben 20 Nov. 1815 Franczia-ország Saarlouist és Saarbrücköt a' Saarnak mind két partjával az utól emlitett városig, a' szövetséges hatalmasságoknak engedte, miután ezek a' 3. Nov. jegyzőkönyv szerint azon kerületeket Poroszországhoz kapcsolták volna. A' lakosok 1829 az itt szül. Ney marsallnak márványtáblát szenteltek.

Saavedra Faxardo l. Faxardo.

Sabaeaiaknak neveztettek a' régiektől a' mai yemeni (Arabiában) királyság lakói. Fővárosoknak neve Saba volt.

Sabäismusnak (a' zaba régi zsidó szótól, melly sereget jelent 's mellytől az Isten seregei a' csillagok, v. a' mennyei hatalmasságok lévén, az isten Zebaothnak, mennyei seregek urának hivatik) azon vallás neveztetik, melly az égi testeket, különösen a' napot és holdat imádja istenek gyanánt. Ezeknek istenségét azon tapasztalás szülte, hogy a' természet esztendőnkénti változásaira, 's az embereknek azokkal egybeköttetett jólétekre hatalmas befolyások van a' csillagoknak. Egyiptom, Arabia, különösen pedig azon tartományok, mellyeket keletről az Euphrates és Tigris, nyugotról a' közép, éjszakról a' fekete tenger határoz, voltak azon részek, mellyekben a' keresztény hitvallás eredete előtt a' sabäismus uralkodott, és még magok az igaz isten esmeretére vezérelt Zsidók is gyakran nagy hajlandóságot mutattak ezen természettiszteletre, mellyre a' sabäismus elfajult.

Sabellius, ptolemaisi keresztény tanitó Afrikában szül. 's 250 körül élt, nevezetes arról, hogy a' keresztény házban uj felekezetet állitott fel, melly a' szentháromság tudományában, a' későbben törvényesen bevett egyházi hittől abban különbözött, hogy a' fiut és szent lelket csak ugy nézte, mint az egy istennek külömbféle kijelentéseit v. erőkifejezéseit, de azt nem engedte meg, hogy azok az istenség különös személyei. Képzeletje szerint, a' szentháromság csak hármas munkálkodás neme, 's az istennek világhozi hármas iránya volt. A' mit János evangelista igének, a' keresztény egyház pedig isten fiának nevez, azt olly sugárhoz hasonlitotta, mellyet a' nap

magából a' melegités és világitás kedvéért bocsát ki, a' honnan ugy vélekedett, hogy ez az ige v. isteni eredeti erő sugára, csak az ember Jezusban és azáltal munkálkodott, hogy a' megváltás munkáját végre hajthassa, de az egy istentől különböző létele nincs. A' 4 száz. elnyomattak a' sabellianusok, de vélekedések mindég talált pártolókat 's még most is látható azon magyarázatokból, mellyek által a' sz. háromságróli tudományt, az ujabb theologusok kifejteni az okosság tól megfoghatónak és elfogadhatónak tenni iparkodnak.

Sabik, Zabik, másképp Jánoskeresztények, keresztelő János azon tanitványaitól eredtek, kik nem akartak a' keresztény hitre térni. A' keresztény gyülekezet alapitatása előtt kevéssel a' Zsidóktól elváltak, 's a' nálok szent Jordán partjairól Persia Chusistán tartományába mentek, hol a' 17 és 18 száz. keresztény utazóktól Schusterhez (a' hajdani Susához) közel, felfedeztettek. Csak annyit tudunk felőlök, hogy keresztelő Jánost, mint alapitójokat és legfőbb profetájokat tisztelik, az egy istent és egy istenember küldetését hiszik, kit ők Manda di Chaienak (élet igéjének) neveznek 's magokat Mandäeusoknak hivják. Ezen istenember Jánostól kereszteltetett meg, kevés ideig látható volt e' földön, de a' keresztény vallás alapitójával nem ugyan azon személy volt. Azt állitják, hogy Jesus csak ember és hamis messias volt, ámbár azon dolgok, mellyeket ők istenemberekről beszélnek, a' Krisztusróli evangeliumi tudositásokhoz igen hasonlitnak, 's ugy látszik, hogy azokból költsönöztettek. Az istennek világhozi viszonyáról 's a' lelkekről vélekedésekből a' tetszik ki, hogy Zoroaster tudományának némelly nyomai keveredtek abba, és még a' gnosticusoknak örökkévalóságróli tudománnyokkal is megegyez; innen azt lehet hinni, hogy hittudománnyok azolta fejlett ki, miolta Persiában tartózkodnak. Az isteni gondviselésről, 's halhatatlanságról való hitek jobban közelit a' keresztényekéhez. Papjaik püspököktől fügnek, a' vasárnapot megülik, és a' feszületet tisztelik. Legfőbb szertartások a' keresztség v. az élet igéjének nevébeni szent mosódás, mellyet ők, régibb tudositások szerént, naponként ismételtek. Vallásköny veikből azt lehet látni, hogy nincsenek minden literatura nélkül, de azon setét babona, mellyel papjaik rajtok uralkodnak, pallérozódások alsó pontjára mutat. Minden következés nélkül maradtak azon próbák, hogy magokat a' romai pápa alá adják. Nem akarnak keresztények lenni, de a' Törököket, 's az islamismust még inkább utálják, mellyért a' kék szint, a' millyen bugyogókat a' török asszonyok viselnek, sem házi butoraikon, sem ruháikon meg nem szenvedik, 's a' Katholikusok kék misező ruháji és oltárteritői még szenvedhetetlenebbek előttök, mint azoknak hitek. A' Mahumedanusoktól, kik közt ugy élnek, hogy soha sem keverednek velek öszve, szelidebb, 's a' keresztényekéhez hasonlóbb erkölcseikkel külömböztetik meg magokat.

Sabinok, Olaszországnak régi népe, hihetőleg az Ausonok maradékai 's az Aboriginek rokonai. Ez a' számos nép, melly sok gyarmatot telepitett, az Apenninek közt lakott 's mint pásztornép baromtartásból élt. Horatius igen dicséré egyenességeket, mértékletességeket 's erkölcseik egyszerüségét. Földjöket nyug. Etruriától a' Tiberis, délre Latiumtól az Anio (Teverone), éjsz. Umbriától a' Nar folyója választá el; kel. a' Vestinek és Marrucinok általok telepitett gyarmatjai, mellyek Sabinumot a' tengertől szakaszták el, laktak; ésigy tartományok nagyobbára az Apenninek hegyi tájékait magában foglalá. A' föld termékeny volt 's jó legelőkkel gazdag. Olajat, gyümölcsöt és bort termett. Gazdag makkos erdei is voltak.

Sacchini (Antonio Maria Gasparo) muzsika szerző, szül. Nápolyban 1735; tanult a' hires Durante alatt. Hegedübeli ügyessége, szerzeményeiből kitetszett. 1762 Romában a' játékszinhez állott. Azt

tartják, hogy Piccinit a' tragicumban felől mulja. 1769 Velenczébe hivák, itt egyházi muzsikáin kivül hires énekesnéket is képzett, mint Gabrieli, Conti, Pasquali 'sat. 1771 Londonba ment, hol az olasz szinház számára irta *Montezuma*, *Perseus*, 'st. lyrai tragoediákat. Az asszonyokat rendkivül szerette, mi gyakran nem kis bajba vitte. 1782 Párisba hivaték, 's 1783 már *Renaud*, *Chimene*, *Dardanus* és más darabokkal elő állott. De ezekkel nem igen gerjesztett figyelmet, mig *Odipe á Colone* meg nem jelent, melly minden tekintetben nagy tetszést nyert, 's abban mai napig is inkább emelkedett, mint csökkent. Mig azonban ezt előadhatta, annyi nehézségekkel kelle küszködnie, hogy már Londonba akara visszamenni, de 1786 Párisban köszvényes fájdalmakban megholt. Félben hagyott *Arvire* operáját Rey végzé be. — Irt 50 operát. Márványból faragott mejjképe Rómában a' Pantheon kápolnájában Rafael emléke mellett áll. Fő tulajdonságai könnyüség, kellem és egyszerü fenség. Énekei olly természetesek 's olly szerencsések, hogy mintegy a' dalnok gégéjében termetteknek látszanak. Az ének és declamationak, e' két ellenkező tulajdonságoknak egyesitését igen érté. Harmoniája tiszta és teljes; a' vallásos idealis stylusban egyaránt tündöklik. *Ödipusát* Berlinben a' királyi szinházban néha még most is adják.

Sachalia, Sachalin, Sagalia, vagy Ula-Hata, azaz, nagy sziget, félsziget az ochoczki tengeren, az Amur torkolatjával szemben, a' Mandsuk tartományával éjszakon keskeny földnyelv által köttetik öszve és segiti a' Jedso tengerszorost formálni. Jó indulatu halevő lakói, az Ainok lakják, hegyes, de nem terméketlen földjét. A' Nadeshda öbölnél tatár gyarmat lakik benne. 1807 az oroszamerikai társaság vette a' félszigetet birtokába, az Ejszakamerikával kereskedésre rendelt hajóknak alkalmatos állláspontjok lévén.

Sachs (Hans) legkitünőbb német mesterénekes a' 16 században, szül. 1494 Nürnbergben, csizmadiaságot tanult, de mestersége mellett a' költészkedést is üzé, mellyre igen nagy vonzalma volt. Korának történeteiben, nevezetesen Luther egyházi javitásaiban élénk részt vett, az uj hitvallást maga is felvevé, 's Jan. 19. 1576 köz tiszteletben holt meg. Felette termékeny költői lángesszel birt, 's költeményei, darabos nyelve mellett is természetességgel, szives indulattal, elmés ábrázolással és találmánnyal, találó 's gyakor csipős erkölcsfestéssel tünnek ki. Összes munkái kiadattak Nürnbergben 1570 és 1588, utóbb Kemptenben 1612—16. 5 köt. 4; állanak pedig 272 világi, 116 allegoriai elbeszélésekből és 197 enyelgésekből. Ezeken kivül irt szép egyszerü, szivemelő egyházi énekeket is.

Sack (Joh. Aug.) porosz val. b. t. Tan. és Pommer. főkormányozója szül. Kleveben 1764. Druisburgban 's Hálában végezett tanuló pályája után kezdé országszolgálatát. 1778 wetteri bányabiró lett, azután hadi tanátsnok lett Klevében. Hoche ezredessel 1797 igen fontos egyezésre lépett a' Rajna bal partján lévő porosz tartományok ügyében, melly szerint ezek porosz törvények és tisztek által igazgattattak. A' Francziák benyomulásakor ügyesen kormányozta és védte a' fővárost, azért a' visszatérő király őt országtanácsnokká, és sok terhes könnyülállásokban ministerré tette. Fontos tervei a' Poroszország diszét és erejét eszközlő 1813-iki törvényeknek útat készitettek. Kitörvén a' had, polgári kormányozó lett az Elbe és Odera közt. 1814 meghivták őt a' frigyes fejedelmek az alrajnai kormányozásra, másodévben a' Középrajna is kormánya alá került, 's igy 2 mil. lakosnál többet kormányozott. Számos bölcs rendelései közé tartozik az oskoláknak elrendeltetésük; a' Pomeraniába vitetett keresztény vallásnak hétszázados ünnepe; a' történet 's régiség buváinak egyesülete. 'st.

SACRAMENTUM (latinul, valamelly köteleztetés felvállalása, szövetség, v. valamire felszenteltetés, a' Romaiaknál katonaeskü) olly kifejezés, melly a' keresztény egyházi szollásmód szerint csak azért nyert vallásbeli jelentést, mivel a' vulgatában a' görög mysterion szó leforditására használtatott, mellyért is a' régibb latin egyházi iróknál a' sacramentum titkot, v. jelül szolgáló vallásszertartást jelent. A' 16 száz. vittenbergi és helvetiai vallásujitói csak a' keresztséget és urvacsorát értették, e' név alatt; azon kérdésre nézve mindazáltal, benne vagyon e' Kristus teste az urvacsorában, v. nem? meghasonlottak: mert amazok azt vitaták, hogy titkos módon jelen van, ezek ellenben csak Kristus teste és vére jegyeinek tartják a' kenyeret és bort 's ezen urvacsorában lévő kenyér és bor feletti czivakodás volt a' Reformatusok és Lutheranusok elválásának főoka, 's azon kemény üldöztetéseknek is, mellyek az ugy nev. sacramentariusokat, azaz helvetziai hitvallás követőit érte. Azonban a' reformata egyház a' lutheranával megegyezett abban, hogy csak két sacramentumot, u. m. a' keresztséget és urvacsorát kell tartani. Ellenben az 1547 tartott trienti zsinat, a' keresztelés, bérmálás, urvacsora, bünbánat, utolsó kenet, papi szentség, és házasság hét sacramentumait, a' romai egyház hit ágazatjává tette. Ezen tudományra nézve a' görög egyház megegyez a' romaival. A' Socinianusok azt állitják, hogy a' sacramentumok minden különös isteni áldó erő nélküli önkényes bevett szokás, mellynek gyakorlására egy keresztény sem köteles. A' Quaekerek ellenkező értelemre hajolnak, midőn azt mondják, hogy a' sacramentumok a' lélek belső cselekedetei 's azt külsőképpen nem is viszik véghez. A' protestantismusból származott apróbb felekezetek közt a' Hernhutiak a' Lutheranusok, a' Methodisták és Anabaptisták a' Reformatusok értelmét követik.

SACY (báró Antal Izsák Silvestre de) orientalista, a' felirások acad. tagja, a' becsületrend lovagja, szül. 1758 Parisban. 1781 a' pénztári kamara tanácsosa lett; 1785 mind szabad társ, a' felirások academiájába lépett 's 1792 annak rendes tagja lett. A' király által a' pénztár főbiztosává neveztetett ki 1791. A' nemzeti intézet alapitatásakor, annak tagjává választatott, de nem állott be, mivel a' királyság elleni gyülölségre nem akart megesküdni. Mint keleti nyelvek különös oskolájának tanitója se tette le ezen hitet, de hivatalában mégis meghagyatott, mivel arra nehezen lehetett volna hozá hasonlót találni. Tudományokkali szakadatlan foglalatossága mentette meg életét a' franczia lázadáskor. Császári igazgatás alatt, midőn az intézet uj elrendeltetést nyert, S. abban a' régi literatúra és történetek osztályának tagja lett. 1808 a' franczia collegiumban ujonnan tanittatni kezdett persa nyelv főtanitója lett. Ugyanazon eszt. a' Seynedep. a' törvényi hozó test tagjává választotta. 1814 Napoleon letételére szavazott. 1813 bárói rangra emeltetett. 1814 könyvvisgálóvá, 1815 a' parisi egyetem kormányozójává tette a' király, kevés idővel azután pedig a' közönséges tanitásra ügyelő biztosság tagjává. Sok academiák és tudós társaságok tagjokká választották. Ezen fáradhatatlan munkásságu tudósnak, ki a' mostan élő orientalisták közt kétség kivül legelső volt, legnevezetesebb munkái; *Arab grammaticája és anthologiája* (5 dar.); *Abdollatif forditása* megbecsülhetetlen munka; *Mémoires d' historie et de litterature orientale*; *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse*; *Közönséges nyelvtudománnya*; *A' posta galambokról irt munkácskája*; *Mémoires de l' Académie*; *Notices et extraits*, 'st. Mint tanitónak, igen nagy befolyása volt az arab és persa nyelvek Europábani elterjedésére, 's derék tanitványokat nevelt. Szoros fedhetetlenségét, legszivesebb és nyiltabb erkölcsökkel párositotta, 's mindenkor kész volt mások munkáit maga feláldozásával is elősegélleni.

SADES (marquis), a' venaissini grófságban szül. 's a' lázadás előtt lovasság ezeredese volt. Ezeredének tiszti karjától csufosan kergettetvén el, Parisba jött, hol annyira neki adá magát a' zabolátlanságnak, hogy 1789 az udvar parancsára a' bastillebe záratott. Később Vincennesbe küldetett, hol irta utálatos romanját *Justine, ou les malheurs de la vertu*, mellyet két eszt. mulva még borzasztóbb *Juliette*-je követett. A' mi szörnyet és emberi érzést lázitót a' képzelet kigondolhat, e' két munkában feltalálhatni. S. mind e' mellett is olly büszke volt velek, hogy a' directorium tagjainak is mert példányokat küldeni. 1804 ismét elfogatván, Charentonba vitetett, hol vig játékokat irt, mellyek a' tébolyodtak kormányozója, Abbé de Coulmiers által épitett játékszinen adattak elő tébolyodtaktól. Bicétrei keményebb fogságában 63 eszt. korában hm.

SADI v. Saadi (Scheikh Moslehedin Sadi el Schirazi) a' Persák egyik leghiresb lantos és erkölcsoktató költője, szül. a' futás 571 (K. u. 1175) Schirasban; mgh. mint 116 éves agg (K. u. 1292.) Abubeker udvarában nevelkedett, 's általjában Persia különféle uralkodóitól sok jótéteményben részesült. Csak 90 évében kezdett irni, munkájának tetemes fol. kötetét élte végső 12 évében végezte el. A' Persák mindenek felett becsülik arany mondásiért, mellyeket a' bölcsesség valóságos kincsének tartanak, de kedvelik tiszta, igen csinos 's mégis egyszerü irásmódjáért is. Munkái 1) arab és persa nyelven irt lantos versek gyüjteménye. 2) *Gulistan* kötött és kötetlen beszédben vegyesen irt erkölcsi miv, 8 könyvben; ezek czimei: a' királyok szelleméről és erkölcséről; a' Dervisek szelleméről 's erkölcseiről; a' nyugalomról 's megelégülés szerencséjéről; a' titoktartás hasznáról; a' szerelemről és iffjuságról; a' gyengeségről és öregségről; a' gyermekek neveléséről és jó erkölcsökről; a' társalkodás mesterségéről. 3) *Bostan* mesék, történetek gyüjteménye versekben. 4) *Pendnahmeh v. Molamaat* erkölcsi mondások szinte versekben. Minden munkái kijöttek persa nyelven Calcuttában 2 nagy negyedrét kötetben. Egyes mivei több europai nyelvekre is fordittattak. V. ö. PERSA LITTERATURA. Sirkövét (Schirastól 2 mfd.) utazásikban leirták Franklin és Morier.

SADUCAEUSOK, a' Zsidók 4 fő vallásfelekezete közt egy, mellynek Sadoc zsidó rabbi volt alapitója, ki K. e. mintegy 200 eszt. élt. Antigonus nevü mesterének azon tudománnya, hogy az erényt önmagáért, jutalomra tekintés nélkül kell gyakorolni, arra az állitásra vitte, hogy a' más világon se jutalom, se büntetés nem lesz. Mellyért is tanitványi tagadták a' feltámadást, a' lélek halhatatlanságát, angyalokat 's lelkeket nem hittek, de azomban jó erkölcsüek voltak, mellyért is Krisztus, azon szemrevetése mellett is, hogy a' szent irást nem értik, nem kárhoztatja erkölcseiket. A' legfőbb méltóságokra, sőt még a' fő papságra is jutottak. Ezen vallásfelekezet maig is meg van a' Karaiták közt.

SAGAN, Alsóschlesia fejedelemsége 20½ nsz. mf. 39,400 lak. hajdan a' glogaui fejedelemségnek része, mellytől VIII Henrik herczeg fiainak megosztozásokkor szakasztatott el 1395 's tulajdon fejedelmet kapott. Azután a' cseh koronáé lett. II Ferdinand főtábornokjának Wallenstein Albrechtnek ajándékozta, ki megöletvén, ismét császári birtok lett 's 1646 Lobkowitz herczegnek adatott el. Az utóbbinak holta után 1786 vétel által Péter Kurlandi herczegre jött; ez 1800 meghalván, legidősebb örökösleányának, ki magát tőle Sagan herczegnéjének nevezi, férjére, Schulenburg grófra, szállott. — Sagan városának 's várának, a' Bobernél, 580 ház. 's 4600 lak. vannak.

SAGO, nem valamelly különös sagopalmának vagy sagofának, mint elébb vélték, hanem több PALMANEMNEK (l. e.) bele. Az ebből készitett sagoszemek csak 1774 lettek kereskedés tárgyai.

Sagunt, hires város taraconai Spanyolországban, a' Turius folyótól (Murviedro) nem messze. Mint a' Zacynthok és Rutulok telepitménye, Romával szövetségben volt 's ezért Hannibáltól K. e. 219 megtámadtatott 's tüzes ellenállás után megvétetett, a' mi lobbantá fel a' második carthagoi had tüzét. Helyén most Murviedro (Muri veteres) városa áll, mellynél veretett meg a' spanyol-franczia háboruban 25 Oct. 1811 a' valenciai hadsereg Blake alatt Suchettől, a' mit a' sagunti erőség maga-megadása követett.

Saidschütz és Sedlitz, 2 falu nem messze Bilin cseh várostól. Ezen faluk környéke iható vizre 's fára nézve szegény, nagy posvány fekszik rajta Serpina-posvány névvel 's bázálthalmoktól kerittetik. Egy a' mocsárba lenyuló halomnak déli és éjszaki alján mintegy 24 forrás van, mellyeknek keserü vize gyomortisztitó tulajdonsággal bir 's mint ásványos viz, messze elvitetik.

Sailer (János Mihaly), szent irást magyarázó doctor, bajor királyi egyháztanácsos, 's Landshutban theol. főtanitója, most felszentelt püspök 's regensburgi coadjutor és generalis vicariusprépost 's germanikopolisi püspök, Aresingben szül. 1751. Szegények lévén szülői, csak némelly müncheni jó emberek segitségek által kezdhette 's folytathatta tanulását. 1800 olta a' Landshutba álttétetett egyetemben theologia rendes főtanitója lett. Nem csak a' Katholikusok, hanem a' Protestansok közt is a' valódi vallásosság ébresztését számos jeles munkáival igen előmozditotta.

Saint-Aulaire (Louis Beaupoil, gróf) szül. 1779, Napoleon alatt kamarás és a' Maas dep. praefectusa volt. A' Bourbonok visszajötte után Felsőgaronne dep. kapta 's Toulouseba volt Napoleonnak Elbából vissza tértekor. XVIII Lajos másodszori királyszékre jutásakor a' Maas dep. követévé választotta őtet 's mindég a' constitutionalis szabadság mellett beszélt és lelkesen védte azon szerencsétlen Protestansok ügyét, kik déli Franczia országban az ultraroyalistáktól kegyetlenül üldöztettek. 1818 a' du Gard dep. követe lett, de már ekkor, Decazes ministernek azonközben ipa lévén, megváltoztatá politikai pályáját. 1823 kilépett a' kamarából 's azolta a' literaturával, főképpen a' némettel, foglalatoskodik. 1827 kiadta németre forditva a' Fronde historiáját. Unokaöccse d' Ambrugeac tábornok. — Gróf Joseph Beaupoil v. St. A. szül. Malicorneban 3 Maj. 1749, Lengyelországban és Ejszakamerikában csatázott, szolgált a' franczia köztársaságnak, kitüntette magát Olaszországban 's Mémoirest irt az általa Lengyel-, Görög- és Törökországokban 1770 ért történetekről. Pair lett 's mh. 16 Febr. 1829. Fija, gróf St. Aulaire, a' követkamarában jó szónok, most a' pairkamarába lépett.

Saint-Cyr, Gouvion, marsall és Francziaország pairje, szül. 1764 Toulban, Napoleon alatt vitéz, okos, igazságos, magas katonai 's kormányzási hivatalaiban (p. o. mint dresdai kormányozó 1813) nemes lelkü és mint XVIII Lajosnak hadministere a' katona ujonczozás-törvénynek fő előmozditója volt. Mémoireseit szépen irta. Félrevonulva Hyéresben hm. 17. Mart. 1830. (L. Cyr.)

Saint-George (lovag), hires minden testgyakorlásbani bámulásra méltó ügyességéről, honnan a' memoirekben és románokban gyakori emlités tétetik róla. Szül. 1743 Guadeloupe szigetén egy creol aszszonytól 's de Boulogne főhaszonbérlő természetes fia volt, ki igen jól neveltette. Hadszolgálatba lépett 's az orleansi herczegnek kedveltje lőn. Mind kardal, mind pistolyal csudákat tett; nevezetesen két tallért felhajitván levegőbe, két pistolyal egyiket másik után ellőtte leestekben. A' viaskodásban senki se volt hozá hasonlitható, 's korának első hegedűse volt. 1792 vadászezeredet állitott fel 's Dumoriez alatt szolgált. A' vezér elpártolása után, hogy magát megmentse, mint ennek vádolója fellépett; de azért bezáratott, 's bár kibocsátta-

tott, 1793 ismét elfogatott 's csak 9 Thermidor után nyerte vissza szabadságát. Homályos szegénységben hm. 1801.

SAINT-GERMAIN, l. GERMAIN.

SAINT-LAMBERT (Jean François), az acad. és nemzeti intézet tagja, szül. Nancyban 1717, jesuitáktól neveltetett Pont á Mousonban 's honfiainál már korán hirt szerzett, mint jeles költő és kedves tudós. Ifju korában a' lotharingiai testőrnél szolgált 's kapitány lett. Réke után elhagyta e' pályát 's Stanislaus lengyel király udvarához ment, ki Lünevillebe a' leglelkesebb asszonyokat 's férfiakat magához édesgeté. Chatillon asszony fényleti itt leginkább eszével 's esmeretével és St.-L. megnyerte ezen asszony szeretetét. Voltaireval is öszvebarátkozott 's egymást költsönösen dicsérték munkáikban. Mh. Parisban 11. Febr. 1805, éltének 88 eszt. barátnéjánál, Houdetot asszonynál. *Le matin et le soir*-ja és *Les saisons*-ja legesmeretesebbek munkái közt. Vannak elbeszéletei is prosában, keleti meséi 's kisebb versei, a' franczia muzsaalmanachokban szélyelszórva. Prosái közt olvasásra legérdemesebb: *Mémoires de la vie de Mylord Bolingbrocke*-ja.

SAINT-MARSAN (Anton Maria Philipp Asinari, marquis), marchese di S. Marzano, sardiniai külső statusminister, sz. István rendjének nagy keresztese 's a' t. szül. Turinban, hol attya kormányozó volt. Hadministerré neveztetvén ki, 28 Jun. 1798 aláirta azon egyezést, melly szerint a' Brune alatt lévő Francziáknak Turin felnyittatott. Piemont Francziaországhoz kapcsoltatván 1802, S.-M. franczia szolgálatba lépett. Napoleontól statustanácsnokká 's később berlini követté tétetett. Poroszország 1813 elébbi politicai rendszerét megváltoztatván, visszahivatott 's a' senatusba lépett. A' szövetséges fejedelmek elfoglalván Parist, Turinba jött, hol a' szövetségesek rendelése szerint az országlástanács elölülője volt a' király megérkezéséig. Ez őtet hadministerévé tette 's a' bécsi congreszbe küldte, hogy Savoyennek Sardiniához kapcsoltatását eszközölje, a' mit kivitt. Visszajövén külső minister lett. A' piemonti lázadás kiütésekor S.-M. a' laibachi congreszen volt. Fia, ki Napoleon oroszországi táborozásában jelen volt 's követségi titoknokságot viselt, mint részvevő, 6 Mart. 1821 elfogatott, de a' lázadok által megszabadittatott. A' minister Laibachból visszajött, hogy a' királynak tudtára adja a' fejedelmek végzetét, kik uj alkotmány bevitelét jóvá nem hagyták, mire a' király 13 Mart. leköszönt. S. Marzano hasonlóul letette hivatalát, mellyet di Breme marchese vett által. A' lázadás elnyomatása után Károly Felix gróf Della Torret nevezé külső ministerré. Az exminister fia Angolországba illant, hol várja a' hazamenetelre leendő szabadságot. Attya mh. Turinban Jul. 1828.

SAINT-MARTIN (Jean Antoine), 1820 olta az Acad. des inscriptions et belles lettres tagja, Parisban szül. 17. Jan. 1791, egy Silv. de Sacy orientalista legjelesebb tanitványai közt. Az örmény literaturábani jártassága 's a' régi chronologiában tett nyomozásai által a' most élő parisi első tudósok közt méltán érdemel helyet. Huzamos ideig tagja volt a' franczia régiségesmerőknek 's felügyelője a' kir. könyvnyomtató intézet keleti osztályának. 1824 a' király könyvtárnokjává nevezé őtet. *Mémoires historiques et géographiques sur l' Arménie*-je (2 köt. 1818) világositá fel legelőször napkelet historiájának ezen homályos részét. *Histoire de Palmyre*-ja rézm. főmunka ZENOBIÁNAK (l. e.) e' hires városára nézve. *Nouv. recherches sur l' époque de la mort d' Alexandre et sur la chronologie des Ptolemées*-e (1820) hirmondója e' fontos munkának: *Chronologie de l' histoire ancienne*. Emlithetők még: *Notice sur le zodiaque de Denderah* (1822), mellyben ezen állatkörnek régiségét K. e. 900—560 eszt. re teszi, de ezen állitásának Letronne és Halma ellenmondottak, azt vitatván, hogy amaz emlék a' közönséges időszámlálásnál nem régibb; a' *Biogr.*

univers.-hez, *Journ. des savans*-hoz és *Journ. asiatique*-hez dolgozott értekezései; *Hist. du Bas-Empire*, mellyet Lebeau készitett 's ő javitott és bővitett (20 köt. földkép.); végre az *Art de vérifier les dates*, mellyet folytat.

SAINT-PIERRE (Charles Irenée Castel, abbé de) Normandiában szül. 1658, mh. Parisban 1743, idejében nagy tekintettel birt franczia iró. *Annales politiques de Louis XIV* még mindég becsesek 's mint irják, ez adott Voltairenak ideát *Siècle de Louis XIV* és *Essai sur l'histoire générale* czimü munkáira, mellyeket ama historiai igazságra nézve felyülmul, a' nélkül, hogy szép irásmódban nagyon utánok volna. Legtöbb europai nyelvre leforditott *Projet de paix perpetuelle entre les potentats de l'Europe*-ja nem egyéb szép álomnál, de teljes gyönyörü gondolatokkal. Sajnálni kell, hogy ő is, mint Plato nem ugy vette a' világot, mint a' millyen, hanem a' millyennek lennie kellene.

SAINT-PIERRE (Jacques Bernardin Henri de) a' Francziák leglelkesebb philos. iróinak egyike, Havre de Graceban szül. 1737. Az oskolai kénszeritést annyira megunta, hogy nagybátyjával Martiniquebe evezett, de honvágya haza hajtá. A' parisi ingenieur-oskolában tanult 's mint tiszt Maltába ment. Kettős viadal külföldön kénszerité szolgálatot keresni. II Katalin alhadnagyi hivatalt adott neki az ingenieur-csapatnál, de 18 hónap mulva letette azt. Lengyelországban szolgált a' franczia pártnál, az Oroszoktól elfogatott, elereszteteti, Varsóban, Dresdában, Berlinben és Bécsben tartózkodott, ismét Parisba ment, Isle-de-Franceban ingenieurtisztté tétetett, hanem két eszt. mulva veszekedés miatt haza jött Francziaországba, hol tudományokra szentelé éltét. Munkái: *Voyage a' l'Isle de France*, 1773; *Etudes de la nature*, 1784 (ekkor XVI Lajostól a' füvészkert és természet hist. museum ügyelőjévé tétetett); *Paul et Virginie*, 1788, román, melly 1 eszt. alatt 50-szer, 's 1828-ig 300-szor adatott ki 's nyomatott után és több nyelvre fordittatott (ném. Gleichtól 1820.) Napoleon becsületrend vitézévé tette őtet; Bonaparte József 6000 fr. nyugpénzt adott neki Többi munkái: *Chaumière indienne; Harmonies de la nature* 's t. *Oeuvres*-ei Brüsselben adattak ki 8 köt. Mh. 21 Jan. 1814 Paris melletti mezei jószágán. Aimé Martin irt Bernardin éltéről és munkáiról (Paris 1820) 's összes munkáit 19 köt. kiadta, mint *Etudes de la nature*-ját is 8 köt.

SAINT-REAL (César Vichard de), jeles iró, főképpen históriában, Chamberyben (Savoyenben) szül. hol attya statustanácsnok volt. Ifju korában Parisba, hol lelkének elevensége 's esmeretei sok barátot szereztek neki, jövén, Varillas történetirónál lakott, ki azzal vádolta őtet, hogy nemelly irományait elidegenitette. 1670 Chamberybe visszatérvén, megesmerkedett Mazarin herczegnével, kivel Angolországba utazott, de ismét Parisba ment, hol több eszt. fartózkodott, mint tudós, abbé czimmel, de egyházi jövedelem nélkül. Munkái miatt tudományos czivódásokba keveredett, főképpen Arnauld theologussal, ki őtet socinianismussal vádolá. 1692 ismét Chamberyt tevé lakhelyévé, hol ugyan ezen eszt. mh. Munkái közt kitetszők, *Sept discours sur l'usage de l'histoire; Historie de la conjuration que les Espagnols formérent en 1618 contre la republique de Venise; Don Carlos, nouvelle historique; Discours sur la valeur; Traduction des lettres de Cicéron à Atticus.* Összvesen kiadattak Perau Abbétól Paris 1757-8 köt.

SAINT-SIMON régi hires franczia nemzetség. Esmeretesek S. Simon (Louis de Rouvroi) herczegnek XIV és XV Lajos koráról irt *Mémoire-jei.* Claude Anne marquis, 1815-től S. Simon herczeg, szül. 1740 La Fayeban. 1780 Spanyolországba ment 's mint maréchal de camp 3000 embert vezetett Éjszakamerikába, hol lord Corn-

wallis megverésére (Oct. 18. 1781 Yorktownnál) igen sokat tett, 's a' Cincinnatus-rendet kapta. 1789 mint követ, ellen mondott a' nemzeti gyülés végzésinek, 's Spanyolországba vándorlott. Itt a' kiköltözöttek seregét vezérlé, IV Károly által O-Castilia főkapitányává tétetek; 1803 spanyol grand lett; 1808 Madrid bevételénél hadi fogságba esett, 's mint Francziaország ellen fegyvert fogó, halálra itél tetett. Azonban Napoleon, leánya könyörgésén megindulva, Francziaországba viteté 's a' besançoni fellegvárba záratá. Innen 1814 kiszabadult. XVIII Lajos megsemmisité az előbbi itéletet. Most ismét Spanyolországba ment, hol VII Ferdinand herczeggé 's a' spanyol hadi sereg generalkapitányává tevé. Ettől fogva köz dolgokban nem vett részt. Ennek rokonai: Saint-Simon Henri gróf, szül. 1760, az előbbivel együtt az éjszakamerikai szabadságháboruban vitézkedett, 's szinte Cincinnatus rendet nyert. A' zendülés által birtokainak nagy részét elvesztvén, 1797 egy sebes postát állita fel Francziaországban, melly l' Eclair név alatt esmeretes. Azután *L' organisateur* czim alatt egy szabadságot lehelő folyó irást adott ki, de ennek a' censura szorongatási miatt 1820 meg kelle szünni. Többi munkái: *Lettres de Saint-Simon* (1808); *L' industrie, ou discus. polit., morales et philos., dans l' intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles* (1815): *De la régénération de la société européenne* (1814.) Mgh. Parisb. 1825. Saint-Simon Henri Jean Victor, marquis, 1819-től francziaországi pair, szül. 1782, Moreau alatt a' rénusi seregben szolgált, Jena mellett 's Cataloniában megkülönböztetéssel viaskodott, 's 1814 a' Bourbonok részére állt.

Saint-Simonisták. Francziaországban, legujabb időkben álla össze e' név alatt egy rajoskodó társaság, bizonyos uj politikai hit terjesztése végett, mellyek czélja főleg a' birtokok egyenlőbb felosztása, 's az asszonyoknak minden férfiui jusokban részeltetése lett volna. Fejök Enfantin, és Chevalier (politechnica iskola hajdani nevendéke 's a' megszünt Globe ujság redactora) valának. Mindenik tag apostolnak nevezé magát, 's Menilmontantba vonulva, mint álliták, Enfantin legfőbb atyjokkal az ottani magányban akarának élni, 's mig a' világot per és kormánytalanság zavarja, azon cultus szerkezetével 's munkáival foglalatoskodni, melly utóbb az asszonyokat 's a' népet az uj hitre hóditsa. Azonban a' párisi polgári törvényszék perbe idézé az ábrándozókat, 's az assisek törvényszéke Aug. 28. 1832 Enfantint, Duveyriert, és Chevaliert egy esztendei fogságra, 100 franc birságra, Rodriguezt és Barrault-ot pedig 50 franc birságra itélte, 's a' S. Simonista egyesület eloszlatását elhatározta. De a' király 1832 a' juliusi napok innepe alkalmával Enfantin és Chevalier urakat az érintett birság alól feloldozta.

Saint-Vincent (lord, gróf John Jervis) admiral, pair 's a' t. szül. 1736, tiz éves korától fogva tengeri szolgálatra készült, a' 7 eszt. háboruban mint tengeri hadnagy sok bátorságot és ügyességet mutatott, az éjszakamerikai hadban a' 80 ágyus Foudroyant hajót kormányozta. Béke köttetvén, az alsó ház tagjává választatott 's itt az oppositióval tartott. A' franczia zendülési háboruban, mint contreadmiral 1794 elfoglalta Martiniquet és St.-Luciet. 1797 Cadixnál négy ellenséges lineahajót fogott el, 's a' Spanyol hajós sereget teljesen megverte; miért a' parlament ünnepélyes köszönetet monda, a' diadalmasnak; London egy drága karddal ajándékozá meg, a' király pedig st. vincenti grófnak és meafordi bárónak tevé, 's 3000 f. st. évi fizetéssel jutalmazá. Most mint lord a' felső házban foga helyet, de még ekkor is kormányozá a' Lissabon és Cadix előtt, ugy a' közép tengerben szaguldozó hajócsapatokat, 's 1798 az Egyiptomba küldött franczia hajósereget Nelson által üldözteté. 1801 az admiralitas első lordja lett, de ezt Pitt ministeriuma alatt 1805 letevé

's a' csatornabeli hajósereg verzérlését vállalá fel. Ekkor egy vád alól, mintha a' hajósereget nem látta volna mindenekkel el, felmentetett. Később gyakrabban megjelent a' felső házban. A' nélkül hogy az oppositióhoz tartozott volna, gáncsolá 1807 a' Kopenhaga ellen tett mozdulatot, ugy Sir John Moore spanyol táborozási tervét, és a' Francziákkal folytatandó hadakozást. Szemhetünő volt, hogy 1807 a' Neger rabszolgákkal való kereskedés eltörlése ellen szavazott. 1816 betegeskedése miatt Rochetts nevü mezei jószágára vonult, 's 1823 mint első rangu admiral és a' tengeri katonaság generálja holt meg.

SAJKÁSOK KERÜLETE. Határai: kel. Torontál, nyug. és éjsz. Bács vármegyék, délre a' Duna, melly által a' pétervárади határszéli ezeredtől választatik el. Kiterjedése 16 nsz. mf. Lakosai német 's illyriai nyelveken beszélnek. 1 mező várost, a' Tiszának a' Dunába szakadásánál fekvő Titelt vagy Titult, 13 falut, 12 pusztát és 22,443 lak. foglal magában.

SAJNOVITS JÁNOS született Tordason, Fejér vármegyében. A' Jézusszerzetbe felvetetve, különösen a' csillagászatra adta magát, és Hell Maximiliánnak, bécsi csillagásznak, segédje vala, midőn ez VII Christian Dán- és Norvégország királyától a' Norvégföldre meghivattatnék, a' Vénus csillag a' nap tányérán általmenetének megszemlélésére. A' szemlélés 1769 Jun. történt meg Wardoëhus-ban. Ezen alkalommal, Hell inditásából, a' Lapponok nyelvére forditotta figyelmét Sajnovits, és azt a' magyarral összehasonlitván, visszajövet a' koppenhágeni túdós társaság előtt egy értekezést olvasott fel, mellyben a' lappon nyelv rokonságát a' magyarral ügyekezék megmutatni. Ezen értekezés kijött először Koppenhágenben 1770, illy czim alatt; *Demonstratio, idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.* 4. azután mindjárt 1771 Nagyszombatban is, 4. Némelly történetkutatók mohon kaptak e' felfedezményen, mellyre már az előtt ösvényt tiprottak vala Comenius, Fogel, Eccard, és különösen Fischer (Quaestiones Petropolitanae) azon megjegyzésök által, hogy a' magyar nyelv a' Finn nemzetekéhez, mellyek közé a' Lapponok is tartoznak, sokban hasonlit; és ezen nyelvhasonlatosságból nemzeti rokonságot siettek következtetni. De Spittler *Entwurf der Europäischen Staaten*, (második, Sartoriustól folytattatott, kiadás, II kötet 311 lap.) és Budai Ésaiás (Magyarország Históriája, második kiadás, 1 kötet, 44 lap.) nyomatos okokkal renditeték meg ezen következtetés alapját. Egyébiránt Sajnovits felvetetett a' koppenhágeni túdós társaságba. Néhány esztendővel később egy csillagászatféle munkácskát is adott ki itthon illy czim alatt: *Idea Astronomiae, honoribus Regiae Universitatis Budensis dicata. Budae* 1778. 8.

SAJÓ, folyó, ered Gömör várm. több folyóval, nevezetesen a' Rimával és Bodvával egyesülvén, Gömör- és Borsod vármegyéket áltfutja 's Onodon alól a' Hernádba foly. A' Sajó mellett, a' mohi pusztán, ütközött meg IV Béla magyar király a' rabló Mongolokkal; de megveretett 's alig menekedhetett meg maga is (L. IV. BÉLA.

SAJTÓSZABADSÁG alatt értetik valamelly ország polgárainak azon joga, mellynél fogva mindent a' nélkül, hogy egyházi vagy világi felsőség engedelmét megnyerni kinszerittetnének, nyomtatásban közölhetnek, ugy mindazáltal, hogy ha illy nyomtatványokkal az ország törvényeit vagy mások jogait megsértenék, rendes fenyiték alá vonathassanak. Mingyárt a' nyomtatás feltalálása után állittatának csaknem minden országban majd lágyabb, majd szorosabb könyvvisgáló hivatalok, 's Anglia volt első, hol a' censura 1694 általányosan eltöröltetett, mellynek példáját Dánia követé 1770. Ha a' sajtószabadság vagy a' censura az országokra és emberiségre nézve szükséges vagy hasznos-e? ezen kérdés felett olly sokat irtak 's irnak maig is, hogy róla valami ujat mondani, vagy az ellene és mellette

harczoló okokat bővebben felvilágitani majdnem lehetetlen. A' sajtószabadságnak a' szerint, mint vagy csupán tudományos vagy politikai szabadság tekintetik, kettős és egészen különböző oldala van. Első tekintetben mindig voltak ollyanok, kik az emberi szellemnek szárnyát szegni törekedtek, részint mivel jámbor indulatból az igazság, erkölcs és vallás veszélyeztetését elháritani vágytak, részint mivel tudatlanságra 's bigótságra épült uraságoknak csonkulásától féltek. Sajnálandó lenne az emberi nemzet sorsa, ha e' törekvés, melly azt a' világosság 's igazság nyomozásában erővel gátolá, sokáig tartott volna. Hajdan a' természettudományokat igyekezének elnyomni, most csak a' jog és kötelesség, a' status alapjai és czéljai feszegetését tiltják. Azonban, vagy elkezdtek már a' polgárok eme' tárgyak 's a' nyilvános hatalom felől gondolkodni, vagy nem. Utósó esetben az illy iratok nem hatnak rájok, az elsőben pedig a' politicai theoriák legszabadabb vitatásából mindig több hasznuk lesz mint káruk; mert semmi sem alkalmasabb a' tévelygések megczáfolására, mint a' szabad értekezés. Egyébiránt más részről nem nagy kár, ha az illy politikai theoriák vitatása gátoltatik, vagy épen elnyomatik; részint mivel az illy gátolás teljes nem lehet, 's a' régi litteraturából, a' szent atyák és törvénytudók iratiból, ugy a' szomszéd nemzetektől is ezer uton eljuthat a' nép arra az ötletre, hogy az emberi önkénynél van még egy magasb jog; részint mivel az illy gátolás által azok, kik kortársaik előtt fényt terjeszthetnek, elővigyázatra, tartózkodásra 's tételeik gondos megalapitására kénytelenülnek. De valamint a' tudományos szabadságra nézve, sok jól gondolkodó és bölcs férfiak a' mellett maradnak, hogy a' sajtó körül, melly által az álnokság mindent, mi szent, szemtelenül megtámadhat, némi felvigyázat szükséges: ugy e' kivánság a' sajtó politikai szabadsága tekintetében még messzebb terjed. Itt a' szabadságnak arra kellene és lehetne szolgálni, hogy a' törvény ereje, mellyet csak a' közhivatalt viselő tisztek pontossága tarthat fel, részint az által, hogy igy a' tisztek a' kötelesség elleni tettek nyilvánitásától visszaijednek, részint mivel ez uton az alsóbb tisztek visszaélései a' fő hatóságok előtt legbizonyosabban felfedeztethetnek, sikeresen gyámolittassék. Azonban ez esetben sem lehet tagadni, hogy a' melly kormánynak a' tisztek visszaélései meggátlására valódi akaratja és ereje van, annak a' sajtó tudósitásira nincs szüksége, mivel az al rendü tiszteket különben is szoros vigyázat alatt tartja, 's ellenök a' panasz utját kinekkinek nyitva hagyja, ellenkező esetben pedig, t. i. ha a' kormánynak a' törvény értelme szerint bánni akaratja vagy ereje nincs, a' sajtó is keveset tehet. Nem lehet tagadni, hogy a' korlátlan sajtó saabadság, még akkor is, ha alatta nem csupa féktelenséget, hanem szoros törvények alatt álló, azaz, ollyan szabadságot értünk, melly előre való censura nélkül mindent, miről számot adni képes, bátran kinyomathat, rendkivüli hatalmat ad egyes emberek kezébe. Soha sem lehet a' kárt, mellyet egy rosz lelkü, de hatalmas, ékes szóló és elméncz ember okozhat, többé kipótolni; nem ugyan a' status bátorságára nézve, mert alig van példa, hogy e' tekintetben a' sajtószabadság valaha tetemesb veszély oka lett volna, de igenis egyes emberek boldogságára 's nyugalmára nézve. Mint roszban, ugy jóban is foganatos lehet a' sajtószabadság, sőt néha a' méltatlanul üldözöttre nézve azon egyetlen eszköz, melly által még a' világ előtt becsületét megmentheti, 's az igazságtalan megtámadásokat elhárithatja. De mi a' sajtószabadságot ajánlja, legfontosabb azon becs, mellyet általa az igazság a' nép előtt nyer, 's mellyet mindenféle, még a' leglágyabb censura is gyengit. A' hitelesség a' polgári életnek és nyilvános erkölcsiségnek alapja; a' kormány iránti bizalom is annál erősebben meggyökerezik a' népben, minnél nyilvánosabban folynak a'

köz dolgok, 's mennél nehezebb ennél fogva az al tiszteknek mind elöljáróikat, mind a' közönséget megcsalni. E' mellett a' sajtószabadság által nyilik meg azon ut, mellyen egyesek észtehetségei hamarább szembe ötlenek, megitéltetnek, 's az ország javára fordittathatnak. Innen azon nagy becs, mellyet a' sajtószabadság hasznaival egyszer megesmerkedett népek annak folyton tulajdonitanak, 's bizonyos, hogy ha egyszer meg van állapitva, az emberi nemzet erkölcsi nevelésére egyik leghatalmasabb eszköz. De ha a' nép azon uton, mellyen a' gondviselés által magasb miveltsége felé vezettetik, egyszer bizonyos pontig jutott, akkor magában megszünik a' sajtószabadság; valamint megforditva, olly népnél, melly az erkölcsi érettség szükséges lépcsőjére még el nem vergődött, 's mellynél ugyan azért inkább ártalmas mint hasznos lenne, a' sajtószabadságot felállitani vagy fentartani épen nem lehet.

SAJTÓTÖRVÉNYEK a' sajtószabadságnak óvó szabályai. A' censura megelőzőleg gátolja a' sajtóvétkeket, a' sajtótörvények pedig megbüntetik azokat, miután elkövettettek. Az első esetben az iró ment minden felelet terhétől; a' másodikban felelni köteles iratiért, de védelmezheti is azokat 's nézeteit.

SAJTÓTÖRVÉNYSZÉKEK azok, mellyek a' sajtóvétkek felett itélnek. Vagy a' státustól fizetett birákból állnak p. o. Franciaországban; vagy esküdtekből, mint Angliában. Ez utóbbi szerkezésben itélnek az esküdtek: 1) a' tettről 's 2) a' czélzásról, hogy t. i. a' kérdéses tett vétkes czélzás e' egyszersmind; 's ebben különböznek más esküdttörvényszékektől, mellyekben egyedül a' tettet szükség megitélni. Csalhatatlanul azon sajtótörvényszékek legjobbak, mellyek felvilágosodott férfiakra vannak bizva, kik minden sajtóvétket keményen megfenyitnek.

SAJTÓVÉTKEK. Ezek 3 félék lehetnek: 1) magános személyek, 2) polgári társaság és 3) vallás és erkölcs ellenek. Az első esetben az határoztatik meg, vallyon maga már a' tett sértés é? 's továbbá, vallyon e' tett egyszersmind sértő czélzás is e? Ha csak a' tett sértő, de czélzás nélkül, ekkor az esküdtszék az elsőre igennel, a' másodikra nemmel felel, 's a' vádolt felmentetik. A' polgári társaság elleni sajtóvétkek azok, hà valaki a' közrendet olcsárlani és felforgatni szándékozik. A' vallás és erkölcs elleniek végre azok, mellyek a' vallást és erkölcsiséget megvesztegetni törekesznek.

SAKJÁTÉK. Az érettebb kornak régibb, becsültebb, nehezebb és elmésebb játéka egy sincs. Minden egyébb játék fő charaktere vaktörténet; itt nem. Okosság, előre látás határozták itt el a' győzelmet; 's igy e' játék a' gondolkodó férfihoz illendő, az iffjunak pedig alkalmat ad, hogy hevét mérsékelje, magát türelemben, szemességben, itélésben és felfogásban gyakorolja. A' játék olly régi, hogy a' Chinaiaknál, mint magok állitják, a' mi időszámlálásunk előtt már 200 évvel hamarább esmeretes volt. Annyi bizonyos, hogy Indiából a' 6. században jött Persiába, 's innen az Arabsok és kereszthadak által terjedt el. Legközönségesebb napkeleten, 's innen származását összerakása és neve is bizonyitja. A' sanskrit nyelv Schthrantschnak nevezi, melly szó egy ottani hajdani hadsereg főrészét, az elefántokat, gyalogságot, kaszásszekereket, lovakat bélyegzi. E' nevezetet azonban a' persa Schak v. Schach (király) név nyomta el, 's ezt minden nép megtartotta. A' sak játékot rendesen két személy egy 64 egyenlő mezőre osztott négy szegü táblán játsza olly formán, hogy a' játszóhoz legközelebb eső 16 mező első sorába 8 ugy nevezett paraszt, a' másik vagyis legszélső sorba középen a' király és királyné, melléjek két nyargalócz, két ugró, és két torony állittatik. A' játék czélja az ellenfél királyát ugy megszoritani, hogy többé veszélye nélkül ne mozdulhasson. A' figurák nevei a' népek szokásaihoz ké-

pest különböznek. Jelesen a' királynét napkeleten sokkal helyesebben vezérnek hivják; az Angolok és Francziák az ugrót lovagnak, az Angolok a' nyargalóczot püspöknek, a' Francziák bolondnak nevezik 's t. Don Juan egy terem padolatját sak-tábla formán rakatta ki, 's azon eleven figurákkal játszott. Németországon Ströpke v. Ströbeck falu lakosai már 300 évtől fogva hires sakkosak. Számos munkákat irtak e' játékról, mellyek közt Koch *Codex der Schachspielkunst* (Magdeb. 1813) czimü utasitása legkimeritőbb és legvilágosabb.

Sakkarah, hajdani Memphisnek temetői, mellynek omladékaitól mintegy fél mf. fekszik, a' libyai puszta szélén, hivők boldogitó nyugvó helyének nézetett, mivel Osiris és Isis sirboltjai itt lévén, azok itt a' legfőbb istenekhez lépcsánkénti közledést reményltek. Itt áll a' pyramisok ama sora, melly kelettől nyugotnak ¼, 's éjszaktól délnek 3½ mf. foglal el. A' korábbi pyramisok közül még 30 áll fen, de némellyiket csak omladékairól lehet megesmerni. A' legnagyobbat, mellyet először Pietro della Valle vizsgált meg 1618, Minutoli vezér kiásatta és sok érdekest fedezett fel. Nevezetes Sakkarah számtalan földalatti barlangjairól, mellyeknek egyikében találta Pietro della Valle a' dresdai mumiákat. Hieroglyphes koporsók (sarkophag) jutalmazzák a' keresők fáradságát. Ibiseket százezerenként láthatni itt eltemetve.

Sakmachina, L. Kempelen.

Saladin (tul. Salaheddin Jussuf Ebn Ayub) egyiptomi és syriai szultán, 1137 szül. a' tekriti erős várkastélyban, mellynek kormányozója volt attya, hires kurdi bajnok. Ifjuságában attya és nagybáttya alatt szolgált, kit Nureddin szultán Egyiptomba küldött a' Fatimiták nemzetségéből lévő Adhed kalifa segitésére Shawer vezér ellen. Az eddig iszákos és játékos ifju hirtelen egyike lett a' korán legbuzgóbb követőinek. Nureddin nézetei szerint gyülölte 's elnyomta Ali felekezetét 's 1171 semmisitette a' Fatimiták uralkodását Egyiptomban. Ez idő tájban megholt Adhed. S. ki ennek kincseit elfoglalta, függetlenné igyekezett magát tenni, 's a' végre az Egyiptomiak szeretetének megnyerésén dolgozott szelid és bölcs uralkodásával. De Nureddin, bár Saladint a' keresztények elnyomásában segitette, gyanakodott 's nagy sereggel indult Egyiptom felé. Egyezés elfojtá ez uttal az ellenségeskedést; hanem Nureddin 1174 meghalván 's ennek méltatlan fia, Al-Malek, ülvén a' királyszékbe, S. eleinte védés szine alatt, birtokainak elfoglalását tevé czélul. Megvette Damascust és Syriának más helyeit: de Al-Maleket hijában ostromolta Aleppoban. A' Frankokat is el akarta kergetni Palaestina tengerpartjairól, hanem Askalonnál teljesen megveretett. Al-Malek mh. 1181 's 2 eszt. azután megadta magát Aleppo Saladinnak, ki most egész Syriát és Egyiptomot birta, Nasser kalifától megerősített szultán czimmel. Politicája most a' volt, hogy a' kereszténveket Palaestinából kiüzze 's Jerusalemet elfoglalja, kik haragját azzal is ingerelték, hogy a' Mekkába menő szarándokokat egyezés ellen megtámadták. E' hitszegést a' tiberiasi térségen 1187 történt hires ütközetben megboszulta, mellyben lusignani Guy, Jerusalem királya, Chatillonnal, a' Templariusok és Johanniták nagymestereivel és sok vitézzel együtt elfogattak. Minden fogoly levágatott; Chatillon, ki életét az islamra téréssel megvásárolni nem akarta, S. tulajdon kardja által esett el, 's csak a' jerusalemi király kiméltetett meg, kivel S. becsületesen bánt. E' győzedelemnek következése Akre, Seid, Barout 'st. megvétetése volt. Jerusalem 1187 adta meg magát tüzes ellenállás után, azon feltétel alatt, hogy a' lakosok fejenkénti illő váltság mellett szabadon kiköltözhessenek, a' ki pedig nem fizethet, rabszolga legyen. S. diadali pompával ment be Jerusalembe 's az egyezést lélekesmeretesen megtartotta. Azután Tyrust vivta, de sikeretlenül, mert hajóserege a'

Frankoktól megveretett. Jerusalem elfoglaltatásának hirére I. Fridrik császár, Filep Auguszt franczia 's oroszlányszivü Richard ángol királyok és sok más fejedelem fogtak fegyvert a' kereszt ügyében. Ennek hire neki bátoritotta a' kereszténveket Tyrusban, kik 1189 Akret Muhamed vallóitól elvették. S. nyomon itt termett 's 2 eszt. lefolyta alatt az Akre körül fekvő mezők a' legelkeseredtebb csatázások piacza voltak. Fridrik császár azonközben megérkezett Azsiába seregével; de halála a' Muhamedanusokba bátorságot öntött, mig Richard és Filep uj számos seregekkel meg nem érkeztek. Akre megadá magát ezeknek 1191, mire Filep Europába visszatért. De Richard ott maradt, megverte Saladint két ütközetben, megvette Caesareát és Jaffát 's már Jerusalemet fenyegette. Ezen király vitézsége elhomályositá egy ideig Saladinnak dicsőségét. Végre egyezés köttetett a' két fejedelem közt; Saladin a' jaffai partot Tyrusig a' kereszténveknek engedte; Askalon földig lerontatott 's Palaestina maradványa a' szultánnak hagyatott, ki alig menekedett meg Richard elmente után legrettenetesebb ellenségétől, éltének 56 eszt. Damascusban a' haláltól meglepetett 1193. S. nagy belátásu és vitéz fejedelem volt; szerette az igazságot 's szavát pontosan megtartotta. 17 fiat és 1 leányt hagyott maga után 's alkotta az Ayoubiták nemzetségét.

Salak érczolvasztás szüleménye, 's nem más mint égetéskor üveggé lett ércz; ezt v. ujra mivelik, v. ha hasznavehetlen, elvetik.

Salamanca, Leon spanyol királyságnak tartománya, has. nevü fővárossal, melly a' Tormes folyónál 3 halmon fekszik, régi módon épült, keskeny és tisztátalan uszákkal, plaza mayor nevü Spanyolországban leghiresebb piaczával, mellyen Jun. bikaviadalok tartatnak, a' Tormesen 27 iven álló római hidjával 's 13000-re ieolvadt kevés lakosaival. Környékén a' földmivelés, a' városban magában a' mesterségek igen alámentek. Ellenben van 25 temploma tulajdon papjaival, 's 30-nál több szerzetes- és apáczaklastroma. Számos templomait szép faragott 's festett képeikkel Ponz irja le *Viage de Espana*-jában. Székes egyháza pompás goth épület, melly 1513 kezdetett, 's 1734 végeztetett el, honnan részei egyenetlenek. A' 12 száz. épitett régi templomban sok emléket láthatni 's egy hozá tartozó kápolnában mise mozarab szertartás szerint mondatik, a' mi csak Toledoban történik. Az 1614 létre jött Jesuita-collegium egy a' legszebbek közt Spanyolországban 's a' rend 1778 lett eltöröltetése olta papnevelő intézet. Egyetemében theologia, törvény-, orvos-tudomány, philosophia, keleti nyelvek 'sat. tanittatnak. IX Alfonstól alkottatott a' 13 száz. 's tudós X Alfonstól gazdagon megajándékoztatott. Hire egész Europában elterjedvén, a' 16 száz-ig Pedro de Medina szerint 7000 tanultak benne, kik nem csak Spanyolok és Portugaliak, hanem Keletindiaiak, Ujspanyolországiak, Francziák, Flamándiak, Olaszok, Angolok és Irlandiak is voltak; hanem a' 17 száz. olta igen alámént. Az egyetemmel egyesittetett a' Collegio trilingue, mellyben zsidó, görög, latin nyelvek, rhetorica 'st. tanittatnak. A' főoskolán kivül Salamancában még 4 colegios mayores van, a' tekintetesebb házakból lévő ifjak nevelésére. — 22 Jul. 1812 végválasztó ütközet volt a' város környékén. A' Francziák 16 Jun. elhagyták a' várost, a' Wellington alatt egyesült Angoloktól és Portugaliaktól megtámadtatván; a' még franczia kézben lévő salamancai erőség pedig 27 Jun. vétetett meg. Marmont, ki a' portugali franczia sereget vezérlé, azonközben megerősödött 's ismét szembe szállott az ellenséggel 's nehány mozdulások után, mellyeknek a' volt czéljok, hogy az Angolokat Ciudad-Rodrigotól és Salamancától elvágják, a' Tormes melletti keskeny közön véres ütközett fejlett ki. A' franczia vezér támadó plánját okosan tevé ugyan, de bal szárnyát szélesen terjeszté ki, melly hibát az ángol vezér ügyesen használt. A' Francziákból

7000 holtak, sebesittettek meg 's fogattak el és 20 ágyut vesztettek. Marmont maga is nagy sebet kapott 's Clauzel tábornok vette által a' vezérséget, kinek okos rendelései mentették meg a' Francziákat a' végveszedelemtől. Ez ütközetnek, mellyben a' szövetségesekből 840 estek el és 4723 sebesittettek meg, következése a' volt, hogy a' Francziák gyorsan visszavonultak Burgos felé és ezen seregnek azon osztályali összeköttetése, mellyet Bonaparte József közép Spanyolországban vezérlett, ketté vágatott.

Salamandra a' kétéltűk seregéhez, a' békák rendéhez tartozó állatnem, mellynek két faja nálunk is találtatik. Teste körülbelől arasznyi, pettegetett, gyik idomú, nem mérges. Hogy tüzbe vettetve azt eloltja, ez mese, 's onnét származott, hogy ingereltetve testéből fehér nedvet izzad, melly őtet a' gyenge tűz ellen kevés időre oltalmazza. A' régieknél a' tüzet ábrázolta, mellynek lángszin lepkeszárnyu geniusa Salamandrának neveztetett.

Salamon, Magyarország királya 1063—74. Született 1052 és már 1058 feleségül jegyeztetett neki Sófia v. Judit, III Henrik rómainémet császár leánya; 's ugyan abban az esztendőben meg is koronáztatta őt az apja, I András. I Béla uralkodása alatt Németországban tartózkodék Salamon jövendő sógoránál, IV Henriknél, a' ki őt I Béla hólta után fegyveres kézrettel Magyarországra hozta 1063 és másodszor megkoronáztatta; egyszermind már ekkor egybekelt a' 12 esztendős király Judittal. I Béla fiaitól, Gejza 's László herczegektől, is királynak esmertetve 1064, ezeknek gyámolitásával fogánatosan védelmezte Horvátország királyát, Zvonimirt, a' Karantánok ellen; Morvaország herczegét, Ottót, a' ki a' szomszéd magyar földet pusztitá, visszaverte, 's békére szoritotta, mellynek erősitésére feleségül adatott Ottónak I Béla leánya, Ludmilla; a' Bihar várig becsapott és ragadománnyal 's felszámu foglyokkal hazatérő Kúnoknak Erdély túlsó szélén útjokat állotta, 's nagy veszteséggel szétszalasztotta őket. Nándorfejérvárat, mellynek görög parancsnoka, Niketas, a' Besenyek becsapásait pártolá, megvette. Eddig kölcsönös jóakarat álla fen a' király és a' herczegek között; de akkor megzavarta azt a' hohenstaufeni házból származott Vid, bácsmegyei fő ispány, a' kit kétségkivül a' császár rendelt vala Salamon mellé tanácsadóúl, és a' ki annyira tudta vinni a' dolgot, hogy végre haderővel támadná meg a' király a' herczegeket. A' kemey-i (kemecsei?), árulás által szerzett, győzedelem gyümölcsét mindazáltal ki csikarta Salamon és Vid kezeikből a' czinkotai v. monyoródi csata, mellyben Vid életét, Salamon koronáját vesztette 1074, melly 1075 elején I Gejza fejére tetetett. Salamon a' veszett csatából először Mosonyba, innen pedig Posonyba menekedett, a' hol tartózkodának akkor az ő annya, Anastasia, 's a' fel'sége, Judit. Midőn itt Anastasia szemrehányással fogadná a' fiát, hogy annyira engedett az álnok Vid sugalmainak, felemelte kezét Salamon az annya ellen, és arczba csapta volna azt, ha Judit által meg nem gátoltatott volna. A' két királyné ezután a' német földre távozott; Salamon pedig, Mosonyt és Posonyt tartva hatalmában, az ellene küldetett vasvármegyei Besenyeket megverte a' Fertőnél; német béres katonákkal Nyitráig előnyomult ugyan, de kéntelen vala innen ismét visszavonulni Posonyig, melly várba bezáratva tartatott László herczegtől I Gejza hólta napjáig 1077 Apr. 25. I László alkudozásba bocsátkozott vele, mellynek kerekedménye vala az 1081-diki egyezet, mellynél fogva I Lászlót királynak esmerte Salamon, maga méltóságához szabott évpénzzel és a' királyi udvarban lakással elégedett meg. De midőn észrevette volna László király, hogy Salamon az ő élete után leselkedik, a' Visegrádi várba záratta azt; melly várnak az a' tornya, mellynek talpfala a' Duna vizétől locsoltatik, még most is Salamon tornyának neveztetik, jól-

lehet ez sokkal későbbi épitménynek látszik. Minekutána I István VII Gergely pápától szentnek hirdettetett vala, felvetettek annak csontjai a' székesfejérvári sirboltból 1083, hogy köz tisztelet tárgyául kitetessenek. Illendőnek tartaték Salamonnak is jelenléte ezen ünelemnél, és ő kibocsáttatott fogságából, azután pedig a' király engedelmével Regensburgba távozott a' feleségéhez, és itt IV Henrik császárt meg nem szünt unszolni, hogy őt visszahelyezné. De csak hamar általlátta, hogy a' papai 's császári hatalom között folyó küzdés, valamint eddig is fő oka vala elmozdittatásának a' királyszékről, úgy jövendőre sem nyujthata reményt annak visszafoglalására neki, a' szent szék követelményei ellen törekedő fejedelem pártoltjának. Annakokáért a' moldvai Kúnokhoz vette magát, és Kutesk kún fejedelemnek igéretet tett, hogy magyar királynévá emelendi leányát, ha segedelme által vissza juthat a' veszett királyszékre. Ennek következésében 1086 becsapott egy kún sereg Bereg vármegyébe, de Lászlótól megveretve foganat nélkül tért vissza honjába. Mindjárt ezután egy rabló csapathoz adta magát Salamon, és ezzel a' görög birodalom földét háborgatá, de 1087 abban a' csatában, mellyben a' rablók megverettettek a' görög hadaktól, elvesztette életét; legalább a' felesége, Judit, azóta özvegynek tartotta magát, és már 1088 uj házasságra lépett egy lengyel herczeggel, Ulászlóval. Turóczi szerént ellenben megmenekedett Salamon, jóllehet nagy nehezen, a' görög fegyver élétől, és egy erdő sűrűjében ellopódott futása társai mellől, és többé nem láttatott tőlök. Kálmán király uralkodása alatt megjelent ismét Magyarországon remete öltözetben, és a' többi szegények közé állott, a' kiknek épen alamisnát osztogata a' király; de mivel úgy látszék, mintha rá esmertek volna némelly udvariak, ujra eltünt, és későbben Istria félszigeten Póla városban mult ki, minekutána áhitatossága 's kegyessége által köz tiszteletre gerjesztette vala maga iránt annak lakosait. Támittatik ez a' monda a' Brassaiak által, a' kik a' Bolgárszeg nevü külváras végén egy sziklaüreget mutogatnak és azt Salamon király hajdani remetelakjának bélyegzik. Salamon házassága gyermektelen vala. Fegyveresei közül említést érdemel a' vitéz Bátor Opos, Wasserburgi Venczelin (l. István I.) ivadéka, a' ki nagy nevet szerzett magának jeles hadi tettei által. Nevezetesen az Otto elleni háboruban egy temérdek testü Morvát külön viadalban legyőzött; a' monyoródi veszélyből ő ragadta ki Salamont; Nyitra kapujában, midőn ezen vár alá nyomult vala Posonyból a' már koronavesztett király, egy csapat várbeli őrkatonákkal egyedül szállott szembe, és hosszas viadal után, minekutánna a' lova is agyon lövetett vala alatta, épségben tért vissza urához, és bámulásra gerjesztette ennek német béres katonáit (Salamon királyra nézve v. ö. András I, Géza I és László I).

Salamis, most Koluri, 4 nsz. mf. görög sziget Eleusissal szemben, hires a' Görögök egyesült hajóseregének a' Persák hasonlithatatlanul nagyobb erején K. e. 480 nyert dicsőséges győzedelméről (l. Themistokles). ½ órányi széles tengerszoros által választatik el Attikától. Legrégibb neve Kychreának vagy Kenchreának emlittetik. Korábbi fejedelmei közt kiváltképpen esmeretes Ajax (l. e.). Nehány századdal a' trojai had után a' Megaraiak foglalták el a' szigetet, de nem sokára kiverettek az Athenaeiektől. Vespasianus romai császár alatt romai tartomány lett. A' Salamisiak igen jó hajósok voltak. Keleti csucsán állott a' barbarokon nyert győzedelem emléke. Legujabb időben Athenae lakosai több izben szaladtak Salamisba, a' Törökök beütéseikor.

Salamon, Dávidnak Bathsebától szül. fija, kinek kérésére idősebb testvérei elmellőztetvén, a' zsidó királyszék örököse lett. Hogy azon meg erősödjék, Adonai testvérét, 's némelly békétlenkedett

nagyokat megöletett, a' külföldi királyokkal pedig politikai szövetségre lépett. Erányos birói ítéletei, 's a' Dávid által alapított országos rendszabások tökéletesitése által olly másokat felyülmuló észtehetséget mutatott, melly a' nép elött tiszteltetést szerzett neki. Halhatatlanitja nevét a' templom épittetése, melly nagyságára, 's szépségére nézve, minden addigi épületet felyülmult. Gazdagsága, 's a' kereskedésből bejött nyereség (melly alkalommal a' Zsidókat ő esmertette meg először a' hajózással), 12 helytartói által beszedetett királyi jövedelmeinek okos használása, 's az adók szaporitása ezen nagy templom 's több más paloták, városok, és erőségek épitését, 's költséges és fényüző udvar kitartását lehetővé tették, melly által egy részről a' nép jóléte neveltetett, a' mesterségek gyakorlása gyarapittatott, 's átaljánosan a' pallérozódás emeltetett, de más részről a' veszedelmes fényüzésre példa adatott, 's a' mosaismus eredeti keménységétől lassanként eltávoztak a' Zsidók. Moses törvénye ellenére idegen nemzetü asszonyokkal tölté meg palotáját, ezek eránti szeretetéből olly gyenge volt, hogy hazai pogány bálványozásokat nem csak megengedte, de maga is részt vett azokban. A' nép békétlensége csak holta után ütött ki nyilvánosan 's Rehábeam nevü érdemetlen fija nem akadályozhatta meg, hogy a' birodalom szét ne bomoljon. Salamonnak gyengén gyalázatosan végzett 40 eszt. uralkodása mindazáltal, fényéért 's csendjéért maig is dicsőittetik a' Zsidóktól 's egész napkelet arany időt lát benne. 'S valóban, inkább egész napkeleté volt Salamon, mint a' Zsidóké, kiknél szabadabb gondolkozással birt, mint a' bibliában lévő jeles munkái mutatják, t. i. *Példabeszédei; Prédikátor könyve; Enekek éneke.* Mellyért is bölcsessége, 's szerencséje az utóvilág példabeszéde lett, 's a' rabbik meséi, és a' Persák 's Arabok vitézi és szerelmes dalljai dicsőitik őtet.

Salat (Jakab), kir. egyházi tanácsnok 's erkölcsi philosophia tanitója a' landshuti egyetemben 1807 olta, szül. 24 Aug. 1766 Abbtsgmündben. Ezen termékeny iró sok munkával gazdagitotta a' literaturát, illyenek: *Haben wir in Deutschland Revolutionen zu befürchten?* (1795); *Zur Berichtigung gewisser Urtheile, welche die französische Revolution in Deutschland veranlaszt hat;* Fichte és Niethammer *Philosoph. Journal*-jába ik tatott értekezései, t. k. *Auch die Aufklärung hat ihre Gefahr; Über das Verhältnisz der Geschichte zur Philosophie und den Rechtswissenschaften* (1817); *Die Philosophie mit Obscuranten und Sophisten im Kampfe* (1803); *Vernunft und Verstand; Die reinmenschliche Ansicht der Ehe, mit Erläuterungen über das Höchste der Menschheit* (1807); *Der Geist der allerneuesten Philosophie der Herren Schelling, Hegel und Compagnie* (Münch. 1803és 1805); *Erläuterungen einiger Hauptpunkte der Philosophie, mit Zugabe über den neuesten Widerstreit zwischen Jacobi, Schelling und Fr. Schlegel* (1812); *Darstellung der allgemeinen Philosophie aus dem Standpunkte der höhern Bildung* (1826); *Moralphilosophie* (1821); *Handbuch der Moralwissenschaft* (1824); *Religionsphilosophie, der erste und nächste Hauptzweig der Philosophie der Wissenschaft; Grundlinien der Religionsphilosophie* (1819); *Sokrates, oder über den neuesten Gegensatz zwischen Christenthum und Philosophie; Lehrbuch der höhern Seelenkunde, oder die psychische Methropologie; Denkwürdigkeiten, betreff. den Gang der Wissenschaften und Aufklärung im südlichen Deutschland* (1823.) Recensensekkel szünteleni háboruban élt. Az egyetem Landshutból Münchenbe tétetvén által, S. Landshutban maradt.

Saldern (Fridrik Christof) porosz kir. áltabornagy, szül. Priegnitzben 1719. Atyja hasonlóul alezeredes volt. Mint zászlótartó 1735 állott be I Fridrik Wilhelm szolgálatjába. II Fridrik magas termetéért, mint főhadnagyot, átttette a' testőrhez. Igen vitéz katona

volt. Mh. Magdeburgban 1785 66 eszt. korában. A' katonai tudományokban azon időben jeles iró volt; munk. *Tactik der Infanterie* Dresden 1784; *Tactische Grundsätze* (rézm. Dresden 1786.) II Frid. különösen kedvelte Saldernt, 's egy ősszel katonai gyakorlatján jelenlévén, annyira megörült a' király, hogy ezüst asztali készülettel megajándékozta. Halától 3 mf-re Schweizerling hegyen Wettin mellett emlékezetére egy hamvadret állitottak fel egy 1481láb magas porphir kőszikla tetejére, mellyet arczképe és neve ékesit.

SALEM 1) a' szent irásban az a' város, mellyben Melchisedek országolt, v. Jerusalem, továbbá a' Sichemiták egy városa, mellybe jött Jákob Mesopotamiából visszatértekor. Neve békét jelent. 2) Ejszakamerika Massachusetts tartományának kikötője, mellynek olly csekély vize van, hogy a' vízbe 12 l-nál mélyebben lemenő hajókat le kell terhelni. A' városnak 13,000 lak. van. 1626 alkottatott 's most második Ujángliában. Gazdagságának főforrása a' keletindiai kereskedés. 1801 hajózók társasága jött létre benne, mellynek czélja szükölködő tagjainak háznépét gyámolitni, az indiai hajózás és kereskedés esmeretét 's a' világ minden részéből öszveszedett nevezetességek museumát szaporitani. 3) A' Herrnhutiak főhelye Ejszakcarolinában (Ejszakamerikában), jeles leánynevelő intézettel 's gyárakkal. Ejszakamerikában egy grófság viseli e..t a' nevet, 's más statusokban, t. k. a' madrasi előlülőségben is vannak has. nevü helyek.

SALEP gumós vagy tenyeres gyökere több Kosbor fajainak, melly egy a' Kosborék természetes rendéhez az anyahimes sereghez, az egy himes rendhez tartozó szép növénynem, mellynek 21 faja nálunk is terem. Szárának hervadása után szedett gyökerei meleg vizben megmosatva forró kemenczébe tétetnek, mig áltlátszókká lesznek, onnan kivéve árnyékba megszáritatnak. Régenten mind Azsiából kaptuk, most nálunk is készitetik, kivált az agár, füles, és vitéz Kosborból. Mint gyenge tápláló szer az orvosoktól gyakran használtatik.

SALERNUM (most Salerno a' Principato citrában, 10,000 lak), város a' Picentinek tartományában alsó Olaszországban, hires a' civitas Hippocraticáról vagy orvosi tanitó intézetéről, melly schola Salernitanának neveztetett, már a' 12 száz. virágzott 's Europa minden orvosi oskoláinak annya volt. Innen terjedt el az orvosi gyakorlat, 's diaeteticai rendszabásai versekbe foglaltatván, mindenüvé elterjedtek. Ezen 1150 alkottatott egyetem 1817 eltöröltetett.

SALESIANÁKNAK, a' boldogságos szüz meglátogattatása rendjének apáczái neveztetnek Sales Ferenczről, kitől 's barátnéjától Chantától alkottatott a' rend 1610 Annecyben (Savoyenben), eredetiképpen özvegyek 's beteges asszonyok menedékének. Idővel egyházi szolgálatokra 's betegek ápolására határoztatott rendeltetése, fekete ruhába öltözött 's olly számos lett, hogy a' 18 száz. 160 klastrom 's 6600 apácza volt Europában. Még most is vannak a' rendnek klastromai, nevezetesen Olaszországnak városaiban, Venecziában 's Triestben. Foglalatosságok betegek ápolása és ifju leányok nevelése.

SALÉTROM, salitrom vagy légsavból és hamagból álló só; szinetlen, igen átlátszó; ize keserün hüvitő; levegőn változhatlan; tüzön puffadozva elenyésző. Földünknek igen sok vidékein földszinen porként, vagy vizben felolvadva, mint hazánkban is találtatik. Terem minden helyen, hol állati vagy növényi testrészek lassan rothadoznak, 's az ezekből lett földből készül a' mesterséges salétrom, mellyet tisztitás okáért több izben felolvasztani 's ujra jéggé változtatni kell. Szükséges a' puskapor készitésben; választó v..znél; az orvoslásban 'st.

SALÉTROMSAV, melly a' hamaggal egyesülvén, a' salitromot teszi; készül kénsavnak e' sóra lett öntetése által, a' hamag t. i. a' kénsavvali nagyobb atyafiságánál fogva egyesül, 's a' salétromsavat

szabadon hagyja. A' legerősb állapotban sárgás és gőzölgő lévén *Spir. nitri fumans*-nak neveztetik; vizzel higitva pedig *választó víznek*; ez ha tiszta, felolvasztja az ezüstöt és olmot minden maradék nélkül; egy harmad sósavval pedig az aranyat is. Ekkor mondatik *Aqua regianak*.

Salfi (Francesco) szül. 1759 Calabriában, Cosenza nevü helységben, mellynek 1783 földingását leirta. Napolyban a' tudósok figyelmét magára vonta. *Corradin* és *Medea* czimü tragoediái javallatot nyertek. Nem sok idő mulva, hogy kiütött a' franczia revolutio, gyanuba jött a' kormány előtt és Genuába vette magát, majd Majlandban ujságokat adott ki, 's a' Cisalpinai köztársaságnál a' tanitásbiztosságnál titoknok lett, végre 1801 Mailandban a' nagy theatrum felügyeletét is rábizták, és különbféle tudományokban professorságot vitt. Chénier Fenelonját olasz versekbe leforditotta, Iramo név alatt. 1814 Parisba ment, hol Görögország historiáját dolgozta.

Salieri (Antonio) hires muzsika szerző, szül. Legnagobban egy velenczei erősségben 1750. Velenczében kezdé 's Nápolyban végzé tanulását. Generalbassusra Pescetti, énekre Pacini tanitá. Ekkor tájban Velenczében mulatván a' hires Gaszmann, Salierit megkedvelte, magával Bécsbe vitte, 's nem csak a' hangszerzésben alaposan oktatta, hanem egy fenebbi miveltséghez megkivántató esmeretekre is tanittatta. S. 1769 szerzé első operáját, 's midőn Gaszmann 1773 meghalálozott, csász. udvari karigazgatónak nevezteték. 1778 utazni ment, 's több tréfás operákat irt, mellyek tetszést nyertek, jelesen *Il Talismanno*. 1783 Gluckal bővebben megesmerkedett 's *Danaiden* operáját ennek vezetése alatt irá, melly alkalommal Gluck megesmerte, hogy S. az ő stylusát magáévá tette, miben előtte senki sem boldogult. 1784 Parisba ment S., hol operáját a' királyi ház előtt ismételve olly nevekedő tetszéssel adta, hogy maga a' királyné is énekelne benne. Szinte illy kedvet talált ez opera a' főváros játékszinén is, 's Gluck csak a' 13 előadás után nyilatkoztatta ki Salierit egyedüli szerzőjének. Most gazdagon megajándékoztaték, 's mielőtt Bécsbe visszatérne, az operaigazgatóság a' *Horatiusok és Curiatiusok* muzsikára tételét bizá rá. Ezutáni munkái: *La grotta di Trofonio*; és *Tarare*, mellyet *Axur*, *Ormus királya* czim alatt az olasz szinházba vitt, 's ezért József császár 200 arannyal 's esztendei 300 ar. fizetéssel ajándékozá meg. — Templomi muzsikái közül legesmeretesebb a': *La passione di Gesu Christo nostro Signore* — oratorium. Összesen 39 német és olasz operát irt, mellyeknek nagyobb része az első rendü mivek közé tartozik. A' már nevezetteken kivül legesmeretesbek: *La scuola dei gelosi*, *La ciffra*, *Palmira*, *Armida*, *Der Jahrmarkt zu Venedig*, *Semiramide* 's a' t. Ezeken kivül irt számos ariákat, duetteket, terzetteket, canonokat, melly utósókról azt mondhatni, hogy ezek csaknem kirekesztőleg sajátjai valának. A' *Danaidákat* Parisban még 1817 nagy tetszéssel adták. Sok jeles énekesnét képzett, mint: Kraus-Wranizky, Canzi 's a' t. hangszerzésben Weigl, Hummel, Moscheles 's t. tanitványi. 1824 sulyosodó betegsége miatt tisztes nyugalomra bocsáttatott. Maj. 7. 1825 kinos fájdalmak 's többszöri elmetébolygások után, mellyekben magát lelkéhez nem férhető nehéz bünökkel vádolá, Bécsben holt meg. L. Mosel: *Über das Leben und die Werke Salieri's* (Bécs 1827.

Salis (János Gaudentius, báró) szül. 1762 Graubündtenben Seevis nevü helységben. Szolgált, mint kapitány, a' helvetiai kir. testőrseregnél Parisban a' revolutio kiütése idejéig, azután Montesquieu tábornagy alatt Sabaudiában katonáskodott, mikor azt a' Francziák elfoglalták, később visszatért hazájába, magános életet élt Graubündtenben. Mint jeles lantos költő esmeretes egész Németországban. Köl-

teményeit kiadta Matthisson 1793, melly kiadás azután néhány izben ujonnan is kinyomatott.

Salisbury, Wilt grófságnak (Angliában) fővárosa, 7000 lak. Létét Old-Sarum Rottenboroughnak (l. e.) köszöni, melly egészségtelen fekvésével a' lakókat kivándorolni 's Nev-Sarum (későbben Salisbury) mellett megtelepedni kénszeritette. Old-Sarumban még fenáll 3 kunyhó, mellyeket csak azért tart urok, mert a' helység az alsó házba két követet küldő jussal bir. Salisbury hires gyapju, - főképpen flaner-manufakturáiról és aczél miveiről. Legnagyobb nevezetessége pompás székesegyháza. Talpköve 1216 tétetett le 's 1258-ban szenteltetett fel. Egy ez a' goth épitésnek legszebb emlékei közt, mellyeket Angolország mutathat. Kiváltképpen csudáltatik tornya. Közel van Salisburyhoz a' Trafalgar-erdőcske, melly Nelson nemzetségéé 1814 olta. S. környékén semmi se ütlik a' néző szemeibe, mint juh.

Saliusok, sali Frankok, legelőször a' Batavok szigetén, 's midőn innen elüzetett, a' Maasnál délen a' Chamavok közt megjelent nép. Mig a' Cherusk név előjő, semmit se tudunk a' Salikról, 's mihelyt ezek fellépnek, a' Cheruskok azonnal eltünnek. Salik neveket hihetőleg akkor vették fel, midőn Bataviába, mellyel határosak voltak, vándoroltak, az Isalától (Yssel) vagy a' Saaletől régi honyokban. De mellyik, a' frankeni vagy szász Saale volt e ez? Talám mindenik, mert nem hihetetlen, hogy a' Merovingek Frankenből ismét egyesültek régi rokonaikkal, mivel a' sali Frankok királyai 's aztán általánosan minden Frankokéi, Meroveus nemzetségéből hozták le származásokat, mint a' Vandalok Astingéből. A' frankeni Saale talám nevét a' Merovingektől kapta, a' régi honyokban lévő folyó emlékezetére 's azon sóforrásoktól, mellyek mind kettőnél találtatnak. — A' Saliktól jő ama törvénykönyv, melly még Chlodvig előtt, akkor, midőn a' Saliknak még nem voltak királyaik, hanem csak vezéreik, 4 legjelesebb férjfiutól, Arogasttól, Bodogasttól Salogasttól és Windagasttól, szedetett öszve 's hihetőleg latin nyelven készittetett. A' 11 's 12 századig volt ereje. A' többek közt a' 62 czik. szerint a sali jószágokban, azaz, mellyeket a' sali Frankok Galliában 's mai Francziaországban elfoglaltak, a' leányok nem örökösödhettek, csak a' fiak. Ez utóbb a' koronára is kiterjeszté erejét 's asszonyok nem léphettek királyszékre. Midőn VI Filep III Eduard ángol királyal a' korona felett perlekedett, megerősitetett 1329 a' sali törvény Eduard ellen 's azolta változatlanul maradt.

Saliusok, Márs papjai, kik neveket a' salire (ugrálni, tánczolni) latin szótól vették. Numa 12-re határozta számokat; Tullus Hostillus megszaporitotta őket. Szereztetések alkalma ekép adatik elő: Numa idejében dög dühösködvén Romában, az istenek ancilét (különös formáju paizst) vetettek le az égből, mellyre a' dög megszünt. Az e' felől megkérdetett jóslók azt felelték, hogy e' paizs a' Romaiak szüntelen tartó hatalmának jele, 's azt tanácslották, hogy ahoz hasonló 11-et csináltassanak még, hogy az igazi el ne idegenittethessék könnyen. Igy történt, 's az anciliák a' curiában tartattak, de évenként Mart. elsején, mikor a' Saliusok Mársnak áldoztak, a' városban fel 's alá hordozták, egymáshoz verték azokat, hadtánczokat tánczoltak, régi dallokat énekeltek, Márs, 's más pogány Istenek és hires emberek, nevezetesen Mamurius tiszteletekre, ki a' többi anciliát készitette. A' Saliusok ruhája arannyal himzett bibor hosszu ruha volt, melly ércz övvel szorittatott körül, e' felett biborral prémzett palást, fejeken magas hegyes süveg, oldalokon kétélü pallos, jobb kezekben nyárs v. vessző, balban ancile. A' Saliusok közé patriciusi nemből eredt csak ollyan ifjak vétettek be, kiknek szülőik még éltek.

Sallustius (Cajus Crispus) R. É. 668, K. e. 86 szül. Amiternumban, a' Sabinok városában. Elénk lelke és tüzes, nyugtalan

charactere kicsapongásokra tántorítá ifjui esztendeiben; de olly romlott erkölcsü még se volt, mint iratik. Egyszersmind tekintetbe kell venni botlásainak megitélésekor az időszak erkölcsi állapotját is, mellyet ő olly remek ecsettel rajzol. Caesártól praetorrá neveztetett ki 's Numidiába küldetett, hol sok kincset gyüjtött, 's Romában, viszszatérte után, fényes szerepet játszott. Későbbi esztendeiben, hibáit általtván, úgy látszik, mértékletesebben élt. R. E. 719, K. e. 35 eszt. hm. Magános életét honyi történetek tanulására fordította. Fájdalom! bő historiájából, mellyben a' Sylla halálától Catilina őszveskövéséig lefolyt időt irja le, csak töredékek maradtak meg. Két más historiai munkájában, mellyek hozánk épségben érkeztek el, a' Romaiak Jugurthával, Numidiának királyával, folyt hadait, 's Catilina őszveeskövését adja elő. Úgy látszik Thucydidest követte irása módjában, kit Quintilianus itélete szerint felyülmult. (Vö. Löbell *Zur Beurtheilung des Sallust*, Bresl. 1818.) Méltán ajánltathatik az érettebb ifjuságnak, mivel nem csak erős, tiszta, gyakran szónoki irásmódja, hanem a' gondolatok méltósága és világossága is igen hasznossá teszik őtet. Fő kiad. Cortetől, bő magyarázattal (Leipz. 1724) 's Haverkamptól (Amsterd. és Utrecht 1742.) Németre ford. Schlüter, Woltmann (Prag 1817), Strombeck (Götting. 1817) és Höck (Franf. a. M. 1818.) Magyarositották Szentgyörgyi és Jankovics Miklós.

Salm. A' franczia lázadási hadig 2 salm grófság volt: Felsősalm fejedelmesitett grófság Salm várossal Wasgauban, Elsasz és Lotharingia közt 's Alsósalm grófság Salm várossal az Ardennákban, Lüttich határán Luxemburgban. — A' Salm grófok nemzetsége, melly ezen grófságokat birta, Theodorich gróf két fiában 1040 két ágra oszlott: 1) Felsősalmot Henrik kapta, kinek maradékai két ágat formáltak. Az idősebb ágtól a' grófságnak egy része házasság által a' 17 száz. elején Lotharingiára szállott; ezen ág utolsó tagja, ki a' neuburgi grófságot birta az Innél, 1784 hm. Felsősalm fele pedig, mellyet az ifjabb ág birt, II Simon leánya, Johanna, által, kit 1475 V János wildi és rajnai gróf vett feleségül, ezen grófi nemzetség tulajdona lett, miáltal uj salm fejedelmi ház jött létre. 2) Alsósalm Károlyé lett. Maradékai a' limburgi herczegséget is megkapták; innen a' Salm grófság ezen linea ifjabb ágára szállott, melly IV Henrikkel halt ki 1413. Örököse IV János, Reiferscheid grófja, Gerlachnak, II Henrik limburgi herczeg ifjabb fiának, ivadéka volt. Tehát az Alsósalm (Reiferscheid) ház származik csupán a' hajdani Salm házból férfiui ágon, innen ezen ház fejedelmei magokat ósalmi grófoknak nevezik. 1629 két ágra oszlott. Az idősebb Salmot és Reiferscheidot, az ifjabb, mellyet 1816 fejedelmi rangra emelt a' porosz király, Dyket kapta. Több elágazás után még csak 3 ága van meg a' felső salmi háznak: u. m. a) Salm-Salm fejed. ház, melly kath. hitet vall. Birtokai porosz felsőség alatt: Bocholt, Ahaus fejed., Anholt grófság; ezeken kivül a' hoogstrateni hercz., aloszi grófság 's loopzandi uradalom Németalföldön. Nagys. 29½ nsz. mf. 57,287 lak. b) A' Salm-Kyrburg fejedelmi ház, porosz felsőség alatt, 10 nsz. mf. 8000 lak. c) A' Salm-Horstmari, ágostai vallason lévő fejed. ház porosz felsőség alatt, 31 nsz. mf. 46,000 lak. — Az alsó salmi háznak ágai: 1) Salm-Reiferscheid-Krautheim. A' fejedelem Baden felsősége alatt van. Birtoka 4 nsz. mf. 15,000 lak. 2) Salm-Reiferscheid-Hainspack. A' gróf Hainspach uradalmat birja Csehországban. 3) Salm-Reiferscheid-Raitz. A' fejedelem több uradalmat bir Morvában. — A' Salm-Reiferscheid-Dyk ifjabb fejedelmi ág birtokai az alsórajnai nagyherczegségben fekűsznek, porosz felsőség alatt.

Salm (Miklós gróf) Bécsnek védője, 1458 szül. a' salm-reiferscheidi házból, Gransonnál a' Burgundiak, azután a' Magyarok, Veneczia és Franciaország ellen csatázott. Ő döntötte el a' paviai ütkö-

zetben I Ferencz királynak elfogatását. 71 eszt. korában megverte Zápolya János pártosait Magyarországban 's megmentette legfáradhatatlanabb iparkodásával 1529 Bécset II Solimántól. A' Törökök utolsó rohanásakor sebet kapván, mh. 4 Maj. 1530. A' neki V Károlytól és I Ferdinándtól emelt emlék most Raitz nevü salmi uradalomban látható Morvában.

Salm-Dyk (Constanze Marie de Theis, herczegné), régi picardiai nemzetségből, szül. Nantesben 7 Nov. 1767. Ifjuságát tudományoknak, 's főképpen költésnek szentelé; *Bouton de Rose* szép dala sok szájban zenge Német- és Francziaországokban. 1789 Pipelet seborvoshoz menvén férjhez, Parisba költözék, hol irá *Sappho* szomorjátékát, melly többször adatott 100-szornál. *Epître aux femmes*-e nagy hévvel fogadtaték; Poésies fugitives-ei, mellyek folyó iratokban jelentek meg, számtalanak. 1803 Salm-Dyk József herczeggel lépe házassági életre 's uj neve alatt *Eloges*, *Discours académiques* (ezek közt legkitünőbb *Eloge de Lalande*), *Rapports*, p. o. *Sur la condition des femmes*, *Sur les fleurs artificielles*, *Vingt-quatre heures d' une femme sensible* gyönyörü munkáit adá ki. Versgyüjteménye *Poésies de la princesse C. de Salm* cz. a. 1817 jelene meg. Most munkáinak összes kiadásával, férje pedig, kinek dyki kastélyánál (Kleve-Berg porosz tart.) szép füvészkertje van, füvészkönyv kiadásával foglalatoskodik. A' herczegné több tudós egyesület tagja.

Salm-Kyrburg (IV Fridrik, Ernst Otto, herczeg), Fridrik herczeg és Hohenzollern herezegné fijok, Parisban szül. 14 Dec. 1789. 5 esztendős lévén, mikor attyát guillotine által elveszté Robespierre rettenetes országlása alatt, nagynénje hohenzollern-sigmaringeni herczegné nevelé fel, ki a' minden birtokától megfosztott ifju herczeg számára a' lünevillei békekötésben fejedelmi birtokot eszközle ki. Franczia szolgálatra lévén szánva, 1806 á' fontainebleaui katonaoskolába mene; de Napoleon győzedelmei annyira behatának az ifju szivébe, hogy elillana Fontainebleauból, hogy Napoleon zászlója alatt csatázzék, mire több helyen kitüne vitézségével 's a' császártól igen kedvelteték. Ez őtet Spanyolországban léte alkalmával egyszer Reille vezérhez küldé, hogy ennek titkos tudósitását vinné meg. E' fontos levéllel mindazáltal csak 10 embert kapa bátorságára, 's a' Figuerastól 4 mf-re reárohanóknak elszánt küzdésével se állhatván ellent, sőt egy golyóbistól elejtetvén, a' levelet fogaival széttépé 's a' darabokat kövek alá rejté. Tarragonába vitetvén, 9 hónapig kemény fogságban tartaték 's gyakran csaknem áldozatja leve a' nép dühének, melly benne, mint első rangu spanyol grandban (nagyban) hazaárulót szemléle. Becsületére fogadván, hogy nem fog többé Spanyolország ellen fegyvert, Napoleontól a' németországi sereghez küldeték; ezzel jelen vala a' wagrami ütközetben 's majd mint paranesnok a' 14-dik vadász-ezredhez mene Olaszországba. — Mig azonban a' herczeg egész életét Francziaország szolgálatjának szentelte, Napoleon elvette tőle a' salmi kis fejedelemséget, 's birodalmához kapcsolta. Most lemondván szolgálatjáról, részint Német-, részint Francziaországban lakik. 1815 olta bordeauxi Caecilia hitvese. Az 5 Oct. 1825 egyezésnél fogva bocholti és aahausi birtokait a' Salm-Salm háznak engedé. Most még Hornes fejedelemséget 's Leuze, Peck és Boxtel uradalmakat birja.

Salmasius (Claudius) igazán Claude de Saumaise, hires tudós, szül. Semurben (en Auxois, most Côte d' or megye) 1588. Atyja, ki nevezetes hivatalt viselt, 's maga is tudós volt, régi nyelvekre egyedül oktatá 's utóbb bölcselkedést tanulni Parisba küldé. Mennyire meghaladták esmeretei fiatal korát, bizonyitja Florus kiadása, melly 1609 jelent meg, de állitása szerint, már több évekkel hamarább ki volt dolgozva. 1606 törvényt tanulni Heidelbergbe ment, 's

midőn 1610 visszatért, ügyvéd lett, de csak hamar egészen a' tudományoknak szentelé magát. 1629 azt kivánná atyja, hogy hivatalát fiára ruházhassa, 's bár ez nyilván Calvin követője volt, még sem ellenzé a' szándékot a' dijoni parlament, csak Marillac pecsétőr nem akará az oklevelet aláirni. Páduába és Bolognába professornak hivák, de ő inkább Leydenbe ment 1631, hol Scaliger tanitószékét tisztelettől foglalá el. Nehány év mulva Francziaországot meglátogatván, kormánytanácsnoki czimmel és Sz. Mihály rendjével tiszteltették meg. Barátjai többször kivánák Francziaországban megmarasztani, 's Richelieu cardinal tetemes évi dijt ajánla neki, ha ministersége történeteit leirná: ő ezt fel nem vállalá. II Károly számüzött angol király 1649 rá birá, hogy atyjáért egy emlékeztetőt irna. Ezen munkája (*Defensio regia pro Carolo* I) olly figyelmet gerjeszte, hogy a' parlament Milton által egy felette heves feleletet készittetne ellene (*Defensio pro populo Anglicano*); mit S. annál érzékenyebben vett, mivel hollandi pártfogói is roszalák a' buzgalmat, mellyel a' királyságot védelmezé. Illy környülmények közt örömmel engedett Kristina királyné meghivásának 1650, hogy Svédhont látogatná meg. Azonban ez ország éghajlata ártalmas volt egészségének; igy Dánián keresztül, hol a' király tisztelettel fogadá, 1651 visszatért Hollandba, 's itt 1653 a' spaai fördőkben megholt. Mastrichtban temették el. — Valamint kimélés nélkül nyers volt penna-harczaiban, ugy szelid és barátságos volt házában, hol egészen nője hatalma alatt állott. Számos munkái közül legnevezetesbek: *Plinianae exercitationes in Solinum; Scriptores historiae augustae; De mutuo*; *De modo usurarum*; *De foenore trapezetico*; *De re militari Romanorum*; *De re hellenistica*; *Observationes in jus atticum et romanum* 's a' t. Mind ezek inkább sok oldalu és mély tudományának, mint izlésének és itélőtehetségének bizonyságai. Tudományossága, mellyet csodára méltó emlékezete gyámolita, rendkivüli volt; a' classicus és több uj nyelveken kivül érté a' zsidót, chaldaeit, arabot, persát, koptot, 's a' t. Hihetetlen könnyüséggel 's gyorsasággal dolgozott. Kortársai közt megtámadásaival sok ellenséget szerzett, de a' legtudósb emberek is mesterüknek esmerték.

Salonichi (Thessalonica), Macedoniában, Konstántinápoly után legjelesebb kereskedő város europai Törökországban, magas fallal 's bástyákkal van körül véve, a' Kurtiah hegy meredek oldalán, 70,000 lak. (kik közt 10000 Görögök 's 23,000 Zsidók), 10 nagy 's több kis mecsettel, 9 ferdővel, szép szőnyegekkel és selyem mivekkel, egy zsidó főoskolával, mellyben 200 tanitó és 1000 tanuló van. Basa, görög érsek és több europai consul lakhelye. Bátorságos kikötőjében 300 hajó elfér. A' városban 's kivüle sok régiséget láthatni felirásakkal. A' 17 száz. olta Olaszok, Angolok, Németek, főképpen Francziák nagy kereskedést üznek Salonichivel. Törökpirosfestései, szőnyeg-, pamut-, selyem-, posztó-, szattyán-'s más manufakturái vannak.

Salt (Henrik), ángol főconsul Egyiptomban, a' londoni társaságnak tagja és Francziaország institutumának levelezője, 1771 szül. Lichtfieldben, lord Valentiát (most Mountmorris gróf) kisérte keletindiai, egyiptomi és abyssiniai utjában, kinek mint vizsgáló és rajzoló nagy szolgálatokat tett. Neki köszönhetni az axumi hires felirás felfedeztetését és Aethiopia e' hajdani városa emlékeinek pontos leiratját. Salt előtt nem maradhatott titokban, hogy Abyssinia partmelyékeiveli kereskedési öszveköttetése Angolországnak nagyon hasznos leend; Londonba ment tehát, 's megmutatta ezen feltétel jó oldalait 's az országlástól Abyssinia fejedelméhez küldetvén, Mart. 1809 gazdagon megterhelt hajóval Afrikába evezett. Nem kevés nehézséggel eszközölt Massuahban nemi öszveköttetést; de arra, hogy

valóságos kereskedési egyezést kössön, nem mehetett reá. Mindazáltal sok uj vizsgálatokat tett, mellyek a' kereskedésre és tudományokra nézve egyiránt fontosak voltak, 's Bruce hires utazónak korábbi, kétségbe hozott tudósításait bizonyosokká tették. Egyiptomban 1817 olta ásogatások által régi Thebaenek több templomait, sirboltjait 's más becses emlékeit hozta napfényre. Egyiptomról nagy munkán dolgozott 's a' vice-kiralytól Mohammed Alitól különösen becsületett. Mh. 30 Oct. 1827 egy Kairo és Alexandria közt lévő falubán. — Indiáról, a' veres tengerről 's Abyssiniáról 24 nézetet adott ki 1809 's 1814 *Reise durch das Innere von Abyssinien in den J.* 1809 *und* 1810.

Saltarello, bizonyos rythmus, mellyhez az Olaszok mindenik különös alkalomkor különös melodiát 's különös textust szoktak alkalmaztatni.

Saluzzo, Olaszország legrégibb nemzetségeinek egyike, hires a' középkor historiájában, most Francziaországban, Nápolyban és Austriában. Herczeg Giacomo, szül. 1786, kinek második felesége 1812 olta Murat Clotilde, Coriglianonak és S. Mauronak herczege. Testvére, Filippo, szül. 1788, marsall sicíliai szolgálatban. Nevét e' nemzetség a' saluzzi (francz. Saluces) hajdani márkgrófságtól kapta, mellynek a' 16 századig tulajdon márkgrófjai voltak, kiknek kiholta után ezen Dauphinéval és Nizzával határos tartomány felett sokáig ellenségeskedtek a' franczia királyok 's Savoyen. Végre 1601 Savoyentől Bresseért és Bugeyért elcseréltetvén, e' békés tulajdonosa lett Saluzzonak, melly azolta Piemontnak tartománya 's 36 nsz. mf. 127000 lak. számlál — Saluzzo nevü fővárosának, nem messze a' Potól, 10200 lak. sok fabrikája van, 's Lombardiával jövedelmes kereskedést üz. — A' tudományos historiában esmeretes Giuseppe Angelo v. Saluzzo (de Saluces), szül. 1735. Piemontnak Francziaországgali egyesittetése előtt szárdiniai tábornok volt. Napoleontól a' becsületrend 16 cohorsának kanczellárjává 's a' turini academiában a' physicai és math. tudományok osztályának directorává neveztetett. Laplaceval és Cignával ő adta ki a' hasznos felfedezetekkel 's tudós vizsgálatokkal gazdag *Mélanges de l' Académie de Turin.* Mh. Turinban 16 Jun. 1810.

Salvandy (Narcisse Achille) hires politicai és romániró, Condomban szül. 11 Jun. 1795, tanult a' Lycée Napoléonban (most Collége de Henri IV), 1813 és 1814 katonáskodott, Briennenél megsebesittetett 's esze és vitézsége által segédfőőrmesterségre emelkedett. 6 April. 1814 Fontainebleauban Napoleon becsületrendel ajándékozá meg. A' királyság helyreállta után a' kir. őrseregben kapott szolgálatot. A' vaterloi veszteség után irta *Sur la nécessité de se raillier au roi. La coalition et la France* (1816) szabadon irt értekezése ellen az idegen követek kikeltek 's a' munkát elnyomatni, az irót pedig elfogatni kivánták, de Salvandynak a' törvények védelme alatt semmi baja se lett. 1819 a' statustanácsban *Maitre des requêtes* lett. Barthelémy a' pairkamarában a' választástörvény változását sürgetvén, S. *Vues politiques*-ében helyes itélettel adta elő a' különbféle pártok nézeteit és segédeszközeit. 1820 az országlás ügyanazon plánt felvevén, kiadta *Sur les dangers de la situation présente* munkáját. E' miatt hivatalát elveszté, mire Spanyolországba mene, Oberkampf leányát feleségül vevé; 's a' ministerek ajánlatait, nézetei azokéval nem egyezvén meg, nem fogadá el 's a' tudományoknak élt. Igy jöttek létre: *Don Alonzo, ou l' Espagne* (1824, 4 k.); *Islaor, ou le barde chrétien* (Paris 1824); a' könyvvizsgálat ellen *Le ministére et la France; Le nouveau régne et l' ancien ministére; Du parti à prendre envers l' Espagne;* több értekezése a' *Journ. des débats*-ban; *Hist. de Pologne, avant et sous le roi Jean Sobieski*

(Paris 1829), mellyek arra mutatnak, hogy e' jeles iró a' franczia literaturában kitetsző rangot fog nyerni.

Salvator Rosa, l. Rosa (Salvator.)

Salvi (Giambattista), l. Sassoferato.

Salvus conductus, olly bátorság-, szabadságlevél, mellynél fogva valaki személyes kellemetlenségek, elfogatás és feleletre vonatás ellen ment, 's melly bizonyos esetekben szokott adatni, hogy a' vádolt bátorságban jelenhessen meg személyesen maga mentésére. Rendszerinti esetek tehát, mellyekben salvus conductus adatni szokott, azok, midőn a' vádoltak azt vitatják, hogy az ellenek felvett gyanut megczáfolandják 's ártatlanságokat bebizonyitandják, v. azt akarják megmutatni, hogy cselekedetek vagy éppen nem v. csak csekély büntetést érdemel. Illyen esetekben bátorságlevél adatik, mig a' vádolt mentségei birói itélet által meg nem czáfoltatnak: 's ekkor a' bátorságlevél erejét elveszti. Néha bizonyos időre is szokott adatni, mellynek lefolytával a' vádolt megjelen 's bátorságát továbbra is eszközölheti. Illy levelet kapott Husz János Zsigmond császártól, a' constanzi zsinatra, 's Luther V Károlytól a' vormsi birodalomgyülésre. Károly megtartotta azt, de Zsigmond eltántorittatott a' papoktól, visszavonta azt 's Husz megégettetett.

Salza (Hermann), német lovag, 1210 rendmesterré választtatott, nemes szivü és felemelkedett lelkü férjfiu, kit IX Gergely és II Fridrik császár 1230 perekben birónak megesmertek. A' császár birodalmi herczeggé emelte őtet, melly méltóság az utána következtekre is áltmeni. S. alatt a' német rend a' hatalomnak és tekintetnek magas pontjára jutott. IX Gergely és II Fridrik neki 's a' rendnek ajándékozván pogány Prussiát 1231, alapitá S. a' rend hatalmát pogány Prussiában. Salernoban hm. 20 Mart. 1239 L. Justi *Vorzeit* 1825 's Voigt *Geschichte Preuszens* (Königsb. 1827).

Salzbrunn, falu, 9 mf-re Boroszlótól, egy schlesiai hegyen a' pompás Fürstenstein alatt; tulajdonosa Hochberg gróf; 2000 lakói földmivelésből, baromtartásból 's szövésből élnek. Fördője, mellynek orvosi ereje már 14 száz. hires volt, most is sok vendégtől látogattatik. Az aranyérben, az altesti beleknek rekedésükben, 's keményedésükben, a' vizellet-'s mejjbajokban szenvedők nagy haszonnal látogatják e' helyet; melly czélra igen sokat tesz a' helynek magának igen vidám 's romános vidéke is. Közel a' forrásokhoz vagyon szénbánya.

Salzburg, a' vestfaleni béke után 1802-ig, 3 papi választóságon kivül, egyetlen érsekség Németországban. A' bajor kerületben feküdt, 180 nsz. mf. 16 vár. 23 mvár. 's régibb időben 250,000 lak. kiknek száma később a' protestans vallás nyomatásáért, főképpen Firmian érsek alatt (1729—33) igen leolvadt, mert csak egyszerre 30,000 vándoroltak ki más német tartományokba, Hollandba, Angol-, Orosz-, Svédországokba és Ejszakamerikába, hol a' mesterségeket virágzásba hozták. — Salzburg tartomány hegyes, hosszu völgyet formál a' Salza mentében, mellynek jobb oldalán magas, a' noricumi Alpeslánczhoz tartozó hegyek emelkednek fel. Többeket (név szerint a' 10,381 l. magas Höchhornt) örökös hó fed. Ejszak felé a' tartomány nyitva áll 's szép térségei vannak. A' levegő tiszta és egészséges, de hideg. Hegyei nagyobbára termékenyek 's alól gabonával, feljebb erdőkkel diszlenek. Bár szorgalmatosan üzetik a' földmivelés és völgyei termékenyek, még sincs elég gabonája, hanem gyümölcse elég van, de bora sehol sincs. Jó füve bőven növén, a' baromtartás főélelmek a' lakosoknak. Vadja sok van, mint mindenféle ásványa, főképpen sója is. — 1802 az érsekség világi birtokká tetetett 's Eichstädttel, Berchtesgadennel és Passau egy részével Ferdinand austriai főherczegnek és toscanai nagyherczegnek adatott

Toscanaért kármentésül. Ezenkivül a' főherczeg a' választók számába is bevetetett. A' posonyi béke (1805) Salzburgot Austriának, Eichstädtet és Passaut Bavariának adta 's Ferdinand Würzburgot kapta ezekért. A' bécsi béke (1809) Napoleon szabad tetszésére bizta Salzburgot, ki azt Bavariának adta 1810. A' parisi béke után Austria cserélte el, egy részén kivül, melly a' Salza bal partján fekszik 's Berchtesgadennel Bajorországé maradt. Salzburgnak austriai része, némelly Tirolhoz kapcsolt kerületeken kivül, az Ensen felüli tartománynak salzachi vagy salzburgi kerületét teszi 123 nsz. mf. 141, 100 lak. 3. vár. 19 mvár. 1078 fal. Fővárosa, Salzburg, romános helyen fekszik a' Salza ket partján, mellyeket 370 l. hosszu és 40 l. széles hid köt öszve. Itt születtek Mozart, Haydn és Neukomm. Lak. száma 15,000. Nemi 'alak erősitik a' várost 's a' Nonnenbergen áll 100 öllel a' Salza felett Hohensalzburg vár, fegyvertárral 's hasonlithatatlan kilátással. A' Mönchbergnek, mellynek legmagasabb csucsa a' Nonnenberg, déli része hasonló meredek talhoz 's hághatatlan bástyául szolgál. A' Mönchsbergen keresztül az uj vagy Zsigmondkapu visz, melly 1769—74 épittetett 's 150 lép. hosszu és 7 8 lép. széles, kősziklán áltvágott boltozatot formál. Előtte áll sz. Zsigmond 50 l. magas szobra, fejér márványból. Nevezetes épületei a' fejedelmi lakhely vagy mostani érseki palota; a' legnemesebb izléssel épitett Péter-templom; a' lyceum (hajdani egyetem) szép templomával; az uj dicasterialis épület; káptalan; udvari istáló kősziklába vágott amphitheatrumával; 's több nemesi paloták; orvosi-seborvosi tanitó intézet; gymnasium; papnevelő 's tanitókat formáló intézetek; több könyv- és mügyüjtemények; külömbféle fabrikák. Kereskedése fontos. Közel hozá romai mozaikpadlat (a' hajdani Juvavia omladékai) ásatott ki, melly Bécsbe vitetett. Környékén jelesek a' halleini és gollingeni sóaknák szép vizesésekkel, mint a' szép Berchtesgaden és király-vagy Bertalantó. L. Hübner *Beschreib. der Stadt Salzburg*, a' tartományra nézve Zauner *Neue Chronik Salzburgs*.

Salzmann (Christian Gotthilf) a' schnepfenthali hires nevelő intézet alapitója, 's erfurti predikátor, szül. 1744 Sömmerdában. Nevelői pályára való rendeltetését 1778 kiadott *Unterhaltung für Kinder*, 1780-ki *Krebsbüchlein*, 's *Über die besten Mittel Kindern Religion beizubringen* cz. munkáival bizonyitotta be. Basedow intézete eránt felbuzdulva, erfurti predikátori hivatalát önkényesen letette 's mint vallást tanitó a' dessaui philantropiumba ment. Mint vallástanitó, miképp munkálódott, az intézetben tartott istentiszteletei bizonyitják, mellyeket 1781—83 4 köt. adott ki. Különös figyelmet gerjesztett *Karl von Karlsberg, oder über das menschliche Elend* cz. románja 6 köt. 1784 oda hagyta Dessaut és Schnepfenthalt megvette, mellyen nevelő intézetet állitott fel; nevendékjei eleinte csak tulajdon gyermekeiből 's kevés fogadott gyermekekből állottak. A' gothai herczeg e' czél kivitelére 4000 tall. ajándékozott. Segitő barátokra, 's ügyes nevelő társakra is talált, t. k. Andréra (l. e.) ki 1787 leány oskolát alapitott Schnepfenthalban; Bechstein természetvisgálóra; Lenz régi nyelvtudósra; Glatz most bécsi superintendensre és egyházi tanácsosra; Guts Muthsra a' *Pädagogische Bibliothek* kiadójára; Weissenbornra, Blaschera, Ausfeldre, st. kik mint nevelési irók, 's értelmes nevelők esmeretesek. A' gyermekekkel bánása 's ezek számára irt munkáji, jelesen *Moralisches Elementarbuch*-ja a' közönséget megnyerték. Németországból, Helvetziából, Angliából, Portugalból, 's az éjszaki tartományokból gyermekeket küldtek hozá, sőt 3 herczeg is neveltetett általa. 1797 kiadott *Himmel auf Erden*-je sok szülői szivet hajtott hozá, ugy hogy 1803 nevendékjei száma 61 volt. Könyvnyomó intézetében (melly könyvboltal máig is fenáll) *Thüringer Bote*-t és sok nevelési munkát adott ki. De mint-

hogy munkálkodása leginkább azon időkorral volt egyben köttetve, mellyben létre jött, innen az ujabb időnek, 's más értelmeknek káros befolyásának kellett arra lenni. Legtöbb kárt tett az általános elszegényedés, mimiatt naponként kevesedett az olly szülék száma, kik a' szükséges költséget megbirhatták volna. Ehez jövén az is, hogy Németországban 's másutt több jeles nevelő intézett állott elő, a' schnepfenthali alább kezdett szállani 1807 olta, 's 1809 már csak 32 nevendék volt benne. Érdemes nője 1810, maga 1811 mh. 68 eszt. korában. Mint nevelő, 's köznép javára iró tagadhatatlanul sok jót eszközölt. Irományait tiszta gondolkodás, könnyen érthető előadás és nemes egyszerüség ajánlják. Maga tiszteletre méltó volt, patriarchai tartása nagy háznép urát 's attyát mutatta, tekintete hathatós, maga elhatározása gyors, fáradhatatlan munkálkodása csendes és józan, magán uralkodása 's nevendékein való hatalma nagy volt, kiket csupa pillantatjaival 's szavaival is tudott igazgatni. Szép müve, a' schnepfenthali nevelő intézet, Salzmann Károly fia kormánnya alatt most is fen áll.

Sam, Samum, Smum, azaz méreg, Samielnek is neveztetik, az éjegyenlőségekor Arabia határain és Mekka körül, az Euphratesnél és Persiában fuvó mérges, embereket 's állatokat ölő szél. Mint minden égető szelek a' forró övben, égető homokpusztákon fuj keresztül. Rettenetes előjelek jelentik közelgetését. Feketesárga tünemény jelen meg hirtelen az ég kel. szélén, mig sürü büdöskőgőz emelkedik fel a' földből, melly elébb gyors forgókat formál, aztán felhőkké száll fel 's végre az ég egész boltozatját elhomályositja. Sziszegést és sustorékolást hallhatni a' levegőben, mire az égető szélözön nagy zugással földre rohan. Az állatok aggódó érzelmeket orditással jelentik ki 's fejeket földre csüggesztik; 's midőn a' karavánokat a' pusztában éri e' szélözön, a' tevék levetik magokat, hogy szájokat 's orrokat a' homokban elrejtsék. Az utazók hihetőleg ezektől tanulták meg ezen segédeszközt, mert azok is mozdulatlanul feküsznek, 's alig lélekzenek, mig a' forró szél legfeljebb fél óra mulva el nem halad. Csak a' ki folyóvizben van, nem félhet tőle. A' megölt emberek 's állatok feldagadnak 's hirtelen rothadásba mennek által. Igen hihető, hogy ez és más forró szelek electricitassal párosodtak. A' Samum különbözik a' Chamsintól, egy délnyugoti széltől, melly Egyiptomban, Arabiában 's a' persiai öbölnél leng 15 Jul. és 15 Aug. közt 3—4 napig, 's egyébiránt hasonló jelenetektől kisértetik. Hév és szárasztó. Az emberekben, kiket pusztán lep meg, a' tüdő öszveszorittatik, a' lélekzet nehéz, a' bőr száraz, a' test mint tüztől emésztetik 's az általa megölt állatok és emberek testei egészen kiszáradnak, a' nélkül hogy elrothadnának. Ugy védheti magát az ember tőle, mint Samumtól. Még kevésbé cseréltethetnek fel e' szelek a' Harmattánnal.

Samanok nagy Tatár-'s Mongolországokban, China egy részében, Siberiában és Kamcsatkában papok, kik egyszersmind gyógyászok, varázslók és ördögüzők. Ugy látszik, hogy az istenről, 's istени dolgokról leghelytelenebb vélekedésekből álló saman vallást Asia déli részeiben Confucius és Zoroaster tanitásai nyomták el. Tangutban, China egy részében, 's a' Mongolok közt uralkodó ujsamán vallás, a' régi samani pogányságból és a' nestoriana keresztény hitből csinált keverék és lámainak v. sigemuninak neveztetik, melly a' Mandsuk által terjedt el Chinában, hol mostan udvari vallás és ezen kivül Tibetben, Keletindia egy részében, tatár és mongol országokban, és a' Kalmukok között divatozik. A' lélek vándorlásáról vélekedés, és Fo pogány bálvány tiszteltetése, kit istenitése előtt Sakának v. Sekiának neveztek, teszi egy részét az uj saman vallásnak. Az ó saman vallás még babonásabb annál 's következőkből áll: részént

teremtett, részint nem teremtett istenek vannak, mellyek részint égi testekből, részint élő és nem élő teremtményekből, v. pedig az emberek által tetszések szerinti formákra készített alkotmányokból állanak; azonban jó és gonosz istenek is vannak. Holtak után is megvagynak még az emberek szomoru helyheztetésben, mellyet sem jó, sem rosz cselekedetek által nem lehet változtatni, 's a' minden foglalatosság nélküli istenek semmit sem gondolnak velek, a' honnan a' samani egész istenszolgálat áldozatokból, éneklésekből, imádkozásokból, 's más egyéb szertartásokból állanak, mellyek által a' jó istenektől nagy szerencsét nyerni reménylenek, a' gonoszokkal pedig megbékélleni kivánnak. A' gazdag áldozatokat és ajándékokat, a' samanok v. papok magoknak tulajdonitják el. Egyébiránt a' saman név Siámban szent nyelven remetét jelent.

SAMARIAIAK. Izrael országa elpusztulván, a' megmaradt Ephraim és Manasse nemzetségeiből, 's a' velek öszveelegyedett assyriai gyarmatokból olly nép származott, melly Samaria városától, mellynek tájékán lakott, Samariaiaknak neveztetett. A' számkivetésből visszatért Zsidók, a' jerusalemi templomot ismét felépitvén, a' Samariaiak is részt akartak abban venni, de mivel a' pogányokkal lett öszvekeveredések miatt tisztátalanoknak tartattak, megvettettek, miatt a' templom, 's város felépitését egy ideig akadályozták. Innen jött a' Zsidók és Samariaiak közti gyülölség, melly maig is fenáll. A' Törökök által lett elnyomatások olta annyira megkevesedett számok, hogy a' régi Sichemben 's Jaffában, hol vannak még Samariaiak, Salameh papjok által 1811 Silvestre de Sacyhoz Parisba jutott tudósitás szerint csak mintegy 200 személy van belőlök. A' Samariaiakat ugy lehet nézni, mint Zsidókat 's különösen a' talmudot megvető Karaitákkal atyafias felekezetet, melly a' rabbis Zsidóktól abban különböz, hogy Móses öt 's Josué könyvein kivül a' többieket nem fogadják el, a' talmudot pedig mint a' rabbik hozátételeit is egészen megvetik, szokásokból, erkölcsökből, 's egyházi rendelésekből, azokat tartják meg, mellyeket Móses törvénye szorosan parancsol, 's a' jerusalemi templom helyett, a' Samariában fekvő Garizim hegyet tartják szent helynek, mellyen áldoztak, 's innepeiket tartották hajdani boldog korokban. A' purimot v. templom szentelési innepet kivéve, az egy igaz isten tiszteletében, környülmetélkedésben, tisztulásokban, és egyéb inneptartásokban a' Zsidókkal megegyeznek; hiszik az angyalokat, feltámadást, a' más világon leendő megjutalmazást 's a' messiásnak eljövetelét várják, de kiről Móses jövendölése szerint azt tartják, hogy a' csupán csak próféta lesz. Első házasságkor egy férjfi két feleséget vehet egyszerre, de ha az egyik meghal a' másik életében uj feleséget nem vehet, 's ha az is meghal csak egyet vehet. Ez a' lassanként elenyésző népecske különösen azért érdemel figyelmet, mivel Móses öt könyveinek, mint némellyek állitják, legrégibb kéziratjával birnak; ezen kéziratért kezdődtek az europai tudósoknak velek való levelezései.

SAMARKAND, Buchariának vagy Usbekistannak fővárosa (a' nagykhan Mir Batyr 1827 olta, Dsingis nemzetségéből, Bucharában lakik) a' Kuandriánál, termékeny és paradicsomi térségen jól épült, de épületei nagyobbára fából vannak. 250 mecsetje 's 150,000 lak. van, kik bőr-, pamut miveket és különösen jó selyem papirost készitenek. Mint ezelőtt csaknem harmadfél ezer eszt. ugy most is egy az indiai-ásziai belföldi és karavánkereskedésnek nagy piaczai közt. Oroszország most vele közlebbi öszveköttetésbe igyekszik jőni, mire nézve Meyendorf 1820 Bucharába utazott. Hajdani neve Marakanda. Fővárosa volt Sogdianának, melly a' persiai birodalom éjsz. határán, az Oxuson 's a' scythiai pásztorkodó népek ellen megerősitett határszéli Jaxartesen belől feküdt. Sándor elpusztitotta, 's a'

Jaxartesnél katonai gyarmatokat telepitett a' Massageták ellen. A' közép korban az Arabok Marakandán tul nyomultak. A' 18 száz. olta Mongolok uralkodtak itt. Timur, ki Samarkandnál Kesben született, lakhelyévé tette azt 's a' 14 száz. végén főoskolát alkatott benne, melly a' Muhamedánok theologiájának 's literaturájának főhelyévé emelkedett fel és még most is fenáll, egy csillagvizsgálással. A' tudós Ulugh Beg Khan alatt ide gyülekezett csillagászok astronomiai és geographiai táblákat készitettek. Samarkand 1408-ig maradt a' Timuridák helye.

Samniták, a' hajdani Samnium lakói Alsóolaszországban. Szomszédjaik a' Pelignek, Marsok, Campaniaiak, Lucanok és Apuliaiak voltak. A' romai történetekben hadakozó és szabadság-szerető népnek olvassuk őket, mert a' Romaiaktól csak véres és 70 eszt. tartott hadak után győzethettek meg. Először 411 törtek ki az ellenségeskedések, midőn a' Samniumiaktól nyomott Campaniaiak Romához folyamodtak segitségért, 's magokat egészen Roma védelme alá adták. Campania elhagyására felszólittatván, midőn a' Samniták ezt nem cselekedték, Valerius Corvus romai consul ellenek ment 's véres ütközet után visszakergette őket határaikba. Ugyanekkor más oldalról is megtámadtattak a' Samniták a' Romaiaktól 's kétségbeesett csatázás után „ifju Decius Mus hősi elszántsága által, megverettek. A' meggyőzettek békét kértek, de csak addig maradtak csendesen, mig uj erőre kaptak. 426 már ismét dühösködött a' had vad tüze, melly annál általkodtabban folyt, mivel Alsóolaszországnak más népei is segitették a' Samnitákat. Noha a' Romaiak rendszerint győztek, mégis seregek 433 Caudium városánál az ellenségtől ugy bekeritttetett, hogy jármon kergesztülbuvás által menekedett még a' végveszedelemtől. Azonban a' tanács a' békét, mellyet az elfogott consulok kötöttek az ellenséggel, elvetette 's szerzőit a' Samnitáknak kiadván, a' had folytatására uj tábornokokat küldött. Papirius Cursor a' szenvedett gyalázatot hasonlóval mosta le, a' Samnitákat jármon bujtatván keresztül. A' had elkeseredéssel folyt mind e' mellett is, mivel a' Samniták Roma uraságát gyülölő szomszédjaiktól nyomosan segittettek és Epirus hadakozó királya, Pyrrhus is, Tarentumtól segitségre hivatván, a' Romaiakkal csatázott. De Papirius Cursor, L. Fabius Maximus, Publ. Decius Mus, Curius Dentatus, Caj. Luscinius Fabricius és más consulok ismét győzedelmeskedtek a' Samnitákon, kik temérdek emberveszteség 's földjök teljes elpusztittatása után kéntelenittettek békét kérni, mellyet megnyertek 482. — Midőn Sulla idejében az olasz szövetségesek Roma ellen fellázadtak, ujra felkeltek a' Samniták nyomóik ellen 's dühös elkeseredéssel csatáztak. De Sulla teljesen megalázta őket 's azt parancsolta, hogy egy Samniuminak életét se kiméljék meg. 4000 vágattak le Márs mezején, kik elfogattak. A' Samniták csekély maradványai ez idő olta falukban szétszórva laktak. Egyébiránt meg kell még jegyzenünk, hogy a' Samniták mivészséget és mesterségeket is üztek; mert a' pallérozott Görögöknek (Alsóolaszországban) szomszédsága jótevő befolyással volt reájok. Törvényeiket 's alkotmányokat is nagyobbára ezektől költsönözték. Uralkodásformájok democratiai volt.

Samojedek, nép, mellynek régi korát homály fedi, mert mint kóborlók, vad pusztáikon csak dallok által tarták fen történeteik 's hőseik emlékezetét, irást és időszámlálást nem ismervén. Midőn a' győzedelmes Oroszok hozájok jutottak, már kiszorittattak a' Tatároktól honyokból. Meghódittatások után se lehetett őket közelebbről esmerni; mert még egy vizsgáló se lépett hideg utatlan pusztáikra. Csak az adószedők azon idegenek, kik hozájok mennek, de ezek is csak foglalatosságokat és a' kereskedést tartják szemeik előtt. Lakhelyek most a' jeges tenger partja, a' szél. 65° ig. A' földnek

ezen leghidegebb és legpusztább tájékain egyenként 's szétszórva laknak a' fejér tengertől a' Lenáig, tehát mind Europában, mind Siberiában. Magokat Nenetsnek (embereknek) vagy Chosovonak (férjfiaknak) nevezik. Honnan jő Samojedek nevek? nem bizonyos. Az europai Samojedek már 1525 adózói lettek Oroszországnak; Archangel és Vologda helytartóságokban laknak a' Mesen és Petsora folyók közt. A' siberiai Samojedek, az Uraltól kel. Tobolsk helytartóságban laknak, az Ob torkolatja körül, messzeterjedő földön szerteszélyel 's egyenként. A' Samojedekkel rokonok a' namüri és jeniseii Ostjákok, Koibalok és Tubinzok a' Jeniseinél, a' Sojotok és Mutorok a' sajani bérczek közt, a' Kaimasok a' Kanánál és Manánál, a' Jurakok 's néhány más csekély népségek.

Samos, hellen sziget az Archipelaguson, Ephesus omladékaival és Mykale (Samszun) fokával szemben, a' régi korban leghatalmasabb szigetek a' Joniaiaknak, hires Polykrates (l. e.) olta K. e. 566 a' mivészség és tudomány historiájában, Here, ki itt született, tiszteltetéséről, 's mint igen jó hajózók és kereskedok honya, kik Herkules oszlopain által a' Guadalquivir torkolatjáig eveztek. A' gazdag Samosiak hajóserege gyakran rettenetessé tette magát a' Persák előtt. Samosban készittettek először bronczból öntött képek. Rhoekos és fiai Theodoros 's Telekles samosi képzők voltak. Köztársasági szabadságának utolsó árnyékát Samos Vespasianus császár alatt vesztette el K. u. 70. (Vö. Panofka *Res Samiorum* Berl. 1822). Közép időben változva Arabok, Venécziaiak, Genuaiak 's Törökök voltak urai. 8¼ nsz. mf. nagy, igen termékeny, hegyes és Kora nevü fővárosán kivül, melly mellett feküsznek hajdani Samos és Juno (Herarum) temploma omladékaikban, még 3 városa (Vahti, Karlovasi, Furni) 's a' görög-török háboru alatt Natoliából, Scioból, Ipsarából 's másunnan ide szaladtakkal 50,000 lak. van (elébb csak 12000 volt). Samoshoz közel fekszik Ikaros (Nikari) szigete, 300 görög lakosával; itt esett Daedalus fia tengerbe. Samos 1821 fogett fegyvert a' Törökök ellen, a' patriarcha kivégeztetésének hirére. A' kikötőt megerősittette, hogy Natolia partjai felől meg ne támadtathassék. Csak hamar 10,000 ember állott talpon a' kereszt zászlója alatt. Az érsek fentartotta az egyetértést és rendet. Ezolta nem szüntek meg a' Samosiak Azsiának szomszéd partjait, főképpen Scalanuovát, megtámadni; merészségek éppen olly nagy volt, mint szerencséjek. Hijában szólitotta fel őket több izben a' kapudan basa magok megadására. A' török admiral Vahtira, a' sziget egyetlen hozámehető pontjára, ütése 16 Jul. 1821 sikeretlen volt. A' görög hajósereg a' török szállító hajókat a' samosi csatornából kinyomta, nehányat elégetett 's gyujtó hajóival Kosig kergette a' kapudan basát. Ezolta nőttön nőtt a' Samosiak merészsége. A' Törökök csak 1824 merték először Samost megtámadni. A' kapudan basa, Mehemet, Ipsarát megvette 's Aug. Samosra akart kiszállani. Hanem a' görög hajósereg, Miaulistól vezettetve, megtartá a' tengerszorost 's 17 Aug. megverte a' török hajósereg egy osztályát, felgyujtott egy 54 ágyus török fregátot, egy corvettet és egy brigget, több ágyuzó sajkával és szállító hajóval. A' kapudan basa hajóseregével Budrumiba (a' régi Halikarnassusba) vonult. A' görög gyujtó hajók vezetői közt kitünteté magát ipsarai Kanaris. Az 1825-ki táborozáskor elevezett a' kapudan basa Samos előtt; de nem mert ráütni. A' londoni jegyző könyv 4 Febr. 1830 visszaadta Samost a' Törököknek.

Samothrake, sziget az aegaeum tengeren, nem messze Lemnostól, a' thraciai parton, Troja tájékával szemben, a' régi világban hires volt mysteriumairól, mellyek papjainak először a' Kabirok, azután a' Dioskurok iratnak. Az ezen mysteriumokba avattatás a' tengeri veszedelmek ellen is védőnek tartatott; innen már az Argo-

nautákról beszéltetik, hogy Orpheus tanácsára, ki maga is beavátva volt, Samothrakera kiszállottak. Ezen mysteriumokat is titkos lepel fedi. Hogy egyiptomi és phoeniciai istentisztelések és szertartások később a' Görögökéivel összekevertettek 's felcseréltettek, bizonyos. Iratik, hogy a' samothrakei istentisztelés az Etruskokhoz jött volna, de az istenek nevei megváltoztatásával. Egyébiránt ezen mysteriumokat tisztelvén Roma, ennek urasága alatt is bizonyos szabadsággal birt S. sőt K. u. is tekintetben voltak ama régi hires mysteriumok. Münter irt rólok. L. még Schelling *Die Gottheiten von Samothrake* és Lobeck *Aglaophamus* Königsberg 1829. (L. Eleusis).

Samuel, utólsó zsidó bíró. Már gyermekkorában tudta azon nagyra rendeltetést, hogy népét az előtte élt birák alatt divatba jött bálványozás és féktelenség utálatosságától az egy igaz isten szolgálatjára ismét visszavigye. A' templom szolgálatjában növén fel, átlátta, hogy mi szükséges a' Zsidóknak, 's midőn azok keményen szorongattattak a' Philisteusok által, a' Zsidókat kemény dorgálásokkal intette az isteni félelemre, melly által szabadulhatnak meg csupán csak. Imádságaira megadta isten népének a' győzödelmet, mellyért birájokká tették a' Zsidók, melly hivatalát 12 eszt. ügyesen viselte, 's a' Jehova elmellőzött tiszteletének helyreállításával külömböztette meg magát, 's profétaoskolákat alapitott. De mivel fiai, kikre vénségében a' bíróságot bizta, nem követték az ő igazságosságát, meg kellett engednie a' népnek, hogy királyt válasszon magának. Igy lett Saul király megszoritó feltételek alatt, de midőn ezen oktalan király a' papok jusait háborgatta, letette méltóságából 's helyébe David pásztorgyermeket kente fel Izrael királyává. Különösen ezen szerencsés választás által lett népe jótevője Sámuel; de a' Saul és David közti czivákodások végét nem érhette meg, 's még árnyéka is ijesztgette és büntette az istentől elhagyatott királyt. Az ó testamentomban neve alatt 2 történeti könyv foglaltatik.

San-Carlos (Jos. Mich. de Carvagal, herczeg) a' hajdani Leon királyainak ivadéka, szül. Limában 1771, 16 éves korában Spanyolországba jött, előbb ezredes, utóbb tábornoki helytartó, kamarás 's az austriai herczeg és koronaörökös nevelője lett. De nevelési rendszere nem tetszék Godoi kedvenczuek, 's igy le kelle mondania hivataláról, 's a' helyett előbb a' királynénál, később a' királynál major domus lett. 1807 hogy az udvartól eltávoztassák, navarrai vicekirálynak tevék, de már három hónap mulva mint fogoly a' pampelonai fellegvárba küldetett. Azzal vádolák, mintha a' herczegnek azt tanácsolta volna, hogy IV Károly halála után a' királynét minden befolyásból zárja ki, 's Godoi kedvenczet huzza számadásra. Megnyeré ugyan szabadságát, de 60 órányira utasittaték a' fővárostól. IV Károly lemondása után Ferdinand fő udvarmesterré 's a' kormánytanács tagjává tevé; akkor a' királyt Bayonneba kiséré, 's Napoleonnal több izben beszélgetett. 1808 Valençaybe kiséré a' királyt, de csak hamar Parisba hivaték, mivel Ferdinandra való befolyása aggodalmat gerjesztett. Innen Lonsle-Saulnierbe parancsoltaték, mivel az orosz, austriai és porosz követekkel kötött szövetkezései Napoleonnak veszedelmeseknek tetszének. Most tudományoknak szentelé idejét. Midőn Napoleon Ferdinandot székébe visszaültetni elhatározá, Parisba hivaték S., hol (Dec. 8. 1813) alá irta azon egyességet, mellyet Madridba vitt, hogy a' regensség és cortesek által helybenhagyassa. Ezek azonban félre veték azt, mivel Spanyolországnak nem lehete Anglia megegyezte nélkül Franeziaországgal békét kötni. Mielőtt ő e' végzettel Valençaybe visszatérne, Napoleon a' királynak 's koronaörökösnek feltételen engedelmet adott a' haza menetelre, kik uti leveleiket Mar. 7. 1814 kapák meg. Ekkor Ferdinand király az aranygyapju renddel ajándékozá meg S. Carlost, 's ministeri statustitok-

noknak nevezé. Most rendet iparkodott hozni a' köz kormányozásba, visszaállitotta a' St. Karoly-bankot, academiát, füvészkertet, 's a' Museo Ferdinando alapitását javalá. Sir Henry Wellesley angol követtel Jul. 5, 1814 egy alkut kötött, melly szerint Spanyolország a' Néger rabszolgákkal kereskedést alattvalóinak megtiltá. Ujra sok irigyei támadtak, 's ő elbocsáttatását kérte. Majd Bécsbe, 1817 pedig Londonba küldeték követnek. Az ujabb spanyol történetek miatt Luccába ment, hol Károly Lajos herczeg mint meghatalmazott ministert a' Franczia udvarhoz küldé. 1827 spanyol statustanácsnok 's Parisban rendkivüli követ volt.

Sanct-Gallen, Europa legmesterségüzőbb tartományainak egyike 's 1803 olta Schweiznak 14-dik cantonja, 40 nsz. mf. 's 140,000 lak. Polgári alkotmánya aristocratico-democratica; vallása különböző. — St. Gallen városának (962 ház. 8200 lak.), mellyben fekszik a' Benedictinusok St. Gallen nevü hires apátsága, két könyvtára (fontos kéziratokkal), egy acad. gymnasiuma, tudós társasága 's más egyesületei, sok fonói, takácsai és vászonfejéritői vannak.

Sanct-Helena. Ezen sziget, Napoleon számkivettetésének helye 's temetője (a' d. sz. 15° 55', 6½ nsz. mf.), magánosan emelkedik fel a' nyug. oceán hullámai közül, tenger felett 2700 l-ra. Sokfelé ágazó irányban nyuló bázált kősziklákból áll 's kicsiny völgyektől hasittatik. Messziről a' sziget fekete, égett, ezerszeres águ, széthasadozott kősziklarakásnak látszik. Közel érvén pedig hozá, a' naptéritői növényvilágot egész pompájában láthatni benne. A' sziget 22 Maj. (Sz. Helena, Ilona napján, innen jő neve) 1503 fedeztetett fel a' Portugaliaktól. Lakói ekkor nem voltak, 's csak nehány tekenősbéka és tengeri madár találtatott rajta. A' Portugaliak négy lábu és szárnyas állatokat vittek reá, 's magot vetettek földjébe, de gyarmatokat nem telepitettek, hanem csak egy templomocskát épitettek rajta az ugynev. Kápolnavölgyben. 1600 táján a' Hollandiaktól lerontatott, kik a' környékén ültetett fákat is levágták. Az itt több izben megtelepedett, de ismét kiüzött Europaiak után végre a' Hollandiak fészkelték meg magokat rajta; hanem 1650 az ángol keletindiai társaságnak engedték a' jó reménység fokáért. A' Hollandiak elvették ugyan rohanással 1673, de még ezen eszt. visszafoglalták az Angolok 's St. James várát épitették rajta. Ezolta mindég kezek közt maradt. A' Keletindiából Europába jövő hajók fél utjokban legjobb frisitő helyet találnak itt. Eghajlatja szép; ege tiszta 's csak a' Jul. és Aug. belépő hivesebb esztendőszakban borittatik felhőktől; a' frisitő, szünteleni kel. passaton kivül más szél nem leng rajta 's orkánok és földindulások 'st. nem háborgatják. Az éji veszedelmes levegő se esmeretes itt, melly ezen földövben gyakran öl. Eső ritkán esik, de azért a' levegő semmit se veszt jóságából; a' növények és állatok mindazáltal sokat szenvednek. E' kősziklasziget, mellynek meredek partjai 800—1200 l. magas falat formálnak 's csak egy helyen állanak nyilva a' kiszállóknak, lassanként mintegy 1½ l. vastag termékeny földdel fedetett be, melly buján táplálja a' növényországot. Lisztet Angolországból kap; rosz esztendőkben yamsot, ignamot és patatot esznek lakói kenyér helyett. Lova kevés, de kecskéje, marhája, juha, disznó, tengeri nyula, gyöngytyukja, jóizü tekenős-békája és hala sok van. Az édes viz jó és igen egészséges, főképpen a' Kápolnavölgyben, hol több szép forrás egyesül, a' főpatakba aláömölvén. Keletindiai és europai portékákkal rakva vannak ugyan boltjai, de kevés pénz lévén forgásban, minden négyszerte drágább itt, mint magában Londonban. Lakosainak száma 5000, kik a' keletind. társaság tisztjein kivül földmivelésből és hajózásból élnek, 9 hónapot a' sziget belsejében töltenek el szántó földeiken 's csak a' keletindiai hajósok megérkeztekor (Febr-tól April-ig) jőnek a' sziget egyetlen egy

városába, St. Jamestownba, melly egy pompás tengeröböl hátulján fekszik, keskeny, lassanként emelkedő völgyben, magas hegyek közt. Az egész 3—4 kővel rakott utszából áll. A' házaknak lapos fedeleik, galeriájok 'sat. vannak. A' sziget ellenséges megtámadtatás ellen nem csak magas kősziklák, hanem erős falak 's bástyák által is védetik. Hajók csak St. James öbölben vethetik le horgonyaikat bátorságosan, mivel szelektől nem háborgattatnak. Kocsiút az egész szigeten nincs, csak ollyanok, mellyeken apró ökrök talyigákkal szállítják a' nagyobb terheket. Napoleon itt hm. 5 Maj. 1821.

Sanctio (pragmatica) azon oklevél, mellyel VI Károly császár, nem lévén férjfiui gyermeke, leány örököseit örökitette minden tartományaiban. Nehezen megegyeztek ebben Europa fejedelmei, Károly Albrecht bajor választón kivül, ki, mint az austriai tartományok legközelebbi örököse, nem akarta azt megesmerni. E' miatt had ütött ki VI Károly halála után (1740), melly szerencsétlenül folyván Bavariára nézve, Károly Albrecht is elfogadta a' Sanctio pragmaticat 22 Apr. 1745. — Ezt a' nevet viselik még: VI Károly franczia királynak a' galliai egyház szabadságáról szolló alaptörvénye 1438-ról; továbbá a' mainzi német birodalomgyülés végzete 1439-ről, melly ugyanazon végzeteket elfogadta, a' pápa hatalmának korlátolására; végre, III Károly spanyol király 1759-ki örökösködési törvénye, midőn mindkét Sicilia koronáját harmadik fiának 's maradékainak adta.

Sanct-Jakobi ütközet, nem messze Baseltől, 26Aug. 1444, midőn a' III Fridrik császár által habsburgi örökös birtokának védésére Schweizba hivott 20,000 Franczia ellen 1600 Schweizi Leonidasi vitézséggel harczolt. Az itt elestek emlékezetére Lutz Márk läufelfingeni pap, e' történetnek leirója, emléket tetetett 26 Aug. 1824.

Sánczнak nevezik az olly helyet, melly körül a' föld felhányva 's ugy készitve van, hogy az abba rejtező sokkal gyengébb hadi erő is azt nagyobb erő ellen oltalmazhassa. (L. Harczgát).

Sand (Károly Lajos) hittudománytanuló, rajoskodásból Kotzebue gyilkosa, szül. Oct. 5. 1795 Wunsiedelben Bajorországban, hol atyja mint törvénytanácsnok 1823 hm. S. gyermek korában többnyire betegeskedett 's innen maradt gyengeségéből magyarázák csüggedtségét és hallgatiságra hajlandóságát. 1814 Tübingenbe ment, hol szorgalommal folytatá a' hittudományra készitő tanulmányokat, mig a' Francziaország ellen ujolag kiütött háboru több tanulókkal együtt 1815 őt is fegyverre szólitá. A' bajor szabad vadászok közé álla, de csatába soha sem jött. Példás viseletét kapitánya nyilván bizonyitotta. Béke után Erlangenben folytatá tanulását, 's valamint szorgalma és illedelmes viselete által tanitóinak hajlandóságát, ugy jámborsága 's egyenes szivüsége által mind azoknak szeretetét megnyerte, kikkel megesmerkedett, de meghitt barátiban vallásról 's hazáról rajoskodása által már ekkor aggodalmat gerjesztett, mivel tetteiből kitünt, hogy nála az indulat hatalmasan uralkodik az értelmen. Egy szerencsétlen eset 1817 teljesen megfosztá tiszta és erkölcsileg szabad eszméletétől. Legjobb barátja, kivel együtt ferdett, szeme láttára vizbe fuladt, a' nélkül hogy rajta segithetne. Komorság lön ezentul lelke, mig Wartburg innepe 's a' jenai academiai élet levert elméjét valamennyire felvidoriták. Amaz innepnél ő is a' rendre ügyelt, 's az összesereglett ifjuságnak egy kis munkat ada által, melly valamennyi német tanulók általános egyesitését tárgyazá (Nürnb. 1819). Itt látá este elégettetni azon könyveket, mellyek közt Kotzebue *Deutsche Geschichte* czimü munkáját is lángok emészték meg, 's mint mondják, ez által lett figyelmetes a' nevezett iró a. Jenában mindenek komoly, csendes, meggondolt, és jóra törekedő ifjunak esme-

rék. Keveset beszélt 's a' tanulók közt törvényes rendre ügyelt. Szive tele volt homályos meleg képzetekkel a' nagy német hon iránt, mint magát kifejezé. Mint némellyek észrevették, a' bibliát szorgalmasan olvasta, 's néha a' bonczteremet is meglátogatta. Általánfogva kevés beszédü lévén, nézeteiben mind inkább kelle süllyednie, 's a' vallásos alázatosság mellett is büszke lévén mind azokat utálnia, kik érzelmének fenlengését meg nem fogták, vagy abban vele nem osztoztak; igy a' mellett, mit igaznak 's jónak tartott, nyakason 's mozdulatlan megmaradt, és mivel tettre mind erővel mind akarattal bírt, mind inkább meggyökerezett benne azon szándék, hogy a' hazáért, gondolatja szerint valami nagyot tegyen. Ez indulatirányra mutatnak azon sorok, mellyeket Jenában Jun. 21. 1818 egyik barátja emlékkönyvébe irt: *Unser Leben Heldenfahrt, kurzer Sieg und früher Tod;* továbbá Körner szavai: *Frei woll'n wir das Vaterland wiedersehn, oder frei zu den glücklichen Vätern gehn.* — Közel a' rajoskodóhoz éle Kotzebue, ki az academiai szabadságot, egy tüzesen érző ifju előtt legszentebbet, hideg gunnyal 's csipős elménczséggel támadta meg 's olly gyanu alatt volt, mintha titkos és nyilvános tudósításival a' nagyok és az orosz cabinet véleményét előbbi hona nemzeti becsületének 's politicai néperejének kárára forditaná. A' *Lit. Wochenblatt*, a' weimari történetek, Luden, Oken, Wieland, Lindner üldöztetései, 's végre Stourdza orosz statustanácsnok irata (*Mem. sur l'état actuel de l' Allemagne*), mellyet közönségesen Kotzebuenak tulajdonitottak, 's több más környülmény azon elszánásra vivé végre a' szerencsétlen elfogult ifjat, hogy Kotzebuet megölje. Ezen már 1818 Dec. feltett szándékkal Mar. 9. 1819 elhagyá Jenát, 's 23-án délelőtti 10 órakor Manheimba ért. 11 órakor már Heinrichs név alatt jelenté magát Kotzebuenál, de az otthon nem lévén, délutáni 4—5 órára rendeltetett. Ő ez alatt a' várost és várkertet megnézegette, a' vendégfogadóban ebédelt, 's a' jelenvoltakkal mulatott; 5 óra felé Kotzebue házához ment, ki épen társaságot várt. Egy szobába vezeték, hova csak hamar Kotzebue is belépett. Közönséges kérdések után gyilkot ránta S. 's azt Kotzebuenak ezen szókkal: *Hier, du Verräther des Vaterlandes!* szivébe mártá. Két szurást ada még neki, aztán saját bal oldalába döfe egy kis kardot, 's ezt ismét kivonva, akadály nélkül ment le a' lépcsőkön a' kapuig, hol törével *Todesstosz dem August v. Kotzebue* czimü iratát valahol fel akará szurni, 's most egy szolgának adá, ki őrökért futott. Alig ére S. az utczára, ezt kiáltá az összecsődült néphez: *Hoch lebe mein deutsches Vaterland!* aztán térdre esve, e' szókkal: *Ich danke dir, Gott, für diesen Sieg!* kis kardját ismételve mejje balfelébe döfte. Apr. 5. a' fenyitőházba vivék, 's külön szobába téve legnagyobb emberiséggel bántak vele. Fiatal ereje fentartá életét, noha sértett tüdeje evesedett, 's halálát váratá. Elejénte nem beszélhetvén, irásban adá nyilatkozásait; állhatatosan azt vallá, hogy büntársai nincsenek, 's fájdalmai mellett is legnagyobb nyugalmat és szelidséget mutatott. Papirosai közt több helyen lehete tettére czélzását találni; egyikén irja: hogy rettenetes ugyan előtte egy embernek meggyilkolása, de lehetetlen többé ellent állnia azon belső szózatnak, melly szüntelen nógatja, hogy a' hazaárulót kivégezze 's a' t. — Manheimban egy különösen e' végett nevezett biztosság vivé a' nyomozást, 's ennek végével megbizonyitá az orvos, hogy a' rab ép eszü, 's elméje nem tapasztaltatott zavartnak. S. maga azt mondá: mindennap kéri az Istent, hogy világcsitná meg. Ha isteni sugallás által tettének igazságtalanságát megesmerendi, minden órán kész azt megbánni; de még ez eddig nem történt. Sep. 3. 1819 volt az utóső vallatás, 's az irományok Nov. 10. 1819 a' manheimi udvari törvényszék, mint rendes bíróság elibe terjesztettek. Az ettől Maj. 5. 1820 kimondatott halá-

los itélet a' badeni nagyherczeg által helybenhagyatott 's Maj. 20. reggeli 5½ órakor pallossal végrehajtatott. A' szerencsétlen bünös végpillantatig magánál 's teljesen meggyőződve vala, hogy Istennel megbékélt. Kotzebueval egy temetőben fekszik. L. *Actenauszüge aus dem Untersuchungsprocesz üb. K. L. Sand* (Altenburg és Leipz. 1821). *Beitr. zur Gesch. Aug. v. Kotzebue und K. L. Sand's* (Mühlhausen 1821).

Sandale, lábbeli a' Görögöknél 's Rómaiaknál. Talpa alól felyül bőrrel bevont 's szélén kiczifrázott vastag kéreg volt. A' lábat felyül nem fedte be 's keresztbe tekert szijai csaknem a' czomb közepéig felköttettek. Később a' sandaliával is fény üzetett 's előkelő asszonyságok különös papucshordozó személyeket tartottak. — A' főbb kath. papok drágán kivart papucsai is sandaliaknak neveztetnek. — Hajósok nyelvén sandale olly hajó a' földközi tengeren, melly a' nagy hajók leterhelésére szolgál.

Sandeman (Robert) Glasz János tanitványa, 's a' scot dissenterekhez tartozó Glasziták gyülekezetének elöljárója, kiket róla Sandemianoknak is neveznek. S. ezen vallásfelekezetet, tanitója elvei szerént, a' hit ágazataiban a' sz. irás szószerinti szoros értelméhez, szokásaira nézve pedig az első keresztény gyülekezet együgyüségéhez tartotta. Püspökök, vének, és tanitók általi egyházi igazgatások, a' testi gyönyörök és szerencsejátékok megvetése, a' sorshuzás szokása, barátságos vendégségek, testvércsók, lábmosás, 's a' gyülekezet pénztára részérei pénzszedés szokására nézve a' Hernhutiakhoz hasonlitnak, különböznek pedig abban, hogy fult állatok husa 's vér megételétől tartóztatják magokat, 's vagyonokat amazoknál még inkább közjóra fordítják. Sandemann 1772 hm. Angliában, hol kevésbé terjedt el felekezete, mint Scotországban. Gyakori áhitatos öszvegyülekezésekben uralkodó kellemetesség és innepiség igen dicsértetik azon utazóktól, kik azokban megjelentek.

Sandifort (Edvard), leydeni tanitó, B. S. Albin híres bonczolónak követője 's maga is nagy hirü bonczoló. Legfontosabb 's minden korban használható munkái: *Museum anatomicum academiae Lugduno-Batavae*, Leyden 1793, 136 nagy 's jeles rézm.; *Observationes anatomico-pathologicae* (Leyd. 1778), 's mint ennek folytatása *Exercitationes anatomico-academicae* (Leyd. 1783—85); végre, *Thesaurus dissertationum, programatum, aliorumque opusculorum ad omnem medicinam facientium* (Rotterd. 1768, 1769, Leyd. 1778, rézm.).

Sándor (Nagy) macedoniai Filep fia, Pellában szül. Ke. 356. Anyja Olympias, epirusi Neoptolemus leánya, volt. Nagyra születvén, már korán kinyilatkoztatta characterét. Attyának győzedelmei elszomoriták őtet. *Atyám!* igy kiálta fel egyszer, *semmit se hagy hátra, a' mit tehetnék.* Tanitói Leonidas, anyai rokona 's Lysimachus, később Aristoteles voltak. Ez a' nagy bölcs, az udvartól távol, az emberi esmereteknek egész körébe beavatá nevendékét, főképpen pedig az uralkodónak szükséges tudományokba, sőt az országlásról könyvet is irt, mellynek elvesztét méltán sajnálhatjuk. Macedonia veszedelmes szomszédoktól vetetvén körül, Aristoteles Sándorba bajnoki tulajdonságokat is igyekezett csepegtetni. E' végre Iliast ajánlá neki olvasni, mellyet S. annyira megkedvelt, hogy soha se feküdt le előbb, mig nehány oldalt nem olvasott el. Ezekhez jöttek testgyakorlások is. Tudva van, mint zabolázta meg a' Bucephalust, mellyre senki se mert ülni. 16 eszt. volt, midőn Filep Byzantium ellen menvén, az országlást reá bizta távol létében. 2 eszt. később bámultatott vitézsége a' chaeroneai ütközetben, hol a' Thebaeiek szent seregét megyőzte. *Fiam!* monda Filep, — midőn az ütközet után őtet megölelte, *más országot keress, mert a' mellyet re-*

ád hagyok, nem elég nagy neked. Attyát a' Triballok ellen elkisérvén, megmenté itt ennek életét. Midőn ez egész Görögországtól Persia ellen hadvezérré neveztetvén, K. e. 336 megöletett, Sándor, ki még alig volt 20 esztendős, vette kezébe az ország kormányát 's Peloponnesusban, a' Görögök közönséges gyűlésében, magának adatta a' persiai had vezérlését. Visszajöttekor az Illyriaiakat és Triballokat maga ellen felfegyverkezve találta; de csak hamar ismét leültette. Azonközben halálának hire szárnyalván, a' Thebaeiek fegyvert fogtak ellene 's a' Demosthenestől fellázított Atheneiek készen voltak Thebaevel egyesülni. Sándor, hogy ezt megakadályozza, sietve Thebae előtt megjelent, mellyet hijában szólitván fel maga megadására, rohanással megvett, lerontott, 6000 lakosat levágta 's 30,000-et rabszolgaságra hurtzolt. Csak Pindarus háza 's nemzetsége kiméltetett meg. Ezen keménység egész Görögországot elrettenté. Athenevel szelidebben bánt és Sándor megelégedett Charmides számüzetésével, ki leghevesebben beszélt ellene. Európában Antipatert helytartójává nevezvén ki, 334 tavaszán 30,000 gyaloggal 's 5000 lovassal Azsiába ment. Ilium mezein áldozott Minervának, hogy feltételében segitse őtet, 's Achilles sirhalmát virágokkal koszoruzván, szerencsésnek nevezé ezen hőst, ki anyai ágon rokona volt, hogy olly barátra talált, mint Patroklus és tetteinek olly éneklője volt, mint Homerus. A' Granikushoz közelgetvén, hallá, hogy e' folyón tul több persiai helytartóktól 's 20,000 gyalogtól és hasonló számu lovastól váratik. Késedelem nélkül áltvezeté Sándor seregét a' folyón 's Darius vejét, Mitridatest, tulajdon lántsájával szurván le, teljes győzedelmet nyert. A' Macedoniaiak, példájától lelkesittetvén, mindent levertek magok előtt. A' Persákat segitő Görögök, kik még ellentállottak, két ezerig, kik fogságba estek, levágattak. A' seregéből elesteknek S. pompás haletti innepet tartott 's attyaiknak és gyermekeiknek szabadságokat ajándékozott. Többnyire minden kisázsiai vá os, és maga Sardes is, felnyitotta kapuit a' győzedelmes előtt. Miletum és Halikarnassus hosszasabban állottak ellent. S. minden görög városban helyreállitá a' népuralkodást, áltutaztában feloldá fegyverével a' gordiumi csomót 's elfoglalá Lyciát, Joniát, Cariát, Pamphiliát és Cappadociát. De veszedelmes betegsége, mellyet a' Cydnusban fördésével huzott magára, meggátla előmentét. Ekkor mutatá ki S. characterének egész nagyságát. Midőn orvosa, Filep, neki bizonyos italt nyujta, levelet kap Parmeniotól, ki neki jelenté, hogy Filep Dariustól megvesztegetve légyen királyának mereggel kivégzésére. S. orvosának kezébe adja a' levelet, 's azon szempillantásban beveszi az italt. Alig gyógyulván fel, S. Cilicia szorosai felé nyomult, hova ment Darius, a' helyett, hogy ellenségét Assyria térségein várta volna, oktalanul roppant seregével. Issusnál, a' tenger és hegyek közt, történt a' második ütközet. A' ki nem terjeszkedhető Persák a' rájok rohanó Macedoniaiaktól zavarba hozattak 's megszaladtak. Csak a' bal szárnyan álló és persiai zsoldon lévő 30,000 Görög állott neki ellene; de majd ezeknek is vissza kellett vonulniok Sándor előtt, ki Darius háznépét elfogta 's kincseit kezére keritette. Amazzal S. igen nemes lelküleg bánt. Dariust, ki az Euphrates felé szaladt, nem üzte, hanem, hogy a' tengertől elvágja, Coelesyriába és Phoeniciába ment. Itt Dariustól leveleket kapott, mellyekben tőle békességet kért. S. azt felelte, hogy ha hozá megyen, nem csak annyát, feleségét és gyermekeit adandja vissza váltság nélkül, hanem országát is. Ez a' felelet sikert nem vont maga után. Az Issusnáli győzedelem a' Macedoniaiaknak minden útat felnyitott. S. megvette Damascust, hol tartatott a' királyi kincs 's minden földközi tenger mellyéki várost meghódított. Tyrus, bizván erős fekvésében, ellentállott neki, de 7 hónap mulva hihetetlen erőlködés után megvétetett 's lerontа-

tett. Győztesen áltnyomult Palaestinán, hol Gazáig, melly Tyrushoz hasonló sorsra jutott, minden város megadta neki magát. Egyiptom, megunván Persia jármát, mint szabaditóját fogadá őtet. Hogy uraságát alapitsa, a' régi szokásokat és vallási szertartásokat helyreállitá 's Alexandriát épité, melly a' régi világ első városainak egyike lett. Innen Lybia pusztáiba ment, hogy Jupiter Ammon oraculumától tanácsot kérdjen. Némellyek szerint az isten őtet fiának nevezé; mások tagadják azt. Tavasz visszajöttével S. ismét fegyvert fogott Darius ellen, ki azonközben Assyriában ismét sereget gyüjtött és S. békeajánlatait elveté. Gaugamelánál (nem messze Arbelától) ütközött meg a' két sereg 331. Justinus Darius seregét 500,000 teszi, Diodorus, Arrianus és Plutarchus kétannyira teszik annak számát. S. megtámadván sokkal kevesebb népével a' sáska sokaságu Persákat, megszalasztotta az ellenséget. Kivánsága volt Dariust elfogni vagy megölni. De Darius, ki testörzői közt pompás szekerében ült, látván, hogy a' Macedoniaiak magok előtt mindent levernek, lóra veté magát, és seregét, podgyászát 's temérdek kincseit oda hagyta. Babylon és Susa, hol tartattak napkelet kincsei, megnyiták kapuikat a' győzedelmes előtt, ki utját Persepolisnak, Persia fővárosának, intézte. Az ide vivő egyetlen egy szoros ut, Pylae Persidis, még 40,000 emberrel védetett Ariobarzanestől. S. őket hátulról támadta meg, szétszórta 's diadalmasan ment be Persepolisba. Itt végződnek Sándor legdicsőbb napjai; mert a' föld legnagyobb birodalmának ura, szenvedélyeinek rabszolgája lett, kicsapongásnak adta magát, háladatlan 's kegyetlen lett és dorbézolása közben legvitézebb vezéreinek vérét kiontotta. Az eddig józan és mértékletes hős, ki istenekhez hasonló kivánt lenni, mindennapi közönséges emberré aljasodott le. Persepolist, a' világ ezen csudáját, részegségében hamuvá tette, melly gyalázatos tettén elszégyenlvén magát, hirtelen felkerekedett lovasságával, hogy Dariust űzze. Azon hirre, hogy Bessus, bactrianai helytartó, Dariust fogva tartja, siettette utját, reménylvén, hogy megmenti. De ez, midőn Sándort közel lenni hallá, Dariust 330 megölette, mivel futásában neki akadályára volt. Bactriana határán S. egy szekerében sok sebbel fedett haldoklót talált — ki Darius volt. A' macedoniai hős nem tartóztathatá könyeit. Ellenségének persiai szokás szerinti eltakaritása után elfoglalá Hyrkaniát, a' Marsok tartományát, Bactrianát 's magát Azsia királyának kiáltatá ki. Uj óriási plánjainak közepette azonban táborában összveeskövés tört ki, mellybe Philotas, Parmenio fia, is be volt keveredve. Nem elégedvén meg S. a' fiu halálával, az atyát is kivégeztette titkon. Ezen igazságtalanság közönséges békétlenséget szült. Egyszersmind Görögországban S. hatalmát nagy veszedelmek fenyegették. Agis, Spartának királya, 30,000 embert szedett öszve a' macedoniai járom széttörésére; de Antipater erős sereggel oda sietvén, megverte a' Spartaiakat 's szétbontotta a' Görögök szövetkezését. S. azonban tél közepén keresztül nyomult akkor esmeretes Azsiának éjszaki részén, sem a' Kaukasus, sem az Oxus által nem tartatván fel 's a' caspium tengerig ment, mellyet a' Görögök még nem esmertek. Telhetetlen lévén dicsőséggel és hóditmányokkal, a' Scythákat se kiméltе meg. Bactrianába visszatérvén, reménylte, hogy a' Persák öltözetéhez és szokásaihoz közelitésével ezeket megnyerendi; de reménysége füstbe ment; mert a' táborban békétlenség tört ki e' miatt, mellynek áldozatja lett Klitus, kit Sándor büszkesége általa megsértetvén, ivás közben áltszurt, bár leghivebb barátja 's legvitézebb vezére volt. Keservesen meg is bánta e' tettét S. Köv. eszt. elfoglalta Sogdiánát. Oxyantes, az ellenség vezéreinek egyike, nemzetségét egy kősziklavárba vitte bátorság végett. A' Macedoniaiak megvevék ezt. A' foglyok közt volt Roxane, Oxyantes leánya, Azsia legszebb

szüzeinek egyike, kit S. feleségül vett. E' hirre megadta magát Oxyantes és Bactrába ment, hol Sándortól megkülönböztetéssel fogadtatott. Itt uj öszveesküvés jött napfényre, mellynek feje Hermolaus 's mellyben Kallisthenes is részes volt. Minden bünös kivégeztetett, Kallisthenes pedig megbénnitva vas kalitkában vitetett a' sereg után, mig kinjainak méreggel végét nem szakasztotta. S. nem látott több ellenséget. Ekkor a' még alig esmeretes Indiát tevé czélul. Altment az Induson, 's a' tartomány fejedelmével, Tapilussal, szövetséget kötött, ki neki segitő sereget 's 130 elefántot adott. Tapilustól vezettetve, a' Hydaspes felé nyomult, mellyen Porus, egy más király, nem akarta őtet áltbocsátani. S. megverte Porust véres ütközetben 's elfogta, de országába még is visszatette. Erre Indiát bekóborolta, mint a' tartomány ura, mellybe görög gyarmatokat telepitett 's Plutarchus szerint 70 várost épitett. Egyet ezek közt a' Hydaspesnél megölt lováról Bucephaliának nevezett. Innen a' Gangesig akart menni, midőn a' sereg közönséges zugolódása a' Hyphasisnál visszatérésre kénszeritette, mellyet sok veszedelem közt tett. A' Hydaspeshez visszaérkezvén, hajósereget épitett és katonáinak egy részével a' folyón levezett, a' másik a' parton követvén őtet. Utjában több indiai fejedelemmel kellett csatáznia, 's a' Mallok egy városának vivásakor nagy sebet kapott. Meggyógyulta után folytatta utját az Induson lefelé 's a' világtengerhez ért. Nearchus, a' hajósereg vezére, innen a' persiai öböl felé evezett, mig S. szárazon Babylonnak tartott. Itt végetlen pusztákon kellett mennie, mellyeken seregének nagy része, viz 's élelem nem létével küzdvén, nagyobbára a' homokban eltemettetett, 's csak hadának $\frac{1}{4}$ részével érkezett meg Persiába. Utközben több nyugtalanságokat fojtott el, 's a' tartományokba helytartókat tett. Susában két persiai herczegnét vett feleségül 's megajándékozta azon Macedoniaiakat, kik persiai személyekkel léptek páras életre, a' levén czélja, hogy a' két népet legszorosabban egyesitse. Katonái közt is gazdag ajándékokat osztogatott ki. Opisból (a' Tigrisnél) a' tehetleneket bőven megajándékozta 's haza küldte, minekutána az e' miatt kitört nyugtalanságokat nem kevés bajjal elfojtotta volna. Erre kedveltjétől, Hephaestiotól, a' halál megfosztotta. Leirhatatlan vala S. fájdalma 's a' holtat királyi pompával temetteté el. Babylonba, hol sok idegen követ várt reá, 's óriási plánokon dolgozott, jövén, egy vendégség után hirtelen megbetegedett 's nehány nap mulva meghalt (323), életének 32, uralkodásának 12 eszt. 's 8 hónapja után. Örököst nem nevezett ki maga után 's barátjainak e' kérdésére: kire hagyja a' birodalmat? ezt felelé: a' legméltóbbra. Sok nyugtalanság után vezérei a' buta Arrhidaeust, Filepnek 's Philinna tánczosnénak fijokat és Sándornak méhben hagyott 's holta után szül. fiát Sándort esmerték meg királyoknak, a' tartományokat helytartóságok név alatt magok közt felosztván. Perdikkast, kinek adta Sándor, haldokolván, gyürüjét, a' gyermek király első ministerévé tették. S. teste Ptolemaeustól, arany koporsóban Alexandriába vitetett, 's nem csak Egyiptomban, hanem más tartományokban is isteni tisztelet rendeltetett neki. Koporsója 1802 olta a' brit. museumban van. — Arrianus, Diodorus, Plutarchus és Curtius Sándor historiájának kútfejei. L. St. Croix *Exam. critique des historiens d' Alex.* (Paris 1804) és Lassú *Világ története* (2 rész. 100 'st. l.)

Sándor (pápák). — I Sándor (109 — 119) csak a' szentelt viznek neki tulajdonitott bevitetéséről esmeretes. — II Sándor, luccai püspök, Hildebrand (későbben VII Gergely pápa) pártja által jutott pápaságra. A' német király pártosai által választatott ellenpápától, II Honoriustól, kiüzetett Rómából; de Hildebrand kieszközölte maradását 's 1073-ig békésen birta méltóságát, mellyet, gyen-

ge ember lévén, szorosan véve Hildebrand viselt. (L. GERGELY VII). — III Sándor (1159 — 81). I Fridrik császár, 's III Victor, III Pascal és III Calixtus ellenpápák pártjaival változó szerencsével, hanem rettenhetetlen bátorsággal küzdött. Már 1161 Franciaországba kellett szaladnia, hol Sensben tartózkodott, mig a' Lombardiak Fridrik uralkodásávali megelégedetlensége, német egyházi fejedelmek segitsége és a' Romaiak kivánsága 1165 neki a' visszatérésre utat nem nyitottak Romába, honnan mindazáltal 1167 kiüzetett a' császári seregtől 's Beneventben, Anagniban és Venecziában bujdoklott, hanem a' Lombardi városok, mellyekkel szövetségben volt, legnanoi győzedelme ismét Roma urává tette Sándort, kinek lábait a' megalázott császár megcsókolni 's kengyelét tartania kénszerittetett, midőn a' pápa lovára ült. Hasonlóul megalázta BECKET (l. e.) megöletéséért II Henrik ángol királyt. Portugalban II Alfonsot ő tette királyá, ellenben Scotországra interdictumot tett a' király engedetlenségéért. — IV Sándor (1254 — 1261). Ezen külömben jó indulatu 's békeszerető pápa siciliai Manfredtől megveretvén, a' gvelfek és gibellinek küzdéseibe keveredvén, Olaszországban is megvettetvén, se kéréssel, se egyházi átkokkal nem nyomhatá el a' belső nyugtalanságokat 's a' pápaságot igen árva állapotban hagyta maga után. — V Sándor (1409 — 1410) két ellenpápával, XII Gergelyel és XIII Benedekkel küszködött méltósága felett. Bolognában lakott 's igen tékozló volt. Éppen Wiclef tudományának kárhoztatásával 's Husz János előidézésével foglalatoskodott, midőn hihető méreg miatt, mh. — VI Sándor, rosz hirü pápa (1492 — 1503), Spanyolországban Valenciában szül. 1430. Neve Rodrigo Lenzuoli volt, de annyának hires nemzetségnevét vette fel 's Borgiának nevezé magát. A' pápák Avignonban lakása, tekinteteket és jövedelmeiket igen megfogyasztván, hogy e' veszteséget kipótolja, az olasz fejedelmek hatalmát kezdé csonkitgatni, 's birtokaikat nemzetségének gazdagitására elfoglalni. A' külső hatalmasságok 's szomszédai eránti politikája is hűtelen volt. Temérdek pénzt ki tudott csikarni a' keresztény statusokból. A' portugali és castiliai királyok közt Amerika felett támadt pert is eldöntötte 1494, hóditmányaik közt az Azoroktól nyugoton 360 mf-re huzván határvonalt a' világtengeren keresztül. Paulus szerint S. méreg miatt hm., — VII Sándort (1655 — 1665) fény 's pompa környékezé 's fortélyos politicával lépett fel. Jansen (l. JANSENISMUS) Augustinusának 5 czikeit kárhoztatván, Franciaországban sok ellenséget csinált magának, meghasonlott a' Sorbonneval és parlamenttel, sőt Mazarintól gyülöltetvén, XIV Lajossal is, ki neki hadat izent, Avignont 's Venaissint elfoglalta és őtet 1663 a' pisai békére kénszeritette, melly veszteséget Roma szépitésével, költői próbatételeivel 's a' tudósok gyámolitásával se szerzett vissza. — VIII Sándor (Ottoboni Venecziából, 1689 — 1691) okos alkudozásaival reábirta XIV Lajost Avignonnak és Venaissinnek visszaadására. A' Venecziaiakat pénzel, katonákkal és hajókkal segitette a' Törökök ellen. A' Jesuiták eránt idegen volt, kiknek a' philosophiai bünről tudományát, mint a' Jansenisták 31 czikeit is, kárhoztatá. A' vaticani könyvtárt Kristina svéd királyné könyvtárával, mellyet megvett, gazdagitotta.

SÁNDOR I Pavlovics (azaz, Pál fia), 23 Dec. 1777 szül. orosz császár 's 9 Jun. 1815 olta lengyel király 'sat. 27 Sept. 1801 koronáztatott meg Moskauban. Házassági életre 9 Oct. 1793 lépett Erzsébettel (elébb Louise Marie Auguste), Károly Lajos badeni örökös herczegnek harmadik leányával. Mh. 1 Dec. 1825. Nevelésében, mellyet II Katalin császárné 's Laharpe ezeredes intéztek, attya, Pál, semmi részt se vett. Laharpe politikai és vallási előitéletek nélkül nevelte az ifju éjszaki Telemachot, egy felvilágosodtabb időkor böl-

csebb elveiben, mellyek olly termékeny keblet találtak az ifju Sándorban, hogy despotai hatalmával törvényesen élt 's az emberszeretetet tette császárszékének alapjává. — Sándor országlásának ideje 3 szakaszra oszlik, a) a' békés, mellyet S. egészen I Péter és II Katalin császárné belső kormányzási plánjainak valósitására forditott; b) a' hadakozó, melly a' Franczia-, Svédországokkal, Portával és Persiával 1805 — 1814 folyt háborúk alkalmával a' birodalom bajnoki erejét 's a' nép nemzeti érzetét kifejtette; c) a' politikai, melly a' két elsőbbnek tapasztalatain és szüleményein alapulván, Nagy-Péter e' szavainak beteljesedésén dolgozott: A' természet csak egy Oroszországot teremtett 's ennek ne legyen mássa! Ezen három időszak lefolyta alatt S. mértékletesen, munkásan 's fáradhatatlanul munkálódott roppant birodalmának javán, a' honnan ezzel, mint egyszerü, de szeretetre méltó személyes tulajdonságaival, különbféle népeinek szeretetét 's szivét megnyerte. A' mi uralkodói életét kitetszővé teszi, köv. sorokba lehet öszvehuzni: A' nemzeti miveltséget 's nép neveltetését plán szerint alapitá 's fejté ki; a' belső igazgatást czélirányosabbá tette, p. o. a' senatust 1802-ki, a' birodalmi tanácsat 's 8 osztályos ministeriumot 1810-ki ukáza által, a' tartományok kormányoztatását 'sat. a' nemzet mesterségszorgalmát lánczai alól feloldozá 's a' birodalom világkereskedését emelé; a' hadi erőt a' tökéletesség magas pontjára vivé, mellyen a' még soha se állott elébb; népében az egység, vitézi bátorság és hazaszeretet érzetét dicsőségesen kifejté 's az embert mindenütt embernek tekinté és becsülé; végre Oroszországot első helyre és Europa 's részint Azsia politikai rendjének közép pontjára emelé. Ataljában Oroszország Sándor olta a' főbb rendek közt 's az udvarban elterjedt izléspallérozottságra 's felvilágosodásra, mint a' szabad gondolkozásu 's mély belátásu statusférfiaknak számára nézve, egy europai statusnak sincs utána. — Halhatatlan érdemet szerzett a' szláv népek nyelvének 's literaturájának pallérozásával is. A' tudományok virágzására 7 egyetemet (Dorpatban, Kázánban, Charkovban, Moskauban, Vilnában, Varsóban és Pétervárában) állitott fel vagy alkotott ujra; 204 gymnasiumnak és 2000-nél több alsóbb kerületi és néposkoláknak adott létet; a' szent irás terjesztésére, az 1826 eltörölt bibliatársaságokat gyámolitván, többet tett, mint akármellyik europai fejedelem; ő alkotta az odessai lyceumot is. A' Zsidóknak, kik kereszténységre tértek, szép szabadságokat adott, 1817 költ ukázában. Jeles munkáknak (mint Krusenstern utazásának, Karamsin orosz históriájának 'sat.) nyomtatására sok pénzt forditott; a' tudományos érdemeket mind ben, mind külföldön csász. módon jutalmazta. Ritka gyüjteményeket vett, mint Loder boncoló gyüjteményét, Forster ásványkincseit, Jablonovszka herczegné cabinetjét, Haubold törvénykönyvtárát. 1818 két orientalistát (Demanget és Charmoyt) hivott Párisból Pétervárába, hogy az arab, örmény, persiai és török nyelveket tanitsák. Sok külföldre menő eszes ifjakat segitett útazásokban. Alattvalóit a' nemesek, bojárok és starostok vas pálczája alól igyekezett felmenteni, a' nélkül mindazáltal, hogy erőszakkal védte volna az emberiség jusát. Az örökös jobágyságot Esthlandban, Liefflandban és Kurlandban eltörölte 's nyiltan kimondta, hogy a' korona jószágain többé parasztokat nem fog elajándékozni. A' kancsukabüntetéskor szokásban volt orrfelhasitást és megbélyegzést eltörölte, mint a' titkos törvényszéket is, melly a' gonosztevőket éhség, szomjuság 's más módok által (testkinzással mindazáltal soha se) kénszeritette vétkeik megvallására. Végre a' helytartók visszaélését törvényekkel korlátolta. Még foganatosabb volt az, a' mit S. a' mesterségüzésre 's kereskedés virágzására tett, p. o. czélirányosabb vámrendszernek bevitele, a' pénz javitása, a' 19 Maj. 1817 alk. biro-

dalmi kamarabank, országutak 's csatornák csinálása, Odessa kikötőjének szabaddá tétetése 'st. A' világ körül tett több utazások, az 1817 Persiába, Kochinchinába 's Khivába küldött követségek, a' szövetséges statusokkal, Brasiliával és Spanyolországgal való összeköttetés, a' Portávali kereskedési és hajózási egyezések, végre az Éjszakamerika nyug. partjain tett telepitések — mind az orosz cabinet nagy 's helyes nézeteire mutatnak, mellyeket a' minden jóra, hasznosra és szépre figyelmetes császárban külföldi utazásai, Angolországbani rövid léte, tanult és lelkes férjfiakkal 's asszonyokkal való társalkodása, főképpen a' birodalom tartományaiban tett utazásai ébresztettek fel.

Az orosz hadi dolgok históriájában S. alatt időszakat csinál a' tilsiti béke 1807, melly nem csak Finnlandnak (1809) 's a' Duna két torkolatjának (1812) elfoglalására, hanem arra is időt nyujtott, hogy az eddigi katonarendszer fogyatkozásai eltöröltessenek. Ezolta az orosz hadi dolgok olly nagy tökéletességre emelkedtek, hogy az utolsó táborozás alkalmával az orosz seregek csinosságokért, gyakorlatokért 's a' fenyitékért külföldön csudáltattak. (Vö. Wilson). Minő munkásságnak kellett a' hadi kormányban uralkodnia, megmutatá az orosz sereg, melly 1813 Németországba nyomult 's mellyet 1815 Sándor 300,000 számmal 's 2000 befogott ágyuval Franciaország ellen küldött. S. politikájában gyönyörü vonás az ő békés és vallásos characterе. Nagy következésü volt III Fridrik Wilhelmel 1805 II Fridrik koporsójánál kötött személyes barátsága. Napoleon fényes tulajdonságait csudálván, ennek is barátja lett, reménylvén, hogy a' Francziák császárával kezet fogván, Europa sorsát rendbe hozandja. E' volt czélja Erfurtbani személyes öszvejövetelének Sept. végén 1808. De látván, hogy uralkodásra vágyó barátja neki törvényeket akar szabni, mellyek a' birodalom javával ellenkeztek, elszántsággal vivta ki függetlenségét. A' svéd koronaörökössel Aboban öszvejövén, Aug. 1812 Svédországgal szövetséget kötött, minekutána Maj. a' portát a' bukaresti béke elfogadására birta volna. Az 1812-ki had által emelte Sándor statuskormányzását ama magas, ajtatos characterre, melly bélyegzi statusirományait 's tekintetével egész Európát körülfogá. Nevezetes Sándornak ez értelemben költ nyilatkozása, mellyet Varsoban $\frac{13}{25}$ Febr. 1813 Europa népeihez intézett. Nyilván bizonyitá ez, hogy Oroszország esmerte az idő szellemét 's a' népekkel nyiltan, világosan és hathatósan tudott beszélni. Hasonlóul megjegyzést érdemel a' t. k. azon 27 Jan. 1816 kijött nyilatkozás, melly a' császár politikai elveit foglalá magában, mellyekkel, mint korának Agamemnona, Németország népeit 's fejedelmeit maga körül öszvegyüjté; mert bizonyos, hogy Sándor idvezlett megjelente nélkül a' Weichselen túli népek lelkesedések mellett se rázták volna le a' rajnai szövetség lánczait. Poroszországot is hadra birta. Ezen Europa szabadságáért folyt hadban S. magát személyesen kiteyé a' veszedelemnek, hogy seregeinek bátorságát lelkesitse. Személyessége kétség nélkül sokat tett a' had menetelére Francziaországban, mert kellemetes nyiltságával megnyerte a' Francziák bizodalmát. Mint mondják, a' Parisiak titkon hozá folyamodtak 's ő határozta el 29 Mart. 1814 Schwarzenbergnek a' főváros felé nyomulását, melly a' hadat olly dicsőségesen végzé be. Ama nagylelküség, mellyel S. Parissal és a' Franciákkal bánt, 's hadnépének kemény fenyitéke, nem csak a' Bourbonok visszajöttét könnyiték meg, hanem magát a' békekötést is. Hasonló nemes lélekkel tekintette Napoleont, nem ugy bánván vele, mint letett császárral, mivel nem tekintvén születésére, tisztelte benne a' fejedelmi 's belső érdemet. A' Parisiak lelkesedése határtalan volt eránta. 1 Jun. 1814 Angolországba ment, hol örömmel fogadtatott, de némelly dolog kellemetlen be-

nyomást tett reá. 28 Jun. elhagyta Angliát 's 25 Jul. megérkezett Pétervárába, hol a' senatustól ajánlott *Aldott* czimet nem fogadta el, istennek adván minden dicsőséget. Hasonló érzettel adá ki S. 27 Nov. 1817 azon ukázát, mellyben a' szent synodus utján a' papságnak megtiltotta magasztalását. S. Bécsben léte a' congresz alatt nem csak a' fejedelmek egyetértésének és szabad érzelmü elveknek volt kedvező, hanem eldönté egyszersmind Oroszországnak politicai nagy hatalmát Lengyelország koronájának elnyerésével. A' lengyel alkotmány, mellyet S. néhány Lengyelek és tulajdon statusférjfiai által készittetett Bécsben, megbizonyitá, hogy S. szavát szentül megtartotta, 's a' népek minden jót reménylhettek tőle. Napoleon Elbából Parisba szökvén, másodszor is megjelent S. Francziaország fővárosában 11 Jul. 1815. Seregének kemény fenyitéke uj bizodalmat szerzett Oroszország politikája eránt, melly a' franczia cabinetből utóbb a' britanniait láthatóképpen kitolta, főképpen miolta Richelieu, ki eddig orosz szolgálatban volt, lett XVIII Lajps ministeriumának feje. Ez idő olta Oroszország politicai sulya nem csak a' franczia, hanem spanyol cabinetben is mutatkozott. Még a' rio-janeiroi udvar is közelgetett Oroszországhoz 's Németalföld, mint Poroszország, Würtenberg és más statusok szorosabban egyesültek az orosz udvarral. Eszközlőleg részt vett, a' chaumonti egyezést kötő hatalmasságokkal kezet fogván, Europa összes dolgaiban, p. o. a' spanyol gyarmatok elpártolásában, Spanyolországnak Portugallal Monte Video feletti perében. Rendelést tett az áfrikai statusok tengeri rablása ellen is. Ha az általa Parisban 26 dik Sept. 1815-dik eszt. felállitott szent szövetség 's az aacheni congresz (1818) nyilatkozása által az europai statuskormánynak olly magasabb irányt adott e, melly a' statusok felfordulását megelőzendi? a' jövendő fogja megmutatni. Az emlitett szent szövetség értelmében, a' nélkül mindazáltal, hogy a' statusok belső dolgaiba avatkozott volna, a' népek minden mozgásainak ellenek dolgozott, 1820 az olasz ügyben Troppauban és Laibachban tartatott congreszben részt vett és seregének megparancsolta, hogy Olaszország felé nyomuljon a' Carbonarik lármájának elfojtására, de jelenléte szükségtelen lévén, visszaparancsolta azt Oroszországba, hol 1821 a' Görögök ügye foglalatoskodtatta az orosz cabinet figyelmét. Ez alkalommal se pártolta S. a' nép lázadó mozgását 's kárhoztatta Ypsilanti Sándor cselekedetét, mindazáltal az emberiség és kereszténység ügyét a' portánál védte, (L. Stroganoff) béke és Europa köz java eránti szeretetéből elmellőzvén a' Törökök Europából kikergetésére 's önnön birodalmának Europa legszebb tartományaivali nagyobbitására szolgáló jó alkalmat. Mennyire becsülte az időkor szabad lelkü irányát, Bécsben, Aachenben és Varsoban kimutatta Zajonczek herczeghez, lengyel vicekirályhoz irt levele gyönyörü emléke ezen érzetének. 5 Mart. 1819 a' lieflandi nemesség követségének, melly a' parasztok javára hozott uj alkotmánynak megerősitését kérte tőle, azt felelé: *Az urak századunk szelleme szerint cselekedtek, mellyben csak szabad érzetek alapithatják a' népek boldogságát.* Nevezetes Staël asszonnyali beszélgetése több eszt. előtt: *A' földhez ragadt jobágyság*, monda, *megsérti itt az asszony szemeit. De e' nem az én hibám. En adtam jó példát; hanem erővel nem élhetek; tisztelnem kell mások jusait, mintha alkotmány volna, melly fájdalom! nincsen.* Staël asszony erre ezt viszonyozá, a' mit valaha a' historia ismételni fog: *Sire, votre caractère est une constitution* (Felséged charactere maga alkotmány). Uralkodásra lépvén, azonnal eltörölte a' titkos statuspoliczájt és könyvvisgálatot, hanem az utóbbit később ismét bevitte, egyébiránt 7 Apr. 1801 azt nyilatkoztatta ki: *Semmi hatalmat se esmerek törvényesnek, melly nem törvényekből foly.* 1 Jan. 1816 a' Jesuitákat Pé-

tervárából 's Moskauból, végre 25 Mart. 1820 egész birodalmából kikergette, mivel az országlásba avatkoztak; a' proselytacsinálást megtiltotta; a' Duchoborczoknak 1817 szabad vallásgyakorlást adott 's a' Zsidók pallérozottságát előmozditotta. Roppant birodalmának belső erejét 's külső hatalmát kifejtette. Grusiát, Bialystockot, Finnlandot, Varsót, Sirvánt, és Bessarabiát a' birodalomhoz kapcsolván, a' népességet 36 mil-ról 43-ra vitte fel. Moskaunak hamvából hirtelen felemelkedése, Siberiának és Krimnek nevekedő pallérozottsága, a' tobolski, tomski és irkutzki helytartóságok népességének 800,000-re felhágása 's a' birodalom köz java növésének más jelei, halhatatlanitják S. uralkodását. Ha azon óriási terv, hogy az orosz statushatalom a' parasztok és katonák öszveolvadásán alapul e? az idő dönti el. Ezen terv szerint a' roppant birodalom védésére, gróf Araktsejev, pattantyus vezér, javalatja szerint, katonagyarmatok telepittettek meg, bizonyos földön, melly ezeknek lakhelyek, hazájok 's tulajdonok. Kiterjednek a' bálti tengertől a' fekete tengerig. A' gyarmatlakók földmivelők 's katonák egyszersmind, kik szép szabadságokkal birnak. (L. Lassú *Orosz birodalom stat. geogr. és hist. leir.* 1 kiad. 971. 2-dik kiad. 1831). 28 Dec. 1818 minden parasztnak megengedte, hogy fabrikákat 's manufakturákat állithasson fel, mellyjussal eddig csak a' nemesség 's az első és második osztálybeli kereskedők élhettek. A' birodalom adóságainak czélirányos rendbeszedetése 's az adóságot törlő pénztár, könnyitették az adózó népet; mert igy S. 1 Jan. 1819 eltörölhette a' 11 Febr. 1812 bevitt földjövedelmi adót. Wyler Angol által 1818 kiszárittatta a' Pétervára körülévő posványokat. Déli Oroszországban több gyarmatokat telepittel tett meg kivándorlott Németekből, mint Lengyelországban is. 1820 az ágostai vallástételt tartóknak püspököt nevezett ki 's Pétervárában birodalmi főconsistoriumot állitott fel, hogy a' tiszta evangyeliomi tudományra ügyeljen. Több alkalommal, p. o. a' péterváriszélvészözönkor 19 Nov. 1824 és sok utazása közben, császári bőkezüséggel gyámolitotta a' szerencsétleneket. De több előtte esmeretlen visszaélések maradtak még meg; ujak jöttek létre; az ajtatosság érdeme szaporitotta a' képmutatók számát; 's végre, a' policzáj minden nyomos rendeleteinek ellenére, borzasztó 's éppen olly esztelen, mint messzeterjedő öszveesküvés koholtatott, mellynek megbüntettetése örökösére maradt. Talám értesittetvén ezen veszedelmes öszveszövetkezésekről, ment el S. beteges feleségével 13 Sept. déli Oroszországba, meglátogatta Krimet, hol egy tájékot nézett ki magának, mellyben az országlásról lemondván, napjait valaha bevégezze. De álthütvén magát, epehidegbe esett Taganrogban 's hitvesének karjai közt mh. 1 Dec. 1825. Halálának hire alig jött el Pétervárába, legidősebb öccse Konstantin (ki Varsóban volt) azonnal kikiáltatott császárrá; hanem e' nem fogadta el a' koronát, mivel még báttyának éltében (14 Jan. 1822) lemondott arról. Minekelőtte a' nagyherczeg kinyilatkoztatása Pétervárába elérkezett volna, mellyben annyának 's öccsének, Miklósnak jelenté, hogy ezt császárnak megesmeri, a' senatus felnyitá S. végrendelését, mellyben e' Miklóst nevezte ki örökösévé, ki 26 Dec. 1825 valósággal is beült a' császárszékbe.

SANDRART (Joachim v.) szül. Frankfurtban 1606, képirásban 's rézmetszésben Velencze, Bologna, Florenz 's Roma oktaták. A' spanyol király számára Seneca halálát festé, Giustiniani markgrófnak 's VIII Orbán pápának sok arczképeket, a' *Galleria Giustinianához* pedig (Roma 1631 fol.) több rajzolatot készitett. A' westfali béke után 1649 Nürnbergbe hivaték, hol a' svéd királyt, a' követeket 's a' vezéreket festé le. Festeményeiben Veronese Pált, Tiziant 's Merigi Angelot követte. Különösen hirre kapott *Die deutsche Aka-*

demie der Bau-, Bildhauer und Malerkunst (1675) czimü munkája által, mellyet rézmetszésekkel ékesitett fel. Mgh. 1688.

SANDSAK (török. lófark), a' török hadseregben altiszet teszen, kinek tiszteletjelül csak egy lófarka van, midőn a' basáknak 2—3 is adatik. Rendszerint a' sandsakok kisebb kerületek helytartói is, mellyek innén sandsakságoknak neveztetnek 's 3—4 teszen egy pasalikot vagy basa alatt lévő helytartóságot.

SANDWICHFÖLD, 5 nagyobb 's több kisebb szigetből álló csoport, a' déli jégtenger határain, a' d. sz. 60° 's k. h. 350°, egészen jégtől 's hótól fedetik, innen növényélet nincs rajta. Cooktól fedeztetett fel 1775.

SANDWICHSZIGETEK, 10 lakott 's 2 lakatlan szigetből álló csoport a' csendes tenger éjsz. részén, az é. sz. 18°—24° 's a' ny. h. 154°—165° közt (Greenwichtől), mellyeket Cook fedezett fel, 's Sandwich grófról, az admiralisság első lordjáról, nevezett el. A' legnagyobbikon, Havaiin (Ovaihin) öletett meg Cook 1779. Ezen szigetek, mellyek közt Oahu (Voahoo) látogattatik meg leggyakrabban, öszvesen 360 nsz. mf. tesznek, vulkán eredetüeknek látszanak, sok hegytől (legmagasabb a' Mauna-Roa, Ovaihin) és termékeny földü völgytől fedetnek. Eghajlatja hasonló Nyugotindiáéhoz, sőt mérséklettebb. Vize bőven van. Terményei sertés, kutya, Európából vitt házi állatok, galambok, vad ludak, vizi tyukok, hal, arumgyökér (a' mezei gazdálkodás főtárgya), yamsgyökér, ananász, patat, czukornád, kenyérgyümölcs, kokosfa, pizáng, szándelfa, papiros-eperfa, krumpli, europai növények, palakő, köszörükő, márvány 's a' t. Lakói (Cook szerint 400,000), kik most ivás, bujakorság és gyermekgyilkolás által 150,000-re olvadtak, malaji faj, jó alkatuak 's barnák, szelid természetüek, 's szövények és gyékények készitésében ügyesek. Hajókat is csinálnak europai mód szerint, 's köteleik tartósabbak az europaiaknál, a' honnan igen veszik a' hajózók. Europai és éjszakamerikai hajók portékáikért itt cserélvén élelmet, ezen öszveköttetés által elébb lesznek a' sandwichi lakosok kereskedő néppé, mint más déli tengeren lakók. Sokan már Chinát, Amerika éjsz.-nyug. partját, az egyesült éjsz.-amerikai statusokat és Angolországot beutazták. Az ifju király 's királyné 1824 Londont meglátogatták, hol 8 Jul. 1824 egy órában haltak meg 's kap. lord Byron vitte vissza testeket honyokba. — Tamaahmaah az 1819 mh. király, ki Atooin és Onehaun kivül a' Sandwichi szigeteket mind hatalma alá hajtá, Voahu szigetén lakott 's az éjszakamerikai hajósokkal 's itt lévő fejérekkel, főképpen Angolokkal való öszveköttetését alattvalóinak pallérozására használta. 30 hajót tartott, mellyeket benszülettek épitettek. Europai módon épitett házban lakott, melly előtt 15 ágyu 's 50 puskás és puskatörös állott őrt. Sok kincset és europai portékát, főképpen hadra szükséges dolgot hagyott maga után. Lakhelye Hanarura város volt, jó kikötővel, mellyet az idegenek részint bátorságos voltáért, részint a' király ritka igazságosságáért számosan látogattak meg. Most is itt szokták hajóikat megjavittatni 's élelmet bevásárolni. 1820 olta a' kereszténység terjesztetik 's oskolák épittetnek. L. Ellis *Tour through Hawaii or Owhyhee* (ném. Hamburg 1827); Mathison *Beschreibung der Sandwichinseln* és lord Byron *Voy. of the Blonde to the Sandwich Islands for* 1824 etc. (London 1827.)

SANHEDRIN (syriai nyelven) v. SYNEDRIUM (görögül) tanácsgyülés, a' Zsidók egyházi és világi legfőbb itélő széke, mellyet ők akkor állitottak fel belső ügyeik és peres dolgaik eligazitásokra, mikor a' Hasmonaeusok v. Makkabeusok nemzetségéből volt papi fejedelmeik a' romai önkény által elnyomattak. A' főpap elölülése alatt papokból, vénekből, 's irástudókból választott 71 táblabiróból állott, kik

az ujtestamentomban főtanács tagjainak v. papi fejedelmeknek, 's véneknek neveztetnek. A' jerusalemi fő tanácson kivül, voltak más városokban is kissebb synedriumok. A' romai procuratorok által ezen nemzeti tanács annyira megszorittatott, hogy csak a' vallást, 's a' Mózses törvénye megtartását illetett ügyek folyhattak előtte, sőt az illyes ügyekben sem volt szabad halálos itéletet mondania. Jerusalemnek a' Romaiak által lett elpusztitatása után a' zsidó statussal együtt eltöröltetett. A' Napoleon által Párisba 1806 öszvehivott nagy synedrium czélja a' volt, hogy a' Zsidók állapotját Francziaországban elintézze.

SAN-MARINO, l. MARINO.

SANNAZARO (Jacopo) jeles költő, szül. 1458 Nápolyban, hol Spanyolországból származott nemzetsége letelepedék. Tudományos miveltetését leginkább Pontano academiájának köszöni, mellyben ő az ottani szokás szerint Azzio Sincero nevet vett fel. Költészi tehetségét Carmosina Bonifacia iránti szerelme fejté ki, kit *Harmosine és Filli* név alatt megénekelt. E' szenvedélytől menekedni akarván, Francziaországba utazott, azonban epedése hamar vissza kinszerite, de már kedvesét nem találta életben. Távol léte szüleménye az *Arcadia* olasz nyelven; ifjui, de maradandó becsü idyllek. Nyájas, hizelgő költészet, tiszta nyelv 's kellemesen hangzó verselés kedveltetik e' mivet. Ez által Ferdinand nápolyi királynak, 's Alfons és Fridrik fiainak figyelmöket is magára vonó, kik utazásaikban 's táborozásaikban kisérőjöknek választák, 's midőn Fridrik 1496 kormányra lépett, Mergellina kies fekvésü mezei jószággal 's 600 arany évi dijjal ajándékozá meg. Azonban jótevője 1501 elüzetvén, S. is Francziaországba követé, 's csak ennek kimulta után tért vissza Nápolyba, hol 1533 meghalt. Az emlitett mezei jószágon maga épitette Santa-Maria del Parto templomban temettetett el. Olasz munkái kijöttek Paduában *Le opere volgari del Sannazaro da varj illustrate* czim alatt 1723. Még inkább elhiresedett latin költeményei által, mellyek a' *De partu Virginis* 3 könyvén kivül, elegiákból, eclogákból 's epigrammákból állanak. Leghiresb ez utósók közül az, mellyet Velencze dicséretére 6 versben készitett, 's mellyért a' velenczei senatus 600 arannyal tisztelé meg. Csinosság, kifejezések szorgos választása, finom gondolatok, 's költői felemelkedés tüntetik ezeket ki az ujabb kor latin költeményei közt.

SANSCRIT v. SAMSCRIT (azaz tökéletes), másképp Deva-Nagara (azaz isteni) v. brahmai nyelvnek (mivel már csupán csak a' brahminok értik) a' Hinduk már ma kiholt nyelve neveztetik, mellyen sok más és különbféle tárgyu munkákon kivül, ezen nép vallás és törvény könyvei irattak. L. Bopp *Ausführliche Lehrgebäude der Sanskritsprache* (Berlin 1825) és Langlois *Monum. littéraires de l' Inde, ou mélanges de littérature sanscrit* (Paris 1827.)

SANSCULOTTE (nadrágtalan ember) a' franczia lázadáskor a' hazafiui párt gunyneve volt, mellyet ennek az aristocratiai párt adott. Mint Németalföldön a' nyugtalanságok alkalmával II Filep alatt a' gueux gunynévből Geusek becsületnév lett, ugy Francziaországban egy ideig dicséretes volt sansculottenak neveztetni.

SANSSOUCI, porosz kir. mulató kastély, Potsdam brandenburgi kapuja előtt lévő halmon, hol II Fridrik legörömestebb tartózkodott, honnan e' sanssoucii bölcsnek is neveztetik. A' kastély csak egy emeletü és kicsiny, de ritka épittetésmódu 's belől szépen ékesittetett. Kerek márványteremében bámultatnak az oszlopok, festemények és florenczi módra kirakott virágos lábpadlat. A' városra 's környékére szép innen a' kilátás. Nevezetesek a' jobb 's bal felől lévő mulató házak, czitrom- 's narancskert és képgyüjtemény. Az előtte álló szőlőhegy tövében lévő mulató kertből a' mulató erdőbe mehetni,

hol egy japani ház áll a' fősétahely bal oldalán. A' kő híd mellett kétfelől szép templomok diszlenek. — Az uj kastély, mellyet II Fridrik a' hubertsburgi béke után épittetett, felette szép, pompás és jó izletü. Az egész épületben csupa ablakajtók vannak, mellyek a' többi ablakokkal egyenlő alkatuak lévén, a' bemenetelek és lépcsők nem tünnek szembe. Az uj kertben II Fridrik Wilhelm király ugynevezett márványpalotája ékeskedik.

SANTANDER (S. Andero) Spanyolország kis tartománya (LAS montanas de Santander e de Burgos), a' biscayai öböl déli partján 's meredek hegyekből és mély völgyekből áll. Gazdag legjobb nemü vassal, 's La Cavada és Liergams kis hegyi városaiban ágyuöntések 's aczélöntő fábrikák vannak. A' partnak nehány jeles kikötője van. Legtágasabb has. nevü fővárasáé, mellybe akármilyen nagy kereskedő hajó beevezhet; de 40 ágyus fregátak csak tengeráradáskor mehetnek be. Ejsz. Európával nagy kereskedést űz, főképpen gyapjuval. A' városnak 10,000 lak. van. 1754 olta püspök lakja. Hajóskolája 's hajóépitései vannak.

SÁNTASÁG. Eredhet ez a' lábat alkotó akármelly résznek hijányából, vagy elfajulásából; de leggyakrabb, 's említésre legméltóbb ama S. mellynek oka a' czombizesülésnek elfajulása. Az ezen izesülést képelő részek, u. m. a' csontvégek, porczok, 's főképen az iznedvhártya, vagy belső betegségnek ide telepedése vagy külső erőszak miatt gyuladni, dagadni kezd, gennyed, 's ha a' gennyek szabad kifolyás nem engedtetik, emészti a' szomszéd részeket; e' közben pedig a' czombcsontfő kitolatik helyéből, 's vagy alább szálván, a' lábat hosszabbá, vagy feljebb, azt rövidebbé teszi. Jelei a' baj kezdetének: előre járt belső baj, vagy külső erőszak (ütés, rándulás, ficzamodás). Az e' tájon szünet nélkül érezhető 's öregbedő fájdalom, daganat, lábhosszabadás 'st. mihelyt megjelennek, azonnal orvosi segitségért szükség folyamodni, mert a' baj igen fontos.

SAPHIR, jobbára agyagból álló drága kő, melly Ceylonban, Peguban, Cseh-, Franczia-, Szászországokban 's Portugalban találtatik kerekded darabokban, hatszegü oszlopokban 's egyes vagy kettős hatszegü kupokban, kék, veres, zöld, sárga, barna, fehér szinekkel; áltlátszó; üvegfényü; törése csigás; a' gyémánt után legkeményebb; sugártörése kettős. A' saphirok brilliant vagy rosette formára köszörültetve drágán kelnek el; legdrágábbak a' veresek (kel. rubin); olcsóbbak a' setét és világos kékek (saphir), a' sárgák (kel. topáz); ibolya szinük (kel. amethyst), a' zöldek (keleti smaragd), a' fehérek, mellyek gyakran gyémánt helyett adatnak el, a' villogók és a' csillagfényük.

SAPPHO igen hires görög asszony 's a' lantos költészetben nagy mesterné, szül. Lesbos szigetén, 's K. e. 600 körül virágzott. Ragyogó hire sok irigyet 's rágalmazót támaszta ellene; miért hazáját elhagyá. Jelesen neme iránti természettel ellenkező szerelemmel vádolák, 's innen ama közmondás: sapphói szerelem. Más Sappho az, ki később ugyancsak Lesbosban született, ki magát azért, mivel heves szerelmét a' szép ifju Phaon nem visszonozá, a' leukadi szikláról a' földközi tengerbe vetette. — A' régiek hymnusokat, odákat, elegiákat, tulajdonitnak az idősb Sapphonak, mellyekből azonban csak töredékek maradtak fenn, 's ezek mély érzelmet és tüzes képzelődést bizonyitanak. Őt tartják azon versforma szerzőjének, melly ma is nevét viseli, millyen Berzsenyinél: Partra szállottam, levonom vitorlám 'sat.

SARA (Sahara, arab. pusztaság), a' földnek legnagyobb pusztája, 60.000 nsz. mf. melly Afrikában a' nyug. parttól, Marokko és a' Senegálfolyó közt, kel. egész Afrikán keresztül Egyiptomig 's részint Nubián keresztül a' veres tengerig terjed; hajdani Lybianak

egy részét tette. Csak itt 's amott találtatnak e' nagy fövenytengeren szigetekhez hasonló források és termékeny helyek, mellyek közt 20-nak vannak lakói. Berberek és a' Senegal felé maur nemzetségek kereskedést üznek sóval és gummival.

SARABANDA $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{8}$ tactusu tánczmuzsika; áll 2 részből, 's mindenik rész nyolcz tactusból; mozgása lassu, komoly. Hajdan Spanyolországban castagnettákkal tánczolák; de már ma nincs divatban.

SARACENEKNEK, napkeletieknek, nevezték magokat az Arabok Európában, mivel az Arab (napnyugoti) név, mellyet Azsiában viseltek, Európában nem illett reájok.

SARAGOSSA (spany. Zaragoza) az aragoni királyságnak (Spanyolországban) fővárosa, gabonával gazdag térségen fekszik, az Ebro jobb partján, mellyen 600 l. hosszu hid áll. 1808 előtt 18 temploma, 40 klastroma, 4700 háza 's 55000 lak. volt. Templomai közt a' Nuestra Sennora del Pilár egész Spanyolorsz. hires. Ersek lakja. Vannak benne: egyetem (1472 alk.), mivészség acad., földmivelés és kereskedés oskolája, 's nehány bőr-, gyapju- és selyemfábr. Jói mivelt tájékán nehány klastrom 's a' hajdani kir. kastély Aljuferia áll. A' városon alól az aragoni csatorna, Ramon Pignatelli jeles mive, foly az Ebroba, Navarrát és Arragont a' földközi tengerrel öszvekötvén. Ha Biscayáig nyulna, a' földközi tengertől a' világtengerig egyenes vizútat formálna. — Saragossa nagy hirt szerzett azon lelkesedett elszántsággal, mellyel lakói PALAFOX (l. e.) alatt Napoleon legtapasztaltabb tábornokjainak, a' város kétizbeli ostromoltatásakor (1808 1809) ellenek állottak, 's melly hajdani Numantia és Saguntum idejére emlékeztet. Midőn a' Francziák Maj. 1808 Madridnak urai lettek, Guillermi vezérhadnagy volt főparancsnok Saragossában. Guillermi, nem lévén a' népnek hozá bizodalma, mint status foglya, Aljuferiába vitetett és Mori vezérhadnagy neveztetett ki főparancsnokká. Erre a' nép 28 Maj. elfoglalta a' fegyvertárt, Mori juntát gyüjtött öszve, a' nép pedig a' Francziákat ellenségeinek kiáltá ki 's a' Saragossában lévőket a' fellegvárba zárta. Ekkor Mori Palafox vezért meghivta Saragossába, hol e' főkapitányá neveztetett ki 's egész Aragoniától megesmertetett helytartónak. Hihetetlen munkássággal készittettek fegyverek 's puskapor. A' Pampelonában 's Madridban lévő spanyol ezeredek szétbomlottak és Saragossába siettek, mint az alcalai hadoskola tanitói is. Most Lefebre-Desnouettes franczia vezér S. alá nyomult. 16 Jun. megvervén Palafox seregét, a' lakosok beárkolák magokat 's 24 óra alatt az eddig nyilt város a' megtámadtatás ellen bátorságba helyezé magát. Saragossa bezáratott. Több rohanás után megvettek a' Francziák 2 klastromot 's a' Monte Terrerot, mellyek a' városon kivül feküdtek; de több kapura rohanások sikeretlen maradt. Naponkénti kiütések 's a' parasztokkal folyt apró hadak zavarák a' viváshoz tett készületeket; 2 Aug. a' város segitséget is kapott. De ugyanezen napon levegőbe repült a' puskaportár 's 3 Aug. lövöldözni kezdék a' várost a' Francziák, kik már 4-ben benyomultak a' hasadékokan S. Engracia klastromba 's a' házhad elkezdetett a' város közepén, egyszersmind a' dulás, gyilkolás és gyujtogatás. Végre megfészkelék magokat a' Francziák a' Cosso-utsza egyik oldalán, a' másikon ellenben az Aragoniak elkeseredéssel csatáztak. A' papok szünetlenül buzditák a' népet a' halálviadalra. Az asszonyok a' sebeseket ápolák, sőt a' viaskodók sorába is léptek. Jelszó a' Nuestra Sennora volt. Ezen szentségnek, mellyet a' nép védelmezni akart, köszöni a' város szabadulását. Az ellenség 4—14 Aug. csak 4 házat vehetett meg. Azonban Józsefnek Madridból elszaladása, a' franczia seregnek Vittoriába visszavonulása 's a' valenciai hadi népnek előnyomulása Verdier vezért, Lefebre követőjét, 15 Aug. éjjel a' vivás félbenhagyására kinszeriték. A' Francziák nehéz ágyuikat a' csa-

tornába veték és sietve eltakarodának. A' nép örömében ujongatott. Eljen Nuestra Sennora és Palafox vezér! kiálta. — A' második 's nevezetesebb vivás 20 Dec. kezdődék. Palafox most határtalan hatalommal kormányozta Aragoniát. Mig az ellenség Bayonneban és Pampelunában uj seregeket készitett Saragossa ellen, itt csak Sept. 1808 kezdék a' várost erősiteni, a' honnan az idő rövid volt uj erősitésmivek felállitására. Minden öszvefüggő házsor sánczá tetetett. Általánosan 160 ágyu védé a' helyet; salétrom elég lévén, csak annyi puskapor készittetett, mennyi naponként szükséges volt, hogy a' puskaportár ismét fel ne repüljön. Eleség ugyan 15000-nek 6 hónapra elég volt, a' lakókét és klastromokét ide nem számlálván; de még is szükség lépett be, midőn a' tudelai szerencsétlen ütközet után sebesek szállittattak ide 's a' szétvert katonák itt keresvén menedéket. Palafox serege 30,000-re ment. Azonközben az ellenség vivó eszközei Tudelától a' csatornán leszállittattak. 20 Dec. 1808 megjelent a' 30,000 főből álló vivó sereg Moncey és Mortier alatt. Már 21 Dec. lövöldözték a' Francziák a' Monte Torrerot, berohantak 's az őrizetet veszteséggel a' városba vonulásra kénszerité tték. 27 Jan. 50 ágyu 3 nagy lyukat törvén, benyomult az ellenség ezeken, de csak nehány belőtt házban állapodhatott meg. Hátulról a' parasztok a' Francziák Pampelunávali öszveköttetését elvágván 's az eleségfuvarozást akadályozván, a' táborban gyakran nagy szükség volt. Azonban a' város is kezdé ezt érezni. Dögben több száz halt meg, annyira, hogy utoljára temető hely se volt. Mégis visszaveté Palafox Lannes marsall felszólitását. Hasta la ultima tapia (az utolsó falig) szóval hagyta el Palafox a' hadtánácsot. — Azonközben a' házhad éjjel nappal folyt 's olly átalkodottsággal, hogy két kicsiny 's egy emeletes házat két napi csatázás után vehetett meg az ellenség. Rendszerint minden háznál 3 ellenállással kellett a' Francziáknak küzdeniek, a) a' betöréssel, b) az emeletről emeletre menéssel, 's c) a' ház szétrugatásával 's a' romladék elfoglalásával. Földalatti hadban mindazáltal többre mentek a' Francziák, mivel az ostromlottaknak nem voltak alkalmatos minaásóik. Ha minden ellenállás sikeretlen volt, felgyujtották a' házat a' Spanyolok, elébb a' falat e' végre dohottal bemázolván. Igy az ellenség csak 7 Febr. intézhette támadását a' város középpontja ellen. Most a' csatázás tüzesebben tört ki földön 's föld alatt, mint valaha. Megvevé ugyan az ellenség 12 Febr. S. Francisco klastromát 's más pontokat; de kétszer hijában igyekezett földalatti árokkal ezen utat álttörni. Az ostromlottak szerencsével ástak ellenmináket 's egyszer egymásra ástak, midőn az árkokban folyt föld alatt a' viadal 's ásó helyett kard és bajonet voltak mozgásban. Végre 17-ig csak ugyan leontá minái által az ellenség az egyetem épületének egy részét. De itt a' romladozó falak és lángoló gerendák közt is dühhel viaskodtak a' betegek is a' rohanó ellenséggel. Hideglelősek állottak őrt, mig a' betegség el nem nyomta őket. Egy háznak földszinti részét a' Francziák elfoglalták; a' Spanyolok az első emeletet védték; egy mina felveté a' falat 's a' padlat 12 Spanyollal leszakadt az ellenségre, 's mindkét fél eltemettetett az omladékoktól. 18-ban megvette az ellenség az Ebro pal partján bezárt külvárost. Ez eldönté a' város buktát; mert a' helynek ezen oldala is nyitva állott az ellenség tüzének. 13 templom és klastrom volt ellenség kezében, még 40 kellett megvennie. 42 nap alatt 16,000 ágyugolyóbis repült a' városba. Az ostromlottaknak alig volt 9000 szolgálattevő emberek. Korház 's orvosi szer nem volt a' sebesek számára. Palafox 4 hétig feküdt betegen egy pinczében 's helyette St. Marc vezérelte az ostromlottakat. Azonközben az ellenség 6 minát ásott 's mindenikbe 3000 font puskaport töltött. Egyszerre meg kellett volna gyujtatniok más nap, hogy a' Cosso melletti házakat levegőbe vessék fel. A' tüzelést

20-ban estveli 4 órakor megszüntette az alkudozás. Lannes feltételetlen megadást kivánt. Végre becsületes egyezés köttetett, de a' mellyben VII Ferdinand nevének nem kellett emlittetni. A' követek magok nem mertek azzal visszatérni a' városba, hol egy vad csoport hallani se akart az áltadásról. 54,000 embernél, kiknek ¼ része katona volt, veszett el 60 nap alatt, de csak 6000 ellenség tüzelése által. Az áltadatás napján 6000 holt feküdt a' templomok előtt, az utszákon és árkokban. — Ezen nevezetes ostromot Caballero spanyol földmérő 's Rogniat franczia vezér irták le. P. Ramon Valdidares Hieronymita a' város védetését *Iberiade* czimü epopoeajában énekelte.

SARBIEWSKI (Mathaeus Kasimir), Sarbievius, Sarbiewoban (a' plozki vajdaságban) szül. 1595, Jesuita 's kir. udvari predikáló Varsoban, mh. 1640, hires, mint lelkes lantos és epigramma költő, latin nyelven. Poematait Leisner adta ki 1753 Boroszloban, aztán Rathsmann lat. és ném. Boroszl. 1800. Életét 's munkáit Langbein irta le (Desd. 1754.)

SARDANAPAL vagy Tonoskonkoleros (a' szent irás Esar-Haddonja?), Assyriának utolsó királya, kinek neve asszonyi puhaságot 's bujaságot jelentő közmondás lett. Nagy hatalmu 's igen gazdag fejedelemnek iratik, ki sirboltjának felirata szerint Tarsus és Anchiale városokat egy nap alatt épittette. Testi gyönyörüségbe merülve, asszonyöltözetben élt munkátlanul ágyasai közt. Ezzel békétlenséget gerjesztett alattvalóiban. Arbaces, mediai helytartó és Belesis babyloni pap, sereget gyüjtöttek ellene. S. eleikbe nyomult 's 3 ütközetben győzött. Azt hivén, hogy teljes hátorságban van, ismét elébbi életére tért vissza 's nagy innepet rendelt a' győzedelmes sereg számára. De Arbaces, segittetvén a' Bactriaiaktól, éjjel reáütött S. táborára 's nagy vérontast tett 's a' futókat Ninive kapuiig üzte. Itt S. 2 eszt. védte magát, mig minden tartományai felkeltek ellene. Az Euphrates kiáradván, a' fal egy részét lerontá 's Ninivének további fenállását lehetetlenné tevé. Ezen kétséges állapotjában felgyujtá S. palotáját 's magát ágyasaival, szolgáival és kincseivel együtt megégeté, 29 eszt. uralkodása után. Bukta rendszerint 888, Volneytől 717 eszt-re tétetik K. e.

SARDES, Sardis, Lydiaországnak (Kisázsiában) hajdani fővárosa, Paktolos folyónál, nem messze Tmolos hegyétől. A' persiai királyok alatt pompás város, 's igen eleven volt az Azsiából Europába vivő kereskedő útért 's mint a' rabszolgákkal kereskedés főpiacza. K. e. 500 a' Görögöktől elfoglaltatván, leégettetett. E' volt egy oka a' mediai hadnak. Később rettenetes földindulástól látogattatott meg. Tiberius császár ismét felépittette. Most helyén nyomorult falu fekszik, mellynek környékén sok jeles omladék bizonyitja hajdani Sardesnek nagyságát.

SARDINIA, hajdan Ichnusa vagy Sandaliotis, későbben a' Görögöktől Sardonak neveztetett, a' földközi tenger szigete, királyság czimmel. Olaszországhoz számoltatik. 448 nsz. mf-ön 3 érseksége, 8 püsp. 3 apátsága, 39 szerzetes- és 13 apáczaklastroma, 368 községe 's mintegy 500000 lak. van. Kel. a' tyrrhenumi, dél. az afrikai, nyug. a' sardiniai tengerektől kerittetik 's éjsz. Corsicatól a' Bonifacio csatorna által választatik el. Földje bőven terem olajat, gabonát (igen jóféle buzát), bort, figét 's más gyümölcsöt. 5 sóaknája eszt. 200,000 mázsa sót ad. Van ezüstje, vasa, onja, márványa, drága köve. Legmagasabb hegye Genargentu, melly 5276 l. magas és innen szállittatik hó Cagliaribá bizonyos adóért. Fát a' hegyek eleget adnak, de nem lévén országutak, a' tengeri városok fát nagyobbára Corsicától kéntelenek venni. 1804 az egész szigeten keresztül szép út csináltatott: 1821 olta több is. Utak nem lévén, nincs Sardiniának még postaintézete. — A' lovak, mellyek némelly tájékokan vadon nyar-

galnak, mint a' szárvas marha is, kicsinyek, de gyorsak, 's jó termetüek. Különösek egy körmü disznai, sardiniai kutyái, muflonja 'sat. A' halászat jövedelmes; sajtal nagy kereskedés üzetik, de a' gabonakereskedés a' kivitelre tétetni szokott nagy adók által akadályoztatik. A' báró Prunnertől (schweizi fitól) Cagliariban alkotott gazdálkodási és földmivelő társaságnak sok régi előitéletekkel kell küzdenie. Sardiniának 12 kikötője van. Csekély népségének okai: a) a' nagy birtokok. Sardiniának 376 feudalis birtoka van, mellyeknek felét spanyol nemzetségek birják. b) A' papság és nemesség nagy jusai; az utolsóból, t. i. senkinek se lehet törvényszék eleibe idéztetnie, hanem 7 rangjabeli személy dönti el perét. c) A' véres boszuállás. Egyszer csak egy hónap alatt 1000 gyilkosság történt! d) Az intemperie, melly egészségtelen levegő 6 hón. tart 's főképpen a' posványtérségeken veszedelmes. Erős és veszedelmes szelek fujnak benne; az éghajlat változó. A' Sardiniaiak, mint a' Corsicaiak, engesztelhetetlen boszuállók, de munkásak, élevenek és találmányosak. Öltözetjében vadhoz hasonló a' közönséges Sardiniai. Ruhái cserzett bőrből valók; némellyek juhbőrbe takarodznak. Ez a' királyság 2 főrészre osztatik, u. m. Capo di Sottora (alsó részre) és Capo di Soprára (felső részre). Fővárosának, CAGLIARINAK, (l. e.) legujabb számlálás szerint 27,356 lak. van. S. hihetőleg pelasg gyarmatok által kezdett mivéltetni a' Heraklidák idejében, mire mutatnak a' Nurraghik (talám pásztorlakások a' legrégibb időkből) szám szerint 700. Az épségben maradtak mintegy 50 l. magasak, földsz nti átmérőjek 90 l. 's csucsok hegyesen végződik. Különbféle kőnemekből épittettek térségen lévő halmokra 's néha bástyákkal vetetnek körül. Később a' sziget egymás után Carthagoé, Romáé, a' Vandaloké, Saraceneké, pápáké, német császároké, Pisaiaké, Genuáé és Spanyoloké volt; gyakran véres csatázások folytak felette. 1154 I. Fridrik császár a' szigetet királysággá emelte. VIII Bonifacius pápa Sardiniát az aragoni királyi háznak ajándékozta, melly több akadály után 1324 békés birtokosa lett a' szigetnek. Erre aragoniai Don Pedro 1335 a' szigetnek polgári alkotmányt adott, mellyet 3 rend (stamenti) irt alá 's pecsételt hittel és a' Lires arboreai Eleonora 1395 a' Carta de Logut készittette számára. A' sard. cortesek közönséges parlamentjén kivül volt Sardiniának, mint Aragoniának, legfőbb kormányszéke, melly mintegy az igazságot személyesitette 's a' király és alattvalói közt lévő törvényes jusoknak organja volt. Ugyanezen eszt. kapott a' sziget büntető törvénykönyvet is, melly még most is használtatik; de a' polgári alkotmányt II Filep elmellőzte. Igy a' sziget 1708-ig, midőn az Angolok Austria számára elfoglalták, Spanyolországé volt. Az utrechti békekötésben (1713) Austriának adatott, de V Filep spanyol király által 1717 visszafoglaltatott. Végre 1720 a' savoyai herczegé lett, mint kárpótlás Siciliáért. Sardinia lakosai igen szeliden kormányoztattak egy vicekirály által 's régi szokásai meghagyattak. A' jólét ismét virágzásba jött Károly Emanuel országlása alatt, hanem követője alatt nagyravágyás jött az igazságosság helyére. 1793 e' miatt kitört a' közönséges békétlenség, mellyet 4 esztendő mulva azon igéret csillapitott le, hogy a' rendek hajdani jusai, mellyek 1796 formásan megesmertettek, ismét helyreállittatnak, a' mi mindazáltal még nem történt meg. 1821. Sard. 10 provinciára osztatott; 1822 a' Jesuiták visszavitettek. Fabrikák 's manufakturák csaknem egészen hibáznak 's a' szigetnek egy hajója sincs, mellyel termesztményeit kivihetné. Még a' tin-és korallhalászatot is Angolok, Francziák, Genuaiak, Siciliaiak 's m. üzik. A' király jövedelmei hajdan olly csekélyek voltak, hogy a' közönséges költségekre, mint a' tisztek fizetésére 's a' szigeten lévő katonaság (15,000 ember) tartására nem voltak elegek. 1811 mintegy 200,000 tall. tettek, mellyekből a'

kir. ház és udvar tartására 40,000-nél több nem maradt fen. A' lakosok Katholikusok 's nyelvek a' spanyol és olasz nyelveknek keveréke; hanem az előkelők tisztán beszélnek olaszul. Spanyoloknak, Nápolyiaknak és Siciliaiaknak még nagy birtokaik vannak ezen szigeten. L. Alb. de la Marmora *Voy. en Sardaigne de* 1819—25, *ou descript. statist. phys. et polit. de cette ile* (Paris 1826 atlassal); Mimaud hajdani franczia consulnak Sardiniában e' munk. *Hist. de Sardaigne etc.* (Paris 1825); Smyth tengeri kap. *Present state of the Island of Sardinia* (Lond. 1828); Petit-Radel: *Notices sur les Nuraghes de la Sardaigne* (1826 Paris); és Chev. de St. Severin *Souvenirs d' un séjour en Sard.* (Lyon 1827); Hörschelmann *Geogr. und Statist. der Insel Sard.* (Berl. 1828) Marmora és Mimaud után; Lassú *Olasz statusok* 258 's köv. lap. (Budán 1830).

Sardiniai Monarchia és Savoyen Ház. Ezen monarchiának kezdő pontja Savoyennek hegyes földje. Több szétomlott status (a' régi burgundi királyság, franczia monarchia, a' Nagy Károly maradékai alatt lévő olasz királyság és Arelatum) ezen töredékét függetlenségre a' 11 száz. kezdetében gróf Berthold, St. Maurice wallisi gróf maradéka (mások szerint Wittekind ősunokája?) emelte, kit Arelatum utolsó királya, III Rudolf, 1016 körül Savoyennek grófjává tett. Hihetőleg ő a' következő savoyeni grófok és később herczegek törzsökattya. Fia, I Humbert, II Konrád császártól (1032), midőn Arelatum Németországnak esett, Chablais uradalmat kapta. Ezolta a' tartomány lassanként monarchiává nőtt. A' savoyeni grófok (egymás után 15) birtokaikat 's politikai jusaikat részint házassággal, p. o. Susa örökös grófnéjával 1050, melly Piemont egy részét (Susát, Aostát és Turint) kapcsolta Savoyenhez, részint azzal, hogy a' Guelfek és Gibellinek egymással küzdésekor okosan főurokhoz a' német császárhoz, ragaszkodtak, kitől (1111) birodalmi gróf czimet és fejedelmi feudumokat 's Lombardiában birodalmi helytartóságot kaptak, részint vevő és cserélő egyezésekkel, részint végre időhez 's környülállásokhoz képest változó, gyakran nyereséges és az egymással hadakozó Franczia-ország, Austria és Spanyolország közt ide 's tova ingadozó politikájokkal nevelték. Lajos herczegnek Lusignan Annával, Janus cyprusi király leányával való házassága 1438, és Sarolta cyprusi özvegy királyné, ki unokaöccsét savoyeni I Károly herczeget, 1482 Cyprus örökösévé tette, végrendelése okot szolgáltattak, hogy a' sardiniai királyok később cyprusi és jerusalemi királyoknak is nevezzék magokat, és pedig utóbbinak a' Lusignan ház Jerusalem koronájához justartásáért. — Historiájában 2 időszakat kell megkülömböztetni. Az I a' statusnak VI Amadé végrendelése általi első alapittatásától, melly szerint a' tartományok elosztha-tatlanokká tetettek 's az uralkodásbani örökösödés az első szülöttekre határoztatott, a' királyi czim megszereztetéséig 's a' sardiniai monarchiának az utrechti béke következésében 1720 az europai statusrendbe lépéséig megyen. Ez időszakban szerzé a' Savoyen ház t. k. a' nizzai grófságot 1388, 's kapott VIII Amadé gróf 'Sigmond császártól 1416 herczegi czímet: elvesztette ellenben III Károly az V Károly császár és I Ferencz franczia király közt folyt had alkalmával, a' 16 száz közepe táján Wallist és Genfet, mellyek Schweiz védelme alá adták magokat; továbbá Waadtlandot, mellyet Bern tett tulajdonává. III Károly fia, a' Franczia-któl birtokaiból kiüzött Philibert Emmanuel herczeg (mh. 1580), mint II Filep spanyol király fővezére, ugy kitünteté magát a' Franczia-ország ellen folyt hadban, hogy a' chateau-cambresisi (1559) békében Savoyent és Piemontot visszakapta. Azonközben a' protestantismus statusaiban elterjedt. A' pápa felszollitására Philibert herczeg a' Protestansokat, kik közt régolta sok Valdiak voltak, erővel akarta megtériteni; de a' hegyek közt

több izben megveretett (egy ütközetben 7000 embert vesztett el) 's kénteleníttetett nekik szabad vallásgyakorlást engedni. Egyébiránt felébresztette alattvalóiban a' mesterségszorgalmat, kik elébb restek és munkátlanok voltak; a' többek közt ő tette le a' mostani nagy selyem-tenyésztés talpkövét, eperfákat ültetvén. Várakat is épittetett 's Turinban fellegvárat. Csere által 1576 az onegliai fejedelemséget 's vevés által a' tendai grófságot kapcsolta birtokaihoz. A' spanyol örökség felett folyt hadban II Victor Amade Mailandnak egy részét (Alessandriát, Val di Sesiát 'st.) birodalmi feudumul 's Montferrat herczegséget kapta, melly eredetiképen (a' 12 száz.) német markgrófság volt 's már 1631 Piemontra kellett volna szállania örökösödés jusán. Ezekhez adta neki az utrechti béke 1713 Siciliát királyczimmel; de 1720 Sicilia helyett Sardiniát kellett elvennie. — A' II időszak, 1720-tól mostanig, 3 időosztályt foglal magában. 1) Amaz egyiránt nagy vezérnek és uralkodónak, III Károly Emmanuelnek, 43 eszt. tartott dicső országlása (1730—73), ki 1735 a' bécsi békében, mint Franczia- és Spanyolországok szövetségese Austria ellen, Mailand egy második részével (Tortonával és Novarával, mint bir. feudumokkal), azután, az austriai örökség felett folyt hadban, a' wormsi egyezés által (1743), Mailand egy harmadik részével (Anghierával, Vigevanascoval 'st.) nevelte országát. 1762 békeeszközlő volt Franczia- és Angolországok közt. Okos belső kormányozása által tartományai nagy jólétre emelkedtek fel 's az 1770-ki uj törvénykönyv, a' Corpus Carolinum, még most is emléke dicsőséges országlásának. A' pápavali meghasonlása alkalmával is fen tudta ő tartani a' statushatalmat az 1726 költ 's Benedektől 1742 megerősitett concordatum szerint, ő töltvén be minden egyházi hivatalt, a' papokra adót tevén 's a' pápa bulláit megerősitése alá vetvén. — A' 2) időosztályt fiának, III Victor Amadenak (mh. 1796) 's unokájának, IV Károly Emmanuelnek (1802 leköszönt a' királyságról), szerencsétlen uralkodásai teszik. Ama 25 Jul. 1792 Austriának szövetségese lett Franczia ország ellen 's ezáltal elvesztette Sept. Savoyent és Nizzát. Ez összeszövetkezett ugyan Franczia országgal 5 April. 1797 Austria ellen, de mind e' mellett is haddal támadtatott meg a' franczia directoriumtól, melly a' nagy adókkal, a' nemesség nyomásával és nagy jusaival terhelt népnek elkeseredését használta 's 9 Dec. 1798 arra kénszeritette őtet, hogy minden szárazi birtokairól mondjon le, mellyek Franczia országhoz kapcsoltattak. Károly csak Sardiniát tartotta meg, hova kellett mennie háznépével együtt. 4 Jun. 1802 az országlást öccsének, I Victor Emmanuelnek, adta által, 's ezolta magános életet élt Romában, hol 1817 Jesuita lett 's 1819 hm. 1806 olta Piemont Genuával a' franczia birodalomnak egy részét tette 's az Alpeseken tuli kormánykerülethez tartozott. — A' 3) időosztályba a' sardiniai monarchiának a' bécsi congresz általi helyreállittatása és nagyobbittatása esik. I Victor Emmanuel 20 Maj. 1814 tért vissza Turinba, minekutána a' szövetkeztek győzedelmei 's a' parisi béke száraz tartományait visszaadták volna. Csak fél Savoyen maradt még Franczia országnál, de ezt is hasonlóul visszakapta, a' monacoi fejedelmi jussal együtt, a' parisi egyezés által 20 Nov. 1815, mellyekért 23 Oct. 1816 a' carougei és chesnei kerületeket 12,700 lak. Genfnek engedte. Hogy Angolország a' turini udvarrali tengeri öszveköttetés által Genuát kereskedő piaczává tehesse, kivitte, hogy a' hajdani genuai köztársaság vissza nem állittatott, hanem mint herczegség 14 Dec. 1814 a' sardiniai monarchia alkotó részévé tetetett. — Victor Emmanuel a' régi alkotmányt, a' hol lehetett, megujitotta, a' szent szövetséget aláirta 's legkeményebb könyvvizsgálatot vitt be. Mint Angolország szövetségese, lord Exmouth ángol admiral által tartós békét nyert a' Barbareskekkel. Mart. 1821 azon nyugtalansá-

gok miatt, (l. PIEMONTI LÁZADÁS), mellyeknek következése a' lett, hogy Austria fegyveres népet küldött országába, lemondott a' koronáról Victor Emmanuel 's a' most uralkodó király, Károly Felix, tette fel azt a' lázadás elnyomatása után, ezen 13 Oct. 1821 költ nyilatkoztatásával, melly az országlás elvejt magában foglalja: Az Isten megszégyenité a' mai philosophismusnak veszedelmes törekvését 's eljőnek azon szerencsés idők, mellyekben a' mostani csalóka és fonák theoriák megvettetnek, ellenben a' vallás, jó erkölcsök, a' király atyai hajlandósága 's az alattvalók engedelmessége lesznek a' népek boldogságának egyetlen alapjai. Della Torre vezérnek Austria, Orosz- és Poroszországok követeivel Novarában 14 Jul. 1821 kötött egyezése szerint a' sardiniai király statusaiban katonai linea huzatott, mellyért Sardinia élelmen kivül 6 mil. fr. fizetett eszt. Austriának. Erre elkezdődött a' lázadók elleni per. Eldöntő volt azon ezeredek szétoszlatása, mellyek a' status változásához szitottak. A' lázadás gyökerének kiirtására rendelések tétettek. A' turini és genuai egyetemekre nézve, mellyekben mutatkozik csupán a' literatura élénksége, mig a' más kettőben, u. m. a' cagliariiban és sassariiban szunyadni látszik, 1822 kir. rendelés jelent meg, melly a' tanulóknak főképpen vallási kötelességeik teljesitését parancsolja, 's 4 tudományigazgatót rendel, kik a' tanulók vallásos és erkölcsi viseletére ügyeljenek. Még keményebb volt a' gymnasiumi, lyceumi és alsóbb oskolai fenyitéket és oktatást tárgyazó rendelés. Ezt követte a' Jesuiták visszaállittatása Sardinia szigetén 's a' savoyeni herczegségben Febr. 1822. Ezen társaságnak adattak által nem csak a' privát tanitó intézetek, hanem a' királyi oskolák is. A' Zsidókra nézve is adatott ki földbirtokokat korlátoló rendelés. Az 1 Jan-ig 1824 el nem adott zsidó jószágok a' statustól áruba bocsáttatni 's a' bejövő pénz kártérítésül a' Zsidóknak adatni rendeltetett. A' mindazáltal megengedtetett, hogy statuspapirosokat vehessenek 's házaikat a' városok zsidófertályaiban megtarthassák. Ezenkivül a' statuskormányzás több ágaiban sok és igen szükséges javitások vétettek munkába, t. k. a' zálogokra 's uj katonai törvénykönyvre nézve. A' kiváltképpen most virágozni kezdő genuai tengeri kereskedés védésére Jun. 1822 a' sardiniai hajó seregecske Genuából a' Barbareskek ellen evezett 's Tunis, melly gyalázatos kivánatokat tett a' sardiniai országláshoz, ezáltal engedékenységre kénszerittetett, a' mi mindazáltal nem sokáig tartott, mig végre Jul. 1825 Nagybritannia hatalma 's ajándékai békét nem eszközlöttek. A' sardiniai vitorla most minden tengeren lobog, sőt a' Platafolyón 's Dél- és Ejszakamerika nyugoti partján is. Fontos volt azon kereskedési egyezés is, mellyet a' sardiniai országlás a' portával kötött Oct. 1823, lord Strangford britanniai követ eszközlésére; mert a' szerint a' sardiniai király alattvalói, főképpen a' Genuaiak, a' fekete tengereni kereskedésre és szabad hajózásra nézve hajdani szabadságokat ismét visszakapták. E' sokat tett arra, hogy Genua, bár néhány hatalmas nemzetség a' hajdani köztársaság függetlensége 's önnön oligarchiai befolyása mellett buzgott is, szorosabban kapcsoltassék Sardiniához. A' jó rend helyreállásával nevekedett a' jólét 's ezzel a' népesség. 1825 a' sardiniai statusok népessége 4,168,417 lélekre tétetett, Sardiniára 490,078 számláltatván. A' csendesség alapitására sokat tett az uj kir. sereg alkottatása, melly a' Franciákéhoz hasonló öszveiratásnál fogva 1823 jött létre. Ekkor már kevesithette a' király az idegen őrsereg számát 's a' veronai congresszen 1822 ki is eszközöltetett az, sőt 29 Sept. 1823 Alessandriából is kitakarodott Olaszország védő hatalmának utolsó csapatja, egyezés szerint. Azon félelemből, hogy az elszaladt Piemontiak 's más idegenek, kik a' szomszéd Schweizban menedéket találtak 's nézeteiket nyomtatványokban terjeszgették, Sardinia belső csendességére kü-

ros befolyással leendenek, kieszközöltetett a' schweizi fögyülésben, hogy e' nem csak a' számüzetteket és gyanusokat távoztatá el, hanem a' nyomtatás szabadsága is korlátoltatott Schweizban. Spanyolországgal is, még mielőtt a' Francziák ide benyomultak volna 1823, minden kereskedési öszveköttetés kettészakasztatott. Ezen franczia seregben, melly akkor az angoulêmei herczeg alatt Cadizig benyomult, szolgált a' sard. koronaörökös, Carignan herczeg, ki a' piemonti lázadáskori viseletéért a' sard. udvartól távol élt. Több alkalommal olly vitézséget mutatott, hogy a' táborozásból 3 Dec. 1823 visszajövén, Parisban nagy megkülönböztetéssel fogadtatott 's erre a' turini udvarnál is ujra megjelenhetett. Sardinia mindazáltal inkább ragaszkodott Austriához, mint Franciaországhoz, mind belső kormányzási politikájára, mind Olaszország környülállásaira nézve. 1824 a' két status közt egyezés köttetett a' vagyonnak 's örökségnek kölcsönös szabad kivitethetésére nézve. Ezt a' barátságot a' még szorosabbá tette, hogy V Ferdinánd ifjabb magyar király a' sardiniai király leányát, Mária Anna Karolinát, vette feleségül 27 Febr, 1831. Egyébiránt, hogy a' sardiniai udvar aggodalma a' belső csendességre nézve még nem oszlott el egészen, abból lehet kihozni, hogy az országlás a' nép pallérozottságától és köz kedvességet nyert irók munkáinak befolyásától most se szünt meg félni. Legalább 1825 mindenkek, kinek birtoka 1500 lirenél nem több, megtiltotta az olvasás- és irástanulását, 's a' felsőbb tudományok tanulását azoknak, kik éppen annyinál több jövedelmet nem mutathatnak ki.

A' savoyeni uralkodó háznak nem lévén férjfiui örököse, 1831 olta a' Savoyen-Carignan (l. Carignan) ág ül Sardinia királyszékében, a' bécsi congresz végzete szerint. Ferencz Tamás Carignan herczegnek, a' savoyeni herczeg I Károly Emmanuel (mh. 1630) ifjabb fiának két fia volt. Az idősebbtől származik a' még virágzó Carignan ág. Az ifjabb a' Savoyen-Soissons ágat alkotta, melly 1736 nagy savoyeni Eugennel (l. e.) kihalt. A' sardiniai monarchia 1364 nsz. mf. fekszik 4,377,000 lak. kik 95 városban, 285 mvár. 3441 fal. laknak; ezek közt 300,000 Francziák Savoyenben, 21,900 Valdiak 's 3200 Zsidók. A' monarchia részei I a' szárazon lévő tartományok, mellyek 1818 8 kerületre osztattak, mellyek ezek: Savoyen, Turin, Coni, Alessandria, Novara, Aosta, Nizza és Genua. Ezek magokban foglalják: 1) a' savoyeni herczegséget; 2) a' piemonti hercz.; 3) a' nizzai grófs. a' monacoi fejedelemséggel; 4) a' montferrati és (Sardiniához tartozó) mailandi herczegségeket; 5) a' genuai hercz. 's öszveséggel 923 nsz. mf. feküsznek, 3,700,000 lak. 2727 községben. II. Sardinia ország és szigete 's Capraja szigete (2½ nsz. mf. 2000 lak.) — Jövedelme a' királynak 21,852,000 for. A' status adóssága 60 mil. for. A' haderő 28000 főből, ezenkivül Sardinia szigetén 40,000 polgárkatonából áll. A' tengeri erőt 1 fregát, 3 schooner, 's 5 gálya teszi. A' király 3 vitézrendet oszt ki: 1) a' dell' Annunziatát; 2) Sz. Móriczét és Lázárét; 3) a' katonarendet 1815 olta. Ezeken kivül van még a' hüség keresztje. A' király hatalma örökös és határtalan. A' kormányzást 3 statustitoknok viszi. Sardinia szigetén vannak rendek 's Genuában uj adók bevitelére a' rendek megegyezése mulhatatlanul szükséges. A' nemesség számos, de ugy adózik, mint a' köznép. A' papság (39 érsek és püspök, 3996 helybeli pap, 293 szerzetes- és 144 apáczaklastrom) nem igen gazdag. A' pápa hatalmát concordatum korlátolja. A' felsőbb pallérozottságot (4 egyetemben, u. m. a' turiniban, genuaiban, cagliariiban és sassariiban, 41 gymnasiumban 's 39 seminariumban 'sat.) a' tanitás és sajtó akadályai igen hátráltatják. Kereskedéssel 1826 több hajó foglalatoskodott 4000-nél. — Vö. Gius. Manno *Storia d' Sardegna* (Turin 1825); Luigi Cribrario *Notizie sopra la storia dei principi di Savoja* (Tu-

rin 1825); Jean Frézet *Hist. de la maison de Savoye;* és Lassú *Olasz statusok* 299 's köv. lap. (Budán 1830).

SÁRGARÉZ (Aurichalcum), olvasztás által rézből, és horganyból (zincum) készült érczkeverék, melly kellemetes és sok czélra hasznos, de ételkészitési edényekké fordittatván ártalmas; mert a' magában mérges réz nem veszti el a' vegyités által e' rosz tulajdonságát.

SARK (Polus) a' föld tengejének két végső pontja, éjszaki (polus arcticus) és déli (polus antarcticus.) Az elsőhez jutásra nézve tett fáradságos utazásokat l. az EJSZAKFÖLDSARKI UTAZÁSOK cz. a. Ha a' földtengelyt kinyulva képzeljük, ugy két vége az ég boltozatját éri 's az érintés két pontjai világsarkaknak neveztetnek, mellyek körül az egész föld minden égi testekkel együtt minden 24 órában megfordulni láttatik. Polus magassága a' polusnak valamelly hely, város v. tartomány horizonja felett, bizonyos magasságra állása, v. azon szeglet, mellyet a' földnek v. tengelyének a' horizonra hajlása csinál, 's melly 90°-nál soha se lehet nagyobb, sőt el is enyészhetik, ha a' tengely a' horizonban esik. Innen a' polus magassága egyenlő a' hely geogr. szélességével. Polaris távolság a' polusnak valamelly hely tetőpontjától v. zenithjétől való távolsága, tehát azon szeglet, melly a' polus magasságát 90°-ra egészíti.

SÁRKÁNY (Draco) több értelmekben vétetik 1) Csillagzat; 2) Állat, melly soha sem élt és mellyről mégis minden kornak költői emlékeznek, a' lehető legundokabbnak, 's legrémitőbbnek rajzolván azt. Ennek hazája majd minden tartomány volt, de mindenkor az ismeretlen, hossza 20—70 öl. Aelian emlekezik egyről, melly N. Sándor idejében Indiában isten gyanánt tiszteltetett; ennek 70 ölnyi, halhéjjal fedett, 's lábtalan teste kigyóként mozgott erejével elefántokat győzött, éles látásu volt, dühösen konczolt állatok vére 's husa vala eledele. Hihető hogy a' goliátkigyót értették alatta. 3) A' villányos s. mellynek Franklin és Romus által közel egy időben történt kitalálására a' gyermekeket mulató papir s. nyujtott alkalmat. Franklin készitett a' gyermekeinkéhez hasonló sárkányt, mellynek farkán egy darab hegyes vas függött, ennek hegyére kötött ő kenderzsineget, 's ennek másik végére egy kulcsot; felereszvén tehát a' sárkányt, a' kulcsot öszvefüggésbe tette a' felfegyverzett üveggel, 's ezt megterhelvén villánnyal, megmutatta hogy a' levegőben valóságos villány vagyon. Ugyan ez időben Romus is Franczia országban cselekedte ezt, a' nélkül, hogy Franklin tettéről tudna valamint. Legujjabb időkben hasznosan forditják e' sárkányt a' felhők villánya mennyiségének kémlelésére; készül t. i. 4' h. 3' széles papir sárkány; ez hogy az eső által el ne rontassék, valami zsiros tapasszal bekenetik 's kin hagyatik.

SARKCSILLAG azon csillag, melly az éjszaki földsarkhoz legközelebb áll. E' második nagyságu álló csillag a' kis medve farkában legszélül, és jelül szolgál az éjféltájéknak 's éjszaki földsark helyzetének feltalálására, honnan vezércsillagnak is neveztetik. A' déli földsarkhoz a' de la Cailletól felfedezett tengeri octans van legközelebb; de mivel e' csak 5-dik nagyságu csillag, tehát a' kis vizi kigyó tartatik déli sarkcsillagnak, bár 11° van távol a' déli sarktól.

SARKKÖRÖK (polaris circulus) azon két kisebb körvonalok, mellyek a' földsarkoktól mindenütt egyenlő távolságra, azaz, $23\frac{1}{2}$°ra esnek 's mind az aequatorral, mind a' tropicusokkal egyközüleg mennek. Egyik éjszakinak, másik délinek neveztetik. Ezeknél kezdődnek a' földsarkokig terjedő éjszaki és déli hideg földövek.

SARKOPHÁG (szó szerint husevő) volt a' régieknél eredetiképpen, a' mysiai Assor városa mellett ásatott spongiás kőből készült könnyü koporsó, mellynek Plinius szerint olly tulajdonsága volt, hogy a' bele tett holt test, a' fogakat kivéve, 40 nap alatt mege-

mésztetett. Később minden mesterségesen készült koporsó, v. koporsó formáju sirbolt igy neveztetett.

SARMATÁK, SAUROMATAK voltak a' régieknél a' szlav és más Europának 's Azsiának éjszaki tartományait lakó nemzetek. Europai Sarmatia Gatterer szerint (ki azt mindazáltal igen messze terjeszti) Lengyelországot a' Weichseltől, Poroszországot, Kurlandot, Lieflandot, Oroszországot, europai Tatárországot Krimmel, ázsiai Oroszországot, Siberiát 's Mongoliát foglalta magában. A' Sarmaták vándorló életet éltek. Azt irják, a' Medek maradékai 's eredetiképpen Azsiában laktak a' Don, Volga és Kaukasus közt Láthatni őket a' historiában, mint VI Mithridates pontusi király szövetségeseit, akkor már a' Donon innen laktak, 's azután a' Don és Duna közt is elterjedtek. Egy ideig rettentők voltak az ázsiai királyoknak. Nevezetesek köztök a' Jászok (Jazyges) és Roxolánok. A' Romaiakkal hosszas és véres, de többnyire szerencsétlen hadaik voltak. 407 K. u. egy részek a' barbarokkal Galliába vonult; az ithon maradtakat Attila meghóditá. Ennek halála után Marcianus császár alá adták magokat, ki nekik a' Dunánál adott lakhelyet, hol később a' Gothokkal egy néppé olvadtak össze.

SAROS vármegye, Sáros nevü puszta vártól vette nevét. Határozzák: kel. Zemplin, d. Abauj, ny. Szepes és éjsz. a' közte és Galiczia közt határvonalul szolgáló Kárpát. Nagysága 65 nsz. mf. Lakosai száma 184, 518, kik 3 kir. városban (Eperjes, Szeben, Bártfa), 11 mvár. 's 366 fal. laknak, nagyobbára Tótok és Rusznyákok, kevesen (csak a' városokban) Németek 's Magyarok. Folyói: a' Hernád, Tarcza, Tapolya, Ondova 's m. Szép fákkal diszlő erdei 's baromtartásra alkalmatos legelői vannak. Termései: kevés buza, több rozs, sok árpa, zab, hajdina, len és kender. Szőleje hideg miatt nincs. Szarvas marhája, lova, juha, sertése csak házi szükségre 's mezei gazdálkodásra elégséges van; vadja ellenben nagy erdeiben sok. Aranybánya aranyat 's ezüstöt, de nem sokat, Libánka, Simonka, Dubova és Jedlovecz hegyek egész világon legszebb 's igen becses opált adnak, melly nem bányákban, hanem árkokban kerestetik 's kevés fáradtsággal találtatik. A' sóvári hegyek teljesek kimerithetlen sóvizzel, mellyből Sóváron eszt. 120,000 mázs. só főzetik. Savanyu vize (fördésre 's inni jó) 72 van; jelesebbek a' bártfai, lipóczi és eperjesi. A' lakosok vallásokra nézve Kath. (118,968), Evangel. (15,740), Reform. (40), nem egyesült Görögök (84), Zsidók (3714.) Járása 6, u. m. a' felsőtarczai, alsótarczai, szirokai, tapolyai, szekcsői, makoviczi. Mostani főispánja Vásáros-Naményi báró ifjabb Eötvös Ignácz Ur Ő Exc.

SARPI (Paolo), mint szerzetes Fra Paolo Venecziában szül. 1552. 14 eszt. korában Servita, 26-dikban rendjének provincialisa, aztán főügyvédő lett 's Romában, hol lakott, közönségesen becsültetett. Irigységből azzal vádoltatott, hogy eretnekekkel és Zsidókkal tart, a' mi további előmenetelét hátráltatta, mig a' venecziai köztársaságtól, az V Pál pápával folyt per alkalmával, theologusává és consulensévé nem választatott. Ekkor Venecziába ment, 's hazáját olly okossággal, mint hazafiui tűzzel védte. Ezt azzal boszulták meg ellenségei, hogy gyilkosokat béreltek ki megölésére; hanem bár 15 sebet kapott, mégis életben maradt. Még egyszer rátörtek szerzetesek alvó szobájára, de e' gyilkos szándék is napfényre jött 's elfogott levelekből beblzonyittatott. Hogy további veszedelmektől megmenekedjék, klastromába ment, hol 1623 hm. — Kora legnemesebb 's legigazságszeretőbb férfiainak és olaszország legérdemesebb historiairóinak egyike volt. Munkái: *Trattato delle materie beneficiate* (ném. Nürnberg 1786); *Istoria del Concilio Tridentino*, melly már több izben jelent meg (ném. Rambach forditotta); 's levelei, mellyek igen

vonzók és tanuságosak. A' természettudományban, mathesisben és opticában is nagy esmeretei voltak. Munkái összvesen először 1677 jelentek meg Venecz. 6 köt.

Sarti (Giuseppe) hangszerző, szül. Faenzában 1729, 1756 Kopenhagaban udv. karmester lett. Itt operái nem nagy tetzést nyertek. Utóbb Velenczében a' della pietá conservatoriumban lett karmester, 's ettől fogva kezde Olaszországon hiresedni. Szerzeményeit isteni muzsikának nevezék. 1782 a' majlandi székes egyháznál lett karmester. Operái közt legnagyobb figyelmet gerjeszte *Giulio Sabino*, mellyet 1781 a' velenczei szinház számára irt. Azonban müesmerők azt állitják, hogy ebben gyenge 's hijányos a' harmonia, 's csak könnyü és kellemes melodiáit dicsérik. Más operái, jelesen a' *Gelosie villane* még éjszakra is elröpiték hirét. Katalin császárné Petersburgba hivá, 's itt egy nagypénteki muzsikát, a' rendes huros és fuvó szerszámokon kivül, 66 énekessel és 100 orosz kürttel ada elő. Az Oczakow bevételére irt Te Deumhoz pedig még ágyudurrogásokat is alkalmazott. A' különböző nehézségü ágyuk, mellyek a' várudvaron bassust játszának, valóban különös foganatot adtak. Midőn 1786 *Armidáját* előadta, arany szelenczével 's gyémánt gyürüvel ajándékozá meg a' császárné; utóbb pedig Katharinoslawban a' conservatorium igazgatójává nevezé 35,000 rubel fizetéssel, szabad lakással, 15,000 rubel uti költséggel, 's első rangu orosz nemességre emelé. Hazájába utazta közben 1802 megholt Berlinben. Idegen földön többre becsülteték mint hazájában, hol csak nehány tréfás operáit, p. o. *Fra i due litiganti il terzo gode* adák elő. Szoros egyházi stylusban is irt nehány derék munkát, 's egy eszközt talált fel, melly a' hang lebegésének másod percz alatti számát meghatározza.

Sarto (Andrea del) igaz néven Vanucchi, hires képiró a' florenczi oskolából, nem valának jeles mesterei, hanem Angelo és más nagy mivészek munkái tanulása által képzé magát. Némellyek azt állitják, hogy kevés leleményességgel birt, 's azért összeállitásaiban Dürer lapjait használta. I Ferencz tetemes fizetés mellett Franciaországba hivá. De pazarló nője, kit igen szeretett, háladatlanságra csábitá a' király iránt. Nemcsak rövid idő mulva visszament Olaszországba, hanem azon nagy sommákat is, mellyeket fejdelmi pártfogója hires olasz mesterek miveinek megszerzése végett kezibe adatott, maga 's felesége gyönyörüségeire vesztegette. Megbánta ugyan hibáját, de a' királyt többé meg nem engesztelheté. Többek közt ekkor festé Abrahámnak azon szép áldozását, melly később a' dresdai képtárba került. Utánazásban olly mester volt, hogy X Leonak Rafael után készitett arczképével Romano Giuliot is megcsalta, noha ez a' rnházaton maga is dolgozott. Hires nagy mivei közé tartoznak egy sirbaeresztés a' Pitti palotában, a' megholt idvezitő a' nagyherczegi képtárban, egy szép madonna a' florenczi l' Annunziata templomban; egy Caritá Baselben; Tobias az angyalokkal 's a' t. Florencz bevételekor 1529 magok a' berohanó katonák is ugy meglepetének egy vég vacsorája által, melly egy ebédlőben függött, hogy azt megkiméInék. Mgh. 1530 döghalálban. Festeményei jó rajzolóra 's szinezőre mutatnak; összeállitásai kellemesek 's kedves gömbölyegségüek. Öltöztetései igen jók. Tanitványa Giac. Pantormo.

Sas. 1) Természettud. tekintetben a' ragadozó osztályba tartozó, magasan repülő, éles látásu, ragadozásból élő madárnem, mellyből nálunk 23 faj találtatik, mellyek közül az Aranysas nagyságáért (hossza 1, kiterjesztett szárnyai széle 2½ öl.) a' madarak királyának neveztetik. 2) Csillagászi értelemben az éjszaki félgolyón, nagyobb részint a' téjutban 281 és 305° közt fekvő csillagzat. Találtatik benne egy első nagyságú csillag *Atair*, felette egy harmadik, alatta egy negyedik nagyságú csaknem egyenes vonatban, asonkivül a' farkában

két harmadik nagyságu. 3) Mythologiai tekintetben az erőnek, dicsőségnek, győzedelemnek jele; innét a' Görögöknél Jupiter kir. széke mellett ül, 's neki menyköveket adogat. Innen a' Heraldikába vitetett által, előbb az egyiptomi, később a' romai uradalom czimere. Ujjabb időkben a' keletrómai, utóbb Zsigmond ólta a' németrómai ország czimere a' kétfejü kiterjesztett szárnyu koronás fekete sas. Ezt követve Austria ugyan illyen idomu, Oroszország kétfejü 3 koronás, Burkusország egyes fekete, Lengyelország egyes fehér, Napoleon császár 's a' tőle alapitott országok egyes arany, az estei herczeg ezüst, 's több német tartományok és városok külömb szinü, 's idomú sasokat vettek fel czimerül. 4) Diplomatikai tekintetben négy rendek neveztetnek tőle: a' würtembergi arany sas, a' porosz veres sas, 's a' hasonlóul porosz fekete sas és fehér sas lengyel rend. 5) Tudományos értelemben egy 1830-tól kezdve hónaponkint megjelenő magyar tudományos folyóirás.

SÁS egy a' polyvások természetes rendébe, az egylaki seregbe, a' háromhimes rendbe tartozó növénynem, mellynek számtalan fajai közül (Sprengel 267 emlit) 72 nálunk is találtatik, 's marháinknak nem igen kedves szénát ad.

SASFOGÓ, két hegyes kapával felkészitett fogó, mellyel testek mélységből hozatnak fel, egy vizerányosán fekvő csigára tekerődző lánczná fogva.

SÁSKA egy a' bogarak seregéhez a' félfedők (Hemiptera) rendéhez tartozó állatnem, mellynek több fajai közt legártalmasabb a' költöző Sáska (cicada migratoria.) E' többnyire keletről jövén, hazánkat gyakran meglátogatta, 's a' mezőt elpusztitotta. Legutoljára 1826 mutatta magát Erdélyben. Az Arabok ezt, 's más sáskafajokat eledelre is használják.

SASSOFERATO, tulajdonképen Giambattista Salvi, szül. 1605; festésben Dominichino, Guido és Albani valának mesterei. Különösen madonnákat festett, többnyire alvó Jésussal, kit anyja fátyollal takart el, vagy gondosan lebbenté azt fel. Fejei kellemesek, kifejezéssel teljesek; a' kék öltöztetésben igen nagy ügyességet mutatott. Többnyire fél figurákat festett. Mater dolorosája után Folo gyönyörü réz metszést készitett.

SÁTOR (tabernaculum), eredetileg a' Zsidók SZÖVETSÉG SÁTORA (l. e.) igy neveztetik azon kis oltár- és vakablakforma, rendszerint arannyal 's drága kövekkel ékesitett hely is, mellyben tartatik a' kath. egyházak főoltárain a' szentelt ostya 's nézésre kitétetik, mint a' szentek képeit, ereklyéket 's más szentségeket magokban foglaló kis vakablakforma falüregek is. A' Methodisták is igy nevezik imádságházaikat, hogy ezáltal a' szövetségsátorra emlékeztessenek.

SATRAPÁKNAK a' persiai birodalom egyes tartományainak helytartói neveztettek; innen helytartóság satrapia. —

SATURNALIAK, romai innep, Saturnus boldog uralkodásának emlékezetére, mellyben az emberi nemzet közt egyenlőség és szabadság állott fen, hüség, bizodalom és szeretet testvéresitett mindeneket 's nyomatás és lázadás esmeretlenek voltak. Eleinte csak 1, azután 3, majd 5 's a' Caesarok alatt 7 napig, 17—23 Dec. tartott. Azzal kezdetett el, hogy a' Saturnus lábait egész esztendőn által körülövedző gyapju pántlika leoldatott. Azután templomában sok viaszgyertya gyujtatott meg, annak jeléül, hogy többé emberek nem áldoztatnak. A' rabszolgák ekkor szabadok voltak, szabadságok jeléül kalapot, 's fejér togát viseltek; az urak ellenben rabszolgai szerepet vettek fel 's vendégeskedő rabszolgáiknak szolgáltak. Utólsó napokon, mellyek később adattak az innephez, egymásnak ajándékokat küldtek a' Romaiak, mint istenképeket, pecséteket, mellyekről e' napok sigil-

lariáknak is neveztették 's igy köszöntötték meg egymást: Io Saturnalia! Bona Saturnalia! Nehány fogoly szabadságba helyeztetett, kik lánczaikat Saturnusnak szentelték.

SATURNUS, eredetiképpen óitaliai istenség, melly később a' görög Kronossá változott által. Uranus és Gaea 6 Titanidákat nemzettek. Ezek közt legifjabb Kronos (idő) volt, ki, midőn Uranus gyermekeit bezárta, ezért haragvó annyától boszuállásra felszólittatván, éles metszőkésével, mint Hesiod irja, attyának szeméremtestét levágta, mire ez az uralkodásból letétetett, a' Titánok bezárt testvéreiket kiszabaditák 's az országlást Kronosnak adák. E' Rheát vevé feleségül, ki neki több fiat és leányt szült, hanem tudván, hogy az uralkodástól ő is fia által fog megfosztatni, elnyelte világra jött gyermekeit. Csak Zeus mentetett meg, kit Rhea Krétában rejtett el, hol Gaea felneveltetését igérte. Kronosnak polyába takart követ nyujtott Rhea, mellyet S. fia helyett elnyelt. De a' Gaeától és Metistól beadott hánytatóra S. mind a' követ, mind elébb elnyelt gyermekeit kiokádta, kiknek segitségével Zeus őtet 's a' Titánokat 10 eszt. csatázás után a' királyszékből levetette. Kronos a' Titánokkal együtt a' Tartarusba záratott, mellyből későbbi költők szerint kiszabadultak; Zeus pedig, Pindarus szerint, Kronost a' nyug. oceán boldog szigetei uralkodójának megesmerte. Az esmeretlen Hesperia tartatott azon tartománynak, mellyben Uranus és a' köv. Titánok uralkodtak. Később e' föld közelebbről megesmertetvén, Kronos és az arany idő Italiába tétettek által. A' Kronost Saturnussal öszvekeverő költők szerint Saturnus országlásától megfosztatván 's fia előtt futván, Italiát választotta menedékévé 's Latiumban (a' latere szótól) lappangott. Itt Janus király megosztotta vele az uralkodást és S. a' capitolisus, hajdan saturninus hegyen Saturnia várost épite. Romában a' forumon állott temploma, mellyben tartatott a' közönséges pénztár. Saturnus kora mint arany idő, felejtetlen maradt 's a' költőktől vetélkedve magasztaltatott. Békésen hempelyegtek az esztendők 's minden pillantat tiszta zavaratlan örömélést és megkeseritetlen örömöt nyujtott. S. Chiron Centaur attyává is tétetik.

SATYRA, szélesebb értelemben idegen hibák és gyengeségek elmés gunyolása, szorosabb értelemben véve pedig ollyan költés, melly az emberek hibáinak és balgatagságainak nevetséges oldalát enyelegve v. csipősen adja elő, v. pedig gunyolva üldözi. A' költés ezen neme Romában eredt; nevét a' satur latin, 's nem a' satyr szóból kell származtatni, melly azon tárgyak és versnemek keverékét jelentette, mellyekből állottak a' legelső illyen nemü költések. A' satyra komoly nemét meg kell különböztetni a' vígtól. Amaz a' nagy bünöket és valóságos gonoszságokat támadja meg, komolyon és hathatósan fenyiti; ez ellenben az apróbb hibákat és balgatagságokat festi, az ollyakat, mellyek inkább a' külső viseletet, mint a' belső charactert undokitják neveti. A' satyra tárgyai, az ollyan bünök és balgatagságok, mellyek az emberi társalkodásokban átaljában v. valamelly országban, állapotban és időkorban uralkodnak; mert a' satyricus költő fenyitésének inkább dolog, mint személy ellen kell irányoztatni. Innen a' satyricus költő fő tulajdonságának az emberek bűnei és balgatagságai éles belátásu észrevételében és igy tökélletes ember- és erkolcsesmerésben kell állani. Levelekben, elbeszéllésekben, beszélgetésekben, nézö játékban (mint Aristophanes), dalokban, vitézversezetekben, mesékben, 'sa't. lehet használni. A' satyra előadására, jámbokat és hatlábu versnemet választottak a' régiek, az ujabbak pedig átaljában jámbokat, még pedig majd az alexandriai, majd az ötlábu nemet, ez utóbbit v. rim nélkül, v. rimekben. A' tulajdonképpi oktató satyrát, először a' Romaiak kezdték, 's alapitója Lucilius volt; az elevent és enyelgőt azután Horatius

művelte ki, a' komolyt pedig Juvenalis és Persius. A' romai satyráról Vulpius, König és Casaubonus irtak. Wachsmuth athenaeumában egy derék értekezés van róla 1 k. 2 füz. Az ujabbak közül említjük: az Olaszoknál Ariostot, Alamannit, Salvator Rosát, Menzinit, Dottit, Gozzi Gáspárt, Alfierit; a' Spanyoloknál Cervantest, Quevedot és Saavedrát; a' Francziáknál, Regniert, Boileaut és Voltairet; az Angoloknál Donnét, Rochestert, Popét, Schwiftet, Youngot, Churchillt, Johnsohnt és Pindar Pétert (Wolcottot); a' Lengyeleknél Krasiczkit; a' Németeknél Murnert, Hutten Ulrichot, Fischartot, Brandot, Rollenhagent, Rochelt, Canitzot, Hallert, Hagedornot, Rabenert, Sturzot, Stolberget, Kästnert, Lichtenberget, Falkot, Tiecket, Wetzelt, Weissert, Haugot 'st.; a' Magyaroknál Faludi Ferencz némely darabjait, Nagy János szanyi plebánus *Az oroszlány és nyájas muzsáját* (Bécs 1790), Csokonai Dorottyáját 's m. A' Görögöknek nem volt tulajdonképpi satyrájok; Archilochus és Simonides költeményei inkább mocskolódók voltak. A' Görögök satyricus nézö játékaik egészen különböztek a' satyrától; mert azok a' szomoru v. legalább vitézi tetteknek, tréfásokkal és vigakkal való keverékei voltak. Ezen nézőjátékot utól vagy közben való játékoknak használták, 's nevetséges és gunyoló természetüek voltak: ezek közül már ma csupán csak Euripides Cyclopsával birunk. (L. Eichstädt *De dramate Graecorum comico-satyrico etc.* Berlin 1822).

SATYRUS. A' Satyrusok, Silenusok, Faunusok és Pánok nevezete alatt a'Görögök mythologiája olyan lényeket ad elő, melyek több vagy kevesebb mértékben állati természethez, nevezetesen kecske testalkathoz közelitnek. Eredetileg peloponnesusi erdőistenek voltak; további kiformáltatásokat az atticai dramanak tulajdonithatják. A' Görög hegyes fülüknek, kopasz fejüknek, fülek megett apró kinyövésekkel képzelte magának, a' későbbi művészek pedig, a' nékik tulajdonitott szarvak és kecskelábak által a' Pánokhoz hasonlitották azokat (l. Voss *Mythol. Briefe*) mellyért is ábrázolásaikban némellyeknél több állati hasonlatosságot lehet tapasztalni, p. o. kecskelábakat, farkat, hegyes füleket és szarvakat: másoknál az emberi testformát megtartják 's az állatiság csak kecskefül és farkok által tetszik meg rajtok. Máshol az állatiság csupán csak parasztos, durva és otromba emberi formává változik, mellyből azonban a' művészek a' mezei természetnek kellemetes és tetszős képzeletét tudták teremteni. A' Faunusok, és Satyrusok közti külömbség leginkább az, hogy amazokat csupán hegyes fülekkel és rövid farkal, ezeket pedig kecskelábakkal is ábrázolják; a' Silenusok pedig megvénült Faunusok: de ez hibás vélekedés, mert a' Görögök Satyrusa éppen az, a' mi a' Romaiak Faunusa. A' Satyrusok, Silenusok, Faunusok és Pánok egész neme nem egyéb, mint különbféle képzeletekből származott erdei és mezei istenei a' régieknek. A' Satyrusok és Silenusok Bacchus kisérői, de melly jelentésből? azt már most nem lehet tudni, mint a' rólok való képzelődés eredete is az ókor előidejéből való. Ugy tartják, hogy a' Satyrusok szülei Bacchus és Nikaea najád, mások szerént Mercurius és Iphtime nympha voltak. A' Satyrusok buják voltak, 's a' hangászatot kedvelték. Bacchus innepén mindég hangicsálva és tánczolva jelentek meg.

SAUL, Izrael királya K. e. 1050 körül. A' Benjamin törzsökének csekély nemzetségéből származott, de szépségével 's vitézségével kitünteté magát és Samueltől királyá választatott, midőn a' nép a' köztársasági alkotmányt megunta. De csak az Ammonitákon nyert győzedelem után esmertetett meg királynak az egész néptől. A' Philisteusokon, Edomitákon, Ammonitákon, sőt az Euphratesen túl lakó Zoba királyon nyert későbbi győzedelmei megalapiták tekintetét. De SAMUEL (l. o.), ki nem örömest tevé le a' főhatalmat, megtartotta a'

nép közt pártját 's midőn Saullal, a' papság jusaiba kapkodása és az Amalekitákkal folyt had alkalmával az isten parancsolatja elleni engedetlensége miatt meghasonlott, Davidot kente fel alattomban királyá. Ebből polgárhad lett, melly Saulnak a' Philisteusokkal folyt hadban történt elestéig tartott.

Saurau (Ferencz gróf) szül. Bécsben 1760 Sept. 10 régi nemes styriai házból, II József figyelemre méltatta az ifju Sauraut, ki kevés idő alatt csehországi kormánytanácsos, Prágában városkapitány, végre Bécsben a' directoriumnál udvari tanácsos lett. Mikor II Leopold német császárrá koronáztatott, Csehország részéről S. vitte az udvari marschall szolgálatját. Nem sokára alsó austriai kormányelőlülővé neveztetvén ki, Thugut ministerrel szoros egybeköttetésbe jött, 's egy darabig a' politia és financzia felügyeleteit is vitte; mivel gróf Pergen már elöregedett. Kilépvén Thugut a' ministeriumból, Saurau Pétervárába küldetett követnek, hol Sándor császár megkoronáztatásán Moskauban jelen volt. Visszajött követségéből 1804 's a' köv. eszt. austriai tartomány marschalljának és belső Austria kormányozójának tette az udvar. Ezen hivataljában János fő herczeggel egyetértve 1809 a' tartalék és honvédő sereg rendbeszedésében különös szorgalommal járt. A' háboru végével ismét az austriai kormánynál előlülő, 1815 pedig a' lombardiai királyságban főkormányozó, 1818 belső minister és minden politikai udvari kanczellariák feje lett az egész austriai monarchiában, kivevén a' magyarországi és erdélyi kanczellariákat. Ezen főhivatalban szakadatlan bizonyitásait adta fáradhatatlan munkásságának, és az emberek, mint a' dolgok helyes esmeretének, a' tudományokat kedvelte, a' mivészséget és szorgalmat mindenütt élesztette.

Saurin (Jakab) hires franczia protestans predikátor és szónok, nismesi ügyvéd fia, ugyan itt szül. 1677. A' nantesi edictum visszavonatása után háznépével Genfbe ment (1685) hol nagy előmeneteleket tett a' tudományokban. 17 eszt. korában hadi szolgálatba állott, 's a' savoyeni herczegnek angol szolgálatban volt segitő seregében nehány táborozást tett a' Francziák ellen, de 1696 visszatért Genfbe tanuln, hol különösen theologiára adta magát. Azután 1700 Hollandba és Angliába ment, 's 5 eszt. kimondhatatlan tetszéssel hirdette az igét Londonban. 1703 megházasodott; azután Hollandba visszatért, 's miután több ideig házi káplán volt, a' franczia Reformatusok rendes predikatora lett, kik Haagban az örökös helytartó kápolnájában tartották istentiszteleteket. Ezen állapotjában meg is maradt. Tekintetes külseje, hangos szava, tüzes előadása mindég számos és fényes rendü halgatót vont hozá, de hire 's neve hivataltársai irigységét, 's vakbuzgóságát feltámasztotta, 's czivodásba keverte őtet, melly élete utolsó napjait megkeseritette. Jeles tudós, jámbor keresztény volt, 's mind azt gyülölte, a' mi bün volt; az istent 's embereket szerette. 1730, 53 éves korában hm. nem csak hitsorsosaitól, de mind azoktól, kik esmerték, sajnáltatva. Sok nyelvre forditott egyházi beszédei *Sermons sur divers textes de l' Ecriture sainte par Jaques Saurin* jöttek ki 1749. 10 k. A' magyar reformatus predikátorok előtt is olly becses munka ez, hogy egy predikátori könyvtár sem volt talán nála nélkül, kivált ezelőtt 20—30 eszt. Ezenkivül még több theol. munkát is hagyott maga után, de a' mellyek nem olly esmeretesek, mint egyházi beszédei.

Saussure (Horace Benedicte de) természetvizsgáló szül. Genfben, földmivelést illető irományairól nevezetes. Olly előmenetet tett a' tudományokban, hogy 22 eszt. korában bölcselkedés tanitójává neveztetett, 's e' hivatalt 25 eszt. vitte dicsőül. Üres idejében a' havasokat 's tüzokádókat látogatta (*Voyages dans les Alpes* 1779—90 4 köt.). Felfedezett sok természetesmeretre alkalmaztatható eszközöket

villany-, nedv-, naphévmérőt 'st. mellyekről irt számtalan értekezésein kivül nevezetesb: *Essais sur l' hygrometrie* 1783. Franklinnak, Sir Vil. Hamiltonnak, Spalanzaninak barátja, egy művésztársaságnak szerzője 's elölülője volt. Mh. 1799.

SAVANNÁK Amerikában Missisipiben helyeztetett széksós tavak által különözött rónák. Ezeken csak itt ott elszórt fagomlyok, 's számos pézmaszarvas seregek láttatnak. Vannak Missisipi, Amazon, és Parana folyókon túl 's között több illy vidékek; ezeknek felületök részént gyülevész homokkal, részént füvel, részént sótavakkal fedetik.

SAVANY, SAV (acidum) egy osztályok az elemekből öszvetett testeknek. Közönséges tulajdonságaik: a' növényi kék nedvet veresre változtatják, az anyagokkal, földekkel, és érczmeszekkel nagy atyafiságban vannak, az az: ezekkel vegyülni, 's egy harmadik, egészen ujtesté (sóvá) válni hajlanak. A' savanyuság nem közönséges tulajdonság, azért is a' sav név nem jó. A' savak vagy folyók és pedig gőzképüek (szénsav); vizzel elválhatlanul egyesülve (kénsav), vagy merők szabályos jégidomban (borkő, czitromsav). Magokban már öszvetett testek, legszámosbaknak egyik alkotójok a' savag (oxyg.) más egy vagy több elemekkel egyesülve, innét ennek neve, de vannak savag nélkül is támadott savak. A' savagból lettek a) ollyanok, mellyekben a' s. csak egy más elemmel kel öszve (kénsav), ezek ismét tökéletesek, ha annyi savag egyesült a' másik résszel, a' mennyi egyesülhetett; különben tökélletlen savacs. b) A' s. viz és szénaggal egyesül, 's igy hárman vannak együtt (eczetsav, czitromsav). c) A' s. két most emlitetten kivül a' fojtagat is egyesiti egy testé (kéksav). A' savag nélküli savak ujabb időknek találmányai, idevalók a' sósav, vizkénsav 'st. A' régi vegykémek három részre osztották a' savakat, a' természetnek 3 országához képest, mellyből t. i. azok vétettek, de ez kevés világosságot terjeszt a' tanulóra, 's tökéletlen, mert p. o. a' villósav mind a' három országban találtatik.

SAVANYAG, SAVAG, SAVITÓ (oxygenium) az egyszerübb szerekre eddig bonthatlan testeknek egyike; legnagyobb mennyiségben találtatik a' természetben; legtisztább idoma a' légképü (gas), szintelen, rugó, láthatlan 'st. mint a' levegő maga, mellyet a' fojtaggal egyesülve alkot. Készül érczmeszekből, salétromból, és más azt nagy mennyiséghen foglaló testekből, ezeket zárt edényben perkelvén, 's az edénynek csőjén kijövő leget viz alatt üvegbe fogván vagy hólyagba. Nevezetesebb tulajdonságai: egyesül más elemekkel különféle testekké és pedig mindenikkel más, de bizonyos arányban; midőn az egyesülés gyors, égetés sőt lobos tüz mutatkozik; a' tüz tehát nem egyéb, mint a' savagnak mással egyesülése, melly midőn történik, a' mindkettővel járó hév és világosság kiszabadul; ez az uj testek támadásának legközönségesb módja. Az eképen támadott testek vagy imámos, vagy savany természetüek. Savag nélkül tüz nem lehet, minél pedig több az, annál nagyobb ez, ugy hogy a' tiszta savlégben a' gyertya ötször nagyobb lánggal 's fénnyel ég, mint a' közönséges levegőben, de sokkal hamarább is ég el, és nem hágy több savitót maga után. Ugyan azon viszonyban, mellyben vagyon a' tüz a' s. iránt, vagyon az állati lélekzés is, ez is s. nélkül nem történhetik, minél több az, annál vidámabb ez, az emésztetik ez által. Igy tehát mind az ásványoknak mind pedig az állatoknak életük emészti a' savagot, csak maga a' plántáké nem csak nem emészti azt, hanem inkább szaporitja, mert ezek szénsavat 's vizet vesznek eledel gyanánt magokhoz. Es ez a' forrás, mellyből némellyek származtatják ama temérdek savag emésztésnek kipótoltatását, de hogy a' többit elhalgassuk, télen mi pótolja ki azt? Elégnek esmeretét köszönjük La-

voisier vegykémnek. A' növényéletét pedig Humboldtnak *Aphorismi ex Physiologia Chemica plantarum* Lp. 1794.

SAVANYUSÁG, midőn a' tulajdon életet élni megszünt állati vagy növényi testek bomlani, 's a' nagy egésznek vegyületen épülő törvényei alá visszafordulni kezdenek, fórrnak. E' változásnak első foka borforrás, második savanyu forrás, harm. rothasztó forrás. Savanyodás levegő és nedv nélkül lehetetlen. Történik a' savanyagnak más elemekhez kapcsolódása által; ez levegőből jő, meleget fejt ki.

SAVANYU VIZEK azon ásványos vizek, mellyekben más sós részeken kivül szénsavany (aër fixus) alaprész. Hivesitő izek van, töltetéskor gyöngyöznek 's habzanak champagnei bor módjára, ha czukor és bor töltetik beléjek, mivel ezáltal a' bennek lévő szénsavany kirepül. Nevezetesebbek: a' seltersi és fachingi (Nassauban), bilini és égeri (Csehorsz.), geilnaui (Holzapfel grófs.), suliguli (Máramaros várm.), bártfai, borszéki.

SAVARY (Rene) rovigói herczeg, Napoleon generalsegédje, a' becsületrend nagy keresztese, policziai miuister, pair 'sat. szül. 1774 Campaniában. Atyja a' sedani vár kapitánya volt. 1789 katona, 's csak hamar kapitány 's egymás után Ferino és Desaix generáloknál segéd lett a' rajnai armadánál. 1796 a' friedbergi és augsburgi csatákban Moreau alatt, 1797 pedig a' Rajnán átköltözésnél mutatta ki magát. Desaix-vel Egyiptomba ment 's annak oldalán volt, midőn elesett Marengónál. Midőn Desaix halálát Bonaparténak jelentené, ez őt maga mellé vette, osztályos generállá 's utóbb a' gens d' armok első inspectorává nevezte, 's a' titkos ellenpolicziát bizta reá. 1804 Georges és Pichegru összeesküvésök felfedezésekor a' nyugoti tengerpartokra küldetett, hogy a' policziai intézvényeket igazgassa. Az austerliczi ütközet előtt az austriai-orosz táborba alkudozókép küldetett. Az 1806 és 1807-ki táborozásokban jelen volt, Hamelt és Nienburgot bevette, 's Heidelbergnél, Friedlandnál (hol rovigói herczegnek kineveztetett) mint 1809 Eckmühlnél is kitüntette magát. 1808 Spanyolországba küldetett, 's fortélyossága által VII Ferdinándot mind inkább hálóba keritette. Ezután egy ideig madridi parancsnok lett. 1810 Napoleon, Fouché helyett policziai ministerré tette 's benne a' zsarnokság leghajthatóbb és munkásabb eszközét lelé. Csak Malet összeesküvése kerülte el figyelmét, mellynek majdnem áldozatja lőn; t. i. 1812. Oct. 23 reggel ágyában elfogatott Lahorie és Guidel összeesküdt generálok által, 's a' katonák meg akarták ölni, de Lahorie közbevetésére csak tömlöczbe tétetett. Napoleon ezért nem vonà meg tőle bizodalmát, 's ő a' reákövetkezett szerencsétlen időszakban hiven ragaszkodott urához. Páris első bevevésekor Mária Luizát Bloisba, onnét Orleansba kisérte. Ezután magános életbe lépett. Napoleonnak Elbáboli visszatérte után a' policziai ministerséget nem kapta ugyan meg, de a' gens d' armok inspectorává 's pairré neveztetett. A' császár második lemondása után, osztozni kivánt ennek sorsában, 's követé őt a' Bellerophonra, de nem kapott engedelmet Sz. Ilonába menetelre. — Lallemand generállal Malta szigetére vitetett 's a' Lavalette erőséghe záratott; de könnyebbitették neki az elszökést, mellyet ezek 1816 használtak is. Savary Szmirnába futott, de a' nagy úr parancsára innen elköltözni kéntelenitetett. Triestbe jövén elfogatott és Graetzbe vitetett. Ezalatt Párisban, mint idéztetésre meg nem jelenő, egy katonai biztosság által halálra itéltetett. Emlékiratokat is irt. Később honjába visszakerülvén, az algiri expeditióhoz Clauzel helyébe fővezérül küldetett, hol 1833 mh.

SAVIGNY (Fridrik Károly), szül. 1779 maini Frankfurtban, a' romai törvény legjelesebb tanitóinak egyike. Német-, Franczia- és Olaszországokat több eszt. alatt beutazván, a' romai törvénynek és literaria historiának sok esmeretlen és kevésé használt kútfőit fedezé

fel 's esmeretekkel meggazdagodva érkezék meg Marburgba, hol törvénytanitó lett. Itt irá 1803 jeles *Das Recht des Besitzes*-ét (5 kiad. Gieszen 1827). 1808 Landshutba hivaték törvénytanitónak 's 1810 a' berlini uj egyetemben leve tanitó, hol a' tud. academiájának, 1817 a' statustanácsnak 's végre a' rajnai tartományok pereit vizsgáló főtörvényszéknek tagjává nevezteték. Mint irót, nevezetesitik e' munk. *Zeitschrift für die geschichtliche Rechtswissenschaft* (kiadták ő, C. F. Eichhorn és J. F. L. Göschen, Berlin 1815); *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (Berl. 1814); *Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter* (6. k. 1815—30).

SÁVOLY (shawl) az eddig esmeretes gyapjumivek közt legfinomabb 's keleten készittetik, tibeti kecskék szőréből, melly a' legjobb hódszőrnél is finomabb. Kaschemirben főkeszkenőket csinálnak belőle, mellyeknek darabját a' Mongolok és Indiaiak 100 arannyával is fizetik. Nálunk 1000 's több tall. adnak érte. Európában az asszonyok nagy nyakkendőjét nevezik sávolynak, melly selyemből, gyapjuból és pamutból készittetik. Legjobbak a' franczia- és angolországiak; 1820 olta kirgisi kecskék szőréből is, melly a' tibetiekhez hasonlónak mondatik, csinálnak illy keszkenőket e' két országban. Lipcsében Öhler Spanyol igen finom gyapjuból készittet sávolyokat, mellyek mint a' persiaiak és törökországiak $\frac{3}{4}$ fontot nyomnak.

SAVONAROLA (Hieronymus) álmélkodásra méltó szónoki tulajdonságaiért, és szomoru végéért nevezetes ember 1452 Ferrárában szül. Domonkos szerzetésévé lévén, különös szentes tekintete, 's elragadó előadásai által csudálatos befolyást nyert a' Florenczek elméjére, mellyel elkevélyedvén, profétai hangot vett fel, 's nyilván és keményen kezdte sürgetni az egyház megjobbitatását. Medici Lőrincz holta, 's Péter fija kiüzetése után a' florenczi országos dolgokban legmunkásabb részt vett; fejek lett azoknak, kik szabadabb népuralkodást kivántak, 's azt állitotta, hogy Istentől hatalmaztatott meg, annak kijelentésére, hogy a' törvénytevő hatalom a' köznépet illeti; hogy a' Florenczek mennybe küldött követjek ő volt; 's hogy a' Kristus meg egyezett abban, hogy tulajdonképpi királyok ő légyen, mellynek következésében az ujonnan választott tanácsbeliek hivataljokat mind letették, 's a' törvénytevő hatalom egy polgárokból állott tanácsnak adatott által. Savonarolának még nem volt elég a' florenczi köztársaság felforgatása; már arról gondolkodott, hogy a' romai udvar helytelenségeit, 's hivatalos társai féktelen viseletét törölje el: mindkettőben segitette a' Sándor pápa uralkodásával elégedetlenség. Magasztalói tudósitása szerént a' keresztény fejedelmekhez irt, hogy az anyaszentegyház elvesz, 's hogy azok egyházi zsinatot tartsanak, mellyben bebizonyitandja, hogy az anyaszentegyház fő nélkül van, 's az akkori pápa nem valóságos püspök, de annak czimére, sőt a' keresztény nevezetre is érdemetlen volna. Sándor a' priort az egyházból kirekeszté. Savonarola nem ijedt meg, 's folyvást prédikált, sőt befolyása még nagyobb lett, kivált midőn Medicis Péter probája, hogy háza elébbi méltóságát visszanyerhesse, nem sült el, 's ezen tett részesei nagyobb részint mind elvesztek. Azonban hatalmas ellenség kelt fel ellene, u. m. az ujitásért megboszankodott szerzetesek, kivált Franciscanusok. Hogy ügyét menthesse, egy Fra Domenico da Pescia nevü domonkosi szerzetest reávett, hogy segitse, ki mestere tanitása igazságának bebizonyitása eránti buzgóságában azt igérte, hogy a' tüzön keresztül megy, ha az ellen fél közül is valaki vélekedéseiért ugyan azt cselekszi. Ezen kihivást egy Franciscanus elfogadta. Savonarola ezen zsoltárt kezdé énekelni: Perelj uram perlőimmel, harczolj én ellenségimmel 'st. A' Franciscanus megjelene, a' tüzet meggyujták, 's Savonarola vevén észre, hogy az ellenfelet nem ijesztheti el, azt javallá, hogy Domenico szentelt ostyát vihessen

magával a' tűzbe. Ez mint istenkáromlás ellen az egész nép felindult, de mivel Domenico e' kéréstől nem állott el, az isten itéletétől megszabadult, de Savonarola hitele ezáltal csökkent, a' nép mocskolta, 's dühös viaskodás után Domenicoval, 's egy más szerzetessel elfogta 's tömlöczbe hurczolta. Papi gyülés tartatván két pápai követ elölülése alatt Savonarola elszántsága, 's ékesszollása eleinte zavarodásba hozta birájit, de miután megkinoztatott, bátorságát elveszté 's azt vallá, hogy természet feletti hatalma fitogtatásával csalárdkodott, mellyért is társaival arra itéltetett, hogy először kötéllel fojtassék meg, azután pedig égettessék meg, melly itélettétel 24 Maj. 1498 végrehajtatott. Levelein kivül, irt az astrologia ellen, 's több philos. és ascet. munkát 6 köt. Egyházi beszédeiből azt lehet következtetni, hogy jobb ember volt, mint a' millyennek irták.

Savoyen, a' szárdiniai monarchiához tartozó herczegség, melly Helvetiával, Piemonttal és Francziaországgal határos. 177 nsz. mf. nagy, 501,165 lak. 19 vár. 36 mvár. 594 fal. Nagyobb részét magas Alpesek 's erdők fedik, mellyek közt keskeny völgyek nyulnak. A' cotti és pennini Alpesek részint ide tartoznak 's a' graji Alpesek Savoyent Piemonttól elválasztják. Európának legmagasabb hegye, a' Montblanc, Savoyenben fekszik, mint az Iseran, kis St. Bernhard, Mont-Cenis is, mellyen keresztül szép és jó országut visz Savoyenből Piemontba. Ezen hegyek közt többeket fed örökös jég és hó. Savoyent kiváltképpen a' Rhone, mint határszéli folyó, Isere, Arve és Arc öntözik. A' genfi tónak is ide tartozik egy része. Kisebb tavai a' bourgeti és annecyi. A' bourgetinél van az ugynev. csudaforrás, mellynek vize 20 minutától 3 óráig kimarad. Eghajlatja változó 's gyakran egy napon legnagyobb hidegtől hévségig megyen. A' föld nagyobbára köves és kevésé termékeny; ott, hol mivelhetővé tétetik, terem gabonát, de nem eleget, bort, kendert, lent, krumplit, gyümölcsöt és gesztenyét; erdei nagyok 's legelői jók, a' honnan a' baromtartás virágzó. A' hegyeken van vad, murmutér, kőszáli és vad kecske. Az ásványok országa ad ezüstöt, rezet, ónat, vasat, kőszenet, malomkövet, márványt, kigyókövet és sót. Lakosai részint olasz, részint franczia nyelven beszélnek. Hüségekről, nyiltságokról és szegénységekről esmeretesek. Szorgalmok mellett se ad háladatlan földjek elég élelmet, a' honnan más tartományokba kell vándorolniok, mellyekből keresetjekkel honyokba visszatérni szoktak. Fővárosa Chambery (l. e.).— Savoyen hajdan Galliához tartozott 's Allobrogok laktak benne. 400-ig Roma alatt volt; azután 530-ig Burgundhoz, 879-ig Francziaországhoz, 1000-ig az arelatumi királysághoz tartozott. 1416 herczegséggé emeltetett. 1792 a' Francziák elfoglalták 's Montblanc depart. névvel Francziaországhoz kapcsoltatott. Az 1815-ki parisi béke ismét visszaadta a' sardiniai királynak. Most 6 tartományra osztatik, mellyek ezek: Chambery, Chablais, Faucigny, Genevois, Maurienne és Tarantaise. L. Dav. Bertolotti *Viaggio in Savoia* (Turin 1828).

Say (Jean Baptiste) egy Francziaország legkitetszőbb statusgazdálkodási irói közt, 1767 szül. Lyonban. A' lázadás elején Parisba jövén, hogy tudományos dolgokkal foglalatoskodjék, a' Décade philosophique-hez kezdett, de kiadásával nem sokára felhagyott. 1799 a' tribunatus tagja lett, de Napoleontól innen kimozdittatott, a' min annyira megszomorodott, hogy többé semmi hivatalt se vállalt fel 's csupán tudományoknak élt. 1817 a' tud. acad. tagja 's Wladimirrend vitéze lett. Főmunkája: *Traité d' economie politique, ou simple exposition de la maniére dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses* (Worstadttól ném. ford.); a' többiek *Catéchisme d' economie politique* (ném. Carlsruheban); *Le petit volume contenant quelques aperçus des hommes et de la société* (ném.

Ludwigtól); *De l' Angleterre et des Anglais; Des canaux de navigation dans l' état actuel de la France* (Paris 1818). E' két utolsó statisticai munka.

Sayn és Witgenstein. A' Sayn grófság, a' Westererdőben, hajdan Berg, Nassau és Wied közt, 25 nsz. mf. 32,000 lak. két részből állott, Sayn-Hachenburgból és Sayn-Altenkirchenből; most ama Nassaué, e' Poroszországé. Salentin, e' gróf házi tagja, Witgenstein örökös grófnéját feleségül vevén, törzsökattya lett a' mostani Witgenstein grófoknak 's herczegeknek, kik magokat, bár a' sayni grófságot soha se birták, Sayn és Witgensteinnak nevezik. A' Witgenstein herczegi ház 2 ágra oszlik 1) Sayn-Witgenstein-Berleburg, 3 ággal; ezek közt a' legidősebb herczegczimet visel 1792 olta, reform. valláson ván és Berleburgban lakik: a' más kettő gróf és Karlsburgnak 's Ludwigsburgnak neveztetik. 2) Sayn-Witgenstein-Witgenstein, 1801 hercz. méltóságot kapott. A' herczeg luth. és Witgensteinban lakik. Amannak birtoka 4½ nsz. mf. 6845 lak. ezé 4 nsz. mf. 8410 lak.

Sbirreknek neveztettek ezelőtt nehány olasz tartományban, névszerint az egyházi statusban, bizonyos igazság vagy policzájszolgák (fogd megek), kik Barigello nevü vezetőjök alatt katonai módra alkottattak, de 1809 eltöröltettek.

Scagliola finom gypszből 's porrá tört tükörkőből készült vegyiték; ez kőkeménységet vesz fel, lágy létében minden alakot, 's szint elfogad, márvány sőt mozaikként alkalmaztatható; sőt keménysége, önkényes szinre vegyithetése 's tartóssága által magát a' mozaikot is felyülmulja. Vannak ennek nyomai a' legmohosb régiségben (Tabulae Iliacae). A' középkortól maradtak illy anyagu sirczimek; de ezek csak magából a' megkeményitett gypszből készültek. E' mostani Scagliolát (mint mondják) Guido del Conte vagy Fassi épitő mester találta fel, 1584—1649, Cariban, közel Correggiohoz. Most Florenczben Paoletti egyedül üzi az ezzel való bánást. (L. *Kunstblatt* 1822, 4 sz. a.)

Scaliger (Julius Caesar). Ezen hires tudós története tulajdon hiusága által homályba van burkolva, mivel származásáról ollyan dolgokat állitott, mellyek már most nem igazaknak esmertetnek. A' Scaliger nemzetség fényéről és régiségéről, József fijához irt levelében, előadott költeményei szerint, a' hires veronai fejedelmi Scaliger ház csemetéje volt, a' Gárdató mellett fekvő rivai kastélyban szül. 1484, Maximilián császárt 17 eszt. szolgálta, aztán a' ferrárai herczegtől eszt. fizetést nyert, Bolognában tanult, a' franczia alkirály alatt egy század lovast vezérlett, természet tud. tanulására adta magát, 's Antonio de la Rovera ageni püspököt 1525 franczia megyéjébe kisérte, mellyben letelepedett. Ezen mesés előadás mindazáltal már akkor Scioppius, Niphus és többek által nevetségessé tétetett. Tiraboschi előadása szerint legbizonyosabb azon tudósitás, hogy ő Benedetto Bordone Paduainak fia volt, ki Venecziában képek kiszinelésében élt, 's v. mühelye czimjétől, v. pedig a' város azon részétől, mellyben lakott, della Scala vezetéknevet nyert; hogy 42 éves koráig Venecziában v. Paduában homályban élt, gyógyászságot tanult és gyógyászkodott, 's Giulio Bordone nevezet alatt némelly munkát adott ki 's később Agenbe kelt által, hol maradt élete végéig, Andietta de Roques nevü tehetős és nemes személyt vett nőül magának 1520; ez idő olta mindenütt fejedelmi származásával kérkedett a' nélkül, hogy azt valamelly törvényes oklevéllel bebizonyitotta volna. Érdemesebbé tette nevét több ki adott munkái által, mellyek az akkori tudósok közt elsőbb helyet nyertek neki. A' természettud. gyakorlása által szép gazdagságot gyüjtött magának. Mh. 1558, 75 éves korában. Különös és nagy észtehetségekkel birt, 's a'

tudósságnak olly pontjára emelkedett, mellyre kevesen juthatnak. Természettudományi, term. historiai munkái közt jelesek *Exercitationum exotericarum liber quintus decimus de subtilitate ad Cardanum* Par. 1557. Hippocrates *De Insomniis*-ára, Theophrastusra, 's Aristotelesnek növényekről, állatokról irt munkájának magyar. 's az utobbit le is forditotta. Mint philologus 2 cslpős beszédet adott ki Erasmus Ciceronianusára, a' latin nyelvről derék munkát e' cz. alatt *De causis lingvae latinae Libri XVIII.* Lugd. 1540, mellyet maga nemében legjobbnak tartanak. *De arte poetica Libri VII.* Lyon 1561 addig kijött e' féle munkák közt legjobb. Elegyes költeményei nem igen derekak, levelei pedig néha homályosak és duzzadtak. Átaljában véve, az ujabb criticusok nem egyeznek meg azon dicséretekben, mellyekkel Lipsius, Casaubonus, Vossius 's m. temjéneztek neki.

Scaliger (Josef Justus) az elébbi fia, hires chronologus és philologus Agenben szül. 1540 11 eszt. korában Bordeauxba küldetett, hol több évekig tanulta a' latin nyelvet. Döghalál attyához visszatérésre kénszeritette, ki mindennap egy latin beszédet tartatott vele valamelly tárgy felől, 's igy rövid időn tökéletesen megesmerkedett e' nyelvel. Attya holta után Parisba ment, hol a' görög nyelv tanulásra adta magát, szobájába zárkodzott, Homerust, 's a' többi görög költőket olly szorgalommal olvasta, hogy 2 eszt alatt keresztülment rajtok. Magától a' zsidó 's más kel. nyelveket is megtanulta, 's egyszersmind költésben gyakorlotta magát. Hogy Franciaországban hivatalt nem kapott, a' volt oka, hogy a' protestans hitre tért. Végre Leydába hivatott a' szép tudományok tanitására 1593, 's itt maradt holtig 1609. Könyveibe ugy elmerült, 's a' többi világgal ugy nem gondoló tudós volt, hogy csaknem szegénységben élt 's a' tudományát becsült fő-emberektől gyakran adott pénz ajándékokat nem fogadta el. Nőtelen élt. Gögjére, 's fenhéjázására nézve nem igen engedett attyának, 's a' Scaliger nemzetség fénnyéről Dousához irt levelében a' fejedelmi származásáról mesét iparkodott megerősiteni. Kora tudományos hősei közé számláltatott 's igen tiszteltetett. Annyira elmerült a' tanulásban, hogy gyakran étel nélkül töltötte el a' napot tanuló szobájában. Számos munkájiból legnevezetesebb: *De emendatione temporum* (Paris 1583), melliyben ő alapitotta meg először a' chronologiai rendszert; némelly tévedéseit, mellyeket Petau 's mások fedeztek fel, megjavitotta *Thesaurus temporum complectens Eusebii Pamphili chronicon cum isagogicis chronologiae canonibus*-ában Amst. 1758. Egyéb munkáiból csak a' Seneca szomorjátékaira, Varrora, Ausoniusra, Festusra tett jegyzéseit hozzuk fel, 's azt jegyezzük meg, hogy mint magyarázó igen sok szőrszálhasogatásokba merült, sok helyeken erőltetve is holmi rejtett értelmet keresett, 's az irt eredeti szavait vakmerően változgatta meg. *Poemata* czimü munkájának legkissebb költői érdeme sincs. Nyomosabbak *Epistolae*-i Lugd. Batav. 1627. Kevesebb észtehetségei voltak attyánál, de tudósabban és pontosabban dolgozott, 's a' tudományok előmozditásában többet használt.

Scandinavia 3 éjszaki országnak, u. m. Dán- és Svédországoknak 's Norvegiának neve, mellyeknek lakóit a' régiek csak homályos hirekből esmerték. Tacitus a' Sueonokat (Svédeket) hajózó népnek irja; Plinius emlit egy Nerigon (Norvegia, svédül Norrige, dánul Norge) szigetet; Thulet, melly a' régi iróknál gyakran előjő, némellyek Islandra magyarázzák; a' Danus nevet először toursi Gregorius emliti a' 6 száz. K. u. Svéd-, Dánországokat, Norvegiát és Jütlandot hajdan német nép lakta, mellyhez finn eredetü népek is csatolták magokat. Már K. e. 100 eszt. emlittetnek a' romai historiában Jütland és Schlesvig lakói Cimber névvel. K. u. mintegy 250 eszt. kezdődnek az Odinról, Othinról vagy Vodanról költött mesék.

S. a' 9 száz. közepéig homályban volt, midőn lakosainak Europa déli 's nyug. tartományaiba való beütéseik 's a' kereszténység által, melly 1000 táján terjedt el Scandinaviában, lett esmeretessé. Ekkor S. lakói, mint a' Tatárok, csapatokban éltek. A' 9 's 10 száz. ezen népekre nézve a' tengeri rablás arany ideje voltak. A' nyug. történetiróktól Danoknak és Normannoknak, az akkori ángol évkönyvekben Easterlingeknek, az Oroszoktól Varägiknek és a' spanyol-arab iróktól Mantsuknak neveztetnek. Svédországból, Norvegiából, a' dán szigetekből, Jütlandból és Schlesvigből ezen tengeri kóborlók a' kel. tenger közel és távol partjaira, Novgorodba, Kievbe és Plotzkba, Angliába, Irlandba, Hollandba, Német-, Franczia-, Spanyol- és Olaszországokba eleveztek, hol most pusztitottak, majd uj országokat alkottak. Éjszaknak és délnek mostani természeti viszonyaira nézve l. Bonstetten *La Scandinavie et les Alpes* (Paris 1826, ném. Naumburg 1827).

SCANDINAVIAI V. RÉGI ÉJSZAKI LITERATURA alatt legközelébb a' pogány scandinaviai éjszaknak u. m. Daniának, Norvégiának, Svédországnak és Island szigetének hajdankori nyelvemlékei 's ezek esmerete értetnek. Olly messze megy ez vissza, mint csak emlékeink, mellyek az őszkorból találtattak 's addig halad előre, mig a' pogányság 's a' sajátságos nemzeti miveltség végső nyoma elenyészik. Már Jul. Caesar, Lucanus, és Tacitus eszméletének távolról e' nemzetek mythologiájára, verselésére 'sat. de csak a' 8 században állának elő belföldi irók, kik nemzetük mondáit a' vég enyészettől megmenték. Paulus Diaconus Longobard vala első a' 8 század végén, ki nemzetsége hagyományа után Wodan és Frea (Odin és Freya) istenségek beszélgetését közlé. 300 évek telének el, mig Bremeni Adam (mgh. 1076) *De situ regnorum septentrionalium* munkájában e' nemzeteket ismét emlékezetbe hozá. Más 300 év folyt le, mig Olai Erik (1470) 's a' svéd rimes krónika megjelentek. Azonban már a' 12 században nagy tekintetet szerzett a' dán Saxo grammaticus, *Historiae danicae* czimü 16 könyvével. De a' könyvnyomtatás még sok idő mulva találtatván fel, ez irónak hire is sokáig szunyadozott, mig egy lángeszü Angol a' halhatlan *Hamlethez* tárgyat nem kölcsönöze belőle. Hasonló sorsuak valának Sämund Frode (mgh. 1133), Are Frode (mgh. 1148) és Snorre Sturleson (megöletett 1241), kik a' késő maradéknál, mint a' scandinaviai literatura atyjai tündöklendenek. Egy szóval a' könyvnyomtatás feltalálásáig Scandinaviát vastag homály boritá el Europa előtt; ez is későn hatott ide, mert Dániában a' legelső nyomtatvány *Exequiae Friderici II Daniae regis* csak 1590-ből való. A' 17 száz. tehát az, melly a' pogányságnak ama dicső emlékeit a' feledékenység éjjéből napfényre hozta. Islandi Arngrim Jonson, kitől kezdődik sajátképen a' scand. literatura esmerete *Crymogaea, sive rerum islandicarum libri IV* czimü munkáját még 1609 kiadá ugyan (Hamburg, 4); azonban még sem ebből, hanem a' Snorre Sturleson szerkeztette prosai v. iffjabb *Edda* pergamen kéziratából indul ki a' mostani scand. literatura. Worm is ugyan ez idő tájban adá ki: *Fasti danici* (1626), *Literatura runica*, és *Monumenta danica* czimü munkáit, 's a' scand. literatura megalapitásában Arngrim Jonsonnal ha nem egyenlő, de legalább utána második helyet érdemel. Tiz évvel később Brynjulf Svenson szinte islandi fi nemcsak a' prosai Eddának mássára, hanem a' verses Eddának pergament-kéziratára is akadt, mellyek szinte mint az előbbi, a' kopenhagai könyvtárba kerültek. Resenius Péter, (Kopenhágában 1688 mint statustanácsnok hm.) a' költészi Eddának egy részét, 's a' prosában irt Eddát (Kopenh. 1665) kiadta. Resennek e' munkáiban álla sokáig az éjszaki mythologiának egész kutfeje. Azonban egy egész század kelle hozá, mig ez uj phantasiai világ az ösz-

ves scandinaviai és német anyaországban tetemes részvételt gerjesztett. Már Resen előtt ugyan Ole Worm *Runenmonumente* (1643), Stephanius István *Saxo magyarázata* (1644); utóbb Olaus Verelius *Hervararsaga* (1672) és *Runographia scandica* (1675); Scheffer *Upsalia antiqua* (1666) munkáik által érdekes tudósitásokat közlének a' hajdankori istenekről 's azok tiszteletéről. Igy Rudbeck *Atlantica* (1689), Torsaeus *Series regum daniae* (1702) és *Historia norvegica;* a' svéd Göransson a' pros. Edda ujabb kiadása (1746) és *Völuspaa* (1750), a' német Schütze Gottfr. *Schutzschriften für die alten nordischen und deutschen Völker* czimü irataik által iparkodának tiszteletet szerezni az ősapák iránt. De törekvésük csekély foganatot szült. Különös ferde képzelődés fogá el egyszerre a' nemzet legelső fejeit, kik arra vetemedének, hogy a' Görögök olympusát Walhalla, Jupitert és Marsot Odin és Thor, Junot Frigga és Hertha, Aphroditét Freya, 'sat. által akarák elnyomni. Macpherson Ossianja szülé ezt. Már 1760 ada ki ezen hegyi skót némelly éjszaki románzokat, angolra téve. Home és Robertson felszóliták a' 22 éves iffjat, utazná be a' felföldet; mit e' fiatal hévvel teljesitett; 's utazásának szüleménye lőn a' részint hallomásból, részint kéziratokból szerkeztetett Ossian, azaz: 2 hős költemény *Fingal* és *Temora*. 1764 Németországon is elterjedének ezek, 's ettől fogva kezdődik a' német bardköltészet szaka. Ossiannak hire, minden egyéb irataket elhomályositott, mellyek az éjszaki hajdankorról Dániából és Svédhonból kerültek, 's az Edda istenei csak arra szolgáltak, hogy az Ossian uj képeit nehány drágakővel ékesitsék. — Olly hiedelemben valának t. i. még akkor a' tudósok, hogy a' Celták a' Németek törzsökapjai 's a' német elődek nem mást mint celta nyelvet beszéltek. Már pedig Ossian celta volt, 's Julius Caesar és Tacitus után igen hihető vala, a' tudósok is mind ugy vélték, hogy a' régi Germanok dalnokai bardoknak hivattak. Mi lehete igy bizonyosabb, minthogy Ossian illy hajdani német bard volt, 's érzékeny énekei a' német nemzet tulajdona? Kapának ezen Klopfstock, Denis és mások, 's terjeszgeték a' régi német bardpoesist: de mégis igen sokat szenvede ez ellenségei gunyaitól, bár Herder *Von deutscher Art und Kunst* czimü hires munkájával (1773) kiállott is. Leginkább Schlözer állott e' bard-költészet ellen *Isländische Literatur und Geschichte* (1773) czimü többnyire igazságtalan 's alaptalan, de mégis megrázó birálatával. Ezután is adának ugyan ki Klopfstock, Herder, Babo st. holmi bardiadokat, de mind ezek nem háritháták többé el azon hidegséget, mellyet egyszer Schlözer az éjszaki elővilág mythusa és poesise ellen egész Németországon szerzett. Találkozának még is némelly iffjak, kik ezeknek 's a' német előidő képzelt bárdjainak tovább is hódolának. Közülök Gräter vala legszerencsésb az elveszett bárddalok keresetében 's fáradozásának az éjszaki virágok (*Nordische Blumen* Leipz. 1789) szép bokrétája lőn foganatja. Ez által részvevőbb kezde lenni a' tudós világ a' mostani században folytatott nyomozások 's közlemények iránt. A' *Niebelungenlied* kidolgozása von der Hagen által (1807) és egy *Islandi grammatica 's szókönyv* Rask által ujabb táplálékot nyujtának a' scandin. literatura nyomozására. Ettől fogva uj időszak kezdődik a' litteratura kidolgozásában, mellyből három fő tárgyat jelelhetni ki, ezek: az összes Eddadalok magyarázata Magnusen által, az éjszaki historiai és költői mondák visgálata Müller Erasmus által (*Sagenbibliothek* 1817 — 20), végre a' *Runák* visgálata. Azon mondák, mellyeket islandi kéziratokból Rafn K. Chr. (Kopenh. 1821 —24) kiadott, többnyire islandi eredetüek, barátok által szerköztetvék, a' 16 század előtt borju-bőrre valának irva, de csak másolatokban maradtak meg. Arne Magnusen tudós islandi fi (mgh. 1730) 1554 darab illyen kéz

iratot gyüjtött 's kiadásukra bizonyos summát hagyott. Prof. Rafn 1824 Brynjulfson (mgh. 1827), Egilson és Gudmundson Islandiaiakkal alapitá a' régi éjszaki kéziratok végett azon társaságot, melly 1827 145 tagot számlált. A' hires mondákból 1827 három kiadás, u. m. egy islandi, egy dán, egy latin nyelven, 's ez utósó illy czim alatt jött ki: *Scripta historica Islandorum de rebus gestis veterum Borealium.*

Scapulier (scapularium) a' szerzetesültözetnek része 's két darab posztóból áll, mellyek közül egyik a' mejjet, másik a' hátat fedi. A' laicus szerzetesecknél csak térdig, a' többieknél lábfejig alányul a' scapulier.

Scaramutz (ol. Scaramuccia) az olasz szinjáték egyik grotesk charactere, melly 1680 körül a' régi spanyol kapitány helyébe lépett, egészen fekete, udvari spanyol öltözetü, a' kérkedőt ábrázolta, 's utójára a' harlekin által jól elpáholtatott. A' valódi Scaramutz neve Tiberius Fiorelli volt, ki az ol. szinpadon elméncségével jeleskedett. Franczia országban más charakterre használták.

Scarlatti (Alessandro) lovag, a' nápolyi udvarnál karmester, szül. 1658 Nápolyban. Az Olaszok a' mivészet kevélységének 's a' muzsika szerzők fejének nevezték; Hasse a' harmoniára nézve Olaszország legnagyobb mesterének tartja. Csak annyit tudunk róla, hogy Romában Carissimi nevelte. 1680 bajor udvari hangszerző lett, utóbb Bécsbe, innen Rómába ment, 's végre Nápolyban csendesen élt. Még agg korában is derék egyházi muzsikákat szerze 's a' hárfát ügyesen játszá. Mgh. 1728. Számos motett és mintegy 200 mise van tőle. *La principessa fidele* czimü operáját mestermivének tarták. A' *Da Capo* legelőször 1693 előadott *Theodorájában* jött elő. Fia Dominico S. klavirszerzeményei által még most is esmeretes.

Scarpa (Antonio) a' 18 száz. legnevezetesb bonczolóinak és sebészeinek egyike, szül. Lombard. 1746. Paviaban tanult 's tanitott. Nevezetes munkái: *Anatomicae Observ. de struct. fenestrae rot. auris* 1772. *Anat. disquis. de auditu et olf.* 1789. Mivel a' franczia lázadáskor minden nyilvános személytől megkivánt hitet le tenni nem akarta, tanitói hivatalától megfosztatott, 's ez időt az ütérdaganatok vizsgálásával töltötte. Napoleon Paviaba jövén, ismét tisztségbe helyeztetni parancsolta. Seborvosi munkákkal is, mellyek örök értéküek, gazdagitotta a' gyógytudományokat. Mh. 1832.

Scarron (Pál) tréfás és gunyoló franczia iró, 1610 v. 1611 Parisban szül. Attya papi hivatalra erőltette, 's engedelmeskedett, de igen világiasan élt. Monsi kanonok korában 1638 ott farsángban vad emberalakban jelenvén meg, az utszákon csavargott gyermekek által üzőbe vetetett, mellyért is kintelenittetett egy mocsárba rejtezni, hol annyira álthütötte magát, hogy az abból következett inyavalyában csaknem minden tagjai megmerevedtek. Szenvedései mellett is vig kedvét megtartotta, Parisban telepedett meg, 's mulatságos társalkodása által az udvar és város legelmésebb embereit barátivá tette. Attya holta után mostoha annyával törvényes perbe keveredett, mellyet, bár egész tehetségét érdeklette, csak tréfásan folytatott, de el is vesztett. Hautefort asszonyság szerencsétlenségén megilletődvén a' királynénak bemutatta őtet, kit S. arra kért, hogy magát hivatalbóli betegének nevezhesse. A' királyné mosolygott, Scarron ezt engedelemnek vevén, attól fogva magát igy nevezte és irta: Scarron isten kegyelméből a' királyné érdemetlen betegje. Hogy hasznot is hajtson neki ezen hivatal, Mazarin cardinált dicsérte, ki neki 500 tall. eszt. fizetést rendelt, de ismét elhuzott, midőn Scarronnak a' cardinált sértegető *Mazarinadéja* és *Tiphonja* megjelent. Azután Conde herczeghez folyamodott, kinek győzödelmeit énekelte; 's a' párisi coadjutorhoz. D' Aubigné Franciscával, későbbi Mainte-